

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMOUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMOUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

POLITOLOGICA 6

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2008

1. vydání

© Pavel Šaradín, 2008

ISBN 978-80-244-2110-0

ISSN 1214-3251

<i>Jennifer Lees-Marshment:</i> Komplexní politický marketing: současné zamýšlení nad minulými závěry a budoucími směry	7
<i>Eva Bradová, Pavel Šaradín:</i> Permanentní kampaň a proces vládnutí: politika v éře konzultantů	23
<i>Markéta Šústková:</i> Silvio Berlusconi a Forza Italia: fyziognomie marketingu lídra	37
<i>Sylvie Reterová:</i> Alternativní formy hlasování z hlediska práva a bezpečnosti	47
<i>Marek Mazur:</i> Profesionalizace kampaní před volbami do samosprávných orgánů v Polsku.....	61
<i>Martina Lustigová:</i> Poznámky k předvolebním kampaním Karla Kramáře	77
<i>Veronika Němcová:</i> Zpracování politických událostí na stránkách deníků Mladá fronta Dnes a Právo (vzhledem k prezentaci levice a pravice)	87
<i>Karel Kouba:</i> Využití Millových metod ve srovnávací politologii: metodologické předpoklady a problémy	107
<i>Kateřina Legerská:</i> Role opozice v současném Bělorusku – analýza prezidentských voleb 2001, 2006	137
<i>Lukáš Vomlela:</i> Vliv srbské nacionalistické opozice na Svaz komunistů Srbska.....	159

<i>Radomír Sztwiertnia:</i> Změna významu politické levice v Polsku po roce 2004.....	183
<i>Stanislav Myšička:</i> Myšlenkové kořeny neoliberalismu a jeho charakteristika	199

KOMPLEXNÍ POLITICKÝ MARKETING: SOUČASNÉ ZAMYŠLENÍ NAD MINULÝMI ZÁVĚRY A BUDOUCÍMI SMĚRY

Jennifer Lees-Marshment

COMPREHENSIVE POLITICAL MARKETING: CURRENT REFLECTIONS ON PAST CONCLUSIONS AND FUTURE DIRECTIONS

ABSTRACT: Political marketing is a highly controversial, fast developing and stimulating area for debate in political science. Once dismissed as being solely confined to manipulative tricks in election campaigns, there is a growing awareness that marketing can influence politics much more strategically, albeit with greater normative concerns given its potential to direct party and government policy. This article puts forward the comprehensive political marketing approach, outlining the Lees-Marshment model, criticisms of this work, and offering current views on the future of political marketing scholarship.

KEY WORDS: Comprehensive Political Marketing, Market-Oriented Party, Political Marketing Revolution, Political Marketing Practice

---

Úvod

Politický marketing užívají politické strany po celém světě, přesto jej jako obor akademického studia doprovázel zmatek, kritika a polemiky při snaze o jeho definici a vymezení. Byl jednak považován za pouhou předvolební agitaci, která nabízí politologii jen velmi málo, nebo naopak přijímán jako zcela nová perspektiva a podezříván, že má příliš velký vliv na politiku a korumpuje demokratický proces. Pokud je politický marketing využíván efektivně, může vést k dlouhodobému úspěchu, jako například u britské Labour

Party, avšak pro jeho komplexnost, subtilnost, obtížnou uchopitelnost a neustálý vývoj je obtížné jej vědecky hodnotit a ještě těžší provádět v praxi. V tomto článku nastíním svůj přístup a argumenty, stejně jako kritiku této práce, a pak předložím své nejnovější úvahy o politickém marketingu. Mým cílem je rozšířit a podnítit další diskusi o politickém marketingu.

1 Co je to politický marketing? Komplexní pohled Lees-Marshment

Marketing se zabývá tím, jak se organizace chovají na trhu: jak rozumějí svým zákazníkům, jak vyvíjejí produkty, jak komunikují a jak své produkty distribuují. Politický marketing proto aplikuje všechny aspekty marketingu na všechny politické organizace. Jako politolog jsem v této práci použila pět hlavních principů,¹ viz tabulka č. 1.

Tabulka č. 1: Komplexní politický marketing: klíčové principy

1. KPM aplikuje marketing na veškeré chování politické organizace, nejen na komunikaci.   2. KPM užívá marketingové pojmy, nejen postupy: produkt, orientace na prodej a trh, stejně jako direct mailing, cílený marketing a průzkum trhu.   3. KPM integruje do analýzy politologickou literaturu.   4. KPM upravuje teorii marketingu tak, aby odpovídala odlišné povaze politiky.   5. KPM aplikuje marketing na chování všech politických organizací: zájmových skupin, vlády, veřejného sektoru, médií, parlamentu a místní samosprávy, stejně jako politických stran.

Zdroj: autorka

Zaměřila jsem se na politické strany a spojila politologický pohled se základními pojmy marketingu, čímž vznikl koncepční model marketingu politických stran.² Podle něj je politický marketing viděn spíše jako *způsob myšlení* politických stran: jak nahlížejí na potřeby a názory voličů a jak se v souvislosti s nimi chovají. Klíčovým aspektem je to, co dělají: jejich výrobkem je v zásadě jejich chování, které zahrnuje vedení, kandidáty, zaměstnance, členy, symboly, činnost a také současnou i navrhovanou politiku. Podnikání může využívat marketing různými způsoby, z nichž převažuje přijetí tržní orientace a snaha o to, aby byl spotřebitel v centru pozornosti organizace. Proto se i v politice mohou politické strany stát tržně orientovanými stranami.

¹ Podle LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political Marketing: how to reach that pot of gold*. Journal of Political Marketing, 2, 2003, č. 1; na základě LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political marketing and British political parties*. Manchester, Manchester University Press, 2001.

² LEES-MARSHMENT, J.: *Political marketing...*; LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Marriage of Politics and Marketing*. Political Studies, 49, 2001, č. 4.

Tržně orientovaná strana (TOP)

Tržně orientovaná strana³ využívá názorů a politických postojů k tomu, aby utvářela své chování v reakci na požadavky a potřeby voličů a uspokojovala je. Je podporována svou vnitřní organizací a její politika může být realizována ve vládě. Strana využívá politický marketing spíše k porozměnění veřejnosti než k její manipulaci. Strany mohou využívat své ideologie jako prostředku k vytváření efektivních řešení požadavků veřejnosti, ale vždy se spíše snaží reagovat na poptávku trhu, než by se jí pokoušely formovat. Požadavky musí zahrnovat jak potřeby, tak přání v dlouhodobé i krátkodobé perspektivě. Tržní orientace neznamena pouze dát lidem to, co chtějí, protože strana musí také zajistit, aby mohla nabízený výrobek poskytnout. Musí zajistit, aby byl tento nový produkt přijat i uvnitř strany, což musí brát v úvahu a podle toho svůj výrobek pečlivě nastavit. Všechny tržně orientované strany by se neměly stát stejnými, ani se jednoduše posunout do středu. Když strany přijmou tržní orientaci, lze předpokládat, že provedou určitý sled činností, který nazýváme proces politického marketingu tržně orientovaných stran.

Tabulka č. 2: Proces politického marketingu tržně orientovaných stran

PRVNÍ FÁZE: PRŮZKUM TRHU

Aby strana mohla reagovat na potřeby trhu, musí zjistit požadavky trhu a porozumět jim. Může použít nejrůznějších metod včetně anket, diskusních skupin, poslechových cvičení a neformálního vyjádření pocitů. Konzultace by se měly zaměřovat na to, jak si voliči přejí, aby se strana chovala v dlouhodobé a krátkodobé perspektivě, a na reálnou ekonomickou situaci. Průzkum trhu by měl být trvalou a významnou součástí činnosti strany a jeho součástí by měla být také povolební analýza, průzkum před vytvářením politických koncepcí a průzkum kampaně. Strana by také měla provést segmentaci svého trhu na ty osoby, které již stranu podporují, na ty, které by ji mohly podporovat, a na ty, které jí nepodpoří nikdy. Mělo by být zajištěno, aby se tyto výsledky dostaly k těm, kdo se účastní vývoje produktu, avšak některé výsledky, například týkající se předsedy strany, mohou zůstat utajeny. Důležitá je interpretace – při tomto procesu mohou být užiteční odborníci zvenčí, kteří mohou stranu i vedoucího představitele uchránit před možnými osobními útoky a vyvolat profesionální reakci na všechny vznesené problémy.

DRUHÁ FÁZE: NÁVRH VÝROBKU

Zde strana navrhne výrobek podle výsledků zjištěných při průzkumu trhu. Přitom se buď může potvrdit podpora chování strany, nebo se může ukázat, že strana potřebuje dramatické změny. To může přinášet problémy, a proto dvě následující fáze realizaci změny usnadňují.

TŘETÍ FÁZE: ÚPRAVA VÝROBKU

Strana při vývoji výrobku bere v úvahu:

- Dosažitelnost: zajištění toho, že sliby mohou být splněny ve vládě.
- Vnitřní reakci: v návaznosti na ideologii a historii strany je nutné stanovit politiku, která bude vyhovovat vnitřnímu trhu a získá podporu a která se také bude odlišovat od konkurence.
- Konkurenci: strana identifikuje slabiny opozice a zdůrazňuje své vlastní odpovídající silné stránky, čímž si zajistí jedinečnost. V koalčním systému bude také hledat spolupráci s vhodnými potenciálními partnery.
- Podporu: strana segmentuje trh, aby identifikovala neukotvené voliče, kteří jsou nezbytní pro dosažení jejích cílů, a cíleně vyvíjí takové aspekty výrobku, které jim budou vyhovovat.

³ LEES-MARSHMENT, J.: *Political marketing...*

ČTVRTÁ FÁZE: REALIZACE

Změny jsou uplatňovány v celé straně, přičemž je nutné pozorné řízení a vedení strany a přiměřený časový rámec, který by umožnil přijetí změn, tak aby ve straně vznikla jednota a nadšení pro novou podobu strany.

PÁTÁ FÁZE: KOMUNIKACE

Komunikace je pečlivě organizována, aby prezentovala nový výrobek tak, aby mu voliči porozuměli ještě před začátkem kampaně. Poselství voličům nepředává jen vedoucí představitel, ale také všichni poslanci a členové. Součástí komunikace je management médií, ale nejde pouze o politickou propagandu (spin-doctoring). Prezentace v médiích by měla být spíše informativní než manipulativní, a měla by být založena na jasné vnitřní komunikační struktuře.

ŠESTÁ FÁZE: KAMPAŇ

Strana opakuje své komunikační postupy při oficiální kampani prostřednictvím efektivní organizace a managementu, přičemž voličům připomíná klíčové aspekty a výhody svého výrobku. Užívá efektivní komunikační techniky a předává voličům pozitivní, efektivní produkt.

SEDMÁ FÁZE: VOLBY

Strana by neměla získat jen hlasy voličů, ale také dosáhnout pozitivního vnímání voliči ve všech aspektech svého chování včetně programových politik, lídrů, stranické jednoty a způsobilosti a zkvalitnění členské základny.

OSMÁ FÁZE: DODÁNÍ VÝROBKU

Strana pak po volbách potřebuje dodat/poskytnout svůj výrobek. Hlavní strany, které zvítězí ve volbách, musejí splnit své sliby a realisticky komunikovat o pokrocích i problémech. Menší strany to učiní tím, že budou jednoduše pokračovat v efektivní opozici a reprezentaci, nebo tím, že se pokusí ovlivnit vládu vyvíjením nátlaku, nebo členstvím v koalici.

DEVÁTÁ FÁZE: UDRŽOVÁNÍ TRŽNÍ ORIENTACE – CYKLICKÝ MARKETING

Aby si strana udržela tržní orientaci, musí se zabývat politickým marketingem soustavně. Pokud je zvolena do vlády, musí nalézt čas a prostor k promyšlení návrhu a vývíjení výrobku pro příští volby, obzvláště vzhledem k proměnám veřejného mínění a ekonomické situaci ovlivněné vládou a neočekávaným událostem, které mohou nastat. Během postupné realizace výrobku bude i nadále zapotřebí pozorného stranického vedení, vnitřní diskuse, managementu a komunikace.

Proces TOP je velmi složitý, obtížně proveditelný v praxi a nesnadno měřitelný při analýze, ale pokud podle něj strany do značné míry postupují – jako v případě New Labour ve Velké Británii – dosahují dlouhodobého volebního úspěchu. To vysvětluje zájem stran o tento přístup k volební agitaci. Proto je podle současného vědeckého názoru pro velké strany nutné přijmout tržní orientaci, aby získaly vládu bez ohledu na systém, protože reakce na potřeby voličů a jejich uspokojování je tím nejlepším způsobem, jak získat a udržet si jejich podporu. Menší strany, které mají odlišné cíle, však mohou považovat za racionálnější a ideologicky přitažlivější, když využijí marketing pouze pro efektivnější prezentaci svého produktu, aniž by měnily svůj způsob komunikace. To vede k dalšímu hlavnímu přístupu politického marketingu, zvanému prodejní orientace.

Prodejně orientovaná strana (POP)

Cílem prodejně orientovaných stran je prodat to, o čem se rozhodly, že je pro lidi nejlepší, k čemuž využívají efektivní komunikační metody politického marketingu. Průzkum trhu se nevyužívá k tomu, aby informoval o podobě výrobku, ale k tomu, aby straně pomohl přesvědčit voliče, že je pro ně tento výrobek tím pravým. V tabulce č. 3 je uvedeno stručné shrnutí procesu, kterým POP může procházet.

Tabulka č. 3: Proces politického marketingu prodejně orientovaných stran

PRVNÍ FÁZE: NÁVRH VÝROBKU

Strana navrhuje své chování podle toho, o čem se domnívá, že je nejlepší.

DRUHÁ FÁZE: PRŮZKUM TRHU

Průzkum trhu se využívá ke zjištění reakce voličů na chování strany, k určení toho, který segment voličů stranu podpoří, který ji nepodpoří a který segment bude možno přesvědčit. Výzkum také může zjistit, jak nejlépe komunikovat s cílovými trhy.

TŘETÍ FÁZE: KOMUNIKACE

Je vypracován způsob komunikace vhodný pro každý segment voličů, soustředující pozornost na nejpobornější aspekty výrobku a zlehčující jakékoliv jeho slabiny. Je vysoce profesionální a organizovaný, využívá moderní komunikační techniky jako například direct maily, letáky, plakáty, video distribuované pomocí direct mailů, přenosy ze stranických voleb a texty rozesílané mobilními telefony, které mají voliče přesvědčit, aby se stranou souhlasili a hlasovali pro ni.

ČVRTÁ FÁZE: KAMPAŇ

Strana pokračuje v efektivní komunikaci stejně jako ve třetí fázi. Vzhledem k tomu, že jde o závěrečnou fázi prodeje, vrcholí komunikační strategie. Může se zaměřit na získání hlavní části hlasů, na předvolební triky a na útoky na opozici, které mají přitáhnout nerozhodnuté voliče, nebo je posunout směrem k ní.

PÁTÁ FÁZE: VOLBY

Strana by měla pozorovat zlepšení, pokud jde o hlasy, členy, poslanecké mandáty a průzkumy veřejného mínění, v návaznosti na své cíle.

ŠESTÁ FÁZE: DODÁNÍ VÝROBKU

Strana dodá slibovaný výrobek buď tím, že bude ve vládě, nebo tím, že bude i nadále tvořit efektivní opozici a prosazovat své priority na pořad jednání.

Ve volebních systémech s více stranami a poměrným zastoupením mají strany větší tendenci být prodejně orientované, zejména pak menší strany. Menší strany s malou šancí získat moc budou převážně chtít ovlivnit agendu a potenciální koaliční partnery, a proto je pro ně prodejní orientace racionální volbou. Využívají při ní marketing k tomu, aby efektivněji prezentovaly své argumenty těm segmentům veřejnosti, které jsou nejví-

ce ovlivnitelné přesvědčováním. Tímto způsobem účinně využila marketingu například strana Sinn Fein v Irsku, která si určila cílové trhy a pro každý z nich vyvinula příslušný produkt a způsob komunikace, který by mu vyhovoval. To vše ale probíhalo v rámci politiky a ideologie, již tato strana věřila (Mc Gough 2005).⁴ Jako u každého jiného přístupu závisí použití a účinnost politického marketingu na cílech organizace a povaze prostředí, v němž působí. Je patrně méně efektivní pro velké strany a je také problematický z hlediska demokracie, protože je zaměřen spíše na užítí marketingu k tomu, aby se strana lépe prodala, než aby se změnilo její chování. Proto také podporuje užívání manipulativních prodejních technik.

Výrobově orientovaná strana (VOP)

VOP je nejtradičnější přístup k chování stran, a jako takový přitahuje méně pozornosti. Hlavním rozdílem mezi prodejní a výrobově orientovanou stranou je v tom, že VOP nevyužívá komunikačních technik a průzkumu trhu. Výrobově orientovaná strana hájí to, za čím si stojí a v co věří. Předpokládá, že si voliči uvědomí, že její názory jsou ty pravé, a proto ji budou volit. Tento typ strany odmítá změnit své názory nebo výrobek, a to i v případě, že nezíská podporu voličů ani členské základny. Strany se také mohou rozhodnout pro zastaralejší způsob, jak si udržet své názory a politiku podporované elitou, protože tak silně věří svým argumentům, že předpokládají, že voliči uznají jejich důležitost bez použití moderních komunikačních metod. Dalším důvodem může být nedostatek finančních prostředků na zaplacení těchto metod. V ojedinělých případech může být tento postup efektivní pro nová, krátkodobá politická hnutí, zaměřená na jedinou otázku, která zachytí náladu veřejnosti a reagují na problém ignorovaný ostatními etablovanými politickými stranami. Přesto se domníváme, že touha po dlouhodobém přežití podněcuje strany spíše k prodejní nebo tržní orientaci.

Kritika modelu

Existují různé druhy kritiky tohoto přístupu a práce.⁵ Odborníci na trh upozorňují, že tento přístup nevyužívá všech aspektů teorie marketingu, odborného jazyka a názorů, jako je například trh a tržní orientace, marketingové strategie, branding, „4P“ atd. Také jsem přenechla jiným vědcům vývoj teorií v oblastech, jako je např. politický branding, politická strategie a vnitřní politický marketing.⁶ Hlavní kritiky pocházející od politologů

⁴ MC GOUGH, Sean: *Political marketing in Irish politics: the case of Sinn Féin*. In: Lilleker, D. and J. Lees-Marshment 2005 (eds.), *Political Marketing: A Comparative Perspective*, Manchester: Manchester University Press, s. 97-113.

⁵ Shrnutí viz ORMROD Robert P.: *A Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model*. Politics, 26, 2006, č. 2.

⁶ Viz např. LLOYD, Jenny: *Square Peg, Round Hole? Can Marketing-Based Concepts Such As The 'Product' And The 'Marketing Mix' Have A Useful Role In The Political Arena?* Paper presented at the UK Political Studies Association conference, Bristol 2003; LLOYD, Jenny: *Square Peg, Round Hole? Can Marketing-Based Concepts Such As The 'Product' And The 'Marketing Mix' Have A Useful Role In The Political Arena?* In: LEES-MARSHMENT,

se týkají různých aspektů tohoto přístupu: toho, že tržní orientace stran není stoprocentně nová a podobá se jiným modelům, například Kirchheimerovu, nebo nesouhlasí s normativními předpoklady mé práce, jako např. že politický marketing je vždy pozitivní pro demokracii, že vyžaduje racionální volbu⁷ a že zanedbává rozdíl mezi požadavky a potřebami⁸. Většinu těchto předpokladů jsem nikdy vědomě neučinila, ale mohou se v mé práci vyskytnout mezi řádky. Nikdy jsem však netvrdila, že politický marketing je stoprocentně pozitivní pro demokracii. Upozornila jsem také na různé potenciální problémy, jako například zda může volič/spotřebitel skutečně rozhodovat o tom, jak politické strany tvoří svoji politiku a jak budou nakonec vládnout. Zatím nevíme, zda vliv tržně orientovaných politických stran na demokracii bude pozitivní, nebo negativní.

Jiné kritiky jsou oprávněné, ale byly otevřeně uznány, když byl model vytvořen. Například tento model byl vyvinut pro politický systém Velké Británie, což znesnadňuje jeho komparativní aplikaci – stejně však komparativně aplikován byl – protože politický marketing ve své tržně orientované formě existuje na celém světě, dokonce i v zemích, kde bychom to neočekávali.⁹ Modely nebyly empiricky operacionalizovány,¹⁰ neboť by to bylo velmi složité. Úplné ověření modelů by vyžadovalo dlouhodobý a dobře financovaný projekt s přístupem k vnitřnímu chování politické strany a také plnohodnotnou statistickou analýzu všech veřejných údajů o názorech voličů. To všechno jsou zdroje, které nejsou snadno přístupné. Abych se pokusila učinit tyto modely lépe realizovatelnými v praxi, navrhuji, aby se vědci zabývali následujícími otázkami, pokud chtějí zjistit, zda je strana tržně, nebo prodejně orientovaná.

Tabulka č. 4: Kontrolní seznam pro zjištění tržní orientace strany

PRVNÍ FÁZE: PRŮZKUM TRHU

- Jaký provádí průzkum trhu: užívá širokého spektra metod?
- Na čem provádí průzkum trhu? Např. co by voliči chtěli změnit, kromě toho, co si myslí o současné situaci strany?
- Provádí průzkum trhu soustavně?
- Jak jsou výsledky rozšiřovány? Např. strategickým skupinám, programovým výborům, vedoucím představitelům a výborům pro předvolební kampaň? Nebo jen předsedovi?
- Reaguje strana na průzkum trhu při navrhování výrobku?

Jennifer – WYMER, Walter (eds.): *Current issues in political marketing*. New York, Haworth Press 2006; HENNEBERG, Stephan: *The Views of an Advocatus Dei: Political Marketing and its Critics*. Journal of Public Affairs, Journal of Public Affairs, 4, 2004, č. 3; LILLEKER, Darren – NEGRINE, Ralph: *Not Big Brand names but Corner Shops: Marketing Politics to a Disengaged Electorate*. Journal of Political Marketing, 2, 2004, č. 1; BANNON, Declan: *Internal Marketing and Political Marketing*. UK PSA conference paper, 2005.

⁷ SAVIGNY, Heather: *Political Marketing: A Rational Choice?* Journal of Political Marketing, 3, 2004, č. 1.

⁸ WASHBOURNE, Neil: *(Comprehensive) Political Marketing, expertise and the conditions for democracy*. Paper presented at the PSA/PMG Conference, Reading University, Berkshire 2005.

⁹ LILLEKER, Darren – LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester, Manchester University Press 2005.

¹⁰ Srovnej HENNEBERG, S.: *c. d.*

DRUHÁ FÁZE: NÁVRH VÝROBKU

- Odpovídají aspekty základního výrobku požadavkům voličů, např. má strana populární politiku, nabízí její předseda voličům styl vedení, který chtějí?
- Vidíte, jestli výsledky průzkumu trhu ovlivnily návrh výrobku – změnilo se něco po průzkumu trhu?
- Existuje mezi politiky a zaměstnanci strany vědomí a vůle k tomu pokusit se změnit stranu podle informací od voličů, tj. jsou tržně orientovaní?

TŘETÍ FÁZE: ÚPRAVA VÝROBKU

- Udělala strana něco pro to, aby její návrhy a změny byly uskutečnitelné a je její vedoucí tým schopen vést vládu?
- Vidí voliči výrobek jako dosažitelný a realistický?
- Věří voliči tomu, že je strana schopna splnit své sliby? Vidí ji například jako jednotnou, důvěryhodnou, s dobrým vedením, schopnou ekonomického managementu a poctivou?
- Splňuje konečný produkt do jisté míry také požadavky vnitřního trhu, např. lze identifikovat politiku vycházející z ideologických tradic strany, jsou uspokojovány požadavky členů?
- Odlišuje se strana v něčem od svých hlavních konkurentů?
- Má strana v porovnání se svými konkurenty nějaké výhody, snaží se zdůraznit své silné stránky v kontrastu s jejich slabinami? Je strana v případě potřeby schopna spolupracovat s potenciálními koaličními partnery?
- Je si strana vědoma toho, kdo jsou její „věrní“, kdo tvoří její cílový trh a zaměřuje strana svůj produkt tak, aby získala podporu své cílové skupiny?

ČTVRTÁ FÁZE: REALIZACE

- Jak je strana jednotná?
- Jak dobře předseda stranu vede?
- Byly všechny změny konzultovány se členy a poslanci strany, nebo měli členové a poslanci příležitost se procesu změn a vývoje účastnit?
- Jsou zde známky výrazných vnitřních neshod?
- Ztotožňuje se většina významných politických postav, kandidátů a členů na místní úrovni s podobou nového produktu?

PÁTÁ FÁZE: KOMUNIKACE

- Formulovala strana komunikační strategii a zahájila ji nejméně 12 měsíců před volbami?
- Byla tato strategie založena na průzkumu trhu a cílená?
- Snažila se informovat, nebo přesvědčovat?
- Byla její součástí jak pozitivní, tak negativní komunikace?
- Mají voliči povědomí o novém výrobku strany?

ŠESTÁ FÁZE: KAMPAŇ

- Vyskytují se během kampaně nějaké problémy, a pokud ano, jsou řešeny efektivně?
- Jde-li o systém poměrného zastoupení, jedná strana efektivně s potenciálními koaličními partnery?
- Jeví se strana voličům při kampani jako jednotná a profesionální?
- Je kampaň založena na informacích z průzkumu trhu?
- Je zaměřena na příznivce, které potřebuje získat?
- Převládají v kampani předvolební triky, prodejní techniky a pokusy přesvědčit voliče?

SEDMÁ FÁZE: VOLBY

- Jak strana uspěla ve volbách, pokud jde o počty hlasů a mandáty?
- Od koho získala strana podporu – získala ji ze svého cílového trhu? Udržela si své voličské jádro?
- Jak byl její výrobek ohodnocen v anketách a diskusních skupinách z hlediska různých aspektů, jako např. vedení, hlavní programové cíle, stranická jednota, ekonomický management a ve vztahu ke konkurenci?
- Pomohl výrobek navýšit počet členů?

OSMÁ FÁZE: DODÁNÍ PRODUKTU

- Splnila strana své sliby ve vládě? Pokud strana vstoupila do koalice, dodává stále produkt, který slíbila svým členům a voličům, nebo musela dělat kompromisy?
- Pokud je strana v opozici, plní svou roli? Je považována za schopnou opozici?

DEVÁTÁ FÁZE: UDRŽOVÁNÍ TRŽNÍ ORIENTACE – CYKlický MARKETING

- Pokračuje strana v provádění průzkumu trhu?
- Reaguje stále na potřeby voličů?
- Pokud je strana v opozici, reaguje na volební prohru a začíná znovu procházet tímto procesem?
- Pokud je strana ve vládě, nechává si dostatek času na diskusi o budoucím vývoji?

Tabulka č. 4: Kontrolní seznam pro zjištění prodejní orientace strany**PRVNÍ FÁZE: NÁVRH PRODUKTU**

- Dávají politici a zaměstnanci strany najevo svůj přístup k politice, který je takový, že politici vědí všechno nejlépe?
- Že jejich rolí je reprezentovat víru a ideologii strany a přesvědčovat voliče, a ne se podle nich řídit?
- Má design výrobku výrazné prvky, které neodpovídají většině veřejného mínění?
- Je zjevné, že proces vytváření politiky byl navržen tak, že obsahuje spíše názory strany, než výsledky průzkumu trhu?
- Byl předseda zvolen tak, že vyhovuje spíše straně než veřejnému mínění?

DRUHÁ FÁZE: PRŮZKUM TRHU

- Je průzkum zaměřen na to, jaké má strana výsledky v anketách a jak je přijímána, spíše než na to, co by voliči chtěli změnit?
- Stryží si strana přísně výsledky průzkumu, např. jsou přístupné pouze předsedovi nebo jeho vnitřnímu okruhu?
- Je průzkum trhu prováděn tak, aby zjistil, jak co nejlépe komunikovat s cílovým trhem a jádrem voličů; jaké komunikační metody použít a jak přesvědčovat – tj. jak stranu prodat, spíše než ji změnit?

TŘETÍ FÁZE: KOMUNIKACE

- Jakých komunikačních technik strana používá? Jsou jejich součástí nejmodernější nástroje?
- Je komunikace navržena tak, aby přesvědčila voliče, spíše než aby je pouze informovala?
- Je komunikace navržena podle výsledků průzkumu trhu?
- Zaměřují se zaměstnanci spíše na komunikaci než na politický program a jiné chování?
- Vyhledala strana profesionály, kteří by jí pomohli s komunikací?

ČTVRTÁ FÁZE: KAMPAŇ

- Jak efektivní je kampaň?
- Snaží se strana především získat hlasy svých stalých voličů, spíše než by se zaměřovala na svůj cílový trh(y)?
- Přichází někdy s překvapeními na poslední chvíli nebo s předvolebními triky?
- Účastní se útoků a oslabování svého největšího oponenta?
- Získává znovu informace průzkumem trhu?

PÁTÁ FÁZE: VOLBY

- Jak si stojí strana ve volbách?
- Naznačují výsledky anket a jiného průzkumu, že strana je mezi voliči neoblíbená, co se týká některého z klíčových aspektů jejího produktu?
- Je strana vnímána jako ideologická a věrná svým přesvědčením?

ŠESTÁ FÁZE: DODÁNÍ

- Pokud strana zvítězí, uplatní svůj produkt ve vládě?
- Pokud má odlišné cíle, zůstává po volbách věrná svým myšlenkám a pokračuje v kampani týkající se těchto myšlenek i po volbách?

Současné úvahy o tomto modelu

I přes slabiny, které model Lees-Marshment má, je zřejmé, že politický marketing se netýká pouze předvolební agitace, což umožňuje mnohem širší rozsah potenciálního výzkumu. Jsou zde však i oblasti, které je možno dále rozvíjet, například jak realizovat a řídit tento proces v praxi: vnitřní aspekty organizace strany. Britská Konzervativní strana s touto otázkou bojovala dvakrát za vedení Williama Hagua a Iain Duncan Smith.¹¹ Tento model je tak široký a zahrnuje tolik aspektů chování stran, že existuje mnoho oblastí, které je možno rozvíjet dalším výzkumem.¹²

2 Revoluce v politickém marketingu

Další „vize“ týkající se politického marketingu, kterou obhájí, je ta, že politický marketing = marketing politiky a politika = parlament, místní správa, zdravotní péče, policie, monarchie, charita. Proto marketing může být aplikován na kteroukoliv z těchto oblastí. Tuto myšlenku jsem obhajovala v druhé knize, *The Political Marketing Revolution*¹³. Všechny politické organizace, včetně obecních zastupitelstev, univerzit, ordinací praktických lékařů a dokonce i monarchie, provádějí nějakou formu průzkumu trhu, ať

¹¹ LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Marketing the British Conservatives 1997–2001*. Journal of Marketing Management, 17, 2001, č. 9/10; LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Mis-marketing the Conservatives: The Limitations of Style over Substance*. Political Quarterly 75, 2004, č. 4.

¹² Viz LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political marketing theory and practice: a reply to Ormrod's Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model*. Politics, 26, 2006, č. 2.

¹³ LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Political Marketing Revolution: transforming the government of the UK*. Manchester, Manchester University Press, 2004.

už formou diskusních skupin, anket, průzkumů veřejného mínění, konzultací s občany, dotazníků nebo veřejných schůzí. Tvrdila jsem, že vzhledem ke stále konzumnější povaze veřejnosti je marketing uplatňován v nejrůznějších formách a ztělesňován širokým spektrem politických organizací. Westminsterský parlament, jeho novější skotský protějšek Holyrood, místní správa, všechny politické strany, lékaři, profesori, učitelé a dokonce ani monarchie nemohou získat přijetí a podporu veřejnosti způsobem, jakým to činili dosud. Zaměstnanci zjistili, že staré způsoby práce nefungují. Proto se obracejí k politickému marketingu jako prostředku, jak lépe porozumět a sloužit jejich „trhu“ nebo lidem. Každá organizace, pokud chce uspět, potřebuje porozumět lidem, kterým se pokouší sloužit, a vytvořit službu, kterou budou chtít. To platí i v případech, že tato organizace nepodniká nebo nevytváří zisk. Například bývalý královnin tajemník řekl, že „lidé ve věku 18–24 let mají mnohem ambivalentnější postoj k institucím než jiné generace. To se netýká pouze monarchie, ale i BBC, církve a jakýchkoliv etablovaných institucí.“

V reakci na tuto skutečnost se organizace snaží přijmout základní koncepci, podle níž politické organizace naslouchají veřejnosti, a mění své chování. Jsou vedeny veřejným míněním, i když se jim neřídí otrocky, protože je vždy nutné profesionální posouzení a vedení, a stejně tak je třeba vzít v úvahu vnitřní nebo individuální názory, což umožní hladkou a efektivní realizaci jakékoliv změny. V britském zdravotnictví se pacienti a veřejnost pravidelně účastní konzultací; skotský parlament každoročně pověřuje společnost MORI průzkumem veřejného mínění, který se týká jeho činnosti; městská a obecní zastupitelstva užívají širokého spektra metod, včetně Občanského panelu, Občanské poroty, Video vox populi a kontaktů na komunity. Charity rozdělily svůj trh na segmenty a zjistily, že k jejich příznivcům patří „celé spektrum lidí, od radikálních lidí, kteří chtějí jít a účastnit se přímé akce ... až po lidi, kteří to dělají, jen protože si myslí, že ‚to zní jako dobrá věc‘“. Aby univerzity vytvořily vyhovující produkt, začínají revidovat vyučované předměty a vypouštějí ty klasické a tradiční, kterými by se studenti možná už nechtěli zabývat, ve prospěch moderních předmětů zaměřených na přípravu na budoucí povolání. Budova skotského parlamentu, činnost sněmovny a její étos byly navrženy tak, aby braly v potaz názory veřejnosti; a dokonce i monarchie rozšířila okruh svých povinností a uvolnila svůj styl způsobem, aby dokázala reflektovat měnící se britskou společnost. Existuje mnoho příkladů komunikace: například v roce 2000 monarchie vydala částku 500 000 liber, aby změnila způsob komunikace královského paláce, ve Westminsteru bylo otevřeno nové centrum pro návštěvníky, médiím byla zpřístupněna tzv. Central lobby (tj. hlavní hala britského parlamentu) a bylo jim umožněno podávat odsud zprávy a veřejný sektor byl celkově zapojen do úsilí o efektivnější komunikaci se svými zákazníky.

Proto by měl být politický marketing rozšířen i na oblasti mimo politické strany, což by umožnilo širší diskusi o implikacích takové změny ve vztahu státu k masám. V oblasti managementu jako vědecké disciplíny se marketing využívá v takzvaném neziskovém marketingu, jako je například marketing charitativních organizací. Někteří lidé studují tzv. marketing služeb a začleňují do něj i to, co politologové považují za politické organizace, např. systém zdravotnictví. V oboru politologie máme management veřejného sektoru, jehož součástí může být i marketing. Můj návrh zastřešit to vše pojmem politický marke-

ting, aby bylo možno vytvořit kohezivitu, sdílet myšlenky a rychleji rozvíjet tento obor, je však asi příliš radikálním popřením definovaných hranic. Kromě podpory od některých politologů a odborníků na marketing, zejména od těch, kteří již pracují v oblastech, jež by mohly mít prospěch z rozšíření politického marketingu i mimo politické strany, nebo od lidí, kteří považují tuto knihu za užitečnou pomůcku pro výuku, nebyly reakce odborníků z oboru politického marketingu příliš nadšené. Když jsem tuto myšlenku prezentovala na konferenci PSA v roce 2004, někteří vědci žádali, aby pojem politický marketing nebyl rozšiřován, nýbrž zůstal zaměřen na politické strany. Možná je to příliš velký skok, vezmeme-li v úvahu, že jsme teprve nedávno začali přijímat politický marketing jako něco více než jen předvolební agitaci. Proto musím připustit, že kromě několika výjimek tato práce neovlivnila tuto oblast do stejné míry jako model politických stran. Stále doufám, že se k ní jednou vrátím, ale zatím je tím nejpřirozenějším a nejbezpečnějším směrem návrat k politickému marketingu, který ale budu studovat komparativně.

3 Komparativní analýza marketingu politických stran

Přestože má práce začala v Británii, vědci začali tuto teorii aplikovat i na jiné země. *Political Marketing in Comparative Perspective*¹⁴ ilustruje, do jaké míry se politický marketing využívá v celé řadě zemí – v Německu, Rakousku, Brazílii, Peru, Kanadě, Skotsku, Irsku, Novém Zélandu, Velké Británii, USA – dokonce i nové demokracie Brazílie a Peru jeví známky užívání marketingu ve způsobu reakce na názory voličů. Druhá kniha, *Global political marketing*, která bude brzy vydána nakladatelstvím Routledge, zkoumá marketing ve Spojených státech, Velké Británii, Austrálii, Novém Zélandu, Švédsku, Německu, Japonsku, Řecku, České republice, Rusku, Maďarsku, Turecku, Peru, Taiwanu, Jižní Korei, Jižní Africe. Mohli jsme se zabývat i jinými zeměmi, jako jsou Čína a Rumunsko... seznam je nekonečný.¹⁵

Kromě toho jsou „produkty“ marketingu ve stále globálnějším světě přenášeny z jedné země do druhé, čímž vzbuzují obavy z nadměrného užívání marketingu MacDonaldovským způsobem. Nejznámějším nedávným příkladem produktu globálního politického marketingu je Global New Labour, kterou zahájila Demokratická strana ve Spojených státech a Bill Clinton v roce 1992. Clinton zaměřil svou politiku na zájmy své cílové skupiny, voličů ze střední třídy, a tradičních příznivců Demokratické strany například z oblasti hospodářství a zdravotnictví. Co se týká dosažitelnosti, bylo vyvinuto značné úsilí na snížení počtu Clintonových slibů, týkajících se například zvyšování výdajů, včetně jeho plánů na výdaje na infrastrukturu a na snížení deficitu. Toto snížení počtu učiní sliby lépe realizovatelnými.¹⁶ Design britské Labour Party Tonyho Blaira v roce 1997 byl

¹⁴ LILLEKER, Darren – LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester, Manchester University Press 2005.

¹⁵ Viz MATUŠKOVÁ, Anna: *Political marketing and Czech political parties – an uneasy cooperation*. Paper presented at the Uk Political studies association conference, Reading University, Berkshire 2006.

¹⁶ INGRAM, Peter – LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Anglicisation of Political Marketing: how Blair out-marketed Clinton*. Journal of Public Affairs, 2,2002, č. 2.

velmi podobný; byl proveden kompletní průzkm trhu a mnoho aspektů produktu této strany bylo změněno, aby vyhověly požadavkům voličů. Hlavní programové cíle byly přitom zaměřeny na střední třídu. Komunikace týkající se nového produktu byla natolik efektivní (včetně karty s pěti hlavními sliby), že když nastala doba předvolební kampaně, strana už toho mohla prodat jen málo – voliči už věděli, co strana nabízí. Tento model byl později okopírován mnoha jinými zeměmi, například německou SPD¹⁷ a Labour Party na Novém Zélandu¹⁸. Těto podobnosti politických produktů napomáhá i fakt, že političtí poradci cestují z jednoho politického systému do druhého. Poradci, jako například Phillip Gould pracovali na kampaních v obou zemích. James Carville, Stan Greenberg and Phillip Gould později založili svou vlastní společnost, která nabízela poradenství zemím na celém světě, jak to ostatně činí i jiné méně známé společnosti.

Komparativní akademická analýza kteréhokoliv z aspektů politického chování však vyžaduje opatrnost při výzkumu a ještě více při praxi v různých politických systémech, protože zde existují významné systémové rozdíly, jako například média, instituce, volební systém a kultura, které ovlivňují způsob chování lidí. Diskuse o efektivnosti politického marketingu, který byl přenesen z jedné země do druhé, byla znovu otevřena při volbách ve Velké Británii a na Novém Zélandu v roce 2005. Kampaně tehdy vypadaly velmi podobně kampani vedené australskou Liberální stranou v roce 2004, která se zaměřila na pravicově orientované a negativní otázky. Australskou PR firmu Crosby-Textor, která radila Johnu Howardovi, si najali i konzervativci ve Velké Británii a Národní strana na Novém Zélandu. Přestože Národní strana prohlašuje, že Marka Textora využila pouze pro předvolební průzkum, a poukazuje na původní, domácí myšlenky Johna Ansellu použité při propagaci,¹⁹ podobnost mezi těmito třemi zeměmi je zarážející. Přestože byl tento přístup úspěšný v Austrálii, nevedl k vítězství ve Velké Británii a na Novém Zélandu, což vyvolává otázky o efektivitě pokusů transplantovat politický produkt z jedné země do druhé. Víme tedy, že politický marketing se používá v globálním měřítku, ale zůstávají zde znepokojující otázky a praktické problémy.

4 Politický marketing v praxi: současné úvahy o budoucnosti

Jsem přesvědčená, že politický marketing je více než pouhá předvolební kampaň; je i více než jen politické strany a věřím, že se stává globálním procesem. Jsem si ale vědoma toho, že politické organizace, které se snaží jej užívat tak, jak by měly podle teorie, narážejí na problémy – nebo je tím vytvářejí. Do hry politického marketingu vstupuje stále

¹⁷ LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Marketing Campaign: the British General Election of 2005*. Journal of Marketing Management, 21, 2005, č. 9.

¹⁸ RUDD, Chris: Marketing the Message or the Messenger? The New Zealand Labour Party, 1990–2003. In: LILLEKER, Darren - LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester, Manchester University Press 2005.

¹⁹ LEES-MARSHMENT, Jennifer - RUDD, Chris: *Marketing New Zealand Politics: following or leading the rest of the world?* Roundtable Seminar, Auckland University, together with Steven Joyce former General Manager, National Party and Mike Williams, Labour Party President, Auckland 2006.

větší počet odborníků z různých profesí. Politik, snažící se získat nebo udržet si podporu; novinář, snažící se jej přivést k zodpovědnosti a přitom pobavit publikum; osoba provádějící průzkum veřejného mínění a poskytující předsedovi strany hodnocení jejich pokroku; pracovník reklamy navrhuující takový způsob komunikace, aby svého klienta předvedl v co nejlepším světle a připravil konkurenci o trh nebo volební poradce, reorganizující velení na bojišti. Ve vysoce konkurenčním tržním prostředí s konzumními voliči, problémy se splněním slibů zlepšení služeb při nižším daňovém zatížení obyvatel a s 24hodinovou pozorností médií se zdá, že politický marketing může nabídnout uštváným vůdcům politických stran potenciální řešení jejich problémů. Pokud politický marketing funguje, může jim pomoci vyhrát volby a poteciálně změnit svět. Na druhé straně se stále zvyšuje počet případů, kdy nebyl vůbec efektivní, přestože ještě nevíme proč. I když vědci zabývající se politologií i marketingem dnes už uznávají, že politický marketing existuje, a většinou chápou, že se týká vývoje chování stran a strategie, spíše než jen konečné předvolební kampaně, stále ještě víme poměrně málo o tom, jak funguje v praxi.

Mou nejnovější prací je proto projekt zkoumající politický marketing zevnitř, zabývající se problémy, kterým čelí lidé v praxi, i jejich úspěchy. Politický marketing je rozsáhlá aktivita, a proto zahrnuje rozhovory s lidmi z praxe z nejrůznějších oborů, včetně pracovníků provádějících průzkum veřejného mínění, novinářů, pracovníků reklamy, PR pracovníků, výzkumníků, zaměstnanců zabývajících se politikami stran i s politiky. Jejich zkušenosti mohou být v kontrastu s řadou stávajících i nově vznikajících teorií politického marketingu, a tento kontrast a syntéza teorie s praxí může podnítit diskusi. Místo snahy o kritiku a hodnocení se bude tato práce snažit zjistit, co funguje a co nikoliv, a tak rozšířit naše povědomí o tom, jak funguje politický systém. Analýza užití marketingu v politice z této širší perpektivy proto vyvolá nové otázky a diskuse v současné politologii, bude výzvou pro konvenční vědění, posoudí současné předpoklady a přednese kontroverzní názory.

V mnoha ohledech se tyto otázky týkají širší problematiky povahy politického systému ve 21. století. Politický marketing se v jádru zabývá vztahem mezi vládou a ovládanými. Doufám, že se politický marketing rozšíří, bude studován v mnohem větším počtu zemí a tyto znalosti budou konstruktivním způsobem sdíleny a rozvíjeny, a také že my jako vědci jsme schopni významně přispět k širší politologické diskusi o demokracii 21. století.

REFERENCES

- BANNON, Declan: *Internal Marketing and Political Marketing*. UK PSA conference paper, 2005.
- HENNEBERG, Stephan: *The Views of an Advocatus Dei: Political Marketing and its Critics*. Journal of Public Affairs, *Journal of Public Affairs*, 4, 2004, č. 3, s. 225–243.
- INGRAM, Peter – LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Anglicisation of Political Marketing: how Blair out-marketed Clinton*. Journal of Public Affairs, 2,2002, č. 2, s. 44–56.
- LEES, Charles: *Political marketing in Germany: the case of the SPD*. In: LILLEKER, Darren – LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political marketing: a comparative perspective*, Manchester, Manchester University Press 2005.

- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political marketing and British political parties*. Manchester, Manchester University Press, 2001.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Marriage of Politics and Marketing*. *Political Studies*, 49, 2001, č. 4, s. 692–713.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Product, Sales and Market-Oriented Party and how Labour learnt to market the product, not just the presentation*. *European Journal of Marketing*, 35, 2001, č. 9/10, s. 1074–1084.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Marketing the British Conservatives 1997–2001*. *Journal of Marketing Management*, 17, 2001, č. 9/10, s. 929–941.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political Marketing: how to reach that pot of gold*. *Journal of Political Marketing*, 2, 2003, č. 1, s. 1–32.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Political Marketing Revolution: transforming the government of the UK*. Manchester, Manchester University Press, 2004.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Mis-marketing the Conservatives: The Limitations of Style over Substance*. *Political Quarterly* 75, 2004, č. 4, s. 392–397.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *The Marketing Campaign: the British General Election of 2005*. *Journal of Marketing Management*, 21, 2005, č. 9, s. 1151–1160.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer: *Political marketing theory and practice: a reply to Ormrod's Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model*. *Politics*, 26, 2006, č. 2, s. 119–125.
- LEES-MARSHMENT, Jennifer – RUDD, Chris: *Marketing New Zealand Politics: following or leading the rest of the world?* Roundtable Seminar, Auckland University, together with Steven Joyce former General Manager, National Party and Mike Williams, Labour Party President, Auckland 2006.
- LLOYD, Jenny: *Square Peg, Round Hole? Can Marketing-Based Concepts Such As The 'Product' And The 'Marketing Mix' Have A Useful Role In The Political Arena?* Paper presented at the UK Political Studies Association conference, Bristol 2003.
- LLOYD, Jenny: *Square Peg, Round Hole? Can Marketing-Based Concepts Such As The 'Product' And The 'Marketing Mix' Have A Useful Role In The Political Arena?* In: LEES-MARSHMENT, Jennifer – WYMER, Walter (eds.): *Current issues in political marketing*. New York, Haworth Press 2006.
- LILLEKER, Darren – LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester, Manchester University Press 2005.
- LILLEKER, Darren – NEGRINE, Ralph: *Not Big Brand names but Corner Shops: Marketing Politics to a Disengaged Electorate*. *Journal of Political Marketing*, 2, 2004, č. 1, s. 55–74.
- MATUŠKOVÁ, Anna: *Political marketing and Czech political parties – an uneasy cooperation*. Paper presented at the UK Political studies association conference, Reading University, Berkshire 2006.
- ORMROD, Robert P.: *A Critique of the Lees-Marshment Market-Oriented Party Model*. *Politics*, 26, 2006, č. 2, s. 110–118.
- RUDD, Chris: *Marketing the Message or the Messenger? The New Zealand Labour Party, 1990–2003*. In: LILLEKER, Darren – LEES-MARSHMENT, Jennifer (eds.): *Political Marketing: A Comparative Perspective*. Manchester, Manchester University Press 2005.
- SAVIGNY, Heather: *Political Marketing: A Rational Choice?* *Journal of Political Marketing*, 3, 2004, č. 1, s. 21–38.
- WASHBOURNE, Neil: *(Comprehensive) Political Marketing, expertise and the conditions for democracy*. Paper presented at the PSA/PMG Conference, Reading University, Berkshire 2005.

PERMANENTNÍ KAMPAŇ A PROCES VLÁDNUTÍ: POLITIKA V ÉŘE KONZULTANTŮ

Eva Bradová, Pavel Šaradín

PERMANENT CAMPAIGN AND PROCESS OF GOVERNING: POLITICS IN THE AGE OF POLICAL CONSULTANTS

ABSTRACT: Political parties, their representatives and various political consultants have reacted to the contemporary changing environment of the electoral competition which has developed to its post-modern phase. This is characterized by the fragmentation and complexity of the media environment, which is constantly changing, expanding and developing technologically and can be confusing. At the same time there has been an increase in the role of the electronic media and primarily the Internet. This article aims to describe a origin and development of permanent campaign and analyses the role of political consultants. Finally, this article shows the first usage of permanent campaign in the Czech republic.

KEY WORDS: Permanent Campaign, Political Consultants, Czech Republic

---

V současném diskursu o politické komunikaci a jejích moderních podobách se intenzivně debatuje o tom, co přispívá k některým negativním trendům v jejím vývoji. Tyto trendy navíc často přesahují hranice národních států a stávají se trendy nadnárodními. Mluví se o komercionalizaci masmédií, sekularizaci politiky,¹ globální homogenizaci mediálních systémů a veřejné sféry apod. Akademici si kladou otázky, proč dochází k tzv. „krizi legitimacy“, tj. rostoucímu poklesu důvěry občanů v politické představitele a v politické instituce? Proč klesá politická participace a zájem o politiku? Někteří od-

---

¹ Pojmem sekularizace politiky se v anglosaské literatuře označuje jev, jenž úzce souvisí s postindustriální érou, kdy se společnost stala fragmentovanou, volební chování se proměnilo v individualistické a přestalo být svázáno s danými kolektivními identitami, které kdysi strukturovali politický řád a Lipset s Rokkanem je popsali jako nutně neměnné, zamrzlé (frozen).

borníci viní z tohoto stavu samotný vývoj procesu politické komunikace a zejména jeho moderní model. Apatii veřejnosti podle tohoto přístupu způsobují především zpravodajská média, rostoucí profesionalizace politických stran a jejich marketingové strategie, negativistický styl žurnalistiky apod. Otázkou zůstává, nakolik je tento pohled správný a odůvodněný. Na druhou stranu komparativní studie politické komunikace, jež se ve světové politické vědě objevují už od roku 1975, ukazují, že určité reálné opodstatnění pro tento předpoklad existuje.

Proč ovšem v těchto souvislostech uvádíme naše pojednání o permanentní kampani? Neboť do úzkého vztahu s výše zmíněnými jevy se dostává i fenomén tzv. permanentní kampaně, který se v americké politice objevuje už od konce 70. let a dominuje jí v dalších třech desetiletích až do současnosti. Ne náhodou nazval už v roce 1980 novinář Sidney Blumenthal, jenž je označován za tvůrce pojmu permanentní kampaň, tento jev „novou politickou ideologií naší doby, která podmiňuje vládu“.² Zatímco charakter permanentní kampaně tak, jak působil v kontextu americké politiky, už není zcela neznámou skutečností, přenos tohoto konceptu a technologie do jiného prostředí zůstává doposud spíše nezodpovězenou otázkou.

Přeneseme-li se skutečně do českého prostředí, lze konstatovat, že volby do Poslanecké sněmovny v České republice v roce 2006 ukázaly, že se činnost politických aktérů profesionalizuje.³ V kampaních České strany sociálně demokratické (ČSSD) a Občanské demokratické strany (ODS) dominovaly nástroje politického marketingu⁴, na jiném místě jsme již psali, že bylo možné hovořit o amerikanizaci volební kampaně⁵. S jistotou můžeme říci, že mechanismy oslovování voličů se budou i nadále přizpůsobovat a hledat inspiraci právě v americké politice, kde jsou tyto metody doposud nejpropracovanější. Řadu let navíc dochází k erozi politické oblasti, rozměňuje se vztah mezi voliči a stranickými subjekty, mizí ideologická profilace a strany se musejí, chtějí-li uspět, více snažit, aby zaujaly voliče. Viditelnost stran a prosazování politické agendy vyžadují odlišné nástroje, než tomu bylo například před dvaceti třiceti lety. Charakteristikou těchto nástrojů, které jsou zároveň součástí procesu amerikanizace kampaní, se budeme zabývat v tomto textu.

Jeden z rysů oslovování voličů, který po volbách 2006 v české politice můžeme zaznamenat, ale který nebyl ještě soustavněji analyzován, se odehrává prostřednictvím

² BLUMENTHAL, Sidney: *The Permanent Campaign: Inside the World of Elite Political Operatives*. Boston 1980, s. 7.

³ O profesionalizaci kampaní viz také BRADOVÁ, Eva - ŠARADÍN, Pavel: *Profesionalizace volebních kampaní a politický marketing*. Acta Universitas Palackianae Olomouensis, Politologica 5, 2006, s. 37-52.

⁴ Viz např. BRADOVÁ, Eva - LEBEDA, Tomáš: *Nerozhodnutí voliči a volební kampaň*. In: *Voliči a volby 2006*. Sestavili Tomáš Lebeda, Lukáš Linek a Klára Vlachová, Praha 2007, s. 128-130. MATUŠKOVÁ, Anna: *Volební kampaň 2006: nástup politického marketingu do České republiky*. In: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Sestavili David Čaloud, Tomáš Foltýn, Vlastimil Havlík a Anna Matušková. Brno 2006, s. 26-41. BRADOVÁ, Eva: *Marketization of Electioneering in the Visegrad Countries: A Comparative Study of the Role of Political Marketing*. In: *Visegrad Votes. Parliamentary Elections 2005-2006*. Sestavili Pavel Šaradín a Eva Bradová. Olomouc 2007, s. 105-127.

⁵ BRADOVÁ, Eva - ŠARADÍN, Pavel: *Volební kampaň v ČR a volby 2006: Amerikanizace kampaní?* In: *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Sestavili Břetislav Dančák a Vít Hloušek. Brno 2006, s. 228-250.

tzv. permanentní kampaně. Je vcelku pochopitelné, že zájem o voliče by se neměl soustředit pouze na krátké období před volbami, ale že je důležité, aby politici komunikovali s voliči během celého volebního období. Proces informování je zásadní pro obě strany, nicméně z hlediska politických aktérů je rozhodující zájem o informování dán jejich snahou uspět co nejlépe v dalších volbách. Přitom politickým subjektům nemusí jít pouze o maximalizaci zisků v hlavních volbách (v našem případě sněmovních), ale svůj význam mají rovněž i méně důležité volební akty, jakými jsou například regionální, evropské či lokální volby v České republice, nebo třeba kongresové volby ve Spojených státech. Úspěšnost politických stran v těchto volbách druhého řádu, jak je v politické vědě souhrnně označujeme, je dána celou řadou faktorů. K těm hlavním patří dlouhodobá podpora jednotlivých politických stran ve volbách, kterou ovlivňují podoba volebního systému, sociální, kulturní a historické aspekty atd. Záleží rovněž na fázi volebního období, kdy v různých etapách dosahují opoziční a vládní subjekty odlišné popularity. Aby například vládní strany minimalizovaly ztrátu obliby u voličů uprostřed volebního období, kdy bývá zpravidla nejnižší, a uspěly v druhořadých volbách, je pro ně vedení permanentní kampaně velmi důležitým nástrojem. A to minimálně z toho důvodu, aby veřejnosti osvětlovaly svou exekutivní činnost a získaly pro ni její souhlas. V podstatě můžeme tuto situaci přirovnat k marketingu, který slouží k podpoře prodeje výrobků. Produkt by měl být neustále viděn, reklama inovována, aby si spotřebitel myslel, že je pro něj nepostradatelný. Samozřejmě v politice nelze bezvýhradně aplikovat všechny nástroje obchodního marketingu. Už jen proto, že volební, tj. politický trh se v jednotlivostech liší od trhu obchodního. Například na politickém trhu působí pouze omezený počet aktérů (tj. relativně malý počet politických stran), zatímco v obchodu lze mluvit o de facto neomezeném počtu hráčů (tj. obchodních organizací). Kromě toho pro politický trh platí daleko více specifika jednotlivých národních systémů než v oblasti obchodu. Nicméně uplatnění marketingu v politice ukazuje, že politické strany jednají obdobně strategicky jako obchodní organizace.⁶

Úvodní vstup může uzavřít konstatováním, že právě permanentní kampaň je logickým vyústěním podstaty marketingových teorií. Jejich základním výrazem je totiž permanentní působení na voliče.

Otázkou je, kdy se permanentní kampaň jako strategie oslovování voličů objevila poprvé a v jakých případech a zda vůbec pouhé rozptýlené snahy politických stran zaujmout voliče, představit jim programy, zdůvodnění reform, kritiky oponentů atd., které se objevují během volebního období, můžeme už považovat za vedení permanentní kampaně. Vedle zodpovězení tohoto problému se chceme v našem příspěvku zabývat otázkou, zda využívání procesu permanentní kampaně v politice nepřispívá k dalšímu posílení role politických poradců na formování politiky a zejména zvýšení závislosti politiků na jejich poradenské činnosti.

Tento text si neklade za cíl detailně obsáhnout všechny aspekty specifického nástroje oslovování voličů, jakým je permanentní kampaň. Naším cílem je především přiblížit

⁶ Více ke specifikám politického a obchodního trhu viz BRADOVÁ, Eva: *Od lokálních mítinků k politickému marketingu*. Brno 2005, s. 58–78.

tento koncept v základních parametrech a analyzovat jeho přenositelnost a funkčnost mimo území USA, kde vznikl. Kromě toho se jeví jako aktuální otázka vedlejších jevů, které tento nástroj doprovází při svém uplatnění v politice. V této souvislosti budeme sledovat zejména provázanost využívání permanentní kampaně s mírou využívání služeb politických profesionálů politickými stranami.

Hlavní rysy permanentní kampaně

Snahy politických uskupení uspět v mezidobí hlavních voleb byly velmi dlouhou dobu podporovány nejrůznějšími aktivitami, které měly za cíl zviditelnit kandidáty a jejich politické strany. Teprve až v momentu, kdy začala být tato činnost soustavná a kdy došlo k jejímu detailnímu promyšlenému plánování, můžeme hovořit o vedení permanentní kampaně. V roce 1976 demokratický stratég Patrick Caddell sepsal pro Jimmyho Cartera *Initial Working Paper on Political Strategy*. V dokumentu uvádí, že „vládnutí s veřejnou podporou vyžaduje kontinuální politickou kampaň“.⁷ Právě tato dvašedesátistránková analýza položila základy toho, co nazýváme permanentní kampaní. Se samotným pojmem ovšem poprvé v roce 1980 přichází novinář Sidney Blumenthal ve svém díle *The Permanent Campaign: Inside the World of Elite Political Operatives*, v němž popsal tento jev jako kombinaci vytváření image a strategické kalkulace: „Vládnutí se přeměnilo v permanentní kampaň, což mění vládu v nástroj stvořený k tomu, aby zajišťoval veřejnou popularitu zvolených vládních reprezentantů.“

Podobně formuluje v roce 1983 tento charakteristický znak americké politiky také Wally Clinton, tehdejší poradce Demokratů ve volební kampani: „Ať se nám to líbí nebo ne, den ‚nikdy nekončící kampaně‘ je tady. Nikdy už nebude možné, aby si držitel mandátu po volbách dělal, co chce, a čekal, že začne s kampaní až několik měsíců před dalšími volbami. V podstatě by od každého představitele, který chce zůstat v úřadu, bylo prozíravé, pokud by chápal svůj nástupní projev po vyhraných volbách jako zahajovací řeč k dalším volbám.“⁸

Hugho Hecló ovšem charakter permanentní kampaně chápe daleko specifictěji než samotný Sidney Blumenthal. Tvrdí, že „permanentní kampaň je něco jiného než stálá potřeba vlády získávat podporu veřejnosti. Podle Hecla, jde o to, že v permanentní kampani představuje každý nový den zároveň den volební. Tento způsob vedení kampaní usiluje o manipulaci zdrojů veřejného souhlasu k tomu, aby se mohlo vládnout.“⁹

V souvislosti s nástupem tzv. permanentní kampaně do politiky dochází k další podstatné změně. Posiluje se pozice politických poradců, stratégů a konzultantů, a to způsobem, že už se nepodílejí pouze na přípravě voleb samotných, ale po nich jsou dále zaměstnáváni politiky v exekutivě. „Rozšíření povolební spolupráce mezi politiky a konzultanty se stalo důležitou součástí nástupu permanentní kampaně. Hlavní politické

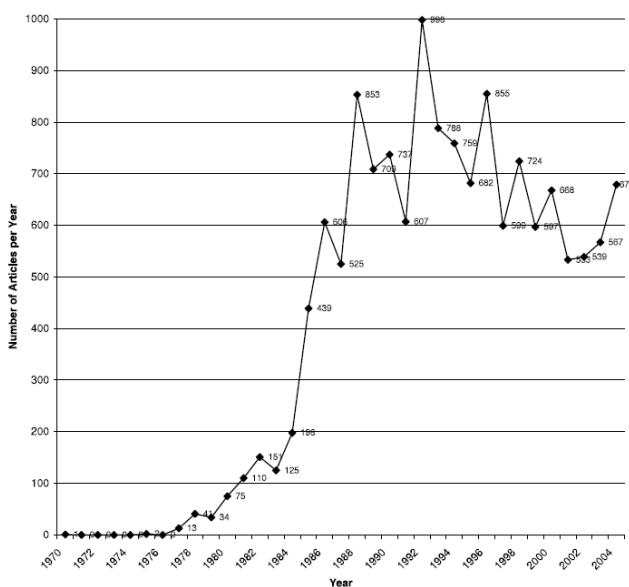
⁷ BLUMENTHAL, Sidney: *c. d.*, s. 42.

⁸ THURBER, James A.: *Is the Permanent Campaign Alive and Well After 9/11?*

⁹ Tamtéž, s. 2.

záměry se soustředily na kampaně, jakožto prostředky pro hledání podpory veřejnosti politikům.“¹⁰ Douglas A. Lathrop k tomu dále dodává, že role politických poradců se v posledním dvacetiletí zvýšila a přesídlila i do oblasti legislativy, kde si získali obrovský vliv. V Kongresu pomáhají vyhrávat rozhodující bitvy.¹¹ Takto můžeme zodpovědět další část naší otázky. Nástup permanentní kampaně souvisí přímo se zvyšující se rolí politických poradců a konzultantů v politice. Jejich hlavní činností je nejen práce s veřejností, tedy hledání podpory pro nejrůznější návrhy a iniciativy, ale přímo v rozhodovacím legislativním procesu. Robert V. Friedenberg se v knize *Communication Consultants in Political Campaigns* věnoval vzniku fenoménu politických poradců a v dějinném přehledu od první volební soutěže na americkém kontinentu, která se uskutečnila na počátku 17. století do virginské radnice, až po současnost. Důležitými etapami byly vždy „technologické změny v komunikaci“, tedy masové rozšíření novin, rozhlasu, televize a později nástup internetu. Autor rovněž zmiňuje význam Patricka Caddella, nicméně rozšíření a skutečnou institucionalizaci politického poradenství klade do období výkonu prezidentské funkce Billa Clintona (po roce 1992).¹²

Graf č. 1: Počet zmínek o politických konzultantech v hlavních médiích

Zdroj: PANAGOPOULOS, Costas: Political Consultants, Campaign Professionalization, and Media Attention. *Political Science & Politics*, 39, 2006, č. 3, s. 868.

¹⁰ LATHROP, Douglas A.: *The Campaign Continues. How Political Consultants and Campaign Tactics Affect Public Policy*. Westport 2003, s. 3.

¹¹ Tamtéž, s. 127.

¹² FRIEDENBERG, Robert V.: *Communication Consultants in Political Campaigns*. Westport 1997, s. 1-19.

Jak je patrné z grafu č. 1, v němž je zobrazen počet zmínek o politických konzultan-
tech v hlavních amerických denících v letech 1970–2004, vrcholu dosáhl právě v době
nástupu Billa Clintona do Bílého domu. Zatímco v roce 1985 zaznamenáváme pouze
198 zmínek, v roce 1992 je to již 990 referencí. Využívání politických poradců vytváří
samostatné odvětví volebního průmyslu a vede i k tomu, že jsou svými zaměstnavateli
nadprůměrně placeni. Údaje z 90. let minulého století hovoří o tom, že 52 % z nich mělo
roční plat vyšší než 150 tisíc dolarů. Zhruba 98 % z nich byli běloši a 82 % muži. Pouze
6 % nemělo vysokoškolské vzdělání. Z ideologického hlediska se jen 18 % republikánských
poradců považovalo za velmi konzervativní, 80 % za konzervativní až umírněně konzer-
vativní. 22 % demokratických poradců o sobě tvrdilo, že jsou velmi liberální, kdežto 74 %
se cítilo liberálními či umírněně liberálními.¹³ Z čísel tedy vyplývá, že političtí poradci
nejdou rigidně ukotveni v ideologii těch, jimž radí.

První firma, která vznikla kvůli politickému poradenství, byla Campaigns, Inc, kte-
rou v roce 1933 založili Clem Whitaker a Leone Baxter.¹⁴ Nástup politických poradců
je přitom logickým krokem a souvisí s již zmíněným technologickým vývojem, který se
významně podílí na mediální nepřehlednosti, kterou se 20. století vyznačovalo. Rozšíření
kampaní do médií a nárůst jejich důležitosti si přímo vyžaduje, aby se na nich podílelo
více specializovaných odborníků. Autoři knihy *Campaign Warriors* rozlišují čtyři druhy
politických konzultantů, jsou jimi mediální konzultanti, stratégové, fundraiseri a hlavní
poradci.¹⁵ Protože ti doprovázejí politiky po celé volební období, je přirozeným projevem
kontinuita jejich působení. To přispívá k tomu, nač upozorňuje Catherine Needham, totiž
že se v epoše permanentních kampaní stírá rozdíl mezi vedením kampaní a vládnutím:
„Koncept permanentní kampaně zahrnuje více než poznání toho, že politici začínají
kvůli svému znovuzvolení zvyšovat obrátky mnohem dříve než před samotným začátkem
oficiální kampaně.“ Jde o proces kampaně vedené nonstop a totálně.¹⁶

Pippa Norris hovoří v souvislosti s poslední fází vývoje volebních kampaní o postmo-
derní kampani, kterou charakterizuje fragmentace a složitost mediálního prostoru, využí-
vání nových médií, jakým je internet, bulvarizace médií, již způsobuje komercializace
a také právě „permanentní kampaň s neustálou zpětnou vazbou, kterou zajišťují průzkumy
veřejného mínění, sociologické průzkumy (...), nikoliv pouze kampaně samotné“.¹⁷
Její závěry se shodují s tím, co později popsal Dan Nimmo. Z hlediska marketingového
vývoje se nacházíme v éře totálního vedení kampaní. Ta začala kampaněmi Margaret

¹³ THURBER, James A. - NELSON, Candice J. - DULIO, David A.: Portrait of Campaign Consultants. In: *Campaign Warriors. Political Consultants in Elections*. Sestavili James A. Thurber a Candice J. Nelson. Washington 2000, s. 12–13.

¹⁴ JOHNSON, Dennis W.: The Business of Political Consulting. In: *Campaign Warriors. Political Consultants in Elections*. Sestavili James A. Thurber a Candice J. Nelson. Washington 2000, s. 37.

¹⁵ THURBER, James A. - NELSON, Candice J. - DULIO, David A.: Portrait of Campaign Consultants. In: *Campaign Warriors. Political Consultants in Elections*. Sestavili James A. Thurber a Candice J. Nelson. Washington 2000, s. 11.

¹⁶ NEEDHAM, Catherine: Brand Leaders: Clinton, Blair and the Limitations of the Permanent Campaign. *Political Studies*, 53, 2005, č. 2, s. 344.

¹⁷ NORRIS, Pippa: Introduction: The Rise of Postmodern Political Communications? In: *Politics and the Press. The News Media and Their Influences*. Sestavila Pippa Norris. London 1997, s. 7.

Thatcher v roce 1979 a Ronalda Reagana v roce 1980 smazáním rozdílu mezi vedením kampaně a vládnutím. Marketing kampaní je kontinuální, intenzivní, specializovaný, rafinovaný a mediálně všudypřítomný. Zaoberá tak celé prostředí politiky.¹⁸ Politici se musí vyrovnávat se složitostí mediálního prostoru a zdokonalováním techniky, která člověku slouží: „Ať už se jedná o reklamu, přednášku, vědecký text, vědomosti nebo fyzické předměty, svádí se tvrdý boj o koncentrovanou pozornost cílové skupiny. Čas, který nám lidé mohou věnovat, se prudce zkracuje, neboť i oni jsou pod tlakem snahy prožít stále více zážitků, dojmů, zkušeností, získat stále více vědomostí a informací. A následující vjem přebíjí, ubíjí ten předchozí.“¹⁹ Prosadit určitou vizi, zaujmout volebním produktem se stává stále obtížnější záležitostí. O permanentní kampani hovoří rovněž David Denver a Gordon Hands, přičemž ta se podle nich „vyznačuje tím, že je řízena centrálně, ale probíhá decentralizovaně, značná pozornost je věnována práci s médii, technikám s focus groups a vybranými mail shots a reklamě“.²⁰ Základem jsou však nej-různější průzkumy, roste jejich četnost a samozřejmě i náklady, které musí strany platit: „V roce 1968 dali kandidáti ve všech druzích amerických voleb šest milionů dolarů na celkem asi 1200 průzkumů mínění od 200 různých firem. V roce 1980 to bylo 20 milionů dolarů. Kandidát Richard Nixon měl na své průzkumy rozpočet přesahující půl milionu dolarů. Prezident Bill Clinton měl v roce 1996 jen na průzkumy mínění nejméně dvě firmy. Vedle toho si nespočet průzkumů platí různé sdělovací prostředky – často proto, aby měly o čem psát.“²¹ Samozřejmě k rozvoji permanentní kampaně přispělo rovněž rozšíření internetu, který se na začátku 90. let minulého století ve Spojených státech stal „základním nástrojem politických kampaní, nejen pro politické konzultanty a politiky, ale i novináře“²².

Účinným nástrojem permanentních kampaní jsou komunikační dovednosti, zejména public relations (PR). Politické strany si nevystačí s pouhou reklamou, ale aby měl jejich produkt úspěch, musí používat všech multimedialních možností: „Public relations politických stran se soustřeďují jak na vnitřní stranickou veřejnost, tak na veřejnost vnější čili potenciální voliče a veřejnost jako celek s cílem získat porozumění a důvěru. Politické strany ve vyspělém demokratickém politickém systému využívají tyto prostředky a formy PR k dosažení úspěchu při tvorbě veřejného mínění.“²³

¹⁸ NIMMO, Dan: The Permanent Campaign. Marketing as a Governing Tool. In: *Handbook of Political Marketing*. Sestavil Bruce I. Newman. Thousand Oaks, London a New Delhi 1999, s. 84.

¹⁹ ERIKSEN, Thomas Hylland: *Tyranie okamžiku*. Brno 2005, s. 144.

²⁰ DENVER, David - HANDS, Gordon: Post-Fordism in the constituencies? The continuing development of constituency campaigning in Britain. In: *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendum*. Sestavili David M. Farrell a Rüdiger Schmidt-Beck. New York 2002, s. 108.

²¹ MAJSTR, Jiří - MUNDIL, Stanislav: *Washington do uzávěrky*. Praha 1997, s. 406.

²² BIMBER, Bruce - DAVIS, Richard: *Campaigning Online. The Internet in U.S. Elections*. New York 2003, s. 20.

²³ SVOBODA, Václav: *Public relations*. Praha 2006, s. 111.

Důvody permanentní kampaně v USA

George C. Edwards se v knize *On Deaf Ears. The Limits of the Bully Pulpit* zaměřuje na podoby permanentních kampaní v USA a na příklady hledání podpory politických rozhodnutí u veřejnosti, a to s cílem zajistit si u ní co nejlepší pozici v dalších volbách. Ukazuje na význam prezidentských voleb pro následující kongresové volby, na roli veřejného mínění a dispozice prezidentských kandidátů. Když vykonával prezidentský úřad Bill Clinton, jeho neustálá kampaň se soustřeďovala na získávání podpory veřejnosti, „v roce 1995 Bílý Dům utratil bezprecedentních 18 milionů dolarů za reklamu kvůli prezidentovi, což bylo rok před prezidentskými volbami“.²⁴ Na druhou stranu v tradici využívání permanentní kampaně během vykonávání úřadu pokračoval i George W. Bush navzdory tomu, že za tuto praxi Clintona kritizoval v průběhu své kampaně v roce 2000.²⁵

K využití permanentní kampaně vybízí i délka mandátů členů Sněmovny reprezentantů, kteří jsou voleni každé dva roky. Aby vůbec dokázali prosadit něco ze svých záměrů, je jedním z jejich hlavních cílů znovuzvolení. Více než 90 % poslanců svůj mandát také dokáže obhájit. Wayne P. Steger připomíná, že právě „proto političtí pozorovatelé v souvislosti s Kongresem hovoří o permanentní kampani“.²⁶ Poslanci ve volbách prosazují spíše sebe, než by reprezentovali politické strany, za něž kandidují. Často tak vedou svou vlastní politiku, disponují vlastními štáby, kde pracují profesionální poradci i dobrovolníci, sledují a analyzují zájmy voličů ve svých obvodech a vedou lokální kampaně. Využívají všech prostředků včetně tisku, rozhlasu, internetu a televize. Takovéto kampaně jsou samozřejmě velmi nákladné, nicméně ti, kdo obhajují mandát, mají mnohem snazší výchozí situaci. Prostřednictvím Kongresu mají zajištěn přístup do médií, k dispozici je jim aparát a snadněji se jim shánějí peníze. Nemusejí ani vynakládat energii na to, aby se do širšího povědomí dostalo jejich jméno. Nicméně platí, že právě peníze zajišťují úspěch, protože vítěz voleb do Sněmovny reprezentantů utratil dvaapůlkrát více než ten, kdo volby prohrál (údaj z roku 1996)²⁷.

V souvislosti s analýzou charakteru permanentní kampaně v USA je důležité zmínit, že nový impuls do debaty o roli permanentní kampaně v americké politice přinesly události z 11. září 2001. James A. Thurber si ve svém článku „Is the Permanent Campaign Alive and Well After 9/11?“ kladl otázky, zda tyto teroristické útoky měly vliv na podobu permanentní kampaně a její aktéry, tj. prezidenta, Kongres, politické strany, zájmové skupiny, volební poradce a voliče. Tyto otázky se jeví relevantními v souvislosti s faktem, že teroristické útoky zásadním způsobem ovlivnily americkou politiku. Americká veřejnost začala upřednostňovat jinou (především bezpečnostní) politickou agendu, než tomu bylo před záříjovými událostmi. Dopad těchto událostí se tedy mohl odrazit i na proměně

²⁴ EDWARDS, Georgie C. III.: *On Deaf Ears. The Limits of the Bully Pulpit*. New Haven, London 2003, s. 1.

²⁵ Detailněji viz THURBER, James A.: c. d., s. 3.

²⁶ STEGER, Wayne P.: The Permanent Campaign. Marketing From the Hill. In: *Handbook of Political Marketing*. Sestavil Bruce I. Newman. Thousand Oaks, London a New Delhi 1999, s. 663.

²⁷ Tamtéž, s. 679.

využití permanentní kampaně – jak ze strany politiků, tak ze strany voličů (tzn. jejich vnímání tohoto nástroje).

Na tomto místě lze zmínit obdobnou situaci z britské politiky z roku 2002, kdy u veřejnosti došlo k posunu vnímání konceptu spin-doctoringu²⁸ v souvislosti se zveřejněním zprávy o zbraních hromadného ničení v Iráku (*Iraq's Weapons of Mass Destruction*), respektive zneužití těchto argumentů ve prospěch získání veřejné podpory k zahájení útoku na Irák (ze strany USA s vydatnou podporou Britů). Britská vláda v ní informovala o tom, že Saddám Husajn vlastní zbraně hromadného ničení, jež mohou ohrozit britské zájmy do 45 minut. Toto tvrzení bylo vládními kruhy (včetně zvláštního oddělení public relations v čele s Alastaiem Campbellem) u veřejnosti dále pěstováno a podporováno, ačkoli pro ně vláda neměla dostatek důkazů. Následně byla tato skutečnost žurnalisty odhalena a mezi politiky a médii začala panovat atmosféra nedůvěry a vzájemného obviňování. Tragické vyústění celé aféry představovala smrt vědce Davida Kellyho, který pracoval na ministerstvu obrany a specializoval se na problematiku zbraní hromadného ničení. Právě on byl údajně zdrojem pochyb médií o pravdivosti zveřejněné zprávy o zbraních hromadného ničení. K vyšetření případu byla ustavena komise, tzv. *Hutton Inquiry*, která případ uzavřela tvrzením, že chyba se stala jak na straně vlády, tak i na straně médií, která se hnala za senzací a usilovala o kritiku vlády²⁹ a spolehla se tak na jediný zdroj v osobě D. Kellyho. Následně rezignoval i uznávaný mediální poradce Tonyho Blaira – Alastair Campbell. Začalo se hovořit o konci éry spin-doctoringu (the death of spin).³⁰ Ačkoli dnes víme, že k jeho konci nedošlo ani po této události a stále zůstává výrazným jevem moderní politické komunikace a demokratického vládnutí, získal u veřejnosti ještě negativnější konotace a oslabila se jeho pozice jako efektivního komunikačního nástroje politické sféry se sdělovacími prostředky směrem k veřejnosti.

Jak jsme zmínili v předchozích odstavcích i v Americe mohlo dojít k oslabení permanentní kampaně jako hojně využívaného nástroje Clintonovy administrativy po nástupu George W. Bushe a zvláště po teroristických útocích na Světové obchodní centrum z roku 2001. I zde mohla být reakce veřejnosti negativní vůči stále expanzivnějšímu způsobu americké permanentní kampaně. Nicméně v Americe se žádné výrazné oslabení uplatňování permanentní kampaně nekonalo.

Editoři knihy *The Permanent Campaign and Its Future*, Norman J. Ornstein and Thomas E. Mann formulují šest vzájemně provázaných trendů, které podle nich definují

²⁸ Spin-doctoring je běžně definován jako činnost, kdy kontrolujeme agendu médií formováním toho, co vidíme a co slyšíme. Spin-doctor je pak osoba (především v politice), která se snaží ovlivnit veřejné mínění tím, že dává informacím, které prezentují média veřejnosti příznivou interpretaci a význam (ve prospěch zastupovaného subjektu). K problematice spin-doctoringu podrobněji viz např. v populárně-naučné knize novináře Paula Richardse: *Be your own spin-doctor*. London 2005. Nebo v akademickém článku komparativní povahy: „Spin-doctors in the United States, Great Britain, and Germany: Metacommunication about media manipulation, *Harvard International Journal of Press/Politics*, 6, 2001, č. 1, s. 16–45.

²⁹ Potřeba a nástup spin-doctoringu v 90. letech 20. století jsou v britském prostředí spojovány s vzestupem tzv. „rotvejler žurnalistiky, kdy investigativní reportéři jsou přichystáni napadnout špatně připravené mediálně neotřelé politické aktéry“ viz LILLEKER, Darren: *Key Concepts in Political Communication*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage 2005, s. 196.

³⁰ Více viz PITCHER: *The Death of Spin*. London 2002.

podobu a charakter současné permanentní kampaně. Jsou jimi za prvé *slabší politické strany*, které mají minimální kontrolu nad výběrem kandidátů, mobilizací voličů a strategickými tématy a sděleními kandidátů. Naopak kampaním dominuje individualismus kandidátů. Současné si strany platí své volební poradce, kteří obhajují využívání ideologické a útočné politiky k ovlivnění voličů. Za druhé, se rozvíjí dobře placený *systém politiky zájmových skupin*, která je zdrojem útočné reklamy a velkých částek vložených do kampaní. Ty jsou určeny k porážce kandidátů nikoli k podpoře dílčích programových priorit zájmových skupin. To znamená, že zájmové skupiny raději investují peníze na to, aby porazily nějakého kandidáta, než aby propagovaly vlastní programové preference. Za třetí, *moderní komunikační technologie* současné politiky jsou využívány k tomu, aby pomáhaly odradit potenciální kandidáty v usilování o úřad, porazily kandidáty a jakmile jsou zvoleni změnily jejich názory ohledně prosazované politiky. Za čtvrté, *vyspělé postupy volebních poradců a ostatních profesionálů*, včetně expertů na zvyšování finančních zdrojů pro kampaň ovládly permanentní kampaň pomocí sofistikované útočné politiky a úplným zničením protikandidátů na základě obrovských sum věnovaných na kampaň, aby mohly ovládat hlavní sdělení kampaně. Nároky na *finanování kampaní jsou neukojitelné a nekonečné*. Životaschopní prezidentští kandidáti musí vyhrát tuto honbu za peníze, než začnou být bráni vážně. Za šesté, vzhledem k těsným výsledkům voleb a stranické vyrovnanosti Sněmovny i Senátu, existuje zde *snaha kontrolovat obě komory Kongresu* za pomoci jakýchkoli prostředků a s většimi vklady zájmových skupin podporujících jednu nebo druhou stranu.³¹ James A. Thurber ve svém článku využívá těchto šesti definovaných trendů a srovnává podobu permanentní kampaně v době před a po 11. září. Svůj text uzavírá konstatováním, že se na tomto poli změnilo velmi málo a že trendy vytyčené výše zmíněnými autory mají spíše vzestupný charakter. Krátké období přívětivější politiky mezi hlavními politickými rivaly vystřídala vzápětí stejná vyhraněná konkurenční soutěž dvoustranického formátu jako před 9/11 a využití permanentní kampaně nemizelo, dá se říci, že v některých ohledech ji ještě zdokonalilo.³²

Z americké zkušenosti je tedy zřejmé, že koncept permanentní kampaně se ani vzhledem k některým svým negativním jevům, které přináší do politické sféry, nevyčerpává. Bude zajímavé sledovat, jaké posuny v charakteru politiky bude znamenat další rozvoj v této oblasti.

Permanentní kampaň v ČR

Ačkoliv hlavní české politické strany začaly intenzivně používat marketingové techniky až před volbami v roce 2006, osvojily si rovněž některé standardy permanentních kampaní. ODS jakožto hlavní vládní strana je sice zatím v tomto směru poněkud v útlumu, ale ČSSD začala vést kontinuální kampaň rovněž po těchto volbách. Můžeme konstatovat,

³¹ ORNSTEIN, Norman J. - MANN, Thomas E.(eds.): *The Permanent Campaign and Its Future*, s. 222–223. Citováno podle THURBER, James A.: c. d., s.

³² Tamtéž.

že ODS dostatečně nevyužívá všech možností permanentní kampaně, takže její reformní snahy veřejnost v prvním roce jejího vládnutí příliš nepodporovala, v její smysl věřilo pouze 20 % respondentů.³³ Její strategové a reklamní poradci si však tento nedostatek dobře uvědomovali: „Musíme si zvyknout, že nástroje marketingu budou politické strany používat nejen v předvolebním období, ale prakticky nepřetržitě. Jednotlivé projekty je třeba lidem vysvětlit s ohledem na mediální logiku a fungování současné informační společnosti.“³⁴

Mnohem aktivněji přistoupila k permanentní kampani opoziční ČSSD. V předvolební kampani v roce 2006 úspěšně použila prvky negativní kampaně i srovnávací kampaně, kterými se prezentuje i po volbách. Zvláště negativní kampaně mají své scénáristy a režiséry, kteří je vytvoří tak, aby se mohly neustále vracet a znovu působit na voliče. Jejich podstatou je to, že negativní útoky pokračují dlouho po skončení voleb, popřípadě trvají celé funkční období. David Mark proto hovoří o permanentní negativní kampani.³⁵ ČSSD se po volbách zaměřila zejména na negativní billboardovou kampaň, prostřednictvím níž autoři útočí na ODS (vliv poradce Marka Dalíka na předsedu ODS Mirka Topolánka) a její koaliční partnery (například na předsedu KDU-ČSL Jiřího Čunka). Zmínit musíme i další aktivní prvky permanentní kampaně ČSSD, která neustále pořádá tiskové konference k různým tématům, v nichž kritizuje ODS a její programové postupy, a dále brožuru ČSSD *100 dní skandálů, omylů, vulgarity a tmářství*. V ní ČSSD ukazuje vládu Mirka Topolánka jako neschopnou a nekompetentní. Permanentní kampaň sice může voliče unavovat, protože na ně neustále dotírá, na druhé straně může za jistých okolností zprostředkovávat i relevantní a důležité informace o činnosti opozice, které by jinak před voliči mohly zůstat zamlčeny, skryty a utajeny. Ovšem je důležité odhadnout právě míru působení permanentních kampaní na voliče. V případě, že bude politiky nadužívána, obrátí se v konečné fázi proti nim samotným a znechutí voliče. Ke stejné situaci může vést i negativní kampaň. I u ní však lze najít jistá pozitiva z pohledu občanů. Může totiž pomoci odhalovat, jak bude kandidát v případě svého zvolení reagovat na kritiku a jak se bude chovat k veřejnosti ve svém úřadě.

Permanentní kampaň nemusí být vedena pouze za účelem dalšího vítězství ve volbách, ale velmi často se používá v případě, kdy chce vláda prosadit nějaký konkrétní záměr, kupříkladu daňovou či důchodovou reformu. V České republice se během funkčního období vlády Mirka Topolánka objevil záměr postavit radar, který by sloužil především americké armádě. Opoziční strany (ČSSD a KSČM) od prvního momentu začaly využívat nechuti občanů vyhovět USA a prohlášení jejich představitelů tomu také odpovídala. Cílem takových postojů byla samozřejmě snaha udržet si voliče, popřípadě získat nové. ODS a její vládní koaliční partneři se tedy ocitají v nevýhodném postavení, protože veřejné mínění je ostře naladěno proti tomuto záměru, takže je pravděpodobné, že tato otázka může

³³ *Češi se bojí Topolánkovy reformy. Špidlový se báli víc*, <http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=508488> (10. 10. 2007)

³⁴ KŘIVAN, Karel: *Czech Easy Tax*. CEVRO revue, 2007, č. 8/9, s. 5.

³⁵ MARK, David: *Going Dirty. The Art of Negative Campaigning*. Lanham, Boulder, New York, Toronto and Oxford 2007, s. 234.

hrát významnou roli v předvolební kampani. Vláda vedená ODS, která za prosazováním záměru stojí, podcenila především samotné uvedení tématu na veřejnost, čímž hned na začátku své přesvědčovací kampaně ztratila dobré výchozí podmínky. Teprve pak si svůj omyl uvědomila a začala být aktivnější. Vytvořila funkci vládního zmocněnce pro radar, který má k dispozici menší aparát, a do kampaně zapojila PR agenturu. V tomto případě se ale nedá hovořit o plně rozvinuté kontinuální kampani, protože vláda mohla více využívat průzkumy veřejného mínění, být mnohem aktivnější a upozorňovat na aktuální bezpečnostní rizika, kupříkladu na zahraniční a velmi ambiciózní politiku ruského prezidenta Vladimira Putina. Příběh amerického radaru ukazuje na to, že je velmi obtížné prosazovat nějaký záměr, aniž bychom nejdříve měli na své straně veřejnost. Zároveň je to téma, v němž by se permanentní kampaň dobře uplatnila.

Závěr

Pro permanentní kampaň je charakteristické, že v ní splývá její provádění s vládnutím, jak jsme uvedli na začátku. Politické subjekty, které měly možnost sestavit vládu jsou zvýhodněny, protože mají mj. snazší přístup do médií. Lépe se jim komunikuje s voliči. V nich zdůrazňují zejména své politické úspěchy a záměry, a to během celého volebního období. Politické strany intenzivně agituji zejména před méně důležitými volbami (lokální, regionální, evropské atd.), pokud se v případě ČR časově nekryjí s volbami do Poslanecké sněmovny. Vládní strany, respektive její nejsilnější subjekt ODS, doposud možností permanentní kampaně plně nevyužívají. Nicméně je jen otázkou času, kdy k tomu dojde. V textu jsme několikrát poukázali především na rozmach mediálního fragmentovaného prostředí, v němž se právě kontinuálně vedená permanentní kampaň stává pro politické strany takřka nutností. V opačném případě vládní strana pro své návrhy nemusí získat podporu veřejnosti a své vítězství v dalších volbách nedokáže obhájit.

Výzkumnou otázku, jež jsme si položili v úvodu této práce, jsme v textu z části zodpověděli. Na americkém příkladu se ukazuje, že stoupající trend využívání permanentní kampaně v procesu vládnutí je nutně provázán s intenzivní spoluprací s politickými profesionály a poradci, kteří neustále rozšiřují své pole působnosti a oslabují tradiční role politických stran. Politické strany si v marketingové epoše nevystačí s činností vlastního aparátu a sympatizantů, ale ke svému úspěchu vyžadují celou řadu specialistů. Ve fázi kontinuálně vedených kampaní vzrůstají nároky na informace, čímž se přirozeně zvyšují požadavky po práci politických konzultantů. Ne plně zodpovězenou otázkou zůstává, jak velký vliv mohou mít političtí poradci na formování politiky a jaká je skutečná míra závislosti politiků a politických stran na expertním poradenství najatých konzultantů.

S jistotou lze říci, jak se prostředky používané v české politice přibližují technikám zavedených demokracií, že účinná permanentní kampaň se projeví rovněž zde. První krok k tomu učinily dvě nejsilnější politické strany tím, že začaly intenzivně používat nástroje politického marketingu ve volebních kampaních v roce 2006. Ty se zcela jistě prohloubí v dalších volbách prvního i druhého řádu.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Češi se bojí Topolánkovy reformy. Špidlovy se báli víc,

<http://aktualne.centrum.cz/domaci/spolecnost/clanek.phtml?id=508488> (10. 10. 2007)

LITERATURA

- BIMBER, Bruce – DAVIS, Richard: *Campaigning Online. The Internet in U.S. Elections*. New York 2003.
- BLUMENTHAL, Sidney: *The Permanent Campaign: Inside the World of Elite Political Operatives*. Boston 1980.
- BRADOVÁ, Eva: Marketization of Electioneering in the Visegrad Countries: A Comparative Study of the Role of Political Marketing. In: *Visegrad Votes. Parliamentary Elections 2005-2006*. Olomouc 2007, s. 105-127.
- BRADOVÁ, Eva: *Od lokálních mítinků k politickému marketingu*. Brno 2005.
- BRADOVÁ, Eva – LEBEDA, Tomáš: Nerozhodnutí voliči a volební kampaň. In: *Voliči a volby 2006*. Sestavili Tomáš Lebeda, Lukáš Linek a Klára Vlachová, Praha 2007.
- BRADOVÁ, Eva a ŠARADÍN, Pavel: Profesionalizace volebních kampaní a politický marketing. *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Politologica* 5, 2006, s. 37-52.
- BRADOVÁ, Eva – ŠARADÍN, Pavel: Volební kampaň v ČR a volby 2006: Amerikanizace kampaní? In: *Parlamentní volby 2006 a česká politika*. Sestavili Břetislav Dančák a Vít Hloušek. Brno 2006, s. 228-250.
- ČALOUĐ, David – FOLTÝN, Tomáš – HAVLÍK, Vlastimil – MATUŠKOVÁ, Anna: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Brno 2006.
- DENVER, David – HANDS, Gordon: Post-Fordism in the constituencies? The continuing development of constituency campaigning in Britain. In: *Do Political Campaigns Matter? Campaign effects in elections and referendum*. Sestavili David M. Farrell a Rüdiger Schmidt-Beck. New York 2002.
- EDWARDS, Georgie C. III.: *On Deaf Ears. The Limits of the Bully Pulpit*. New Haven, London 2003.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Tyrannie okamžiku*. Brno 2005.
- ESSER, Reineman – REINEMAN, C. – FAN, D.: Spin-doctors in the United States, Great Britain, and Germany: Metacommunication about media manipulation, *Harvard International Journal of Press/Politics*, 6, 2001, č. 1, s. 16-45.
- FRIEDENBERG, Robert V.: *Communication Consultants in Political Campaigns*. Westport 1997.
- JOHNSON, Dennis W.: The Business of Political Consulting. In: *Campaign Warriors. Political Consultants in Elections*. Sestavili James A. Thurber a Candice J. Nelson. Washington 2000.
- KŘIVAN, Karel: Czech Easy Tax. *CEVRO revue*, 2007, č. 8/9, s. 5.
- LATHROP, Douglas A.: *The Campaign Continues. How Political Consultants and Campaign Tactics Affect Public Policy*. Westport 2003.
- LILLEKER, Darren: *Key Concepts in Political Communication*. London, Thousand Oaks, New Delhi 2005.
- MAJSTR, Jiří – MUNDIL, Stanislav: *Washington do uzávěrky*. Praha 1997.
- MARK, David: *Going Dirty. The Art of Negative Campaigning*. Lanham, Boulder, New York, Toronto and Oxford 2007.
- MATUŠKOVÁ, Anna: Volební kampaň 2006: nástup politického marketingu do České republiky. In: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2006*. Sestavili David Čaloud, Tomáš Foltýn, Vlastimil Havlík a Anna Matušková. Brno 2006, s. 26-41.
- NEEDHAM, Catherine: Brand Leaders: Clinton, Blair and the Limitations of the Permanent Campaign. *Political Studies*, 53, 2005, 2, s. 343-361.
- NIMMO, Dan: The Permanent Campaign. Marketing as a Governing Tool. In: *Handbook of Political Marketing*. Sestavil Bruce I. Newman. Thousand Oaks, London a New Delhi 1999.

- NORRIS, Pippa: Introduction: The Rise of Postmodern Political Communications? In: *Politics and the Press. The News Media and Their Influences*. Sestavila Pippa Norris. London 1997.
- ORNSTEIN, Norman J. - MANN, Thomas E. (eds.): *The Permanent Campaign and Its Future*. Washington, D. C. 2000.
- PANAGOPOULOS, Costas: Political Consultants, Campaign Professionalization, and Media Attention. *Political Science & Politics*, 39, 2006, č. 3, s. 867-869.
- PITCHER: *The Death of Spin*. London 2002.
- RICHARDS, Paul: *Be your own spin-doctor*. London 2005.
- STEGER, Wayne P.: The Permanent Campaign. Marketing From the Hill. In: *Handbook of Political Marketing*. Sestavil Bruce I. Newman. Thousand Oaks, London a New Delhi 1999.
- SVOBODA, Václav: *Public relations*. Praha 2006.
- THURBER, James A. - NELSON, Candice J. - DULIO, David A.: Portrait of Campaign Consultants. In: *Campaign Warriors. Political Consultants in Elections*. Sestavili James A. Thurber a Candice J. Nelson. Washington 2000.
- THURBER, James A.: *Is the Permanent Campaign Alive and Well After 9/11?*

SILVIO BERLUSCONI A FORZA ITALIA: FYZIOGNOMIE MARKETINGU LÍDRA

Markéta Šůstková

SILVIO BERLUSCONI AND THE FORZA ITALIA: PHYSIOGNOMY OF THE LEADER MARKETING STRATEGIES

ABSTRACT: This article is aimed to analyze the role of Silvio Berlusconi as the leader and symbol of Forza Italia, it deals with the aspects of image of the leader that were projected into innovative marketing strategies of Silvio Berlusconi in electoral campaigns. Personality of the leader of Forza Italia as the main campaigner is considered to be one of the dominant factors that influenced the remodeling of electoral marketing strategies and marketing concepts in Italian electoral campaigns with strong personalization tendencies.

KEY WORDS: Berlusconi, electoral marketing, Forza Italia, electoral campaign

---

Forza Italia (FI) pod vedením Silvia Berlusconiho představuje z pohledu zkoumání předvolebních komunikačních strategií a volebního marketingu výrazný fenomén, jemuž je od momentu vzniku strany jakožto významného nového politického aktéra před volbami v roce 1994 věnována kontinuální a intenzivní pozornost. V souvislosti se specifiky vzniku, organizace, fungování, pozice a role lídra byla či je Forza Italia označována jako „umělohmotná strana“¹, „strana-firma“², „virtuální strana“³, „personální strana“⁴ či jako

---

¹ Viz např. DIAMANTI, Ilvo: *Dal partito di plastica alla Repubblica fondata sui media*. Comunicazione politica, 5, 2004, č. 1.

² „Partito-azienda“ či „business firm party“. Viz HOPKIN, Jonathan - PAOLUCCI, Caterina: *The business firm model of party organization: Cases from Spain and Italy*. European Journal of Political Research, 35, 1999, č. 3, s. 320–332.

³ Termín užívaný Patrickem McCarthym. Viz McCARTHY, Patrick: *Forza Italia: nascita e sviluppo di un partito virtuale*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Piero IGNAZI a Richard KATZ. Bologna 1995, s. 49–72.

⁴ CALISE, Mauro: *Il partito personale*. Roma-Bari 2000. Též CALISE, Mauro: *La Terza Repubblica. Partiti contro presidenti*. Roma-Bari 2006, s. 87, dále 87–98.

„marketingová strana“⁵. Jednotlivé termíny a modely pak postihují hlavní odchylky, jimiž se FI lišila ve srovnání s modelem tradičních stran, v první řadě absenci solidní voličské základny, neurčitost ideologické identity kombinované s apelem na „novost“ a antipolitické poselství, výraznou pozici a roli osobnosti lídra – nositele image a symbolu, intenzivní využívání marketingových metod a moderních komunikačních strategií.⁶ Na specifickou pozici, roli a význam lídra Forza Italia Silvia Berlusconiho pak v různých souvislostech a propojeních s dalšími aspekty odkazují označení jako „model Berlusconi“ (např. Ilvo Diamanti a Elisa Lello), „Faktor B“ (Paolo Mancini), či „berlusconismus“ (Marco Folini aj.).

Cílem této stati je analýza posledních dvou jmenovaných rysů, tedy role osobnosti lídra a jeho image, které se promítají do výrazných inovačních marketingových komunikačních strategií Silvia Berlusconiho. Pozornost je vzhledem k omezenému rozsahu zaměřena pouze na jednotlivé vybrané aspekty předvolebních kampaní v období parlamentních voleb, jež souvisejí s úlohou a image lídra jako hlavního *campaigner*. Článek je vystavěn na předpokladu, že osobnost Silvia Berlusconiho v čele FI zásadním způsobem ovlivnila remodelaci komunikačních strategií a aplikaci marketingových konceptů v prostředí posazování dominující tendence personalizace předvolební soutěže v Itálii, jíž se stal Berlusconi viditelným katalyzátorem.

Volební úspěch Silvia Berlusconiho a jeho strany Forza Italia v parlamentních volbách 1994 byl determinován v první řadě faktory spojenými s průběhem krize italského stranickopolitického systému, zhroutilím a propadem původních stranických subjektů, jejich delegitimizací v důsledku korupčních skandálů v první polovině 90. let. V této situaci se otevírá prostor pro nové politické aktéry, kteří jsou schopni reagovat na potřeby voličů připravených se uvolnit z tradičních pout *voto di appartenenza*, tj. hlasování dle ideologické příslušnosti. Kolaps režimu stran je provázen změnami v mediální sféře, která jeho následkem získává nový autonomní prostor a intenzivně odráží proměny vnímání politického prostředí v zemi. Reakcí je odmítnutí pravidel fungování partitokracie záhy identifikované a zavržené v podobě proporcionalního volebního systému a prosazení převážně většinového volebního modelu jakožto fakticky jediné institucionální změny pravidel, jež má vládám zabezpečit schopnost vládnout.

Silvio Berlusconi s Forza Italia přichází do proměněného institucionálně-politického prostředí, v jehož rámci byly vytvořeny příznivé podmínky pro výrazný nárůst personalizace politiky a volebních kampaní.⁷ Nástup Forza Italia v předvolební kampani před volbami 1994, které se konaly podle nových pravidel, se stal rozhodujícím okamžikem proměny. V jejím jádru stála Berlusconiho interpretace většinového systému pojímající

⁵ Viz WOJTAS, Kinga: *The „marketing party“ as a model for the development of contemporary political parties*. Středoevropské politické studie, 8, 2006, č. 2-3. Elektronická verze: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=268>

⁶ HOPKIN, Jonathan: *Forza Italia a dieci anni dalla fondazione*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Carlo GUARNIERI a James L. NEWELL. Bologna 2005, s. 102.

⁷ CALISE, Mauro: *Presidentialization, Italian Style*. In: *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*. Eds. Thomas POGUNTKE a Paul WEBB. Oxford 2005, s. 89.

volbu premiéra jakoby přímou a jako taková byla Berlusconiem předložena voličům.⁸ Tomu byl uzpůsoben Berlusconiho revoluční marketing volební kampaně a nový mediální styl, jenž z kampaně učinil první skutečně postmoderní předvolební kampaň s odlišným formátem předvolebního boje.

V souvislosti s posilováním role lídrů a v návaznosti na význam jejich image Mauro Barisione užívá výraz „*leaderizzazione*“ („líderizace“) politiky a volební nabídky. Italská specifika daného trendu napojeného na filtrující roli masmédií, a to zejména televize, která v souladu se Sartoriho pojetím video-politiky (potažmo video-voleb)⁹ vizualizuje to, co je k vizualizaci nevhodnější, tj. lídra, pak podle Barisioneho spočívají právě v průběhu krize stran a následném rozpadu stranického systému. Jsou to hlavní političtí lídři, jež zaujali uvolněné místo, stali se zakladateli politických stran a přežívají je. „Italští političtí lídři jsou daleko více než strany inkarnací symbolů určité politické a dokonce institucionální kontinuity, kterou nedokážou zajistit ani volební pravidla. Ne náhodou došlo v rozmezí let 1996 až 2006 k proměně stran, aliancí, vlád, a právě i volebních systémů, ovšem kandidáti na vedení vlády zůstali stejní [...]“¹⁰ Skutečnost extrémního překrytí mediální a politické sféry personifikované právě v osobě Silvia Berlusconiho pak intenzitu fenoménu umocňuje.¹¹

Co se týká efektivity a stability Berlusconiho leadershipu, ve srovnání s ostatními lídry stran a koalic byla jeho pozice vždy převážně silnější. V případě role lídra strany Forza Italia pak nikdy nezpochybněná a s ohledem na model, genezi a stupeň splnutí obrazu strany s image lídra, vyjádřené v konceptu „personální strany“ („*partito personale*“) italského politologa Maura Caliseho¹², ani nezpochybnitelná.

Podobně v případě koaličního marketingu Berlusconi od počátku uplatňoval „personalizaci koalice“, v jejímž rámci tvořil ústřední článek s dostatečným prostorem pro manévrování uvnitř koalice. Berlusconi je zde pro voliče „klíčovým referenčním bodem a je portrétován jako jediný schopný sjednotit fragmentovanou koalici“.¹³ Tato strategie byla s úspěchem aplikována ve volbách v roce 2001, po nichž byla Berlusconiho pozice nejsilnější, a přes jisté otřesy a disonance podtrhující rostoucí ambice koaličních partnerů na vedení ji byl schopen zopakovat i v roce 2006. Středopráva koalice se nejvýrazněji dostává do problémů ve vztahu k Lize Severu Umberta Bossiho, přičemž roztržka vede k pádu první Berlusconiho vlády hned několik měsíců po volbách v prosinci 1994. Berlusconiho neúspěch v rovině vnitrokoaličních vztahů, nezvládnutá výzva jeho schopnosti udržet jednotu vládní koalice mohla mít následně vliv na jeho volební porážku v roce

⁸ VENTURINO, Fulvio: *Personalizzazione della politica e coalizioni elettorali. Cosa possiamo imparare dal caso francese?* Elektronická verze: <http://www.sisp2000.unina.it/papers/articles/ventur1.doc>

⁹ SARTORI, Giovanni: *Homo videns*. Roma-Bari 2004, s. 77-79.

¹⁰ BARISIONE, Mauro: *L'immagine del leader. Quanto conta per gli elettori?* Bologna 2006, s. 9-10.

¹¹ Tamtéž, s. 10.

¹² Viz CALISE, M.: *Il partito*. Výraznost personalizace strany v případě FI Calise někdy umocňuje označením „*mega-partito personale*“. Viz CALISE, M.: *La Terza repubblica*, s. 81-98.

¹³ DIAMANTI, Ilvo - LELLO, Elisa: *The Casa delle Libertà: A House of Cards?* Modern Italy, 10, 2005, č. 1, s. 29-30.

1996.¹⁴ V případě lídrů středolevé koalice to byl jen Romano Prodi, který byl s to se Berlusconi s úspěchem postavit, a to v parlamentních volbách v letech 1996 a 2006. Po pádu Prodiho vlády v roce 1998 heterogenní koalice trvale trpí slabým vedením a kandidatura Francesca Rutelliho ve volbách 2001 je výsledkem jen složitého vnitrokoaličního vyjednávání. S vědomím síly svého apelu „přirozeného“ dominantního vedení koalice Berlusconi zaútočil i na efektivitu středolevého leadershipu, když se před parlamentními volbami 2001 odmítl s Rutellim utkat v televizní debatě s tím, že Rutelli není skutečným lídrem středolevé koalice.¹⁵ Faktem je, že lídři centrosinistra byli vystaveni trvalému ohrožení z vlastních řad. Leadership Romana Prodiho jako kandidáta středolevé koalice Unie na vedení vlády v parlamentních volbách 2006 byl upevněn až vítězstvím v prvních primárních volbách, které proběhly v říjnu 2005 s jediným cílem: posílit Prodiho legitimitu v čele koalice.¹⁶

Důležitou inovací, s níž Berlusconi vstupuje na politickou scénu, je průlom v oblasti lingvistické. Proměny politického jazyka koincidují s politickými posuny z počátku 90. let minulého století, oba procesy vykazují vzájemnou propojenost, přičemž Berlusconi se stává nejvýraznějším nositelem nového politického jazyka¹⁷, který je pro svou podstatu spočívající v přiblížení se a srozumitelnosti obyčejným lidem (*gente*) označován jako *gentese*. Novost a kouzlo *gentese* v mluvě politika vyniklo v kontrapozici k politickému jazyku italské první republiky, tzv. *politichese*. *Politichese* mělo „kryptický charakter“¹⁸, sloužilo spíše jako „politický kód“¹⁹, šifra politiků, jejímiž rysy byla dvojznačnost a vágnost. Šlo o jazyk, který „nebyl zamýšlen k plnému pochopení obyčejnými lidmi“²⁰, představoval veřejný nástroj mediálně zprostředkované komunikace mezi politickou elitou navzájem, jehož charakteristiky v podmínkách zablokované demokracie usnadňovaly vyjednávání. *Gentese* se stalo podstatou a základem Berlusconiho komunikace a politického marketingu a zajišťovalo jeho přímé napojení na voliče. Berlusconiho *gentese* fungovalo jako opozice k minulosti, bylo vyjádřením novosti a jasnosti. Výrazy a slovní spojení, které Berlusconiho proslavily, jsou v mnoha případech metaforami vztahujícími

¹⁴ CAMPUS, Donatella - PASQUINO, Gianfranco: *Leadership in Italy. The changing role of leaders in elections and in government*. Elektronická verze: <http://york.ac.uk/depts/polit/news/asmil/campus.pdf>.

¹⁵ CAMPUS, D. - PASQUINO, G.: c. d.

¹⁶ HOPKIN, Jonathan: *Dalla Federazione all'Unione alle primarie. Il cammino del centro-sinistra*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Grant AMYOT a Luca VERZICHELLI. Bologna 2006, s. 103.

¹⁷ Vedle Berlusconiho je možné za nositele jazykového zvratu považovat také Umberta Bossiho, jeho dosah byl ovšem omezenější, spjatý s konkrétním teritoriem a po určitou dobu také více s jeho dialektem.

¹⁸ CROCI, Osvaldo: *Berlusconi's Triumph. Language and Politics in Italy: from Moro to Berlusconi*. *Journal of Modern Italian Studies*, 6, 2001, č. 3, s. 350.

¹⁹ RONCAROLO, Franca: *Mediation of Italian Politics and the Marketing of Leader's Private Lives*. *Parliamentary Affairs*, 57, 2004, č. 1, s. 111.

²⁰ LA PALOMBARA, Joseph: *Democracy Italian Style*. New Haven 1987, s. 103. Citováno dle CROCI, O.: c. d., s. 353.

se k jednoznačně nepolitickému prostředí s pozitivními konotacemi a hodnotami, v první řadě fotbalu²¹, ale i náboženství a reklamě.²²

Komunikační strategie a jazyk sehrává podle Pier Paola Portinara centrální roli v definici povahy Berlusconiho charismatu lídra. Podle Paula Ginsborga nelze Berlusconiho charisma přiřadit ke klasickým Weberovským kritériím. Berlusconi není „zvláště schopným rétorem, není ani fyzicky nijak zvlášť přitažlivý, nemá pověst hrdiny ani není nadán jinými charismatickými kvalitami“.²³ Jeho úspěch spočívá v tom, že se „hodně snažil o vytvoření vlastního obrazu a ten následně prodal“, protože to, „co je pravé, jsou Berlusconiho peníze, jeho charisma [...] je výsledkem konstrukce v limitech, praxi a symbolech moderního konzumu a moderní komunikace“.²⁴ P. P. Portinara nachází tři hlavní aspekty konstrukce Berlusconiho charismatického obrazu: prvním je „velký komunikátor“, v němž odkazuje na jazyk, jednoduchý, průhledný, povědomý, který odpovídá požadavkům *homo videns*²⁵, druhým pak „virtuóz úniků“, nepřekonatelný prodavač bezstarostného úniku od reality“, třetím „sportovní matador“, vlastník slavného fotbalového klubu, ten, který vítězí.²⁶

Berlusconi jako Portinariho „virtuóz úniků“ koresponduje s využitím evokace symbolické vize snu, jak ji podává Donatella Campus: „Od počátku, kdy stvořil politickou stranu, Berlusconi neustále žádá Italy, aby snili s ním a svěřili mu uskutečnění svých snů.“²⁷ V mnoha předvolebních spotech z roku 1994 je FI spojována se slibem „nového italského zázraku“²⁸, který je také poslední větou, apelem Berlusconiho prvního televizního projevu, kde oznamuje svůj vstup do politiky: „Říkám vám, že můžeme, říkám vám, že musíme spolu vytvořit pro nás a pro naše děti nový italský zázrak.“²⁹

Při konstrukci povahy vlastního charismatu Berlusconi naplňoval primární požadavek pro uplatnění dalších marketingových postupů a strategií při definici politické nabídky, tj. dokonalou znalost prostředí. Jak poznamenává P. Ginsborg: „Snad samotná esence charismatu Cavalierra spočívá v jeho schopnosti fungovat jako zrcadlo. Mnozí Italové milují dívat se na sebe do zrcadla (jde o oblíbenou národní kratochvíli) a chtěli by v něm

²¹ Tím nejznámějším využitím jazyka fotbalu a metafor je sama Forza Italia (pokřik italských fotbalových fanoušků) a Berlusconiho vstup do politiky – jeho slavné „scendere in campo“ odkazující k hráči na lavičce, který je povolán do hry, viz níže. K vývoji „hybridního jazyka“ vztahujícího se ke sportu, tj. zejména fotbalu a zdůrazňujícího fakt, že Berlusconiho je vlastníkem slavného fotbalového klubu AC Milán, viz podrobněji PORRO, Nicola – RUSSO, Pippo: *Berlusconi and Other Matters: the Era of „Football-Politics“*. Journal of Modern Italian Studies, 5, 2001, č. 3, s. 348–370.

²² CROCI, O.: c. d., s. 354–365.

²³ GINSBORG, Paul: *Berlusconi. Ambizioni patrimoniali di una democrazia mediatica*. Torino 2003, s. 33.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Homo videns, který vzniká transformací homo sapiens vzešlého z psané kultury, jakožto produkt televize a video-žítí, u něž je slovo „zbaveno moci“ obrazem, představuje ústřední tezi Sartoriho stejnojmenné knihy. SARTORI, G.: c. d., s. XV.

²⁶ PORTINARO, Pier Paolo: *Sulla illegittimità del nuovo*. Teoria Politica, 11, 1995, č. 1, s. 21–22. Citováno dle GINSBORG, P.: c. d., s. 33.

²⁷ CAMPUS, Donatella: *Leaders, dreams and journeys: Italy's new political communication*. Journal of Modern Italian Studies, 7, 2002, č. 2, s. 177.

²⁸ Tamtéž, s. 187.

²⁹ „Discesa in campo“. Elektronická verze: http://www.forza-italia.it/notizie/mov_2801.htm

spatřovat vlastní obraz bohatství a moci. V obdivu pro Berlusconiho se tak kombinuje autoidentifikace s projekcí vlastních přání.³⁰

Ve volbách v roce 1994 Berlusconi zvítězil díky kombinaci mnoha faktorů, v prvé řadě rovněž díky využití svého mediálního impéria, znalosti logiky a fungování médií a jejich efektů, přičemž vítězný image byl obrazem úspěšného sebevědomého manažera, self-mademana, podnikatele, fotbalového guru, který dokáže svůj úspěch zopakovat a něco podobného zařídit i v případě Itálie a Italů. On a Forza Italia představovali nevídanou novinku, nepocházející ze světa zdiskreditovaných politických stran. Zároveň měl marketingově připravenou úhlednou nabídku i způsoby, jak ji předložit voličům.³¹

Strategie předvolební kampaně v roce 1994, ovšem i těch následujících, byla připravována na podkladech výstupů a analýz Diakronu, institutu pro výzkum veřejného mínění, který byl v září 1993 založen v Miláně Giannim Pilem (ředitelem marketingového oddělení sítě Fininvest, věnující se analýzám preferencí a přání diváků) a Mariem Valduccim (byl jedním ze šéfů obchodních domů Standa, jež Berlusconi vlastnil od roku 1988). V Diakronu působili odborníci na komunikaci, kteří pocházeli z RTI (spravuje televizní síť v rámci televizní skupiny Fininvestu – Mediaset³²), a rovněž externí poradci. Diakron prováděl telefonická dotazování, kdy denně kolem 500 subjektů odpovídalo na soubor otázek, přičemž každý druhý den Pilo předkládal Berlusconiho výstupní zprávu. Výběr, přípravu a výcvik kandidátů Forza Italia pak prováděla Publitalia '80, reklamní divize skupiny Mediaset.³³

Jedna z nejintenzivnějších italských předvolebních kampaní odstartovala v lednu 1994, byla vedena týmem špičkových expertů³⁴ a trvala 60 dnů. Byla zahájena televizním vystoupením Silvia Berlusconiho, v němž oznámil a vysvětlil své rozhodnutí „vstoupit na hřiště“ („*scendere in campo*“) jako lídr nového politického subjektu Forza Italia.³⁵ Na následném mediálním marketingu se podílely všechny Berlusconiho televizní kanály (Canale Cinque, Italia Uno, Retequattro), a to na základě pečlivé segmentace cílových skupin televizních diváků. Byly účelově vytvořeny některé nové programové formáty,

³⁰ GINSBORG, P.: c. d., s. 34.

³¹ MANCINI, Paolo: *Italy's Berlusconi Factor*. The Harvard International Journal of Press/Politics. 1996, 2, č. 1, s. 117–118.

³² Součástí Mediasetu, který tvoří jednu z televizních a komunikačních skupin (vedle Mondadori a Medusy) Berlusconiho holdingu Fininvest, jsou Publitalia '80, RTI spravující kanály Italia Uno, Retequattro a Canale Cinque, dále pak Telecinco. <http://www.fininvest.it/gruppo/mediaset.shtml>

³³ POLI, Emanuela: *Forza Italia. Strutture. Leadership e radicamento territoriale*. Bologna 2001, s. 30, 35, s. 52–53.

³⁴ Roberto Lasagna, dále to byl již zmíněný Gianni Pilo v čele Diakronu a Alessio Gorla, šéf RTI.

³⁵ „Zvolil jsem vstoupit na hřiště, abych se zabýval veřejnými věcmi, protože nechci žít v neliberální zemi, kde budou vládnout nezralé síly, lidé spojení s minulostí, kteří ztroskotali politicky i ekonomicky [...]. Jestliže jsem se rozhodl vstoupit do hry a jestliže nyní žádám, abyste vstoupili do hry i vy, vy všichni – teď, hned, dříve než bude příliš pozdě, je proto, že sním, sním s otevřenýma očima o společnosti liberální, společnosti mužů a žen, kde není strach, kde namísto sociální závisti a třídní nenávisti panuje velkorysost, nadšení, solidarita, láska k práci, tolerance a respekt k životu [...]. Politické hnutí, které vám nabízím se, nikoliv náhodou, jmenuje Forza Italia. Co z něj chceme udělat, je svobodná organizace voličů a voliček zcela nového typu [...] To, co chceme Italům nabídnout, je politická síla tvořená zcela novými lidmi [...]“ Celý dokument „*Discesa in campo*“ je dostupný na stránkách Forza Italia: <http://www.forza-italia.it/silvioberlusconi/la-discesa-in-campo.htm> ve formátu PDF i video.

v nichž dostaly prostor známé osobnosti, které podpořily Berlusconiho, ve dvou intenzivních vlnách kanály vysílaly reklamní spoty (první zaměřená na voliče „Vstup do hry“ a symbol FI, druhá vlna pak koncentrovala pozornost na image Berlusconiho). Za osobní kampaň a Berlusconiho styl byl zodpovědný Roberto Lasagna, původně z reklamní agentury Saatchi&Saatchi. Dokonalá elegance, nezbytný úsměv a optimismus ztělesňující dosažené úspěchy a slibná budoucnost tvořily hlavní ingredience Berlusconiho personální prezentace. Berlusconi se stal hlavním produktem nabízeným v kampani.³⁶

Berlusconiho předvolební kampaň z roku 1994 byla vzhledem k vytvořeným marketingovým organizačním strukturám, využití mediálního marketingu, komunikačním metodám a zásadnímu důrazu na konstrukci a prezentaci obrazu lídra v italském kontextu přelomovou záležitostí. Silvio Berlusconi „vytvořil standardy personální kampaně, pro něž nenajdeme srovnatelný precedens [...]“.³⁷ Výsledkem byla personalizace předvolebních kampaní nejen v obecném rámci *candidate-centered* kampaně, ovšem Berlusconi sám se stává „personalizovaným subjektem“ ve smyslu tématu kampaně, který zastihuje ostatní témata a proti němuž se ostatní aktéři vymezují. Je silným polarizačním faktorem, jenž nutí k zaujmutí pozice pro či proti, což představuje základ předpokladu o italských volbách jakožto o „referendu“ o Berlusconiho.³⁸

Intenzifikace Berlusconiho „*personal campaigning*“³⁹ proběhla v kampani před volbami v roce 2001. Podle Paula Ginsborga neměla koncentrace pozornosti a komunikačního tlaku na prezentaci jednoho lídra v historii italských voleb obdoby.⁴⁰ Kromě výrazné televizní přítomnosti bylo Berlusconiho ovládnutí kampaně zajištěno v několika dalších rovinách. Hlavním tahem bylo vydání téměř stotřicetistránkového svazku nazvaného *Una storia italiana* (Jeden italský příběh), plného fotografií, který zachycuje Berlusconiho životní úspěchy. V jednotlivých sekcích je zde představen a oslaven jako člověk, podnikatel, sportovec a politik. *Una storia italiana* znamenala posun ve využití soukromí jako marketingové strategie ve volební kampani. Berlusconi vždy odkazoval ke svým podnikatelským úspěchům, ovšem záplava fotek a článků o rodině a přátelích (mezi články nalezneme názvy např. „Mamka jako kamarádka“, „Na procházce s Luigim juniorem“, „Veronika, velká láska“, „Mamka Rossella: vždy po Silviově boku“) v oddílech nadepsaných Cha-

³⁶ POLI, E.: c. d., s. 62–64.

³⁷ CALISE, M.: *Presidentialization*, s. 99.

³⁸ FOLLINI, Marco. *Teoria, prassi e ideologia del berlusconismo. Il Mulino*, 55, 2006, č. 424, s. 253–263. Silnou přítomnost efektu polarizace vzbuzovaného osobou Silvia Berlusconiho ve srovnání s Franceskem Rutellim, kandidátem Olivovníku, ukazují výzkumy parlamentních voleb z 13. května 2001. Podrobněji viz BARISIONE, Mauro: *Interesse per la politica, appartenenza di coalizione e giudizio sui leader: gli effetti della campagna elettorale*. In: Dall'Ulivo al governo Berlusconi. Le elezioni del 13 maggio 2001 e il sistema politico italiano. Ed. Gianfranco PASQUINO. Bologna 2002, s. 157.

³⁹ CALISE, M.: *Presidentialization*, s. 99.

⁴⁰ GINSBORG, P.: c. d., s. 10.

rakter a vášně a Malá Silviova tajemství⁴¹, překonala vše předešlé.⁴² Svazek byl rozeslán 15 milionům domácností s finančními náklady odhadovanými na 6 milionů EUR.⁴³

Novinku rovněž představovaly videokazety s výběrem pasáží z Berlusconiho významných projevů, jež byly voličům distribuovány a měly sloužit organizátorům voleb při veřejných prezentacích. Úspěšným komunikačním krokem byly prezentace dvou knih *L'Italia che ho in mente* (Itálie, kterou mám na mysli) a *I Discorsi per la democrazia* (Diskuse k demokracii).⁴⁴ Berlusconiho obličej byl na megabillboardech na nepřehlédnutelných místech. Berlusconiho viditelnost a jednotnost stylu kampaně neměla být ničím narušena, z tohoto důvodu byli kandidáti FI dokonce vyzváni, aby nevydávali žádné vlastní předvolební materiály se svými fotografiemi.⁴⁵ Dominance Berlusconiho tváře na billboardech Casa delle Libertà zvyrazňovala personalizaci jak ve vztahu ke středopravé koalici jako celku, tak zároveň obsahem sdělení, která pojednávala o kvalitách tohoto lídra v termínech nabídky budoucího premiéra.⁴⁶ Výraznou mediální událostí kampaně se stal podpis tzv. Smlouvy s Italy (*Contratto con gli Italiani*). Jednalo se o dokument obsahující pět slibů, jež se Berlusconi zavázal dodržet během své vlády s tím, že v případě nesplnění alespoň čtyř z pěti nebude v roce 2006 již kandidovat. Tuto smlouvu Berlusconi podepsal v přímém televizním přenosu 7. května 2001 (tedy pár dnů před volbami) v pořadu Porta a Porta. Ohlas tohoto gesta odráží skutečnost, že na ně reagovaly všechny významné deníky, z nichž mnohé text otiskly v plném znění.⁴⁷ Akt podpisu Smlouvy s Italy je považován za jeden z nejlepších marketingových tahů, k nimž Berlusconi kdy přistoupil. Na straně druhé v období předvolební kampaně v roce 2006 nechyběla kritická pozornost věnovaná jejímu obsahu a srovnávání s realitou Berlusconiho pětileté vlády, a to zejména v souvislosti s uvedeným prohlášením o případném vzdání se kandidatury.

Komunikační styl, jenž si Berlusconi osvojil po nástupu do vlády v roce 2001, podle Franky Roncarolo znamenal propojení dvou různých typů komunikačních zdrojů. Ten první představují studované strategie vytváření vlastního obrazu, které slouží k posilování popularity. Sem je možné zařadit např. další z neopomenutelných rysů Berlusconiho image, kterým je snaha o důraz na mladistvost, zdraví, zdravý způsob života a výkonnost. Berlusconi se cíleně prezentuje jako ten, co o sebe dbá, sportuje, je plný vitality a energie,

⁴¹ *Una storia italiana*, s. 4–27. Elektronická verze je dostupná na serveru Forza Italia: http://www.forza-italia.it/silvioberlusconi/storia_italiana.htm ve formátu PDF.

⁴² Podrobněji k marketingu privátního života lídrů v Itálii viz RONCAROLO, F.: c. d., s. 116.

⁴³ CALISE, M.: *Presidentialization*, s. 100. Ve snaze zopakovat úspěch publikace z roku 2001 byla v březnu 2006 v podobném duchu vydána *Una vera storia italiana* (Skutečný italský příběh), jež shrnuje úspěchy Berlusconiho pětileté vlády. GALLUZZO, Marco: *Arriva la „Vera storia italiana“ Libro-bis del premier agli elettori*. Corriere della Sera, 10. března 2006.

⁴⁴ *Itálie, kterou mám na mysli* obsahuje hlavní Berlusconiho projevy od února 1994 do března 2000, *Diskuse k demokracii* pak zahrnuje převážně Berlusconiho projevy v parlamentu od roku 1994. Obě knihy jsou dostupné na serveru Forza Italia ve formátu PDF http://www.forza-italia.it/silvioberlusconi/libro1_1.html, http://www.forza-italia.it/silvioberlusconi/libro2_2.html

⁴⁵ POLI, E.: c. d., s. 153, 159. Též CALISE, M.: *Presidentialization*, s. 100.

⁴⁶ Billboardy nesly nápisy „Premiér dělník, který změnil Itálii“, „Premiér inovátor za modernizaci státu“, „Premiér podnikatel za uskutečnění velkých věcí“.

⁴⁷ *Berlusconi firma „il contratto“ e schiera Montezemolo*. La Repubblica, 8. května 2001. Text *Contratto con gli Italiani* viz <http://www.forza-italia.it/silvioberlusconi/contratto.htm>.

líbí se mu ženy a je sám žádoucí.⁴⁸ Tím druhým jsou „agresivní strategie modelované k přesunu veškeré politické zodpovědnosti na opozici pomocí častých útoků na své odpůrce“.⁴⁹ Útočný komunikační styl zaměřený na protivníky, jejich ironizace a zesměšňování, se stal nikoliv novým, ovšem výrazným rysem Berlusconiho předvolební kampaně před parlamentními volbami v roce 2006. Během ní nemohl Berlusconi spoléhat na pozitivní využití efektu *incumbency*, byl nucen obhajovat vlastní politická východiska a politiku své vlády, což bylo vzhledem k nespokojenosti voličů, jak ji ukazovaly narůstající preference Unie Romana Prodiho, nedostačující taktikou. Zvolený agresivní tón kampaně, metody *negative campaigning* představovaly techniku, jíž využíval k exkluzi a potlačení tohoto efektu.

Závěr

Od chvíle, kdy Silvio Berlusconi v čele strany Forza Italia „vstoupil na hřiště“, byl výrazným tvůrcem a nositelem novátorského přístupu v komunikaci a využívání metod politického marketingu. Udával směr marketingových strategií, jichž se stal sám úspěšným produktem, a pojetím předvolební soutěže zároveň posiloval personalizaci předvolebního boje. Co se týká chování ostatních politických stran a jejich lídrů, ti v mnoha ohledech na Berlusconiho výzvy reagovali spíše jako na vnucený model a byli schopni na ně odpovídat většinou jen se zpožděním. Jakým způsobem bude dále probíhat nastavený vývoj, bude-li narůstat tendence personalizace předvolební kampaně a italské politiky, zatím zůstává bez odpovědi. Předvolební mobilizační vypětí Silvia Berlusconiho sice v kampani před parlamentními volbami v dubnu 2006 k vítězství středopravé koalice nestačilo, vzhledem k těsnému volebnímu výsledku to ovšem nemusí znamenat, že lídr Forza Italia řekl své poslední slovo.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Una storia italiana

Il Discorso della „Discesa in campo“.

Elektronická verze: http://www.forza-italia.it/notizie/mov_2801.htm

⁴⁸ Berlusconi neskrývá, že k udržení svého „druhého mládí“ využívá moderních kosmetických a medicínských postupů včetně plastické chirurgie. Při jedné příležitosti pobavil své posluchače historkou o Cialisu, novější obdobe Viagry, s tím, že mu o tomto přípravku pověděl na setkání Jacques Chirac. Berlusconi dělal překvapeného a povídá Chiracovi, že to nezná. Načež jej Chirac informoval: „To je pilulka, která ti dovolí se milovat třikrát během dvou hodin.“ Na to mu Berlusconi odvětil: „Aha.... takže tlumič.“ *Trapianti, diete e terapie e il corpo del leader si fa potenza*. La Repubblica, 27. října 2006.

⁴⁹ RONCAROLO, Franca: *Campaigning and Governing: An Analysis of Berlusconi's Rhetorical Leadership*. Modern Italy, 10, 2005, č. 1, s. 79.

LITERATURA

- BARISONE, Mauro: *Interesse per la politica, appartenenza di coalizione e giudizio sui leader: gli effetti della campagna elettorale*. In: Dall'Ulivo al governo Berlusconi. Le elezioni del 13 maggio 2001 e il sistema politico italiano. Ed. Gianfranco PASQUINO. Bologna 2002, s. 139-178.
- BARISONE, Mauro: *L'immagine del leader. Quanto conta per gli elettori*. Bologna 2006.
- CALISE, Mauro: *Il partito personale*. Roma 2000.
- CALISE, Mauro: *La Terza repubblica. Partiti contro presidenti*. Roma-Bari 2006.
- CALISE, Mauro: *Presidentialization, Italian Style*. In: The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies. Eds. Thomas POGUNTKE a Paul WEBB. Oxford 2005, s. 88-105.
- CAMPUS, Donatella: *Leaders, dreams and journeys: Italy's new political communication*. Journal of Modern Italian Studies, 7, 2002, č. 2, s. 171-191.
- CAMPUS, Donatella - PASQUINO, Gianfranco: *Leadership in Italy. The changing role of leaders in elections and in government*. Elektronická verze: <http://york.ac.uk/depts/poli/news/asmil/campus.pdf>.
- CROCI, Osvaldo: *Berlusconi's Triumph. Language and Politics in Italy: from Moro to Berlusconi*. Journal of Modern Italian Studies, 6, 2001, č. 3, s. 348-370.
- DIAMANTI, Ilvo: *Dal partito di plastica alla Repubblica fondata sui media*. Comunicazione politica, 5, 2004, č. 1.
- DIAMANTI, Ilvo - LELLO, Elisa: *The Casa delle Libertà: A House of Cards?* Modern Italy, 10, 2005, č. 1, s. 9-35.
- FOLLINI, Marco: *Teoria, prassi e ideologia del berlusconismo. Il Mulino*, 55, 2006, č. 424, s. 253-263.
- GINSBORG, Paul: *Berlusconi: Ambizioni patrimoniali di una democrazia mediatica*. Torino 2003.
- HOPKIN, Jonathan - PAOLUCCI, Caterina: *The business firm model of party organization: Cases from Spain and Italy*. European Journal of Political Research, 35, 1999, č. 3, s. 307-339.
- HOPKIN, Jonathan: *Forza Italia a dieci anni dalla fondazione*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Carlo GUARNIERI a James L. NEWELL. Bologna 2005, s. 101-120.
- HOPKIN, Jonathan: *Dalla Federazione all'Unione alle primarie. Il cammino del centro-sinistra*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Grant AMYOT a Luca VERZICHELLI. Bologna. 2006, s. 87-107.
- MANCINI, Paolo: *Italy's Berlusconi Factor*. The Harvard International Journal of Press/Politics. 1996, 2, č. 1, s. 116-120.
- McCARTHY, Patrick: *Forza Italia: nascita e sviluppo di un partito virtuale*. In: *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni*. Eds. Piero IGNAZI a Richard KATZ. Bologna 1995, s. 49-72.
- POLI, Emanuela: *Forza Italia. Strutture, leadership e radicamento territoriale*. Bologna 2001.
- PORRO, Nicola - RUSSO, Pippo: *Berlusconi and Other Matters: the Era of „Football-Politics“*. Journal of Modern Italian Studies, 5, 2001, č. 3, s. 348-370.
- RONCAROLO, Franca: *Mediation of Italian Politics and the Marketing of Leader's Private Lives*. Parliamentary Affairs, 57, 2004, č. 1, s. 108-117.
- RONCAROLO, Franca: *Campaigning and Governing: An Analysis of Berlusconi's Rhetorical Leadership*. Modern Italy, 10, 2005, č. 1, s. 75-93.
- SARTORI, Giovanni: *Homo videns*. Roma-Bari 2004.
- VENTURINO, Fulvio: *Personalizzazione della politica e coalizioni elettorali. Cosa possiamo imparare dal caso francese?*
Elektronická verze: <http://www.sisp2000.unina.it/papers/articles/ventur1.doc>
- WOJTAS, Kinga: *The „marketing party“ as a model for the development of contemporary political parties*. Středoevropské politické studie, 8, 2006, č. 2-3.
Elektronická verze: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=268>

ALTERNATIVNÍ FORMY HLASOVÁNÍ Z HLEDISKA PRÁVA A BEZPEČNOSTI

Sylvie Reterová

SECURITY AND LEGAL PRINCIPLES OF ALTERNATIVE VOTING METHODS

ABSTRACT: This paper examines the issue of alternative voting methods – internet voting, telephone voting, postal voting and mail vote. The purpose is to provide the analysis of security and legal principles of election, which has to be fulfilled to the same extent as in case of traditional voting methods. The ensurance of these principles is necessary for democratic state functioning. Generally, the accent is put on voting procedures which are user-friendly and trustworthy at the same time.

KEYWORDS: Alternative Voting Methods, Electronic Voting, Internet Voting, Mail Vote, Postal Voting, On-line Voting, Telephone Voting

---

Úvod

Jak z názvu vyplývá, tento článek se soustředí na bezpečnostní a právní principy tzv. alternativních forem hlasování,¹ což je souhrnné označení pro netradiční způsoby výběru kandidátů ve volbách. Konkrétně se jedná o korespondenční hlasování, telefonní hlasování (s využitím pevné linky i mobilního telefonu), hlasování prostřednictvím digitální televize a internetové hlasování rozšířené také pod názvem elektronické volby nebo on-line volby. Tradiční volební postup spočívající ve vhažování tištěných hlasovacích lístků do volebních urn totiž zdaleka nepředstavuje jedinou možnou cestu, jak určovat složení zastupitelského sboru, a mnoho demokratických států považuje používání této klasické metody ve 21. století spíše za překonané. V současné době jsou proto v popředí

---

¹ V textu používám pro alternativní formy hlasování synonymně také jiné přívlastky, jedná se o výrazy „inovativní“, „progresivní“, „moderní“, „nové“ nebo „pokrokové“ formy hlasování.

zájmu politologů, právníků a počítačových specialistů nové progresivní metody hlasování, jejichž rozšíření úzce souvisí s vývojem moderních komunikačních technologií. Vzhledem k tomu, že použití takových alternativních postupů není vázáno na konkrétní místo, není nikdo předem vyloučen z volebního procesu a hlasování je pohodlné, přístupné, rychlé a snadné. Výsledky jsou navíc známy okamžitě po skončení voleb a nemusíme se ani obávat chyb či omylů při jejich vyhodnocování. Teprve taková volební úprava je relevantním odrazem společenských podmínek ve 3. tisíciletí.

Faktem nicméně zůstává, že navzdory obrovskému technickému rozvoji v posledních letech je celosvětově nejrozšířenější formou volba pomocí jednotných kandidátních listin. Tedy procedura, která se od roku 1858, kdy byl poprvé použit papírový volební lístek, téměř nezměnila. Většina občanů je tak i nadále odkázána na tradiční prostředky hlasování – tužku a papír. Hlavním důvodem uvedené stagnace jsou právě bezpečnostní a právní úskalí, jež se mohou v souvislosti s prosazením volebních alternativ objevit. Největší obavy přitom vyvolává otázka, jak zajistit ochranu identity voliče a zároveň zabezpečit systém před vnějším zneužitím. V následujícím textu se proto zaměřím na analýzu nejčastějších sporných bodů a poté posoudím oprávněnost těchto obav.

Pohodlnost versus bezpečnost hlasování

Pohodlnost, respektive jednoduchost hlasovací procedury daná nezávislostí volebního úkonu na čase a místě, je stěžejním důvodem ukotvení nových alternativ v právních rádech jednotlivých států. Z legislativního hlediska je tím umožněn výkon hlasovacího práva nejen občanům žijícím v zahraničí, ale i všem voličům, kteří se ve stanovené dny nacházejí mimo příslušný okrsek nebo se nemohou osobně dostavit do volební místnosti. Přístupnost, pohodlnost a komfort hlasujících tak patří mezi nejvíce skloňované termíny zdůrazňované prakticky ve všech odborných i politických diskusích na toto téma. Stejně pozornosti se ovšem dostává také problematice bezpečnosti hlasování, jež tvoří základ většiny studií, úvah či rozhovorů analyzujících moderní způsoby výběru kandidátů do veřejných funkcí. Zde jsou klíčovými požadavky důsledná ochrana a zajištění systému po stránce organizačně-procesní i bezpečnostně-právní. Zásadní a dosud ne zcela přesvědčivě zodpovězenou otázkou přitom zůstává, jak propojit tyto dva aspekty a zároveň zachovat přednosti obou z nich, tedy snadnost hlasování a vysoký stupeň zabezpečení. Jinými slovy, zda lze zjednodušit volební proces a současně udržet stejnou míru důvěryhodnosti a spolehlivosti hlasování jako v případě tradičních postupů.² Před tím, než se pokusíme najít požadovaný kompromis, je třeba objasnit nejdůležitější bezpečnostní principy, jež musí být při hlasování garantovány.

Naplnění technických požadavků nutných pro realizaci alternativních volebních metod není jednoduché. Při vzdáleném hlasování, kdy občané nejsou v kontaktu se

---

² PRATCHETT, Lawrence a kol.: *Balancing security and simplicity in e-voting. Towards an effective compromise?* In: *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Sestavil Alexander H. Trechsel a Fernando Mendez. Londýn, New York 2005, s. 166–167.

členy volební komise, nelze zajistit bezprostřední kontrolu nad řádným průběhem voleb a vzhledem k vyloučení přímého dohledu úředníků je také velmi těžké zaručit nestranný, tajný, soukromý a demokratický výkon hlasovacího práva. Z hlediska bezpečnosti je důraz kladen na předcházení možnému systémovému zneužití ve všech čtyřech fázích volebního procesu, tedy při registraci, identifikaci, odevzdávání i počítání hlasů. V případě elektronických voleb je navíc nezbytné zamezit manipulacím během přenosu dat, vyhodnocování volebních výsledků a uchovávání konečných údajů pro eventuální přezkoumání. Technicky nejsložitější je pak situace u internetového hlasování, kterého se účastní nejvíce subjektů a každý z nich vyžaduje vysokou míru zabezpečení. Pokud posoudíme on-line volby komplexně, je třeba ochránit nejen voliče, počítače (hardwary) a programová vybavení (softwary), ale také internetová připojení uživatele k poskytovateli, propojení webového serveru s tímto poskytovatelem a konečně i hlasovací servery včetně uživatelského rozhraní a jiných aplikačních systémů.³ Je tedy zřejmé, že pro uplatnění inovativních metod musíme dodržet celou řadu bezpečnostních kritérií, která jsou nutná pro úspěšné fungování nastiněného mechanismu.

Obecně již taková kritéria existují a pořadatelé voleb se mohou při realizaci alternativních hlasovacích forem opřít o detailně vypracovaný teoretický koncept. Jeho součástí je seznam podmínek vytvářejících rámec pro právně, organizačně i procesně bezpečné volby, jež v praxi garantují veškeré zákonné atributy pro hlasování. Technické předpoklady pro uskutečnění popisovaných standardů přitom moderní demokracie splňují již několik let, a sice v podobě elektronického podpisu, jehož základní vlastností je nepopíratelnost.⁴ Uvedený návrh obsahuje podrobný popis deseti požadavků, z nichž prvním je důsledné zachování zásady, podle níž smí hlasovat pouze oprávněný volič. Stěžejní je zde zejména postup, jakým k identifikaci dochází, a v zásadě rozlišujeme čtyři způsoby vyznačující se různým stupněm zabezpečení. Nejjednodušší je ověření voliče prostřednictvím elektronického identifikátoru nebo zaručeného elektronického podpisu a jednotného registru obyvatel. Stejně jako u ostatních internetových služeb (například on-line bankovníctví) se volič při registraci autorizuje pomocí PIN kódu a čipové karty, jejíž data slouží k potvrzení totožnosti. Počítačový program provedenou verifikaci porovná s databází osobních dokladů a pokud vše odpovídá, zapíše občana k volbám.⁵

Na opačném konci stojí fyzická registrace probíhající osobně a v dostatečném předstihu před vlastní volbou. Na jedné straně zajišťuje tato úprava větší míru jistoty a důvěryhodnosti systému, na straně druhé však výrazně omezuje výhodu vyššího pohodlí občanů. Zde je tedy dobře patrný onen rozpor mezi bezpečností a přístupností hlasovací

³ BURMESTER, Mike – MAGKOS, Emmanouil: *Towards Secure and Practical E-elections in the New Era*. In: *Secure Electronic Voting*. Sestavil Dimitris A. Gritzalis. Boston, Dordrecht, Londýn 2003, s. 63-65. ZÁLEŠÁK, Michal – MATEJKA, Ján: *Nové možnosti (e)demokracie*.

<http://park.logos.cz/article.asp?itm=203&ShowNoScriptVersion=True> (30. 1. 2007)

⁴ Princip nepopíratelnosti spočívá v tom, že nelze popřít využití elektronického podpisu daným občanem. Česká republika přistoupila na tuto možnost v roce 2000 na základě Zákona č. 227/2000 Sb., o elektronickém podpisu. *Zákon č. 227/2000 Sb., o elektronickém podpisu a o změně některých dalších zákonů*.

⁵ ŠINDELÁŘ, Petr: *Elektronické volby jako možný nástroj pro posílení demokracie*. System Integration 2006, s. 241-242. si.vse.cz/archiv/clanky/2006/sindelar.pdf (10. 2. 2007)

procedury, kdy se zvýšená ochrana poskytuje na úkor snížené pohodlnosti. Volič má povinnost dostavit se na příslušný úřad veřejné správy, kde je po fyzické kontrole identity zapsán k hlasovacímu procesu a současně je mu vygenerován kód pro elektronickou volbu. Jestliže musí občan iniciovat poslední krok potvrzující jeho oprávněnost volit sám, jedná se o tzv. on-line registraci, kterou dále dělíme na registraci s fyzickým předáním identifikátoru a registraci s elektronickým předáním identifikátoru. V prvním případě je občanům po ověření jejich identity na serveru registrační služby doručeno potvrzení spolu s kódem poštou, při druhé možnosti je voličům tento identifikátor zaslán elektronicky například formou SMS zprávy do mobilního telefonu. Pozitivem dvou posledně jmenovaných postupů je jednak eliminace nutnosti fyzické přítomnosti na příslušných úřadech a jednak prodloužená lhůta pro registraci. Z hlediska státního zájmu je jistě příznivá i redukce nákladů na poštovné.⁶

Pokud se vrátíme zpět k seznamu podmínek, které musí být při prosazování alternativních modelů respektovány, je třeba zdůraznit, že se jejich vymezení nijak neliší od nároků kladených na klasické volební metody. Z toho vyplývá, že inovativní techniky nabízejí srovnatelnou míru bezpečnosti a spolehlivosti jako tradiční systémy hlasování. Vzhledem k tomu, že zbývající standardy jsou převážně právního charakteru, budou podobněji zkoumány v následující části textu a na tomto místě uvádím pouze jejich taxativní výčet. Druhým kritériem je pravidlo, podle něhož každý volič disponuje jedním a pouze jedním hlasem a není tedy možné, aby přípustnost několika volebních alternativ zakládala oprávnění hlasovat vícekrát. Každý volič je dále chráněn před zneužitím osobních údajů, což je garantováno tajným, soukromým a anonymním výkonem hlasovacího práva. Významným principem je také požadavek správnosti, úplnosti a ověřitelnosti sčítacího procesu, přičemž možnost kontroly má po skončení hlasování i samotný volič. Celý proces musí být dále odolný vůči chybám, a to včetně chyb náhodných, a nikdo nesmí duplikovat či jinak manipulovat cizí hlasy. Tento atribut je promítnut do všeobecné zásady, podle níž obsah volby nesmí být modifikovatelný či odposlechnutelný. Systém také nesmí přijímat hlasy mimo zákonem stanovený čas voleb a konečně posledním kritériem je zákaz zveřejňování průběžných volebních výsledků, a to i v případě, že korespondenční a elektronické hlasování trvá několik týdnů.⁷

Vedle naplnění těchto obecných standardů je pro aplikaci elektronických voleb rozhodující též technické zabezpečení hlasování, jehož náročnost bývá v praxi nejčastější příčinou oddalování realizace i-voleb. Odborníci v této souvislosti upozorňují na riziko výskytu softwarových selhání a především počítačových virů, s nimiž má zkušenosti takřka každý uživatel internetu. Velmi obávané jsou ty, které se aktivují k určitému datu a v den voleb ochromí nemalé procento počítačů. Viry přitom mohou být šířeny buď jednorázově na vybrané e-mailové adresy určité skupiny obyvatel, nebo hromadně s cílem

⁶ ALVAREZ, Michael, R. - HALL, Thad, E.: *Point, Click, and Vote. The Future of Internet Voting*. Washington 2004, s. 95-96. ŠINDELÁŘ, P.: *c. d.*, s. 242-243.

⁷ ZIMMERMANN, Frank: *Anonymous code lists for secure electronic voting over insecure mobile channels*. 2003. Citováno podle: ŠINDELÁŘ: *c. d.*, s. 241-242. RADWIN, Michael, J.: *An untraceable, universally verifiable voting scheme*. 1995, s. 1-3. <http://www.radwin.org/michael/projects/voting.html> (8. 3. 2007)

zasáhnout co největší počet hlasujících. Aktivují se zpravidla přečtením elektronické zprávy, popřípadě přiloženého souboru, nebo již otevřením e-mailové schránky. Obtížněji odhalitelnou formou je pak aktivace viru návštěvou některých internetových stránek, při jejichž otevření se spustí nežádoucí proces. V neposlední řadě mohou být virem napadeny také oblíbené soubory. Negativním dopadům způsobeným těmito útoky však lze účinně zabránit, ať už speciálními antivirovými programy, jejichž obsah není předem znám, nebo intenzivní osvětou informující voliče o tom, jak postupovat při obdržení viru.⁸

Vážným nebezpečím při provádění elektronických voleb jsou dále individuální pokusy hackerů, jež usilují o nezákonné proniknutí do hlasovacího programu, nebo závažné systémové útoky financované prakticky kýmkoliv. Ke zneužití přitom může dojít již v samotném počítači u voliče, tedy ještě předtím, než se jedinec připojí na webovou stránku hlasovacího serveru. „V současné době existuje několik programů, jejichž prostřednictvím lze spravovat a ovládat vybraný počítač připojený k síti v podstatě stejně, jako kdyby útočník seděl u dotyčného počítače.“⁹ Tímto způsobem lze tedy snadno hlasovat za daného občana či jinak na dálku manipulovat jeho rozhodnutí. Z technického hlediska sice zatím nejsou softwarová vybavení na takové úrovni, aby tyto pokusy zcela vyloučila, nicméně jejich správným nainstalováním je možné eliminovat negativní dopady na minimum. Pro specialisty v oboru počítačových technologií rovněž není problém útoky zpětně odhalit a viníky potrestat.¹⁰

V souvislosti s dostupností oficiálního volebního serveru se další riziko vyskytuje v podobě tzv. DDoS útoků (distributed denial of service attacks), jejichž záměrem je vyvolat přetížení hlasovacího programu. Konkrétní postup spočívá ve vysílání množství požadavků v jednom okamžiku s úmyslem způsobit neúnosnou zátěž, čímž dojde nejprve k omezení a následně i úplnému selhání mechanismu. Voličům v takovém případě není umožněno připojit se k požadované internetové stránce a odevzdat elektronicky svůj hlas. I přes vysokou výkonnost počítačového serveru trvá vždy několik hodin, než se program opět podaří zprovoznit, přičemž v průběhu této opravy nelze přijímat žádosti občanů o volbu. V praxi jsou popisované snahy hackerů poměrně běžnou záležitostí, ovšem ne vždy k zamýšlenému selhání dojde. Případů dokončených útoků je nicméně mnoho, což lze deklarovat například americkou studií z roku 2001, v níž se zjistilo, že v průběhu pouhých tří týdnů bylo takto ohroženo 10 tisíc počítačů.¹¹ V současné době ještě nelze DDoS útokům zcela předcházet, avšak vzhledem k technicky vyšší kvalitě počítačových serverů by k systémovému přetížení bylo zapotřebí vyvinout enormní úsilí.

Z uvedeného vyplývá, že alternativní volbu je nutné důkladně promyslet a státy by neměly její realizaci uspěchat. Na druhou stranu ale již dnes existuje pro většinu zmíněných problémů řešení a důkazem je nemálo úspěšně provedených pilotních projektů

⁸ RUBIN, Aviel, D.: *Security Considerations for Remote Electronic Voting over the Internet*. New Jersey 2001. <http://avirubin.com/e-voting.security.htm> (8. 3. 2007). ZÁLEŠÁK, M. - MATEJKA, J.: c. d.

⁹ ZÁLEŠÁK, M. - MATEJKA, J.: c. d.

¹⁰ JEFFERSON, David a kol.: *A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE)*. 2004, s. 12–18. www.servesecurityreport.org/paper.pdf (8. 3. 2007)

¹¹ Příkladem, kdy k uvedenému útoku došlo v průběhu hlasování, jsou kanadské on-line volby v roce 2003. Zde byl systém napaden přímo v den oficiálního konání voleb. JEFFERSON, D. a kol.: c. d., s. 18.

v čele s estonským hlasováním z března 2007. Z pohledu uživatele a volebního serveru jsou nejbezpečnější elektronické čipové karty, jejichž zavedení není pro vyspělé státy nijak obtížné. Karta spolu se speciální čtečkou zaručí, že hlasující subjekt je u počítače opravdu přítomen a nikdo jiný tedy nemůže z jiného místa vykonat neoprávněnou volbu. Programová selhání a počítačové viry lze pak vyloučit pomocí nejmodernější zabezpečovací technologie, což se velmi dobře podařilo například ve Švýcarsku (elektronické volby se zde konají od roku 2003). Ve spojitosti s technickým pokrokem lze v budoucnu navíc očekávat aplikaci nových nezpochybnitelných metod, mezi něž patří jednak biometrické techniky měřící fyziologickou charakteristiku dané osoby (otisky prstů, snímání duhovky, geometrie cév apod.) a dále behaviorálně založené techniky, jež mohou být uplatněny mimo jiné při ověřování podpisů (měří se dynamika podpisu či síla úderů do klávesnice).¹²

Kvalitní zabezpečení hlasovacího systému však není spjata pouze s těmito pro nás vzdálenými technologiemi. Hlasovat bezpečně a zároveň pokrokově lze již dnes a přesvědčit se o tom mohli občané řady států, jejichž právní systém ukotvuje institut alternativní volby. Hledaný kompromis mezi snadností a důvěryhodností hlasování můžeme spatřovat například v legislativní a praktické úpravě Estonska (úspěšné internetové volby proběhly v roce 2007) a Švýcarska, kde bezproblémový průběh voleb vyvrátil domněnky mnoha odpůrců inovativních způsobů hlasování. Pokud tedy zvažujeme, zda umožnit výkon volebního práva milionům potenciálních voličů nebo podlehnout obavám z případného selhání či zneužití systému, měli bychom se přiklonit k alternativě první. V praxi se totiž jasně ukázalo, že nezbytnou ochranu ve volbách zajistit lze, kdežto zpřístupnit hlasovací proces všem voličům s tradičními postupy nelze.

Ne/soulad alternativních voleb se základními hlasovacími principy

S vyřešením bezpečnostních problémů však obavy části odborné veřejnosti nekončí. Možná úskalí totiž nespočívají pouze v technickém a organizačním ukotvení hlasovací procedury, ale mohou se dotýkat i samotné podstaty demokratického uspořádání země. Podkladem pro toto tvrzení je skutečnost, podle níž volby (a referenda) jsou pro občany v zastupitelských demokraciích prakticky jedinou příležitostí, jak se jednorázově podílet na politickém rozhodování, a pokud by došlo k úpravě tohoto způsobu participace, mohlo by to ovlivnit vlastní fungování státu. Případnou změnu volebních pravidel směrem k umožnění alternativního hlasování je tedy nutné velmi dobře zvážit, a to jak z pohledu vnitrostátních právních předpisů, tak z hlediska souladu s mezinárodními normami. Zásady pro hlasování jsou promítnuty v ústavách všech vyspělých zemí a rovněž v řadě nadnárodních ustanovení, která zahrnují volební právo mezi základní politická práva. V Evropě se jedná zejména o Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod

¹² ZÁLEŠÁK, M. – MATEJKA, J.: c. d. DICTSON, Derek – RAY, Dan: *The Modern Democratic Revolution: An Objective Survey of Internet-Based Elections*. White Paper, The Internet Voting Portal, 2000, s. 9. www.SecurePoll.com (10. 2. 2007)

schválenou v roce 1950 na půdě Rady Evropy, celosvětovou konvencí je pak Všeobecná deklarace lidských práv přijatá Valným shromážděním Organizace spojených národů v roce 1948.¹³

Obecně je demokratičnost voleb založena na čtyřech zásadních principech – všeobecnosti, přímosti, rovnosti a tajnosti hlasování, přičemž jejich existence musí být zachována kumulativně, a nelze tedy omezit nebo dokonce vyloučit byť jen jedno z nich. Při nahrazení tradičních volebních forem inovativními technikami jsou přitom ohrožena všechna uvedená práva a dle mínění některých vědců by proto nové volební postupy neměly vystřídat, nýbrž pouze doplnit ty současné. V takovém případě by digitální a elektronické hlasování tvořilo pouze doplněk ke klasické volbě a pokud by lidé neměli důvěru k moderním mechanismům, odevzdali by svůj hlas prostřednictvím tištěného volebního lístku. Druhá skupina specialistů nicméně tvrdí, že k takovému rozhodování nebudou mít voliči důvod, jelikož alternativní volby nejenže zaručují srovnatelnou míru právní jistoty, ale zároveň poskytují množství výhod, kterými vysoce převyšují kvalitu tradičních hlasovacích systémů.¹⁴ Pro posouzení oprávněnosti obou názorů věnuji následující text těm právním otázkám, které v souvislosti s alternativní volbou vyvolávají největší rozpory. V tabulce č. 1 nejprve uvádím jejich přehled a poté zhodnotím, zda odporují ústavně zakotveným principům či nikoliv.

Tabulka č. 1: Ohrožení základních hlasovacích práv při zavedení alternativní volby

Ústavní principy hlasování	Problémy vyskytující se při alternativním hlasování (podle odpůrců)
všeobecnost	digitální propast (ne každý má přístup a schopnosti používat technologie)
rovnost	<p>dvouj volba (více hlasovacích způsobů umožňuje odevzdat více hlasů)</p> <p>porušení rovnosti hlasujících (elektroničtí voliči jsou zvýhodněni oproti tradičním, jelikož mohou hlasovat vícekrát)</p>
tajnost	<p>volba není tajná (nehlasuje se za plentou)</p> <p>volba není anonymní (lze zjistit, jak kdo hlasoval)</p> <p>volba je ovlivnitelná (možnost nátlaku)</p>
přímost	volba není přímá (hlasuje se prostřednictvím pošty, telefonu, TV, internetu)

Zdroj: autorka

Klíčovým předpokladem demokratického volebního procesu je dodržení zásady všeobecného hlasování, podle níž má každý člověk právo volit, a tím se nepřímo podílet na politickém řízení společnosti. Toto oprávnění se vztahuje na každého dospělého občana bez rozdílu věku, pohlaví, rasy, národnosti, původu nebo přesvědčení a žádná skupina obyvatel tedy nesmí být pozitivně či negativně diskriminována. S realizací elektronického hlasování však vyvstává otázka, jak zajistit všeobecný přístup voličů k informačním

¹³ KLÍMA, Michal: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha 2003, s. 184.

¹⁴ MITROU, Lilian - GRITZALIS, Dimitris - KATSIKAS, Sokratis: Revising legal and regulatory requirements for secure e-voting. http://www.instore.gr/evote/evote_end/htm/3public/doc3/public/evote_paper_SEC_2002_2.doc (5. 2. 2007)

technologíím a zároveň jak rozšířit počítačové dovednosti na všechny věkové kategorie. Rozdíl mezi těmi, kteří moderní komunikační prostředky používají, a těmi, kteří s nimi nemají žádnou zkušenost, se nazývá digitální propast, postihující nejvíce starší vrstvy obyvatel, občany s nižším stupněm dosaženého vzdělání nebo nízkými příjmy. Při zavedení univerzálního alternativního hlasování by tak značná část voličů byla omezena ve výkonu svého práva, což by znamenalo takové porušení základního ústavního principu, které nelze v demokratickém státě akceptovat.¹⁵

V současné době vykazují nejvyšší počet obyvatel s počítačovými znalostmi a připojením k internetu skandinávské země a Nizozemsko, nicméně ani zde se problém digitální propasti nepodařilo zcela překonat a zákonodárci nemohli k ukotvení moderních hlasovacích způsobů přistoupit. Případná stížnost u Evropského soudu pro lidská práva by totiž s největší pravděpodobností byla shledána oprávněnou.¹⁶ Pro tuto chvíli lze tedy konstatovat, že dokud bude společnost rozdělená na ty, kteří schopnostmi a přístupem k nejmodernějším technologiím disponují a na ty, kteří tyto možnosti ani dovednosti nemají, nemůžeme přikročit k uzákonění elektronických voleb na všeobecné úrovni. Nic však nebrání jejich integraci do stávajícího právního řádu, kde by tvořily alternativu k tradičním, popřípadě korespondenčním volbám, jež požadavek všeobecnosti splňují. Taková legislativní úprava by vyhovovala jak občanům preferujícím klasické hlasovací lístky, tak těm, kteří se z pracovních či osobních důvodů nemohou do volebních místností dostavit.

Druhým kritériem demokratičnosti voleb je garance rovného hlasovacího práva, kde rovnost vyjadřuje především tu skutečnost, že každý občan má pouze jeden hlas se stejnou hodnotou. Tato zásada se obecně týká i rovnoprávného postavení politických stran a jiných kandidujících subjektů, na které však prosazení progresivních metod nemá žádný vliv.¹⁷ Rovněž při teoretické neexistenci digitální propasti by inovativní postupy nezpůsobily porušení pravidla rovnosti hlasujících, jelikož by všichni občané měli stejný přístup k volební proceduře. Rozpor ovšem nastává v případě, kdy je zákonem povoleno využití více hlasovacích technik a současně připuštěna možnost opakovaného výkonu volebního práva. Na jedné straně taková úprava eliminuje vynucené či podvodné hlasování, na straně druhé ale zvýhodňuje elektronické voliče, kteří mohou, narozdíl od tradičních voličů, odevzdat (ve smyslu opravit) svůj hlas několikrát.

Vzhledem k tomu, že je posledně jmenovaná varianta předpokládaným řešením pro většinu zemí, je nutné stanovit přesné priority pro posuzování platnosti hlasů, přičemž musí být zřejmé, jaký hlas je při opakovaném provedení závazný. Systém musí spolehlivě rozpoznat, zda volič nehlasoval oběma způsoby, a případnou duplicitní volbu odstranit. „Toto rozpoznání může být buď synchronní (i-volby a papírové volby probíhají souběžně), nebo asynchronní (papírové volby začínají v okamžiku ukončení i-voleb).“¹⁸ Obvykle je

¹⁵ ALVAREZ, M. R.: *c. d.*, s. 48–53. MITROU, L.: *c. d.*

¹⁶ Tento závěr mimo jiné vyplývá z odborné studie právních expertů britské univerzity v Leicesteru, kteří problematiku alternativních forem hlasování zkoumali podrobně. ZÁLEŠÁK, M. – MATEJKA, J.: *c. d.*

¹⁷ MITROU, L.: *c. d.*

¹⁸ ŠINDELÁŘ, P.: *c. d.*, s. 243.

příznán klasické volbě v porovnání s elektronickými hlasy větší stupeň závaznosti, jelikož lístek odevzdaný tradiční cestou již nemůžeme po jeho vhození do volební urny opravit, a tím zneplatnit. V zákoně lze tento aspekt upravit například elektronizací seznamu voličů ve volebních místnostech nebo ukotvením povinnosti hlasovat alternativně pro ty občany, kteří se pro takovou volbu předem zaregistrují. V prvním případě by volební komisaři zaznamenali do elektronického seznamu každého občana, který by se rozhodl hlasovat prostřednictvím papírových kandidátních listin, čímž by se automaticky zamezil jeho přístup k digitálnímu a internetovému hlasování. U druhé eventuality by pak záleželo na způsobu provedení registrace, na jejímž základě by se voliči rozdělili do dvou skupin bez možnosti pozdějšího přechodu.¹⁹ Výsledkem obou těchto legislativních úprav je jednak odstranění duplicitní volby a jednak spolehlivé zajištění rovného hlasovacího práva, kdy každý volič disponuje jedním hlasem se stejnou váhou.

Ve spojitosti s rovností hlasů je nezbytným předpokladem také tajnost při jejich odevzdávání, což znamená, že nesmí být zjistitelné, jak kdo hlasoval. Rozhodující je přitom vytvoření podmínek pro svobodný a anonymní výkon volebního práva, jakož i dodržení pravidla nezveřejňovat výsledky hlasování před zahájením sčítacího procesu z důvodu potenciálního ovlivňování voličů. Odpůrci alternativních metod však moderní hlasovací postupy spojují spíše s termíny, jako jsou „veřejná volba“, „manipulace s hlasy“ nebo „nedostatečné zaručení soukromí“, a poukazují rovněž na špatné zabezpečení ochrany voličů. Jejich argumenty se opírají o zjevnou skutečnost, že k vlastnímu úkonu hlasování nedochází za plentou ve volebních místnostech, nýbrž na jakémkoliv veřejně přístupném místě, kde je umístěn počítač s připojením na internet. Zdůrazňují také, že při elektronické formě nelze zcela oddělit identitu voliče od samotného obsahu hlasování a není tak zachována požadovaná anonymita.²⁰ Taková tvrzení ale nemůžeme vzhledem k dalším informacím a zkušenostem jednotlivých zemí považovat za opodstatněná. Fakt, že k odevzdání hlasu nedochází za plentou, ještě neznámá, že volba není vykonána na základě soukromého a svobodného rozhodnutí občanů. Navíc pojem „veřejná volba“ se netýká hlasovacích prostorů otevřených pro širokou veřejnost, těmi jsou ostatně i volební místnosti a tradiční volbu bychom tedy také museli klasifikovat jako veřejný projev. Termín „veřejný“ se přesněji vztahuje k hromadnému a viditelnému vyjádření souhlasu nebo nesouhlasu, který probíhá zpravidla pod dohledem všech přítomných. Alternativní volba je oproti tomu individuálním aktem, který nijak nepodléhá kontrole ostatních hlasujících a není tedy přípustné považovat ji za volbu veřejnou.

Jiná je situace u případného ovlivňování voličů rodinnými a jinými příslušníky, což představuje výrazný zásah do soukromých práv občana. Tento negativní jev může samozřejmě nastat i při klasickém způsobu hlasování, nicméně u elektronických voleb je

¹⁹ Vyloučit dvojí volbu lze také důslednou kontrolou odevzdaných hlasů dle seznamu oprávněných voličů, což úspěšně praktikuje například Estonsko. Tamtéž, s. 243.

²⁰ KITCAT, Jason: *Electronic Voting. A challenge to democracy?* Open Rights Group 2007. www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org-evoting-briefing-pack-final.pdf (1. 3. 2007).
GARRONE, Pierre: *Fundamental and political rights in electronic elections*. In: *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Sestavil Alexander H. Trechsel a Fernando Mendez. Londýn, New York 2005, s. 117-118.

riziko nesrovnatelně vyšší, jelikož dotyčného je možné při vlastním úkonu pozorovat, a tím nátlak vystupňovat. Jedná se tedy o porušení zásady svobodného výkonu hlasovacího práva, kdy občanům není garantováno volit podle jejich nejlepšího svědomí a politického přesvědčení. Mezi nejčastější hrozby patří kupování hlasů nebo vynucená volba určitého politického subjektu či kandidáta, pro něhož by občan za normálních (svobodných) okolností nehlasoval.²¹ Faktem zůstává, že finanční motivace obyvatel (a tedy prodávání hlasů) nepomine ani při ponechání osvědčených mechanismů, ani při prosazení alternativní volby, a pozornost se proto soustředí na druhý aspekt soukromého vyjádření vůle. Efektivní řešení přitom existuje a v praxi se úspěšně aplikovalo například v Estonsku během komunálních (2005) i parlamentních (2007) voleb. Občané zde měli možnost odevzdat elektronický hlas několikrát, čímž ve chvíli, kdy nebyli pod dohledem, automaticky změnili své původní nedobrovolné rozhodnutí na volbu dle vlastního výběru. Možností opakovaného výkonu volebního práva byl minimalizován tlak na voliče a svobodná povaha hlasování tím nebyla dotčena.

Co se týká posledního kritického momentu, jenž odpůrci progresivních volebních forem v souvislosti s rovností voleb vyzdvihují, nejsou ani zde jejich argumenty zcela odůvodněné. Z technického hlediska totiž není problém oddělit identitu voliče, popřípadě jeho elektronického klíče, od samotného obsahu hlasování, a anonymita občanů je tak i nadále garantována. Konkrétně je zabezpečení dáno tím, že ve fázi, kdy je hlas voliče propojen s jeho identifikátorem, systém neumožní otevřít obálku s obsahem jeho volby. Po skončení hlasování je pak tato vazba přerušena a údaje jsou následně drženy odděleně. V žádné fázi volebního procesu tak není možné zjistit, jak kdo hlasoval, čímž základní princip tajných voleb zůstává zachován. Nezbytnou součástí ochrany identity občanů je rovněž vyhrazení přístupových práv k rozšifrování obálek kompetentnímu technickému personálu, vnitřní audit a nezávislá kontrola systému v průběhu celé hlasovací procedury. V neposlední řadě musí být volby zabezpečeny taktéž fyzickou přítomností státních kontrolních orgánů, které dohlížejí nad počítači shromažďujícími a vyhodnocujícími výsledky hlasování.²²

Abychom se vypořádali se všemi obavami odborné veřejnosti, je třeba objasnit i zbývající spornou otázku spočívající v potenciálním ohrožení zásady přímých voleb. Někteří kritici upozorňují, že hlasování pomocí počítače, pošty, telefonu nebo televize těžko můžeme pokládat za volbu přímou. Takové tvrzení však naprosto nevystihuje význam přímého hlasovacího práva vyjádřeného v ústavách a jiných ustanoveních demokratických zemí. Institut přímých voleb se totiž vztahuje k přímému výběru kandidátů do státních funkcí, což znamená, že občané volí své zástupce přímo, a nikoliv prostřednictvím sboru, který následně rozhoduje o konečném složení zastupitelských orgánů. Opakem je volba nepřímá uplatňovaná od konce 18. století ve Francii,²³ kdy občané nejprve vybírali jednot-

²¹ BIRCH, Sarah - WATT, Bob: *Remote Electronic Voting: Free, Fair and Secret?* The Political Quarterly, 75, 2004, č. 1, s. 62-64. ZÁLEŠÁK, M. - MATEJKA, J.: *c. d.*

²² CRANOR, Lorrie F.: *Electronic Voting. Computerized polls may save money, protect privacy.* <http://www.acm.org/crossroads/xrds2-4/voting.html> (14. 3. 2007). ŠINDELÁŘ, P.: *c. d.*, s. 243.

²³ Institut nepřímých voleb zavedla francouzská ústava v roce 1791. KLÍMA, M.: *c. d.*, s. 188.

livé volitele, kteří poté dle vlastní vůle určovali podobu národních shromáždění. V jistých oblastech se tento nepřímý způsob hlasování zachoval až do současnosti, a to především u voleb do druhých komor parlamentů (například do německé Spolkové rady) nebo do funkce prezidenta (v České republice).²⁴ Z uvedeného jasně vyplývá, že alternativní formy hlasování nijak neomezují volební právo občanů zvolit si přímo svého zástupce a nemůže se tedy jednat o omezení principu přímého hlasování.

Pokud jde o celkové zhodnocení právní problematiky, lze po provedené analýze konstatovat, že zpochybňování inovativních volebních postupů z důvodu jejich rozporu s ústavně zakotvenými hlasovacími právy není opodstatněné. Jedinou oblastí, kde se riziko porušení právních předpisů podařilo částečně prokázat, je oblast všeobecného přístupu občanů k volebnímu procesu, jež by nebyl vzhledem k trvající digitální propasti zcela zaručen. Je tedy pravděpodobné, že na všeobecné úrovni by se prosazení alternativních metod setkala s oprávněnými námitkami. Ty však nelze vznést v případě aplikace moderních postupů jako doplňku k tradičnímu hlasování. Uzákonění korespondenční, elektronické a digitální volby v kombinaci se stávajícími hlasovacími technikami totiž neodporuje žádnému legislativnímu pravidlu a zákonodárci tak mohou bez obav přistoupit k jejich realizaci.

Závěr

Není pochyb o tom, že ukotvení alternativních forem hlasování představuje významný krok směrem k modernizaci demokracie. Lze dokonce říci, že vzhledem k intenzivnímu rozvoji nových komunikačních technologií v posledních desetiletích je tento krok nejen potřebný, ale také nevyhnutelný. Jen těžko si dokážeme představit, že by procedura výběru reprezentantů, i přes výrazný posun ve vývoji společnosti, zůstala neměnná. Navíc, ani osvědčené mechanismy nejsou zárukou spolehlivosti a pokud budou státy trvat na zachování tištěných volebních listků, i nadále se budeme setkávat s množstvím negativních jevů charakteristických pro tuto tradiční formu. Těmi jsou především četné hlasovací podvody, záměrná manipulace s kandidátními listinami či nepřesné výsledky způsobené chybami během zdlouhavého ručního počítání. Po každých volbách tak můžeme být svědky zpochybňování konečných údajů, ať už ze strany nespokojených kandidátů, kteří budou s poukazem na lidskou omylnost vyžadovat jejich opětovnou kontrolu, nebo z iniciativy státních orgánů majících na starosti zajištění řádného průběhu hlasování. Jistě bychom se nevyhnuli ani soudnímu přezkumu volebních výsledků a jiným nárokům uplatňovaným soudní cestou. Vážným problémem, se kterým se klasický způsob hlasování nedokáže vypořádat, je rovněž fenomén klesající participace. Východiskem přitom mohou být právě alternativní metody hlasování, které prostřednictvím informačních technologií umožňují větší podíl přímého rozhodování občanů na politice. Na rozdíl od

²⁴ KLÍMA, M.: *c. d.*, s. 188–189. AMBROŽ, Jan: *E-volby jsou v ČR vzdálenou budoucností*. <http://www.lupa.cz/clanky/e-volby-jsou-v-cr-vzda-lenou-budoucnosti/> (30. 1. 2007)

klasických postupů mají totiž potenciál posílit občanskou angažovanost a podnitit zájem obyvatel o veřejné dění.²⁵

V současné době proto většina vyspělých států upřednostňuje pokrokové způsoby hlasování, které nejenže překonávají jmenované obtíže, ale také přinášejí řadu výhod, jež tradiční hlasovací postupy nemohou a nikdy ani nebudou schopny nabídnout. Patří mezi ně především výrazné zvýšení pohodlnosti hlasování, zvýšení rychlosti a přesnosti zpracování volebních výsledků, zjednodušení volebního procesu, snížení náročnosti při vyhodnocování hlasů a s tím související eliminace chyb vzniklých při jejich počítání. Dále pak odstranění možnosti manipulace s volebními listky a vzhledem k nainstalovanému kontrolnímu mechanismu také minimalizace množství neplatných hlasů. Významným přínosem je rovněž podpora prvků přímé demokracie a již zmíněné podnětí participace občanů dané přístupností a jednoduchostí volební procedury. Nesporný je v neposlední řadě také fakt, že pouze alternativní způsob hlasování relevantním způsobem odráží požadavky a životní styl obyvatel ve 3. tisíciletí.

Naopak problematičtým bodem moderní hlasovací úpravy jsou analyzované pochyby týkající se bezpečnosti a zákonnosti celého konceptu. V článku jsem proto prováděla rozbor jednotlivých právních institutů, na základě něhož se potvrdilo, že ukotvení a aplikace alternativních způsobů hlasování ve formě doplňku k tradičním volebním technikám není v rozporu se základním ústavním principem všeobecného, rovného, přímého a tajného hlasovacího práva. Co se týká bezpečnosti hlasování, je nutné zdůraznit, že naplnění technických požadavků není snadné, nicméně ne nemožné. Přestože výskyt systémových chyb, a zejména pak vnějších útoků, nelze stoprocentně eliminovat, v praxi se jasně ukázalo, že pro většinu problémů již řešení existuje, a tedy nezbytnou ochranu zaručit lze. Navíc, určité obavy jsou v pozadí každého pokroku a pokud by společnost tato únosná rizika nenesla, vývoj by těžko mohl postupovat dále. Závěrem proto můžeme konstatovat, že s realizací elektronických voleb by se nemělo čekat na absolutní neomylnost technologii (té ani nelze dosáhnout), nýbrž že klíčovým argumentem by v tomto směru mělo být dosažení snadnějšího a efektivnějšího přístupu občanů k hlasovací proceduře.²⁶ A toho dosáhneme pouze zavedením alternativních způsobů hlasování.

LITERATURA

- ALVAREZ, Michael R. – HALL, Thad E.: *Point, Click, and Vote. The Future of Internet Voting*. Washington, Brooking Institution Press 2004. 204 s.
- BIRCH, Sarah – WATT, Bob: *Remote Electronic Voting: Free, Fair and Secret?* The Political Quarterly, 75, 2004, č. 1, s. 60–72.

²⁵ ŠINDELÁŘ, P.: c. d., s. 235–236.

²⁶ ZÁLEŠÁK, M. – MATEJKA, J.: c. d. JONES, Douglas W.: *The Evaluation of Voting Technology*. In: *Secure Electronic Voting*. Sestavil Dimitris A. Gritzalis. Boston, Dordrecht, Londýn 2003, s. 3.

- BURMESTER, Mike - MAGKOS, Emmanouil: *Towards Secure and Practical E-elections in the New Era*. In: *Secure Electronic Voting*. Sestavil Dimitris A. Gritzalis. Boston, Dordrecht, Londýn, Kluwer Academic Publishers 2003. s. 63-76.
- CRANOR, Lorrie F.: *Electronic Voting. Computerized polls may save money, protect privacy*.
<http://www.acm.org/crossroads/xrds2-4/voting.html>
- GARRONE, Pierre: *Fundamental and political rights in electronic elections*. In: *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Sestavili Alexander H. Trechsel a Fernando Mendez. Londýn, New York, Routledge 2005. s. 111-123.
- JEFFERSON, David a kol.: *A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE)*. 2004. 34 s. www.servesecurityreport.org/paper.pdf
- JONES, Douglas W.: *The Evaluation of Voting Technology*. In: *Secure Electronic Voting*. Sestavil Dimitris A. Gritzalis. Boston, Dordrecht, Londýn, Kluwer Academic Publishers. 2003. s. 3-16.
- KITCAT, Jason: *Electronic Voting. A challenge to democracy?* Open Rights Group 2007.
www.openrightsgroup.org/wp-content/uploads/org-evoting-briefing-pack-final.pdf
- KLÍMA, Michal: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha, Radix 2003. 273 s.
- MITROU, Lilian - GRITZALIS, Dimitris - KATSIKAS, Sokratis: *Revising legal and regulatory requirements for secure e-voting*.
http://www.instore.gr/evote/evote_end/htm/3public/doc3/public/evote_paper_SEC_2002_2.doc
- PRATCHETT, Lawrence a kol.: *Balancing security and simplicity in e-voting. Towards an effective compromise?* In: *The European Union and e-Voting. Addressing the European Parliament's internet voting challenge*. Sestavili Alexander H. Trechsel a Fernando Mendez. Londýn, New York, Routledge 2005, s. 166-184.
- RADWIN, Michael J.: *An untraceable, universally verifiable voting scheme*. 1995. 9 s.
<http://www.radwin.org/michael/projects/voting.html>
- RUBIN, Aviel D.: *Security Considerations for Remote Electronic Voting over the Internet*. New Jersey 2001.
<http://avirubin.com/e-voting.security.htm>
- ŠINDELÁŘ, Petr: *Elektronické volby jako možný nástroj pro posílení demokracie*. System Integration 2006. si.vse.cz/archiv/clanky/2006/sindelar.pdf
- ZIMMERMANN, Frank: *Anonymous code lists for secure electronic voting over insecure mobile channels*. 2003.

ZDROJE

- AMBROŽ, Jan: *E-volby jsou v ČR vzdálenou budoucností*.
<http://www.lupa.cz/clanky/e-volby-jsou-v-cr-vzdalenou-budoucnosti/>
- DICTSON, Derek - RAY, Dan: *The Modern Democratic Revolution: An Objective Survey of Internet-Based Elections*. White Paper, The Internet Voting Portal, 2000. www.SecurePoll.com
- Zákon č. 227/2000 Sb., o elektronickém podpisu a o změně některých dalších zákonů.
- ZÁLEŠÁK, Michal - MATEJKA, Ján: *Nové možnosti (e)demokracie*.
<http://park.logos.cz/article.asp?itm=203&ShowNoScriptVersion=True>

PROFESIONALIZACE KAMPAŇÍ PŘED VOLBAMI DO SAMOSPRÁVNÝCH ORGÁNŮ V POLSKU

Marek Mazur

PROFESSIONALIZATION OF THE SELF-GOVERNMENT CAMPAIGNS IN POLAND

ABSTRACT: The aim of this paper is to analyze the process of the self-government campaigns professionalization in Poland. On the basis of the analysis we could see three processes of campaign professionalization before the 2006 self-government elections: using of political marketing tools, methods and conceptions, medialization of the self-government campaigns, personalization of the campaign appeal. These process are running on the parliamentary and presidency elections, but mainly also on the self-government campaigns (local, regional elections). Author also showed in this situation is the most importing process of the personalization. Professionalization concerns on a communications (advertises and public relations).

KEY WORDS: Political Marketing, Professionalization, Personalization, Self-government Local Campaign, Self-government Central Campaign, Medialization

---

Ve zprostředkované realitě současné demokracie, ve které politické subjekty permanentně soutěží, lze vysledovat intenzifikaci kroků, jež mají za cíl zvýšit účinnost volebních kampaní z hlediska formování postojů a chování voličů. Roli měřítka efektivity plní přírůstek volebních hlasů. Aktivita politických subjektů je nedílnou součástí procesu označovaného jako profesionalizace politické komunikace, jež „spočívá v tom, že si subjekty daného volebního souboje přisvojí a následně využijí v politické praxi celý soubor moderních, čím dál účinnějších metod vypracovaných specialisty z pomezí vědy a politické praxe, které prošly vědeckým výzkumem i empirickým ověřením“¹.

---

¹ DOBEK-OSTROWSKA, Bogusława: *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa 2006, s. 283.

Tento proces si zaslouží pozornost hned z několika důvodů. Za prvé, analýza profesionalizace vyžaduje pojmout politické soupeření v její strategické dimenzi, díky níž lze lépe uchopit podstatu chování politických subjektů během volební kampaně. Za druhé, v situaci, kdy dlouhodobé faktory ovlivňování voličova rozhodnutí, jež souvisejí s třídní a kulturní příslušností a se stranickou identifikací, erodují, získávají významnější roli na formování chování voličů faktory kontextové, související mimo jiné přímo s volební kampaní. Více či méně profesionální přístup, charakterizující působení strany a politiků, se v důsledku jeví v současné době jako nutnost už vzhledem k existenci konkurence, a to nezávisle na skutečné síle a dosahu konkurencí využívaných koncepcí a praktik. Výše zmíněné argumenty nabývají na významu v demokraciích, které nedávno prodělaly systémovou transformaci, případně které ji teprve prodělávají, vezmeme-li v potaz nedostatečně stabilní stranický systém a s ním související vysokou dynamiku struktury politické soutěže, nestrukturovaný elektorát a volební nestabilitu. Příkladem takové demokracie je Polsko, stát s vysokou mírou nerozhodnutých voličů a nízkou popularitou ztotožňování se s konkrétní politickou stranou.²

Proces profesionalizace zaznamenáváme na každé úrovni politické soutěže. Nejméně badatelsky zpracované zůstávají volby do místních zastupitelstev, snad kvůli nejdiferencovanějšímu prostředí, v němž se volební kampaně konají, a kvůli jejich komplikovanému charakteru.³ Cílem této kapitoly je naznačit tendence a změny v procesu profesionalizace volebních kampaní v lokálním měřítku, a to na základě analýzy politického soupeření v roce 2006 v Polsku, s přihlédnutím k jevům a procesům, které se objevily už v dřívějších kampaních, počínaje prvními volbami do místních zastupitelstev v roce 1990.⁴ Základní tendence se týkají:

- zevšeobecnění marketingových koncepcí, metod a technik,
- zprostředkovanosti volebních kampaní do zastupitelstev,
- personalizace volebního apelu.

Analýza kampaně ve volbách do zastupitelstev se nedá provést bez zohlednění specifika politického trhu, jelikož je tato kampaň vedena přinejmenším na dvou úrovních, které se vzájemně prolínají a které však přesto vykazují odlišný strategický charakter. První úroveň představují strategie používané politickými konkurenty a jejich realizace řízené centrálně (centrální kampaň), druhá zahrnuje menší volební trhy – obec/město/okres/vojevodství (lokální kampaň).

---

² Z projektu *Polskie Generalne Studium Wyborcze*, který realizovala *Pracownia Badań Wyborczych Instytutu Studiów Politycznych PAN*, vyplývá, že na námi analyzované úrovni mezi lety 2001 a 2005 míra změny volební podpory mezi voliči činila 38 %, kdežto průměr v západní Evropě na konci 90. let dosahoval pouhých 9 %.

³ V Polsku jsou ve volbách do zastupitelstev vybírání radní všech samosprávních úrovní: obecních rad, okresních rad, vojvodských sejmiků. Kromě toho se v přímých volbách volí exekutivní orgány samosprávy: starostové, purkmistři a primátoři. V posledních volbách (2006) usilovalo o křesla radních téměř 276 tisíc kandidátů, o funkce starosty, purkmistra a primátora více než 8 tisíc kandidátů.

⁴ Více na téma analýzy politického boje ve volbách do místní samosprávy v Polsku viz. MAZUR, Marek: *Rywalizacja polityczna*. In: *Polityka lokalna*. Sestavili Ewa Ganowicz a Lech Rubisz, Toruń, 2008.

Marketizace volebního počínání

Míra rivalizace během posledních voleb do zastupitelstev potvrdila univerzálnost koncepcí a technik politického marketingu. Proces profesionalizace zde probíhá pomaleji než v parlamentních nebo prezidentských kampaních a děje se tak z několika důvodů: nižšího politického významu voleb, organizačních nedostatků mnoha subjektů účastnících se té které volební soutěže, menší politické mobilizace strany (např. menší objem finančních prostředků), nižší úrovně stranické institucionalizace v terénu. Jistě dojde k dalšímu rozvoji. Zásadně se zvýší role profesionální komunikace v období mezi volbami, která vyplývá z nutnosti permanentní legitimizace, jež na lokální úrovni v čím dál větší míře podmiňuje volební úspěch.

V samosprávných kampaních je politický marketing ve větší nebo menší míře používán všeobecně, jak dobře ilustruje chování politických subjektů, jež usilovaly o zvolení v roce 2006. Základním kritériem při hodnocení míry profesionalizace je technická a strategická kompetence. První se týká měřítka a dovednosti v používání marketingových technik (nástroje pro výzkum politického trhu, utváření politického image, marketingové komunikace). Druhá představuje hodnocení strategického přínosu kampaně, jinými slovy – schopnosti adaptace zdrojů vlastní organizace a zdrojů dostupných pro volební účely v okolí.

Rozdíly v profesionalizaci závisí na tom, na jaké úrovni volební souboj do zastupitelstev probíhá a jaký charakter mají soupeřící subjekty. Podstatně vyšší míru profesionalizace vykazují stranické výbory (výbory politických stran a koalic politických stran) v centrální kampani a také v kampani lokální, i když v menší intenzitě, ve srovnání s chováním voličských výborů a výborů sdružení a společenských organizací.⁵ Vyšší profesionalita volebních výborů se ve srovnání s jinými trhy projevuje ve velkých městech, zvláště když se bojuje o post primátora.

Když zkoumáme úroveň profesionality a přijmeme jako výchozí bod politický marketing (v modelovém pojetí), je třeba analyzovat obsah volebních nabídek i formální stránku kampaně.⁶ Pro potřeby kvalitativní analýzy politické nabídky rozlišme dva typy volebních apelů:

⁵ Podle ústavy můžeme v Polsku mluvit o třech typech subjektů, které se účastní volebního souboje: volební výbory (strany a koalice stran), společenská sdružení a organizace, výbory voličů (nejčastěji s lokální dosahem).

⁶ Základ pro analýzu kampaně představují televizní volební pořady a reklamy vysílané v celostátních a regionálních vysíláních, venkovní kampaň (plakáty, letáky) a PR hlavních politických stran. V celostátní televizi bylo odvysíláno 15 hodin televizních pořadů (10 h TVP1, 5 h TVP2). Právo na bezplatný vysílací čas příslušelo sedmi výborům: Levici a Demokratům (LiD), Lize polských rodin (LPR), Polské straně důchodců a invalidních důchodců (KPEiR), Občanské platformě (PO), Právu a spravedlnosti (PiS), Polské lidové straně (PSL) a Sebeobraně. Dva výbory (Sebeobrana a KPEiR) měly přibližně o 10 % méně času než ostatní, a to v důsledku menšího počtu zaregistrovaných kandidátek. Zkoumaný vzorek (5 hodin a 5 minut, tj. 33 % z celkového vysílacího času) vyplňovaly volební pořady všech volebních výborů s výjimkou KPEiR. V regionálních televizích bylo odvysíláno 17 hodin volebních pořadů. V TVP3 Katowice byla podle kritéria počtu zaregistrovaných volebních seznamů čas rozdělen mezi 49 výborů účastnících se voleb radních a 39 výborů, které nominovaly kandidáty ve volbách starostů, purkmistrů a primátorů. Zkoumaný vzorek zahrnuje 4 hodiny 26 minut vysílání, tedy cca 25 % celkového času všech volebních pořadů.

- programový apel (tři podtypy: obecný – zahrnuje politické cíle, týkající se obecně společenských potřeb; konkrétní – kromě politických cílů se v jeho rámci poukazuje na prostředky realizace programů a nezřídka také konkrétní řešení; hodnotový – podstata tohoto apelu spočívá v definování politických hodnot pro danou stranu/organizaci nejdůležitějších),
- osobní apel – jeho podstatu představuje osobnost/osobnosti lídrů, kandidátů – jejich úspěchy, renomé, charakter.

Politické nabídky v centrální kampani mají obecný charakter a jen v nízké (případně vůbec žádné) míře se týkají zastupitelstev. Na úrovni hesel se tyto apely ničím neliší od parlamentních kampaní (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1:

Volební hesla hlavních politických stran ve volbách do zastupitelstev 1998–2006

Strana/koalice	Volební hesla v letech:		
	1998	2002	2006
Volební akce Solidarita	Rodina, region, vlast	-	-
SLD/SLD-UP*/SLD Levice a Demokrati**	Chytře, zdravě, bezpečně	Vzdělání, rozvoj, práce	Dobrá samospráva. Žádné předvádění se.****
Unie svobody	Nás volíš - od nás vyžaduješ	Samosprávná unie	-
Sebeobrana	-	Oni už tu byli! Oni nás podvedli! Oni musí odejít!	Volte bílo-červené
PiS	-	POPiS*****	Činy, ne slova.
PO	-	POPiS	Spolu. Aby se nám žilo lépe.
PS***/PSL	Společně si poradíme	Polsko - naše společná věc	Do samosprávy vybíráme ty nejlepší. PSL je číslo 1
LPR	-	Vyhrajme samosprávu pro Polsko	Silná Rodina znamená silné Polsko

Zdroj: vlastní zpracování na základě volebních materiálů.

* volby z roku 2002

** volby z 2006

*** Společenská smlouva – volební koalice vytvořená PSL, KPEiR, Unii práce a Sebeobranou

**** „Popis“ je „předvádění se“, „ukázat se“, „předvést se“ (co umím), ale PO-PiS se říkalo také koalici předpokládané jako nejpravděpodobnější po předposledních parlamentních volbách (2005). Čili zřejmě to znamená něco jako „nebudeme se předvádět, produčirovat“, ale taky trochu něco jako „nebudeme dělat kočkovsa“, „širokou koalici“, „opoziční smlouvu“.

***** V souboji ve volbách do vojvodských sejmiků v případě koalice PO i PiS.

V kampaních v letech 1998 a 2002 lze jen stěží vybrat hodnotné volební slogany, tzn. takové, které výrazným a sugestivním způsobem tlumočí ideje nebo formují obraz

uskupení v souladu s přijatou strategickou linií pro dané volby. Vyzvednout si zaslouží pouze slogan Sebeobraný, který skutečně vyjadřuje podstatu volebního apelu této formace.⁷ V roce 2006 prokázaly strany při přípravě volebních sloganů větší míru profesionality. Více (SLD-UP) či méně (PiS, PSL, LPR) originálním a atraktivním způsobem vystihují smysl volebních kampaní, bez ohledu na to, jak vhodná strategie byla zvolena.

Volební apely mají obvykle obecný a hodnotový programový charakter, což se potvrdilo také v kampani v roce 2006 (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2:

Volební apely hlavních politických stran účastnících se kampaně pro volby do zastupitelstev v roce 2006

Strana/koalice	Charakter apelu	Cíle a/nebo image	JVNOK*
Levice a Demokrati (SLD + SdPi + PD + UP)	Programový Obecný	Cíl - kritika vládnoucí koalice Image rozumné strany	Chybí
LPR	Programový Hodnotově-obecný	Obraz strany podporující rodiny a bojující se zločinností ve školách	Boj se zločinností ve školách
PiS	Programový Hodnotový	Cíl - vytváření nového řádu v podobě IV RP. Image strany činu (důsledné, iniciativní), strany, která rozbíjí vazby.	Rozbití patologických, politických a ekonomických vazeb
PO	Programový Obecný s prvky osobního	Image nejsilnějšího uskupení - alternativy k právě vládnoucím, strany rozumné a zásadové.	Chybí
PSL	Programový Hodnotový a osobní	Image uskupení s tradicí a nejlepšími kandidáty	Počet a kompetence kandidátů
Sebeobrana	Programový Obecný a osobní	Chybí	Chybí

Zdroj: vlastní zpracování na základě volebních materiálů.

* jedinečnost vlastní nabídky oproti konkurenci.

Převažují volební apely, které v příliš malé míře diferencují jednotlivé strany. Tři strany se silně odvolávají na hodnoty: PiS - ve svém pokusu vytvořit hodnotový systém takzvané Čtvrté republiky - vlastenecké hodnoty, úcta k polským dějinám, apoteóza boje za nezávislost, poctivost, rodinné hodnoty, PSL - vyzvedává hodnoty spojené s tradicí lidového hnutí - selská pracovitost a svědomitost, LPR - klade zvláštní akcent na rodinné

⁷ Badatelé z Vratislavské univerzity zaznamenali výrok jistého funkcionáře Sebeobraný, který vyjádřil strategickou linií strany v roce 2002 takto: „Cílem bylo ztrhat 13 posledních let.“ In ALBERSKI, Robert - ANTOSZEWSKI, Andrej - FERENS, Andrej - LISICKA, Halina - SKRZYPIŃSKI, Dariusz - SOLARZ, Radosław: *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji wyborczej na kształt lokalnego systemu politycznego*. Wrocław 2003, s. 118.

hodnoty, vlastenectví a křesťanské hodnoty. V případě jiných tří stran se objevuje také osobní apel – děje se tak především prostřednictvím vyzdvihování výsledků dosažených jednotlivými kandidáty, kteří většinou již byli primátory (PO), purkmistry, starosty, primátory, maršálky či radními sejmiků (PSL). V takovém případě apel získává nejkonkrétnější formu. Nejpodstatnějším smyslem kampaně se v případě většiny subjektů zdá být formování mediálního obrazu strany. Zdůrazňováním jedinečnosti vlastní nabídky oproti konkurenci (JVNOP) se prezentují PiS i LPR. I když v případě posledně jmenované strany vzbuzuje určité pochybnosti váha prezentovaného problému, a tím i jeho mobilizační potenciál⁸. Vlastní zdroje (silné stránky) dobře využívá PSL⁹ a rovněž PiS.

Obecně měly apely pozitivní vyznění, s výjimkou Levice a Demokratů. LiD jako svou strategii přijala hlavně a především útok na vládnoucí koalici, což ovšem působilo jako rozpor s pokusem tvořit si image rozumné strany, o což strana usilovala.¹⁰ V menší míře obsahuje i apel.¹¹ Nejnepochopitelnější, nepřilíš výrazné a s největší pravděpodobností také dost málo motivující jsou ideje/obrazy PO¹² a Sebeobraný¹³.

V nejmenší míře se problematiky zastupitelstev týkaly apely LPR a LiD, prakticky beze změny by jejich sliby mohly být využity v parlamentní kampani.

Kampaně byly převážně zacílené na společnost jako takovou, v tomto ohledu se odlišuje pouze chování PSL – vizuální stránka televizní kampaně (obraz provinčního Polska – vesnice, malá městečka) jednoznačně sugeruje, která skupina veřejnosti je cílová. Podobné snahy se vyskytly i u PiS, například tím, jak strana během setkání s obyvateli vesnic často přitahovala pozornost ke svému předsedovi (a tehdejšímu premiérovi).

Na úrovni regionální kampaně se v apelech výborů podstata sdělení dohledává obtížně. Nabídky i prezentace jednotlivých kandidátů velkých stran celkově z hlediska věcné připravenosti a formálních kvalit nijak nevyčnívají ve srovnání s nabídkami a prezentacemi volebních výborů. Častěji mají podobu konkrétních programů a kandidáti proka-

⁸ Program boje se zločinností ve školách je také pokusem využít postu ministra školství, jímž byl tehdy předseda strany Roman Giertych. Ten v období volební kampaně výrazně zvýšil svoji mediální aktivitu, zorganizoval mimo jiné četné volební konference.

⁹ Lidovci dosáhli v roce 2006 rekordu počtu kandidátů do městských zastupitelstev. Zaregistrovali 8847 kandidátních listin. Pro srovnání: PiS zaregistrovalo 7919 listin a PO pouze 3472 (*Gazeta Wyborcza* ze dne 27. 11. 2006.) PSL v kampani silně zdůrazňovala kvalitu svých kandidátů, symbolicky o tom svědčí frekvence opakování hesla „do samosprávy vybíráme nejlepší“. V sedmiminutovém televizním pořadu padlo jedenáctkrát.

¹⁰ Apel téměř úplně vytvořený jako útok na vládnoucí koalici, se zvláštní pozorností k premiérovi Jarosławu Kaczyńskému. Kritika se týkala údajně nesplněných slibů PiS z parlamentních voleb (snížení daní, program „Levný stát“), nedemokratických forem jednání (způsob, jakým byl změněn zákon o Radě pro rozhlasové a televizní vysílání), celkového stylu politiky, přivlastňování státu, hádek uvnitř koalice.

¹¹ Cílem útoku bylo zpochybnění silné stránky PiS – poctivosti. Ve volebních spotech zazněla kritika koaličního licitování, zveřejněného během takzvané „páskové aféry“ a obvinění, že ekonomická situace Poláků se zhoršuje, což měly dokazovat vyšší ceny potravin. LiD navázala dokonce na populární spot PiS z kampaně roku 2005 s heslem: „Lednička – podvedli nás“.

¹² Nedostatečná výraznost vystihují často opakovaná slova Donalda Tuska: „Chceme lepší život, chceme lepší Polsko.“

¹³ Apel Sebeobraný je nedůslednou směsí obecných programových formulací s dost zvláštními nápady, takovými jako: snížení činže v komunálních bytech nebo bezplatné jízdenky na městskou hromadnou dopravu pro nezaměstnané.

zují – přinejmenším verbálně – větší zkušenost a výraznější kompetentnost, zpracování kampaně je atraktivnější a podstatně pestřejší.

Celkem vzato se manévrovací pole omezuje na velmi obecné nabídky.¹⁴ O něco více programový charakter měly nabídky předkládané kandidáty do exekutivních úřadů. Ovšem i zde se často omezovaly na obecné floskule a prázdná prohlášení.¹⁵ A pokud se kandidáti prezentovali ve věcné rovině, většinou odkazovali na podobné problémy. V roce 2006 byl závazný vzorec typu: „pro nás je nejdůležitější rozvoj a investice“, nejčastější byly prezentované následující programové cíle: čerpání peněz z fondů EU, zlepšení stavu silnic a komunikací, hospodářský růst.¹⁶

Největší důraz kladli kandidáti na osobnost kandidáta a zdůrazňovali kategorii lokálnosti chápanou jako společensko-kulturní fenomén. Strategické přizpůsobování kultury, zkušenosti společenství obývajících totéž teritorium, místních problémů a specifík společenských vztahů představuje pro rivalizující subjekty základní výzvu pro volební

¹⁴ Příkladem je výpověď lidra kandidátní listiny PO do Sejmiku Slezského vojvodství Janusze Moszyńského v reklamě vysílané v placeném vysílacím čase: *Téměř pět milionů obyvatel Slezského vojvodství generuje téměř 15 procent hrubého domácího produktu. Je čas skončit s mýtem, že na nás pracuje zbytek státu. Chceme být nejlepší v Polsku. Víme, jak toho dosáhnout.*

¹⁵ Příklady nabídla primátorská kampaň v Katovicích v roce 2006 (města s počtem obyvatel 325 tisíc, tedy desátého největšího v Polsku). Zde jsou vyjádření hlavních kandidátů, jak zazněly v televizních volebních pořadech (dvou nejvýznamnějších kandidátů – Piotra Uszoka a Tomasze Szpyrky – tato vyjádření byla ke slyšení také v reklamních spotech v placeném vysílacím čase).

Piotr Uszok (úřadující primátor kandidující za výbor voličů):

Moderátor: *Vítám ve studiu primátora Katovic Piotra Uszoka. Kdo řekl: všichni vědí, že jsou pro mě Katovice nedůležitější?“. Piotr Uszok: Jsou to moje slova. Všechny ty, kteří se chtějí připojit, srdečně zvu k účasti ve volbách.*

Moderátor: *Piotr Uszok. Váš primátor.*

Tomasz Szpyrka (kandidát PO):

Tak žije hlavní město regionu (na pozadí jsou vidět fotky Krakova). Bohužel to ale nejsou Katovice. To je hlavní město jiného regionu, ale bohužel to také nejsou Katovice (na pozadí je vidět Vratislav) To je hlavní město našeho regionu. Bohužel jsou to Katovice (na pozadí je vidět ulici Katovic). Nastal čas pro změnu. Tomasz Szpyrka, kandidát na primátora Katovic.

Marek Szczerbowski (kandidát koalice SLD, SdPI, PD, UP – Levice a Demokratů):

Chci změnit Katovice, tak aby byly městem, ve kterém se dá dobře žít. Chci, aby slovo Katovice vyvolávalo v Polsku představu sportu, kultury a vzdělání. Moderátor: Marek Szczerbowski. Kandidát na primátora Katovic. Dnes ředitel slezského stadionu. Kandidát: Katovice by měly usilovat o organizaci EURO 2012. Vytvořím podmínky k organizování velkých kulturních událostí s mezinárodním významem. Naší předností je poloha nedaleko ČR a Německa. Moderátor: Katovice mohou být skutečně evropským městem. Všichni máme v paměti vítězství Polska na Slezském stadionu. Jestli Polsko mohlo porazit Portugalsko, tak my můžeme společně změnit Katovice.

Mirosław Korbasiewicz (kandidát Sebeobraný):

V letošních volbách mám tu čest kandidovat do úřadu primátora města Katovic. Možnosti našeho regionu jsou ohromné: uhlí a pracovitost Slezanů jsou našimi trumfy, které musíme využít. Práce a důstojný výdělek pro všechny je cílem, kterého chci dosáhnout. Lidé, jděte s celou rodinou k volbám. Hlasujte pro Sebeobranu. Dejte sobě i celému Slezsku šanci!

Jerzy Ignacy Chmielewski (kandidát LPR):

Drazí Katovičané! S vaší pomocí chci v našem městě zajistit pořádek a bezpečnost. Víím také, jak mu zajistit hospodářský, kulturní a sportovní růst. Jerzy Chmielewski - kandidát na primátora města Katovic.

¹⁶ Standardizací se vyznačovaly také dřívější kampaně. CICHOSZ, Marzena: *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu w: Samorząd lokalny w Polsce, społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania.* Sestavili Stanisław Michałowski a Agnieszka Pawłowska, Lublin 2004, s. 166. KOLCZYŃSKI, Mariusz: *Kampania samorządowa 2002 - demagogia czy lokalny marketing polityczny?* In: *Polska w dobie przemian.* Sestavila Agnieszka Kasińska-Metryka, Kielce 2004, s. 118.

kampaň. Význam lokálnosti jako činitele ovlivňujícího rozhodování voličů se snižuje úměrně populačnímu růstu na lokálním politickém trhu. Nejvíce se vliv těchto daností projevuje v menších obcích, kde je základem společenských styků bezprostřední komunikace¹⁷. Obvykle se nestraniční kandidáti/nestraničné volební výbory pokoušejí prezentovat jako lidé/organizace, pro které mají lokální problémy ve volebních programech prioritní význam. Nejčastěji se však v politických nabídkách odkazuje na symbolickou rovinu, emocionálně angažující veřejné mínění¹⁸. To také naznačuje, že prvky lokálnosti bývají využívány i čistě instrumentálně, například v názvu výborů.¹⁹ Takový způsob programové prezentace „lokálních záležitostí“ způsobuje, že se věcné sdělení odsouvá do pozadí.

Také v lokální kampani jsou politické nabídky převážně zacíleny na neurčitou část veřejnosti. Nejčastěji je tomu tak kvůli nesprávnému výchozímu přesvědčení, že všichni obyvatelé daného volebního obvodu vykazují sklon hlasovat pro kandidáta/výbor v podobné míře. Větší profesionalitou se prokazují již zvolení kandidáti, kteří si čím dál častěji připravují databáze voličů z předchozího hlasování, analyzující historii odevzdávání hlasů.

Základním nedostatkem lokálních nabídek je v kontextu vzájemné konkurence (a nejen tam – rovněž z perspektivy voličů) nedostatek schopnosti kandidátů určit a prezentovat, co má být na nabídce jedinečné (JVNOK). Standardizace volebních nabídek svědčí o chabé profesionalizaci²⁰. V důsledku zůstává nejdůležitějším rozdílem mezi nabídkami z hlediska voliče obraz kandidáta či obraz strany, která kandidáta podporuje.²¹ Druhým problémem snižujícím efektivitu kampaně je nízká kompetence volebních štábů v oblasti zacílení. Jestliže v případě centrální kampaně to má jisté opodstatnění (i když to ještě neznamená, že to není chyba), v případě lokálních kampaní nedostatek kroků, které vyústí ve strategickou volbu a dojdou k cílovým skupinám, představuje největší vzdálení se modelu, který garantuje nejvyšší efektivitu.

Do procesu marketizace volebních kampaní se zapojuje personalizace a medializace kampaní.

¹⁷ Při této příležitosti je třeba se zmínit o sporu o pojetí lokálnosti v komunikačních kategoriích. V této práci byl přijato pojetí, jehož podstatou je teze, že lokální komunikace má charakter přímý a nepřímý – viz MICHALCZYK, Stanisław: *Media lokalne w systemach komunikowania, Współczesne tendencje i uwarunkowania rozwoju*. Katowice 2000, s. 39–43. Občas se objeví jiné chápání tohoto problému, podle kterého se lokální komunikace zakládá výhradně na bezprostředních kontaktech (viz LLAVADOR, Jodi Perez: *Komunikowanie polityczne w wymiarze gminy: lokalne i nielokalne*. In: *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowanie politycznego*. Sestavila Bogusława Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003, s. 242).

¹⁸ Na základě kampaně z roku 2002 byly činěny podobné závěry, in: ALBERSKI, Robert – ANTOSZEWSKI, Andrej – FERENS, Andrej – LISICKA, Halina – SKRZYPIŃSKI, Dariusz – SOLARZ, Radosław: *Wybory samorządowe...* s. 145.

¹⁹ V kampani roku 2006 Jacek Wasilewski mezi 1147 výborů z oblasti Velkopolska zaznamenal, že element „našincevství“ (např. *Naše Obec, Naše Město, Naše Nová Vesnice*) se projevil v názvech 230 výborů. Jinými populárními slovy byly „spolu“ (ve 108 názvech, např. *Spolu pro obec Dobrzyca*) a „společně“ (97 krát, například *Společná věc*), deník *Rzeczpospolita* ze dne 13. 11. 2006.

²⁰ Jiný názor zastává M. Kolczyński, který pokládá standardizaci za výsledek profesionalizace, in: *Wpływ wyborczych kampanii samorządowych na mobilizację społeczną obywateli*. In: *Marketing polityczny. Założenia teoretyczne, reguły działania, praktyka kampanijnia*. Sestavil Mariusz Kolczyński, Katowice 2005. s. 149.

²¹ K podobnému závěru dospěli na základě analýzy kampaně ve volbách do městského zastupitelstva v roce 2002 v největších městech Dolního Slezska také jiní autoři, in: ALBERSKI, Robert – ANTOSZEWSKI, Andrej – FERENS, Andrej – LISICKA, Halina – SKRZYPIŃSKI, Dariusz – SOLARZ, Radosław: c. d., s. 138.

Personalizace volebního apelu

Jiným rozměrem profesionalizace je personalizace apelu nasměrovaného k voličům. Dominuje zde vizuální politika, která se ovšem ve své podstatě opírá o charakterové rysy politických lídrů a kandidátů. Je to pokus o využití popularity, věrohodnosti a atraktivity už známých politiků, s nimiž velká část voličů ztotožňuje jak ještě neinstytucionalizované politické strany, tak i lokální volební výbory.

V centrální kampani se dostávali straničtí představitelé k voličům prostřednictvím televize a oslovování vedeného venku (hlavně billboardů²²), ale také osobně během mnoha mítinků organizovaných v rámci volebních turné. Na základě analýzy televizních volebních pořadů hlavních stran v roce 2006 lze doložit, že vystoupení lídrů ovládla nebo téměř ovládla kampaň největších rivalů PO a PiS (viz tabulka č. 3).²³

Tabulka č. 3:

Lídrů a kandidátů strany ve volbách do zastupitelstev v televizních vystoupeních v centrální kampani

Volební výbor	Lídr 100 %	Lídr na obrazovce	Kandidáti		
			Průměrný počet kandidátů vystupujících v jednom pořadu	Celkový čas vystupování všech kandidátů v %	Průměrný čas vystoupení jednoho kandidáta v jednom pořadu v sekundách
LiD	25 %*	-	-	-	-
LPR	6 %	-	-	-	-
PiS	40 %	4 %	1	8 %	30
PO	50 %	5 %	2	16 %	25 sec
PSL	17 %	15 %	18	37 %	7 sec
Sebeobrana	20 %	1 %	6	50 %	31 sec

Zdroj: vlastní zpracování na základě analýzy volebních pořadů vysílaných na TVP1 a TVP2.

Popis kategorií:

Lídr 100 % - lídr mluví na kameru

Lídr na obrazovce - lídra je pouze vidět

Kandidáti - kandidáti strany ve volbách se na kameru vyjadřují k určitému problému

* celkový čas vystupování 5 lídrů koaličních stran

V případě dalších tří stran (PSL, Sebeobrana a LiD) vyplňovala vystoupení lídrů kolem 20–30 % času celkové prezentace strany na televizních obrazovkách. V materiálech

²² Osobní charakter měly také billboardy PO (v jedné verzi lídrů, v prvotní fázi kampaně D. Tuska), PiS (na zvláštních billboardech: Zyta Gilowska, Zbigniew Religa, Jarosław Kaczyński, Zbigniew Ziobro), PSL (Waldemar Pawlak).

²³ Podíl času v tabulce u jednotlivých stran nečiní 100 %, protože do ní nebyly započítány jiné části volebních pořadů, například výpovědi příznivců strany, filmové materiály o straně/programu, reklamní spoty (bez vyjádření lídrů a kandidátů), volební písně. Filmové materiály LPR (na téma zločinnosti ve školách, politiky jako cirkusu) a LiD (kritika vládnoucí koalice) rozhodly v největší míře o obsahu programů těchto stran.

LiD je kuriózní, že více byl prezentován Jarosław Kaczyński, (samozřejmě v negativním světle) než byli na obrazkách k vidění lídři strany. Pouze LPR využívala obrazu svého předsedy v minimální míře.

V centrální kampani strany téměř zcela rezignovaly na snahu prezentovat své lokální lídry. Nejvíce prostoru jim poskytly PSL a Sebeobranu, o něco méně PO. Z tohoto hlediska měly plytký charakter velmi krátká vystoupení lidovců (průměrně sedmisekundová). Zjevně důležitější pro ně bylo vyvolání dojmu, že disponují značným počtem zkušených lokálních lídrů (až 18 kandidátů v jednom pořadu).

V lokální kampani se nabídky omezovaly ve skutečnosti jen na prezentaci kandidátů. Ve volebních pořadech vysílaných v regionálních televizích i v tištěných materiálech (na plakátech) se kandidáti nejčastěji představovali veřejnosti (jméno a příjmení, místo na kandidátce) a prezentovali své priority. U delších vystoupení (maximálně jedna minuta) anebo vystoupení písemných (letáky) dokazovali své zkušenosti či kompetentnost tím, že vyjmenovávali své úspěchy, funkce, které již plnili, či dosažené vzdělání. V nabídkách se občas proplétaly osobní motivy s obecnými programovými postuláty.

V centrálních kampaních lze účast lídrů vysvětlit požadavky mediální komunikace. Vizuální podoba lídra strany více přispívá ke koherenci sdělení, zvláště přihlédneme-li k tomu, že se „značky“ krátce existujících stran, také vlivem požadavků televizního věku, opírají o identifikaci s osobami vůdců. Vizuální kampaň se silně zdůrazněným osobním prvkem vychází také ze znalosti způsobu, jakým volič dochází k rozhodnutí (emocionalita volby), a proto zjednodušuje a atraktivňuje sdělení.

V lokální kampani personální motivy dominují v apelu v ještě výraznější míře. Argumentem pro efektivitu takovéto strategie má být mechanismus hlasování do zastupitelstev, v nichž je hlavním motivem volby osobnost kandidáta. Nejvíce, 83 % voličů, vybíralo v roce 2006 (podle vlastního vyjádření) tímto způsobem starosty, purkmistry a primátory, 77 % obecních/městských radních, 67 % okresních radních, 57 % radních sejmiku. Přičemž známost kandidáta je tím větší, čím menší je lokální trh.²⁴ Personalizovaný model rozhodování voličů se odráží rovněž v předvolebních prohlášeních. V roce 2006 chtělo v lokálních volbách 47 % Poláků týden před volbami hlasovat pro konkrétního kandidáta, 22 % respondentů pro kandidáty strany, kterou volí, 16 % pro konkrétní výbor, kdežto 15 % voličů ještě nevědělo, koho bude volit.²⁵ Problém spočívá v tom, že s jistotou nevíme, co při volbě konkrétního kandidáta rozhoduje. V některých výzkumech je zdůrazňována především stranická příslušnost kandidáta.

S jistotou se dá říci, že využití lokálních lídrů jako volebních es bylo oprávněné, především v případě populárních kandidátů na úřad primátora, starosty a wójta pro jejich identifikovatelnost a často věrohodnost a popularitu.²⁶

²⁴ Otázka zněla: „Řídil(a) jste se při volbě starosty/purkmistra/primátora/obecního nebo městského radního/radního okresu/radního sejmiku vojvodství) především: 1) stranou, za kterou kandidoval 2) osobností kandidáta 3) i osobností i názvem strany, 4) těžko říct? Podle: BS/5/2007 *Faktory ovlivňující rozhodování ve volbách do zastupitelství*.

²⁵ BS/165/2006 *Volby do zastupitelství v předvolebních prohlášeních Poláků*.

²⁶ Charakteristickým jevem, který sílí od doby zavedení přímých voleb primátorů, starostů a purkmistrů (od roku 2002), je zakládání volebních výborů pro volby do obecních zastupitelství pod záštitou kandidátů na tyto úřady.

Nicméně omezování nabídky na samotnou osobnost obvykle znemožňuje vytvořit si v dostatečné míře převahu nad konkurencí. Nepochybně je pravdivé tvrzení, že profesionalizace činí kampaň mnohem více vizuální a méně prostoru nechává pro programové (meritorní) záležitosti.²⁷ Formování image ale nemusí znamenat ústup od programové politiky. Politika image by měla spíše znamenat koexistenci personálních elementů s vizí nebo politickým programem. Image znamená nejen asociaci s osobností kandidáta (nebo lídra strany), ale je rovněž hodnotovým nebo programovým sdělením. Spojit tyto prvky a dát jim atraktivní formu je základním marketingovým úkolem volebních štábů.

Medializace kampaní před volbami do samosprávy

Medializace politického procesu je přirozeným důsledkem růstu významu masmédií v politice, využívaných jako politický komunikační kanál i samostatný politický aktér. Max Kasse ve svých úvahách o medializaci volebního boje zdůrazňuje rostoucí vliv televize (obzvláště dynamický růst počtu placených reklam) spolu s novým jevem, vytvářením specifických volebních štábů složených z profesionálů,²⁸ a zároveň ukazuje vzájemnou závislost mezi procesy medializace a profesionalizace. Jsou podobné jevy k vidění během voleb do samosprávy v Polsku? Analýza tyto tendence potvrzuje a ukazuje jejich specifčnost.

Výrazně se projevuje centralizace kampaní hlavních konkurentů, tedy stranických výborů. Navzdory logice voleb do místních zastupitelstev dominuje (na první pohled) centrální úroveň kampaně, která se projevuje ve strategických koncepcích nejvýznamnějších politických aktérů a s nimi související alokací finančních prostředků. Chování politických subjektů během kampaně se na této úrovni příliš neliší od chování na úrovni parlamentní.²⁹ Počínaje prvními volbami do zastupitelstev, a zvláště výrazně od roku 1998, političtí konkurenti v kampaních do místních zastupitelstev sázejí na celostátní sdělení.³⁰

Centralizace kampaně je důsledkem toho, že strany chápou samosprávné volby jako příležitost soutěžit v celostátním měřítku a posilovat vlastní pozice v procesu soupeření o moc ve státě. Dále pak centralizace vyplývá z přesvědčení, že význam politického hlasování (odevzdávání hlasů politickým stranám) během lokálních voleb roste³¹. Jestliže

²⁷ ALBERSKI, Robert - ANTOSZEWSKI, Andrej - FERENS, Andrej - LISICKA, Halina - SKRZYPIŃSKI, Dariusz - SOLARZ, Radosław: c. d., s. 138.

²⁸ KASSE, Max: *System demokratyczny i mediatyzacja polityki*. In: *Media masowe w systemach demokratycznych*. Sestavila Bogusława Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003., s. 65.

²⁹ Na téma profesionalizace polských parlamentních kampaní viz: MIGALSKI, Marek - WOJTASIK, Waldemar - MAZUR, Marek: *Polski system partyjny*. Warszawa 2006.

³⁰ V roce 1998 byla provedena změna volebního systému pro volby do zastupitelstev, která upevnila ve volebním klání pozici stran.

³¹ S výjimkou nejmenších obcí (do 20 tisíc obyvatel) ztrácejí na všech úrovních rivalizace ve volbách do obecního zastupitelstva svůj význam volební výbory.

V roce 2006 politické strany na každé úrovni samosprávy v Polsku en block vyhrály (% všech odevzdaných hlasů) - obce: 51,7 (PiS - 16,18, PO - 13,89, LiD - 8,78, PSL - 7,51, Sebeobrana - 3,59, LPR - 1,75), okresy:

na to pohlížíme z hlediska politických stran, jež usilují o zvýšení efektivity volebních kampaní, jde o racionální chování. Na menších politických trzích, to znamená v obcích s většinovým volebním systémem, se projevuje větší autonomie místní soutěže, ale ve větších městech či dále na úrovni okresů a krajů míra vzájemného proplétání lokální a centrální politiky vede k tomu, že rozhodování koho zvolit do zastupitelstva připomíná rozhodování koho volit v celostátních volbách. Nasvědčují tomu výsledky empirických výzkumů věnovaných mechanismu přijímání politických rozhodnutí. Bezpochyby mají poněkud více personalizovaný charakter (známější kandidáti) než v parlamentních volbách. Poněkud menší význam má také stranická příslušnost kandidátů. Avšak není to s největší pravděpodobností rozdíl klíčový. „Autonomie“ lokální rivalizace ještě umenšuje souběžně probíhající proces „zestraničnění“ voleb do zastupitelstev, o čemž svědčí změny ve struktuře soutěže i volební výsledky. V dlouhodobějším výhledu je – vzhledem ke zkušenostem stabilnějších demokracií – nadvláda stran na každé úrovni politické rivalizace nevyhnutelným jevem.

Iniciování politických sporů s celostátním dosahem má kromě toho sloužit mobilizaci voličů aktivních v parlamentních volbách a méně zainteresovaných na volbách do samosprávy.³²

Důsledkem centralizace je zprostředkovatelský charakter kampaně, který sebou nese zvýšený význam masmédií jak v organizaci volební strategie, tak v reklamních aktivitách a public relations. Tento proces probíhá s přibližně stejnou intenzitou jako v parlamentních kampaních na centrální úrovni kampaně do zastupitelstev a poněkud pomaleji na lokální úrovni.

V centrální kampani jsou nejdůležitějšími kanály televize a kampaň vedená venku (hlavně billboardy). Normou jsou televizní reklamy, jejichž kvantitativní růst je v této oblasti znatelný³³. Důležitými doplňkovými aktivitami jsou návštěvy lídrů v terénu, vykonávané ve velkém měřítku, a také zvýšená aktivita poslanců a senátorů. V lokálním soupeření lze vedle tradičních forem (volební mítinky a lidové veselice) pozorovat výrazný nárůst využití televize, rozhlasu, internetu a venkovních velkoformátových reklam, spolu s rozšiřováním mnoha technik přímého marketingu – kontaktních osobních kampaní,

---

58,25 (PiS – 18,2, PO – 12,27, PSL – 11,51, LiD – 8,87, Sebeobrana – 5,18, LPR – 2,22), vojvodské sejmiky: 89,3 (PO – 27,18, PiS – 25,08, LiD – 14,25, PSL – 13,24, Sebeobrana – 5,64, LPR – 4,74).

³² Jako dobrá ilustrace představených argumentů mohou posloužit výpovědi samotných politiků na téma podstaty voleb do zastupitelstev v roce 2006. Donald Tusk (předseda PO): *Jsem přesvědčen, že neděle bude dvojnásobně významným dnem: Poláci budou volit nejen svou lokální samosprávu, ale zhodnotí také rok vlády PiS, Sebeobrany a LPR. Na celém světě jsou volby do zastupitelstev také referendem o vládnutí centrální vlády. Jsem přesvědčen, že rozhodná většina veřejného mínění si tento rok zapamatuje výrazně negativně* (podle: *Dziennik* ze dne 13. 11. 2006). Adam Bielan (politik a stratég PiS): *Jestli neprohrajeme příliš výrazně, v tom případě posílíme náš mandát k vládnutí zemí. Dokážeme, že jsme v dobré kondici, plníme cíle důležité pro všechny Poláky, a hysterická antipisovská propaganda je bezvýsledná. Jestli vyhrájeme, pak bude mít Donald Tusk problém, protože prohraje třetí volby za sebou.* Pro: *Dziennik* ze dne 10.-12. 11. 2006.

³³ Došlo také k viditelnému nárůstu počtu reklam v lokální kampani. V případě primátorských voleb v Varšavě se hlavní protivníci (Hanna Gronkiewicz-Waltz a Kazimierz Marcinkiewicz) prezentovali dokonce ve spotech celostátní televize.

telemarketingem, direct mailem.³⁴ V kampani se častěji používaly méně populární prostředky: tramvaje nebo volební autobusy³⁵, pohoštění (káva, zákusky) na zastávkách městské hromadné dopravy, náměstích, reklamy připomínající obecní nebo městské zpravodaje.³⁶ Souběžně probíhal proces omezování využití nejjednodušších technik venkovní reklamy (letáky a plakáty). Tyto změny svědčí o profesionalizaci v oblasti výběru médií pro kampaň, častěji se využívalo forem méně „viditelných“ pro pozorovatele kampaň, ale zato účinnějších v oslovování cílové části veřejnosti, což se bezpochyby promítlo ve zvýšení efektivity volební komunikace.

Závěr

Rozsah zprostředkování je závislý na velikosti politického trhu. V omezené míře se nepřímé prostředky používají v nejmenších obcích, kde dominují bezprostřední kontakty. Ale i v takovýchto obcích role nepřímých forem roste.

Stoupá význam oblasti *public relations* se zvláštní důležitostí *media relations*. V období volební kampaň se politici aktivizují v médiích, nastává zvýšené využívání mnohých technik (tiskové konference, mediální události, vynášení informací). Intenzivnost a kvalita těchto tahů je značně větší v případě centrální úrovně. Vážnou překážkou vývoje *media relations* na lokální úrovni je dominantní povaha vztahů regionálních politiků s médií. Ve značné míře tam vše závisí na osobních známostech a projevuje se síla regionálních úřadů, existence specifické sítě vzájemných vztahů a vzájemné závostlosti.³⁷ Lidia Pokrzycka přišla na základě svých výzkumů v lubelském novinářském prostředí s tezí, že stranicko-podnikatelské kliky v lokálním a regionálním prostředí sílí.³⁸ Nedostatečně partnerská spolupráce s sebou nese na jedné straně neetické, často i nelegální praktiky ovlivňování médií, a na druhé straně nepoctivost nebo novinářské manipulace.³⁹

Zprostředkovatelský charakter kampaň před volbami do samosprávy souvisí se způsobem, kterým voliči sbírají informace, jestliže nejdůležitějším zdrojem informací

³⁴ Podle výzkumů M. Kolczyńskiego navštívili kandidáti nebo jejich reprezentanti v roce 2002 podle vlastních slov každého pátého voliče a 96,8 % voličů během volební kampaň pravidelně dostávalo letáky: *Wpływ wyborczych kampanii samorządowych na mobilizację społeczną obywateli*. In: *Marketing polityczny. Założenia teoretyczne, reguly dzialania, praktyka kampanijna*. Sestavil Mariusz Kolczyński, Katowice 2005, s. 154.

³⁵ Pronajaté dopravní prostředky jezdily zdarma na vytižených linkách, nejčastěji městských, díky čemuž kandidáti získali další možnost setkat se s voliči, např. na cestě do práce.

³⁶ Objevovaly se velice nekonvenční způsoby vedení kampaň, jako v případě prvního muže Siemianowic Śląskich Jacka Guzy, usilujícího o znovuzvolení, který o sobotách dopoledne pózoval při focení dětem na městském trhu převlečený za včelku. Kontroverzní nápad se ale setkal s kladným přijetím obyvatel Siemianowic Śląských.

³⁷ Negativně tuto spolupráci hodnotí samotné lokální elity, in: PIASECKI, Andrej: *Czy wójtowi potrzebny jest marketing polityczny? Teoria i praktyka zastosowania marketingu przez liderów lokalnych wspólnot*. In: *Marketing polityczny - szansa czy zagrożenie dla współczesnej demokracji*. Sestavil Piotr Pawelczyk, Poznań 2007, s. 309.

³⁸ POKRZYCKA, Lidia: *Media lokalne a marketing polityczny...*, s. 316.

³⁹ Zjevná nerovnováha při prezentování kandidátů elektronickými veřejnými médií v roce 2002 se týkala mimo jiné Poznaň, in: DROBCZYŃSKI, Sebastian: *Rola i funkcja mediów w kampanii wyborczej na przykładzie wyborów samorządowych w Poznaniu w 2002 roku*. In: *Władza, media, polityka*. Sestavili Marian Gierula a Mirosława Wielopolska-Szymura, Katowice 2006, s. 342–343.

o volbách jsou média, jak deklarují respondenti.⁴⁰ Zároveň největší počet dotazovaných prohlásila, že kandidáta, pro kterého hlasovali ve volbách obecních/městských radních znají osobně (45 %). Třetina voličů znala voleného kandidáta podle vidění nebo z doslechu, 15 % přiznalo, že pouze z plakátů, letáků a předvolených programů. Několik procent respondentů připustilo, že člověk, kterému odevzdalo svůj hlas, předtím neznalo.⁴¹

LITERATURA

- ANTOSZEWSKI, Andrej: *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*. Wrocław 2004.
- ALBERSKI, Robert – ANTOSZEWSKI, Andrej – LISICKA, Halina – SKRZYPIŃSKI, Dariusz – SOLARZ, Radosław: *Wybory do rad gmin na Dolnym Śląsku*. Wrocław 2001.
- ALBERSKI, Robert – ANTOSZEWSKI, Andrej – FERENS, Andrej – LISICKA, Halina – SKRZYPIŃSKI, Dariusz – SOLARZ, Radosław: *Wybory samorządowe do rad gmin w 2002 roku w województwie dolnośląskim. Wpływ struktury i mechanizmów rywalizacji wyborczej na kształt lokalnego systemu politycznego*. Wrocław 2003.
- BARTKOWSKI, Jerzy: *Mechanizmy kształtowania się wyboru politycznego na szczeblu lokalnym*, w: *Marketing polityczny – szansa czy zagrożenie dla demokracji*. Sestavil Piotr Pawełczyk, Poznań 2007.
- CICHOSZ, Marzena: *Profesjonalizacja działań aktorów politycznych na przykładzie wyborów samorządowych we Wrocławiu w: Samorząd lokalny w Polsce, społeczno – polityczne aspekty funkcjonowania*. Sestavili Stanisław Michałowski a Agnieszka Pawłowska, Lublin 2004.
- DOBEK-OSTROWSKA, Bogusława: *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa 2006
- DOBRCZYŃSKI, Sebastian: *Rola i funkcja mediów w kampanii wyborczej na przykładzie wyborów samorządowych w Poznaniu w 2002 roku*. In: *Władza, media, polityka*. Sestavili Marian Gierula a Mirosława Wielopolska-Szymura, Katowice 2006.
- GANOWICZ, Ewa – RUBISZ, Lech (eds.): *Polityka lokalna*. Toruń, 2008
- KASSE, Max: *System demokratyczny i mediatyzacja polityki*. In: *Media masowe w systemach demokratycznych*. Sestavila Bogusława Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003.
- KOLCZYŃSKI, Mariusz: *Kampania samorządowa 2002 – demagogia czy lokalny marketing polityczny?* In: *Polska w dobie przemian*. Sestavila Agnieszka Kasińska-Metryka, Kielce 2004.
- KOLCZYŃSKI, Mariusz: *Wpływ wyborczych kampanii samorządowych na mobilizację społeczną obywateli*. In: *Marketing polityczny. Założenia teoretyczne, reguły działania, praktyka kampanijna*. Sestavil Mariusz Kolczyński, Katowice 2005.
- KULESZA, Michał: *Czy rura kanalizacyjna jest partyjna dla Wirtualnej Polski* (wp.pl).
- LLAVADOR, Jodi Perez: *Komunikowanie polityczne w wymiarze gminy: lokalne i nielokalne*. In: *Media masowe w systemach demokratycznych. Teoretyczne problemy i praktyczny wymiar komunikowanie politycznego*. Sestavila Bogusława Dobek-Ostrowska, Wrocław 2003.

⁴⁰ Podlé výzkumů prováděných v letech 1998 a 2002 využívají nejlépe informáci voliči (v závorkách procentuální údaje za rok 2002) programy celostátní veřejnoprávní televize (19,1 %) (sic!). Na dalším místě jsou jako nejdůležitější zdroje informací uváděny tradiční formy volební komunikace (volební mítinky, letáky, plakáty) (13,3 %), lokální tisk (12,2 %), regionální tisk (8,9 %), veřejnoprávní regionální televize (7,8 %), rodina nebo známi (7,7 %). Když srovnáme údaje z let 1998 a 2002, dojdeme k závěru, že se zvýšila role lokálních médií, zvláště tisku, a naopak se snížila role tradičních forem předvolební agitace (mítinky, letáky, plakáty). in: KOLCZYŃSKI, Mariusz: *Wpływ wyborczych...* s. 153.

⁴¹ BS/5/2007 *Faktory ovlivňující rozhodování ve volbách do zastupitelstev*

- MAZUR, Marek: *Rywalizacja polityczna*. In: *Polityka lokalna*. Sestawili Ewa Ganowicz a Lech Rubisz, Toruń, 2008
- MICHALCZYK, Stanisław: *Media lokalne w systemach komunikowania, Współczesne tendencje i uwarunkowania rozwoju*. Katowice 2000.
- MIGALSKI, Marek – WOJTASIK, Waldemar – MAZUR, Marek: *Polski system partyjny*. Warszawa 2006.
- PIASECKI, Andrej: *Czy wójtowi potrzebny jest marketing polityczny? Teoria i praktyka zastosowania marketingu przez liderów lokalnych wspólnot*. In: *Marketing polityczny - szansa czy zagrożenie dla współczesnej demokracji*. Sestawil Piotr Pawełczyk, Poznań 2007.
- POKRZYCKA, Lidia: *Media lokalne a marketing polityczny - analiza zależności na przykładzie rynku prasy Lubelszczyzny*. In: *Marketing polityczny - szansa czy zagrożenie dla współczesnej demokracji*. Sestawil Piotr Pawełczyk, Poznań 2007.
- WÓDZ, Jacek: *Polityczny charakter demokracji lokalnej - rola lewicy w polityce lokalnej*. In: *Demokracja spektaklu*. Sestawil Piotr Żuk, Warszawa 2004.

Výzkumy veřejného mínění

- CBOS BS/133/2006 O volbách do zastupitelstev,
CBOS BS/165/2006 Volby do zastupitelstev v předvolebních deklaracích Poláků
CBOS BS/117/2002 Poláci o hlasování ve volbách do zastupitelstev
CBOS BS/144/2002 Před volbami do zastupitelstev
CBOS BS/5/2007 Faktory, které ovlivnily rozhodování ve volbách do zastupitelstev

Zákon ze dne 16. července 1998 - o volebním řádu voleb do obecních zastupitelstev, okresních zastupitelstev a sejmiků vojvodství č. 159/2003 Sb., pol. 1547.

POZNÁMKY K PŘEDVOLEBNÍM KAMPAŇÍM KARLA KRAMÁŘE

Martina Lustigová

REMARKS ON THE KAREL KRAMÁŘ ELECTION CAMPAIGNS

ABSTRACT: Author writes about Czech politician Karel Kramář and his activities during election campaigns. Her goal is not to describe all the campaigns but only to point out some interesting things of Kramář's political life. His first campaign went on in a year 1891. He was a candidate of Young Czech Party. In this campaign he worked very hard, he was an excellent orator. On the contrary, in elections in 1919 he was not able to help his party (National Democrats) - he took part in the peace conference in Paris and did not return to Czechoslovakia. Another aspect of political life and election campaigns in the First republic is the dispute about political activities during the First World War.

KEY WORDS: Karel Kramář, Election Campaigns, National Democrats, First Czechoslovak Republic

---

Cílem tohoto příspěvku je připomenout některé málo známé kapitoly z politického životopisu českého politika a prvního československého ministerského předsedy Karla Kramáře. Zaměříme se na vybrané předvolební kampaně a Kramářovo zapojení (a překvapivě i nezapojení) se do nich, stejně jako na útoky, které byly proti němu vedeny ze strany politických protivníků. Považujeme za nutné zdůraznit, že tento text nemá ambici být studií, která podrobně zanalyzuje veškeré Kramářovy předvolební kampaně. Naopak naším záměrem je upozornit pouze na některé momenty, které považujeme za zajímavé nebo nepříliš známé.

Karel Kramář se narodil ve Vysokém nad Jizerou v roce 1860. Do politiky se aktivně zapojil v roce 1891, kdy byl zvolen poslancem Říšské rady. O tři roky později byl zvolen také do Zemského sněmu. V poslaneckých lavicích zasedal až do vypuknutí první světové války, zasazoval se například o zavedení všeobecného volebního práva, pracoval

v rakousko-uherských delegacích. Do politiky vstoupil jako člen realistické skupiny, která se přidala k mladočeské straně. V ní se Kramář brzy stal vůdčí osobností. Počátkem 20. století prosazoval tzv. pozitivní politiku. Po vypuknutí první světové války se zapojil do domácího odboje v rámci tzv. Maffie, v roce 1915 byl zatčen a následně odsouzen k trestu smrti. Život mu zachránila amnestie císaře Karla I. Po propuštění se, ověnčen aureolou národního mučedníka, opět zapojil do české politiky, v létě roku 1918 se stal předsedou Národního výboru, v listopadu 1918 předsedou první československé vlády. V premiérském křesle ale dlouho nepobyl. V lednu 1919 odjel v čele československé delegace na pařížskou mírovou konferenci. V září se pak domů vracel jako „pouhý“ poslanec. Jeho vládě zlomily vaz mimo jiné komunální volby, které naznačily měnící se nálady společnosti. Vláda podala demisi a Kramářovi Národní demokraté (jak se přejmenovala jeho Státoprávní demokracie, která vznikla spojením několika stran včetně mladočechů) zůstali v opozici. Karel Kramář už nikdy žádnou významnější funkci nezískal. Do konce života zůstal poslancem a předsedou politické strany. Kramář byl známý i svou slovanskou politikou; za Rakouska-Uherska prosazoval spolupráci slovanských národů na poli kulturním a hospodářském, plánoval i vznik slovanské federace pod vedením Ruska. Právě ruský národ mu byl hned po českém nejbližší, těžce nesl bolševický převrat, v roce 1919 se snažil prosadit ozbrojenou intervenci za účelem svržení bolševické vlády. Do konce života nepřestal doufat, že se blíží konec vlády bolševiků a že brzy povstane nové, demokratické a slovanské Rusko. Za první republiky patřil k největším kritikům Hradu a zahraniční politiky Edvarda Beneše.

27. prosince 1890 oslavil Karel Kramář třicáté narozeniny a stal se tak „politicky dospělým“. Dosáhl věkové hranice pro pasivní volební právo – do Poslanecké sněmovny Říšské rady mohl totiž být volen pouze občan starší třiceti let. A Kramář se na svou první (a zdaleka ne poslední) kandidaturu velmi těšil. Nemohl se dočkat, až se mu otevře brána vídeňské Říšské rady a až usedne do poslanecké lavice, nemohl se dočkat, až začne na parlamentní půdě prosazovat své myšlenky a politické ideje.

Ve volebním roce 1891 nacházíme Karla Kramáře v řadách mladočeské strany, k níž se přidal spolu se svými realistickými druhy Josefem Kaizlem a Tomášem Garriguem Masarykem. Národní strana svobodomyslná, jak se mladočeši oficiálně nazývali, vznikla koncem roku 1874, nicméně její zárodky ve staročeské straně můžeme hledat už dříve. Mladočeská frakce v Národní straně měla odlišný názor na vztah ke konzervativní historické šlechtě, na polské povstání v roce 1863 nebo na tzv. fundamentálky. Impulsem k definitivnímu rozchodu se staročeskou stranou byl odpor mladočeské skupiny k pasivní rezistenci, kterou staročeši prováděli. Mladočeši se totiž tehdy vyslovili pro aktivní politiku. Hlásali se k liberálním zásadám: hlásali svobodu svědomí i rovná práva všech náboženských vyznání, chtěli zdokonalit parlamentarismus nebo zvelebit české školství. Velmi podstatným bodem programu bylo opuštění politiky pasivní rezistence na zemském sněmu.¹ K programovým konstantám patřilo dosažení českého státního práva,

¹ Srov. např. MALÍŘ, Jiří: *Mladočeská strana v Čechách a promladočeské strany na Moravě*. In: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Ed. Pavel Marek. Olomouc 2000, s. 47.

uplatňování základních občanských svobod, prosazení všeobecného volebního práva nebo podpora slovanské vzájemnosti.

Výkonný výbor Národní strany svobodomyšlné před volbami rozhodl, že Karel Kramář bude o mandát poslance Říšské rady usilovat ve svém rodném kraji, tj. v okresech vysockém, semilském, železnobrodském, jičínském, turnovském, lomnickém a novopacském.² Tyto okresy nebyly zvoleny náhodou. Kramář se mohl spolehnout na osobní agitaci a osobní vliv, na znalost prostředí i mnohých voličů a v neposlední řadě na pomoc svého otce Petra Kramáře a jeho přátel. Petr Kramář, který vždy politicky tíhl právě k mladočechům, byl posledními synovými kroky nadšen a také ho vehementně podporoval. V každém ze sedmi okresů se Karel Kramář snažil nastolit jiné téma, které by mohlo tamní obyvatele zaujmout. O tom, jak intenzivně ho předvolební kampaň zaměstnávala, svědčí i to, že přípravou kandidátních řečí a zaneprázdněností během volební kampaně zdůvodnil ukončení psaní a vydávání *Dojmů z Ruska*, které na pokračování otiskoval v Čase a na kterých mu dosud velmi záleželo.³

Volební program mladočeské strany v roce 1891 mimo jiné volal po svobodě tisku, právu shromažďovacím a spolčovacím i po všeobecném volebním právu. Očekávalo se, že volby skončí rozhodným vítězstvím mladočechů. Staročesi byli zdiskreditováni punktacemi, které dojednali v předchozím roce, a mladočeši dokázali protipunktačních nálad využít ve svůj prospěch. Zatímco mladočeši nastolovali nová témata, staročesi ustrnuli a zůstali de facto bez programu, kterým by mohli voliče oslovit. Kramář na voličských schůzích vedle všeobecného volebního práva a svobody shromažďování hřimal i pro decentralizaci, proklamoval boj za prosazení českého státního práva a vyslovil se i pro jednotný postup rakouských Slovanů. Pro politické, kulturní i hospodářské posílení českého národa byla podle Kramáře nutná pozitivní práce v parlamentu.

Celý leden 1891 Kramář strávil přípravami na předvolební kampaň. První předvolební řeč pronesl 12. února 1891 v Hořicích, zároveň to bylo jeho vůbec první veřejné vystoupení. Kramářova kultura projevu byla už tehdy na vysoké úrovni. Vladimír Sís o prvním projevu Karla Kramáře napsal: „Voliče fascinoval skvělý zjev Kramářův, řečnický talent, jenž byl nadprůměrný už tehdy, široká kultura a obsáhlé i věcné vědomosti otázek politických, hospodářských, osvětových a sociálních.“⁴ Vladimír Sís byl Kramářův nekritický obdivovatel, proto je třeba jeho texty číst obezřetně, ale v této pasáži Kramářova životopisu mu můžeme směle věřit. Kramář se během prvního vystoupení vyslovil mimo jiné pro spolupráci města s venkovem, zmínil snahu o zlepšení berní soustavy a horoval i pro všeobecné volební právo. Dále požadoval zlepšení péče o rolnictvo nebo konstituování národního školství. Na jednom z dalších voličských shromáždění, tentokrát v Nové Pace, vysvětloval svůj postoj ke slovanské problematice: „Slovanské národy rakouské a část německých mají dojísta společné zájmy – musejí chtít Rakousko federativní a rovnoprávné, silnou říši, ale svobodné národy, ne násilí a vládu jednoho

² Srov. SÍŠ, Vladimír: *Karel Kramář 1860-1930*. Praha 1930, s. 51.

³ Srov. KRAMÁŘ, Karel: *Paměti*. Praha 1938, s. 269. V *Dojmech z Ruska* zamýšlel shrnout své poznatky ze své první ruské cesty, kterou podnikl v roce 1890.

⁴ SÍŠ, V.: c. d., s. 54.

nad druhým. ... Musíme připravovati budoucí pevné spojenectví všech slovanských stran na říšské radě a sice na základě určitého, přesného programu. Je-li spojenectví pro nás Čechy na základě rovnoprávnosti, svobody všech, autonomie vůbec v Rakousku možným, tak k němu dojdeme. Není-li to možným, pak to není naší vinou a také ne pouze naší škodou. Největší škodou bylo by to říši, ve které žijeme. Věříme, že možno nám jednou dojít práva v Rakousku.“⁵

Je potřeba zdůraznit, že Kramářovi během předvolební kampaně a pak vlastně během celé jeho politické kariéry pomáhal ohromný řečnický talent. Uměl strhnout posluchače a i ten, kdo s ním nesouhlasil, se zaujetím dokázal jeho projev vyslechnout. Vůbec první Kramářův parlamentní projev komentoval Gustav Eim 23. dubna 1891 v Národních listech slovy: „Posl. dr. Kramář si odbyl svůj maiden-speech... Zasáhl do debaty neočekávaně, byl však brzy osmělen a překonal záhy stísněnost parlamentního debutu. Je mocen slova a plynně ho užívá... Byl také velmi horlivě poslouchán. Mluvil skromně, bez pathosu a nalezl tón věci projednávané přiměřený.“⁶ Kramář byl po celou dobu své kariéry považován za brilantního řečníka, což mu koneckonců neupírali ani jeho političtí odpůrci. Dokázal jasně formulovat své myšlenky a snažil se vyhýbat demagogii. Útočil na jevy, které byly pro jeho zemi nepříznivé, stejně jako na osoby s nimi spojené a neváhal tak učinit ani tehdy, kdy se to mělo dotknout jeho vlastních řad, jeho vlastní strany. Kramářův poslanecký kolega František Ježek jej později označil za řečníka „representativního a fascinujícího“.⁷ Ve stručném rozboru Kramářových řečí Ježek zdůraznil jistou „architektonickou stavbu“: řeč má tichý, klidný začátek, následuje věcný rozbor tématu, který pokračuje „strhujícím vyvrcholením“.⁸ Je třeba ovšem Ježkovu charakteristiku opět brát s jistým nadhledem, protože patřil k oddaným Kramářovým spolustraníkům a takřka nekritickým stoupencům. Proto když Ježek hovoří o úctyplném tichu a naslouchání řečem Karla Kramáře v prvorepublikovém parlamentu, není nic snazšího, než toto tvrzení vyvrátit stenografickými záznamy z jednání, v nichž vidíme, kolikrát byly Kramářovy projevy přerušovány nejen výkřiky, ale i bušením do stolu a jiným rámusením. To samozřejmě nezlehčuje nesporný Kramářův řečnický talent, který musíme uznat, ať už si o jeho názorech myslíme cokoli. Kramářovi současníci vzpomínali na jeho zvučný hlas, kouzlo osobnosti, kterým si dokázal získat posluchače všech věkových skupin (ostatně velmi rád promlouval zejména k mladým lidem) a různých politických názorů. Vraťme se ale zpět k první předvolební kampani. Vedle toho, že uměl výtečně mluvit a formulovat argumenty, Kramář také výborně vypadal a měl, dnešními slovy řečeno, charisma. K vynikající kultuře projevu musíme připočíst i jeho nadprůměrné znalosti.

Samotné volby proběhly 2. března 1891⁹ a Kramář ve svém volebním obvodu suverénně zvítězil, získal 371 hlasů oproti 51 hlasu staročeského protikandidáta Maška. Dosavadní poslanec Mašek byl švagrem Františka Ladislava Riegra, který vyloučení svého

⁵ Sís, V.: c. d., s. 56.

⁶ Cit. podle: KRAMÁŘ, K.: c. d., s. 289–290.

⁷ JEŽEK, František: *Tři*. Praha 1936, s. 11.

⁸ JEŽEK, F.: c. d., s. 11.

⁹ 2. března proběhly volby ve venkovských obcích a 4. března ve městech a průmyslových obcích. Obecně byl výsledek voleb značným překvapením. Mladočeši získali celkem 35 mandátů.

příbuzného z parlamentního života nesl velmi nelibě. Jak připomíná Stanley B. Winters, Rieger si stěžoval, že Kramář „by pohnul nebem i zemí, jen aby dostal křeslo v parlamentu, kterého se už nemohl dočkat... Slíbil věci, jež nelze splnit.“¹⁰

Vstup Karla Kramáře do politiky byl nezvykle rychlý, stal se poslancem v pouhých třiceti letech, navíc bez předchozí politické průpravy. Jeho politická kariéra šla strmě vzhůru po ose studium – politika. Kramář se od počátku stal politikem „na plný úvazek“ – byl dostatečně finančně zabezpečen a o chod továrny v Libštátě, kterou mu jeho movitý otec dal do začátků, se osobně nestaral. Finanční zajištění Kramáře provázelo prakticky po celý život a on se mohl nerušeně věnovat pouze svým politickým aktivitám, což bylo v české politice jisté novum. Málokterý poslanec totiž nebyl nucen řešit existenční otázky, většina naopak vedle vysedávání v poslaneckých lavicích musela dbát o finanční zajištění rodiny. Kramářovi se ve třiceti letech splnil sen a cíl jeho dosavadního života.¹¹ Sám se cítil být pro politiku dostatečně vzdělán a připraven – v jeho očích byla dostatečnou přípravou například jeho práce mezi realisty, dále studia v Berlíně nebo v Paříži a také půlroční cesta po Rusku. Kramář rovněž vyzdvihoval svůj dlouholetý pobyt ve Vídni a znalost tamního politického prostředí.¹² Na druhou stranu si uvědomoval i svůj handicap mezi ostatními českými poslanci – jako člověk, který do politiky vstupuje ve třiceti letech, byl širší veřejnosti prakticky neznámý. „Chvalně známý spisovatel“, vzpomínal Kramář v *Pamětech* s narážkou na označení, které si vysloužil od Františka Tilšera, „který napsal jednu knihu, kterou jistě žádný neznal, a o jehož významu v realistickém hnutí také málo bylo známo, přirozeně nikomu neimponoval, zejména když ti, kteří mne mohli znát, důsledně mně říkali ‚dítě‘.“¹³ Kramáře dost trápilo, že zatímco Masaryk s Kaizlem byli uznávanými osobnostmi, on byl vnímán jako pouhý přílepek. Navíc z jeho politických ambicí mohli mít mnozí mladočeši právem obavy.

Karel Kramář vstoupil do politiky v době, kdy byli voliči zklamáni politikou staročeské strany a důvěru ve své většině dali mladočechům, kteří tak vedle volebního vítězství získali i politickou zodpovědnost. Mladočeská strana nebyla na takový rozmach a úspěch dosud připravena: prakticky přes noc vyrostla z malé strany strana velká. I díky tomu byl mladočeský klub složen z nesourodých živlů: z mladočechů, bývalých realistů i bývalých staročechů. Není tedy divu, že od počátku klub nebyl jednotný.

Kramářovi se zvolením do Poslanecké sněmovny Říšské rady splnil velký sen. Napříště mohl pracovat pro dobro a blaho svého národa, jak říkával. Něco mu ale radost přece jen kazilo. Během své první ruské cesty se bláznivě zamiloval do vdané ženy, Naděždy Nikolajevny Abrikosové. V průběhu podzimu a zimy roku 1890 byli odkázáni na korespondenci, která navíc mezi habsburskou monarchií a Ruskem nechodila nejrychleji. Nečekaně brzy se ale Karel Kramář s Naděždou Nikolajevnou opět potkali, ovšem za ne zrovna příjemných okolností. Naděžda potřebovala podstoupit gynekologickou operaci.

¹⁰ WINTERS, Stanley B.: *Kramář o Palackém a českém státním právu*. In: František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek. Praha 1999, s. 338.

¹¹ Srov. KRAMÁŘ, K.: c. d., s. 272.

¹² Srov. KRAMÁŘ, K.: c. d., s. 273–4.

¹³ KRAMÁŘ, K.: c. d., s. 275.

Vzhledem k tomu, že její manžel souhlasil s tím, že operace bude provedena ve Vídni a ne v Rusku, se můžeme domnívat, že nešlo o nějakou banalitu. Ostatně i Kramář naléhal na to, aby operace byla provedena ve Vídni, dokonce o tom korespondoval s Naděždovým manželem. Abrikosovi se skutečně odhodlali k cestě do Vídně, kde byla Naděžda Nikolajevna 28. února 1891 operována. Jejím lékařem nebyl nikdo jiný než Kramářův přítel, chirurg a politik Eduard Albert. A proč se o této skutečnosti zmiňujeme v souvislosti s předvolební kampaní Karla Kramáře? Důvod je nasnadě. Příjezd Naděždy Nikolajevny do Vídně totiž přišel v nepříliš vhodnou dobu – Kramář byl zapojen do vrcholící kampaně, doufal ve svůj triumfální vstup do politického života. A dokonce na Naděždu naléhal, ať svůj příjezd a tedy i operaci odloží na dobu po volbách, protože během kampaně nebude mít možnost se jí dostatečně věnovat.¹⁴ To, že Kramář povýšil své politické zájmy nad zdraví milované ženy, nás může zarazit. A vřidně to pochopitelně nepřijala ani samotná Naděžda Nikolajevna, která cítila, že stojí na druhém místě za politikou. A to se jí samozřejmě nemohlo ani trochu líbit. Kramář měl co dělat, aby ji to vyvrátil, a tak se v příštích týdnech ve svých dopisech raději politickým tématům vyhýbal.¹⁵ Na druhou stranu chápeme i jeho motivy: potřeboval se naplno věnovat kampani, nemohl ji jen tak zrušit, hodlal vstoupit do politického života. Proto s dobrými úmysly naléhal na Naděždu, aby přijela o něco později – on by pak mohl být s ní ve Vídni a mohl by se jí více věnovat. Naděžda však „drze“ vpadla do Kramářovy první kampaně. Vnitřní napětí ovšem na novopečeném politikovi nebylo na veřejnosti nijak znát a jak už jsme uvedli, o mandát se ucházel úspěšně. Dodejme, že stejně úspěšně se ucházel i o Naděždu a po peripetiích s rozvodem jejího prvního manželství se v roce 1900 vzali.

Posuňme se teď o řadu let dopředu, do roku 1919. Rakousko-Uhersko přestalo existovat, zrodila se nová republika. Karel Kramář se stal prvním ministerským předsedou, byl v čele vlády všenárodní koalice. Coby ministerský předseda odjel v lednu 1919 na mírovou konferenci do Paříže, kde vedl československou delegaci. Svým způsobem cítil satisfakci za utrpení z doby první světové války, když se po trápení v žaláři najednou mohl pohybovat ve světě mocných politiků. Chybou Karla Kramáře ovšem bylo to, že se světovými státníky jednal jako rovný s rovným. A není třeba příliš politické předvídavosti, aby člověk pochopil, že předseda vlády malého, nedávno vzniklého státu se svým vlivem nemůže vyrovnat americkému prezidentovi či britskému premiérovi. Ovšem Kramář si to nepřipouštěl. Domníval se, že jeho místo je právě tam, v Paříži, tam, kde se dělá velká politika. A domácí starosti nechal na bedrech jiných. Vládu za něj řídil jeho náměstek Antonín Švehla, předseda agrární strany, jehož politická hvězda rychle stoupala. Ve straně Kramáře bravurně nahradil Alois Rašín. A tím, že zmizel z očí veřejnosti, svým způsobem uvolnil pole popularity i prezidentu Masarykovi. Stručně řečeno: odjezdem do Paříže a dlouhodobým setrváním na mírové konferenci Kramář udělal obrovskou politickou chybu.

¹⁴ Srov. PEKAŘ, Radovan.: *Milostné listy Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové*. Slovanský přehled, 2004, č. 1, s. 134. Dopis Karla Kramáře Naděždě Nikolajevně Abrikosové z 26. ledna 1891.

¹⁵ Srov. PEKAŘ, Radovan: c. d., s. 134.

První československá vláda samozřejmě musela zápasit s celou řadou problémů, které přinesl poválečný vývoj i vznik nového státu. Nicméně Kramář nebyl typem politika, který by byl stvořen pro každodenní drobnou práci. Jeho pojetí politiky bylo spíše reprezentativní. Proto mu také mnohem víc vyhovovala Paříž než Praha, byl doma ve vysokých společenských kruzích. Charakteristické je, že například ani neodložil svůj odjezd do Paříže na dobu, kdy bude po hlasování o programovém prohlášení jeho vlády. Nepovažoval to za nutné, Paříž volala. A tak se vláda musela naučit fungovat bez svého ministerského předsedy. Samotný Kramář si uvědomoval, že to není úplně správné, ostatně v jednom z dopisů manželce si posteskl, že „...není dobře, když je min. předseda zbytečný, tomu si nemají lidé zvykatí“.¹⁶ Ale ani toto prohlédnutí ho nepřimělo k návratu do domácí politiky nebo alespoň k občasným cestám do Prahy. Vláda tak od ledna 1919 až do svého pádu v červenci 1919 zasedala bez svého předsedy.

Kramářově vládě zlomily vaz komunální volby. A ani předvolební kampaň, vůbec první poválečná a tedy nesmírně důležitá, ho nepřiměla k tomu, aby alespoň na čas zavítal do vlasti a pomohl své politické straně. O tom, jak málo v té době dbal o stranické dění, svědčí i fakt, že Státoprávní demokracie se v jeho nepřítomnosti na prvním poválečném sjezdu přejmenovala na Národní demokracii a přijala první poválečný program. Můžeme se domnívat, že přítomnost Karla Kramáře před komunálními volbami by jeho straně prospěla. Jak už bylo naznačeno, byl skvělý řečník, dokázal strhnout a zaujmout posluchače, uměl hovořit velmi přesvědčivě. A navíc stále byl ohromným symbolem, těsně po válce byl stále vnímán jako mučedník, jako vůdce národa, který pro svůj národ tolik vytrpěl. To všechno by jeho straně během předvolební kampaně pomohlo. Ale Kramář je na jaře 1919 daleko v Paříži, odkud přicházejí jen kusé zprávy o jeho aktivitách. Málo se ví o tom, co dělá pro svůj stát, vidět je spíše ministr zahraničí Edvard Beneš. Naopak noviny jsou plné zpráv o tom, jak Kramář plánuje intervenci do Ruska za účelem svržení bolševické vlády. A jakkoli se poslanci za Národní demokracii od plánů svého šéfa distancují a jakkoli vláda, v níž sedí i národně-demokratičtí ministři jakékoliv zapojení československých vojáků do nových bojů odmítá, veřejnost si ztotožňuje Kramáře a jeho myšlení s jeho stranou a jejím programem. Komunální volby vedle toho ukázaly celoevropský trend příklonu k levici. Národní demokracie se dostala nejen do menšinového postavení, ale dokonce do opozice. Politická reprezentace se totiž shodla na tom, že voliči v komunálních volbách rozdali karty úplně jinak než v roce 1911, kdy se konaly poslední volby do Říšské rady. Vláda podala, stále v nepřítomnosti svého předsedy, demisi. Charakteristické je, že Kramář o tom byl pouze informován s dotazem, zda se k demisi připojí.¹⁷

Za první republiky se ve volebních kampaních využívalo, či spíše zneužívalo toho, co kdo dělal během války. Na první pohled by se mohlo zdát, že Kramář, který za války pracoval v odboji a za tuto činnost byl uvězněn a dokonce odsouzen k trestu smrti, se

¹⁶ Archiv Národního muzea (dále ANM), fond Karel Kramář, karton č. 3, Rodinná korespondence; Dopisy z cesty do Paříže 16. 1. - 25. 4. 1919, Dopis Karla Kramáře manželce z 25. 2. 1919.

¹⁷ O událostech roku 1919 v politické kariéře Karla Kramáře více viz LUSTIGOVÁ, Martina: *Rok 1919 jako zlom v politické kariéře Karla Kramáře*. In: Na pozvání Masarykova ústavu III. (v tisku).

nemusí bát, že by na něj političtí oponenti něco vytáhli. Něco se ale přece našlo... Kramářova postava se stala terčem častých polemik a kritik. Přispěla k tomu i několikanásobná snaha přimět ho, aby v době svého věznění napsal dopisy, žádající o milost, aby podepsal loajální prohlášení, apod. Obrovský nátlak musel Kramář snášet i od své manželky Naděždy, která po jeho zatčení propadala pravidelným záchvatům hysterie a snažila se svého manžela přesvědčit, aby podepsal cokoli, co by mu mohlo zachránit život. Kramář dlouho odmítal¹⁸; možná věřil ve spravedlnost, možná si byl jistý, že nebude odsouzen. Rozsudek jej však zlomil a napsal dopis císaři Františku Josefu I., který doprovázela obhájcem Koernerem vypracovaná žádost o milost. V listu císaři si Kramář neodpustil povzdech nad tím, jak je s ním zacházeno: „Nemohu Vašemu Veličenstvu zatajiti, jak hluboce se mne dotklo, že se tak se mnou zacházelo; tím hlouběji, čím méně jsem si toho zasloužil. ... Se mnou, jenž jsem prokázal státu jako vůdce strany, která po léta byla nejlepší oporou vlád, důležité služby, zacházelo se, jako s nejnebezpečnějším zločincem a nemohu ani popsati mravní pokolení, jež jsem musel z mnoha stran vytrpěti. Věřu, že byla těžší než všechna fysická utrpení. A těžký nervový otřes jako následek toho všeho, bude mi nevyhladitelnou památkou na tyto strašné doby.“¹⁹ Kramář těžce nesl pobyt ve vězení, který mu přinášel utrpení. V dopise císaři dále líčil východiska své politiky, a to jak vnitřní, tak zahraniční. Dále se vyznal: „Vedoucí ideou všech mých politických snah bylo, abych zájmy svého národa přivedl v nezbornou harmonii se zájmy monarchie, abych přání a požadavky, jež tvoří politické myšlení mých krajanů, uvedl v soulad s mocenským postavením monarchie“.²⁰ Kramář dále přiznal, že si nedovedl představit, že by on sám byl skutečně odsouzen bez důkazů, které ani rok a půl dlouhé řízení nepřineslo. V závěru dopisu vyjádřil víru ve spravedlnost Jeho Veličenstva a přesvědčení, že o jeho osudu císař moudře rozhodne. Císař žádosti o milost, i přes mnohé přímluvy ze zahraničí, které se o proces živě zajímalo, nevyhověl.²¹ Snad předpokládal, že Kramář bude osvobozen v řádném soudním řízení. Ale zpátky k předvolebním kampaním. Kramářův dopis císaři byl zneužit v předvolební kampani před prvními poválečnými parlamentními volbami v roce 1920,²² kdy jej otiskly levicové deníky. Kramářovi nezbylo než se bránit a vyjádřit se v tom smyslu, že se za dopis nestydí, ale naopak je na něj hrdý, protože v něm není

¹⁸ K problému žádosti o zastavení procesu se vyjádřil Alois Rašín ve svém článku „Nefalšujte historii“ v Národních listech 2. dubna 1920. Podle Rašína se o zastavení procesu na základě žádosti ze strany obviněných jednalo celkem třikrát. Poprvé na návrh hraběte Stürkha, který chtěl, aby obvinění napsali vládě žádost, v níž by uvedli, že se nedopustili trestného činu a že přejí monarchii vítězné zakončení války – to obvinění odmítli. Druhou akcí byla snaha obhájce Koernera, aby obvinění napsali vyjádření absolutní loajality panovníkovi, dynastii a státu. Opět se rozhodli takové prohlášení nepodepsat. Po rozsudku následoval třetí pokus, v říjnu 1916. Jde o dopis Karla Kramáře císaři.

¹⁹ SOUKENKA, Jan: *Karel Kramář 1914–1918*. Praha 1931, s. 110–111

²⁰ SOUKENKA, J.: c. d., s. 110

²¹ Proces s Karlem Kramářem a jeho druhy zajímal řadu zahraničních představitelů, kteří intervenovali v Kramářův prospěch – za všechny jmenujme alespoň španělského krále, papeže či E. Denise. Proces zajímal i amerického prezidenta Wilsona, ten se však na doporučení státního tajemníka Lansinga rozhodl nezasahovat do vnitřních záležitostí habsburské monarchie, protože by tak podle něj mohl vzniknout nebezpečný precedens.

²² Srov. ANM, fond Karel Kramář, karton č. 56 (Reči a články dr. Karla Kramáře z roku 1920 a články k jeho 60. narozeninám)

ani slůvko prosby, ponížení či závazku do budoucnosti.²³ Pravdou je, že v dopise vedle zdvořilostních frází dominuje kritika soudních praktik, a nikoliv poníženost či prosba. Je ale vidět, že Kramář už v roce 1920 není oním mučedníkem, jakým pro národ byl snad ještě před rokem, už není uznáván jako vůdce národa a jako ten, kdo pro národ tolik učinil. Naopak se rozvíjí kritika jeho činů i názorů. A hodí se každá záminka k zdiskreditování politického soupeře.

O tom, že prvorepublikové kampaně mnohdy překvapily svou razancí svědčí události roku 1929. Abychom pochopili souvislosti, musíme se ale vrátit o deset let zpátky. 8. ledna 1919 byl na Karla Kramáře v prostorách Hradu, tehdejšího sídla vlády, spáchán atentát. Útočníkem byl Alois Šťastný, syn poslance. Kramář jen zázrakem unikl smrti, kulka se odrazila od náprsní tašky a skončila v podšívce kabátu. Ostatně po celou první republiku se vtipkovalo o tom, že Kramář má tak nabitou peněženku, že zastaví i kulku atentátníka. Zajímavé jsou další osudy Aloise Šťastného. Kramář po čase dal souhlas s milostí, kterou prezident Masaryk skutečně udělil. Šťastný pak na nějakou dobu mizí do Spojených států. Vynořuje se v roce 1929, a to přímo v předvolební kampani. Na Vysočině působí jako agitátor národních socialistů – proti tomu intenzivně brojí pravicový tisk (hlavně *Národní listy* a *Národ*), který to považuje za odporné a nevkusné. Šťastného agitaci redaktori pravicových listů označují za vrchol cynismu například s poukazem na to, že takového cynismu se dopouštěli už jenom bolševici na Sibiři, když otvírali dveře žalářů zločincům, aby měli dost vrahů.²⁴ „Je vskutku trapným, že národně socialistická strana nechápe odpornosti a krajního nevkusy svého jednání! Kde jsou v praxi ta mravní hlediska, jimiž se ohánějí na schůzích a v tisku nár. socialističtí reformátoři?“²⁵ Národ zase na adresu Šťastného napsal: „Agituje-li dnes jako příslušník strany národně socialistické, agituje patrně jako ‚hrdina‘...“²⁶ Naproti tomu levicový tisk (zejména *České slovo*) se Šťastného zastává a zdůrazňuje, že podle stávajícího právního řádu není možné připomínat předešlé trestné činy a dokonce podává trestní oznámení na *Národní listy*. Jak je vidět, prvorepublikové předvolební kampaně v sobě obsahovaly něco, co by běžný pozorovatel dnes snad ani nečekal.

Závěr

Každá Kramářova kampaň byla jiná. Zatímco do vůbec první kampaně vstupoval s vervou a mladickým nadšením, postupně přestal brát předvolební dobu tak vážně a dokonce si v mimořádných situacích dovolil i odjet a kampaně se vůbec neúčastnit.

²³ Srov. KRAMÁŘ, Karel: *Když už musím mluvit*. *Národní listy* 1920, 4. 4.

²⁴ Srov. Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), fond Karel Kramář, KK: výstřižky: chronologická řada o KK z let 1908–1937, Kramář čís. 34, *Národ*, 18. října 1929

²⁵ LA PNP, fond Karel Kramář, KK: výstřižky: chronologická řada o KK z let 1908–1937, Kramář čís. 32, *Večerní Národní listy*, 17. října 1929

²⁶ LA PNP, fond Karel Kramář, KK: výstřižky: chronologická řada o KK z let 1908–1937, Kramář čís. 34, *Národ*, 18. října 1929

Bezpochyby byl pro svou stranu přínosem a bylo-li to v jeho silách, objížděl republiku a pomáhal národně-demokratickým kandidátům přesvědčit voliče. Jemu osobně i jeho politické straně se to ale v éře první republiky dařilo čím dál tím méně.

PhDr. Martina Lustigová, Ph.D.
Ústav politologie FF UK
U Kříže 8
158 00 Praha 5 - Jinonice
lustigova@hotmail.com

**ZPRACOVÁNÍ POLITICKÝCH UDÁLOSTÍ
NA STRÁNKÁCH DENÍKŮ
MLADÁ FRONTA DNES A PRÁVO
(vzhledem k prezentaci levice a pravice)**

Veronika Němcová

**WORKING WITH THE POLITICAL EVENTS
IN THE NEWSPAPER MLADÁ FRONTA DNES AND PRÁVO
(focused on the presentation of the political left and the right)**

ABSTRACT: The aim of this article is to show how two of the daily newspapers Mladá fronta Dnes and Právo present the same political events. The author of the article purposes to confirm or disconfirm possible tendency of these newspapers to side with some political subjects – Mladá fronta Dnes to right-wing subjects and Právo to left-wing ones. Ordinary methods commonly used in linguistical stylistics, critical analysis methods, are employed in comparing of the news. The author focuses on the names position of particular representatives (or parties shortcut), on possible persuasion or information handling problems. Following the news analysis the author confirms that Mladá fronta and Právo use the terms contributing to partiality tendency.

KEY WORDS: Left Wing, Information handling, Mladá fronta Dnes, Právo, Negative Connotation, Titles for Politicians, Persuasion, Right Wing, Partiality

---

Úvod

Deníky Mladá fronta Dnes (dále jen MF Dnes, MF) a Právo (P) patří mezi nejrozšířenější a nejčtenější tištěná média v České republice. Obě periodika mají na mnoho lidí značný vliv, formují jejich názory a tyto názory mohou také měnit.

Právo je považováno za nezávislý levicově orientovaný list. MF Dnes se považuje za deník politicky neutrální, ale je mu přisuzováno pravicové zaměření, patrná je názorová spřízněnost některých komentátorů s ODS.

V tomto textu budeme srovnávat prezentaci vybraných politických událostí na stránkách deníků MF Dnes a Právo, jež se odehrály v České republice v průběhu roku 2006 a na počátku roku 2007, tedy v době před a po volbách do Poslanecké sněmovny PČR. Východiskem bude několik stovek zpráv, publikovaných v obou denících, které se věnují záležitostem a událostem, v nichž se odráží přístupy levicových a pravicových politických stran.

Zaměřili jsme se především na levicovou Českou stranu sociálně demokratickou (ČSSD) a částečně i na Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM), a na naši nejsilnější pravicovou stranu, Občanskou demokratickou stranu (ODS). Nezabývali jsme se dalšími dvěma parlamentními stranami, Křesťanskou a demokratickou unií – Československou stranou lidovou (KDU-ČSL) ani Stranou zelených (SZ), protože obě strany se řadí k politickému středu. Na sesbíraném materiálu chceme ověřit, zda platí tendence, že deník MF Dnes „straní“ pravicově orientovaným subjektům a deník Právo upřednostňuje „pohled“ levicově orientovaných uskupení. Naším cílem je tuto tendenci potvrdit, nebo naopak vyvrátit.

Při srovnávání politických zpráv využijeme metod běžných v lingvistické stylistice a metody kritické analýzy textu.

Nejprve nás bude zajímat, na kterém místě v textu jsou umístěna jména jednotlivých politiků či zkratk stran, tzn. zda deník MF Dnes uvádí nejprve jména politiků pravicových a deník Právo jména politiků levicových. V kapitole *Persvaze a manipulace s informacemi* bude předmětem našeho zájmu posun ve vyznění informace, tedy zda uvedené deníky užívají takové jazykové prostředky, jejichž významy se mohou rozcházet nebo být dokonce zcela v rozporu.

V další části se zaměříme na skutečnost, jak jsou v denících představitelé jednotlivých politických stran označováni, zda periodika preferují jména politiků levicových či naopak pravicových, zda uvádějí celá jména, nebo pouze příjmení. Budeme také sledovat, zda se v periodikách objevují výrazy nějakým způsobem příznakové pro dobu komunistického režimu.

K postupu dodejme, že za každým příkladem, který se v práci nachází, je v závorce uveden deník, z něhož pochází, a den vydání periodika. V případě citací uvádíme kromě názvu deníku a dne vydání také jména politiků, jimž uvedené citace náleží. Všechny příklady jsou opisovány ve znění uvedeném v daných denících.

1 Umístění v titulcích

Kromě fotografií a informačních grafik jsou titulky tím nejdůležitějším, co čtenáře přiměje k četbě textu.¹ Úlohou titulků je vzbudit pozornost čtenářů, upoutat jejich zájem a měly by splňovat následující funkce²:

Za nejdůležitější je považována schopnost zaujmout pozornost čtenářů.

Titulky upoutávají svým umístěním, tvarem, velikostí, po přečtení také obsahem. Mezi další funkce patří funkce přesvědčovací, velmi důležitou je funkce informativní (v tomto případě jde o samotný obsah titulků), jako poslední je uváděna funkce hodnotící.

Postoj k určitému subjektu můžeme demonstrovat například jeho zařazením na významné místo v textu (ale záleží samozřejmě také na jiných okolnostech). Při naší analýze se ukázalo několik tendencí. V titulcích zpráv obou deníků se nejčastěji objevovala jména Václav Klaus³, Jiří Paroubek a Mirek Topolánek. Rozdělme si tyto případy do několika skupin.

První skupinu tvoří příklady, v nichž je v Právu jako první uvedeno jméno levicového politika (nebo zkratka ČSSD), na druhém místě jméno politika pravicového.

A současně v MF Dnes jako první jméno politika pravicového (nebo zkratka ODS), pouze někdy jako druhé jméno politika levicového. Jde o tendenci zřejmou jak v deníku Právo, tak i v deníku MF Dnes.

- Př. 1 **Topolánek** odmítl jít do Sedmičky (MF, 14. 3. 2006)
Nevyhýbejte se mi, vyzývají se **Paroubek** s **Topolánkem** (P, 14. 3. 2006)
- Př. 2 Klaus: Neodmítejte vládu **ODS** + **ČSSD** (MF, 29. 4. 2006)
S velkou koalici Klaus u **ČSSD** a **ODS** neuspěl (P, 29. 4. 2006)
- Př. 3 **Topolánek** už jedná o vládě i s **Paroubkem** (MF, 8. 6. 2006)
Šéfové **ČSSD** a **ODS** si telefonovali (P, 8. 6. 2006)
- Př. 4 **Topolánek** odmítl **Paroubkův** diktát (MF, 20. 6. 2006)
Šéfové **ČSSD** a **ODS** se v noci nedohodli (P, 20. 6. 2006)
- Př. 5 **Klaus** dal **Topolánkovi** tři týdny (MF, 15.-16. 7. 2006)
Plán **KSČM** poslední **Topolánkovou** šanci (P, 15.-16. 7. 2006)
- Př. 6 **ODS** a **ČSSD** budou měnit volební zákon (MF, 24. 8. 2006)
Šéfové **ČSSD** a **ODS** prolomili ledy (P, 24. 8. 2006)
- Př. 7 Za **Topolánkův** úvěr zodpovídá i **Paroubek** (MF, 13. 9. 2006)
ČSSD: Topolánek je podvodník (P, 13. 9. 2006)

Druhá skupina příkladů obsahuje rovněž případy, kdy se v obou denících, tedy v MF Dnes i Právu, nachází na prvním místě jméno levicového politika (nebo zkratka ČSSD) a na druhém jméno politika pravicového. V případě Práva vždy, avšak v MF Dnes se někdy obě jména (či zkratky) nevyskytují, ideová tendence je tedy zřejmá pouze v deníku Právo.

¹ BAKIČOVÁ, Hana - RUSS-MOHL, Stephan: *Žurnalistika. Kompletní průvodce praktickou žurnalistikou*. Praha, 2005, s. 134.

² SHATURY, Ahmed Amr: *Titulky v psané publicistice*. Naše řeč, 82, 1999 č. 2, s. 79-86.

³ Zmiňujeme jej z toho důvodu, že byl dlouholetým lidem pravice, ve funkci prezidenta kritizoval levici a stále je čestným předsedou ODS.

- Př. 1 Vláda ČSSD a ODS? Možná, ale bez Paroubka a Topolánka (MF, 2. 1. 2006)
Paroubek i Topolánek odmítli koalici ČSSD a ODS (P, 2. 1. 2006)
- Př. 2 Paroubek napsal Klausovi, aby pomohl homosexuálům (MF, 11. 2. 2006)
Paroubek vyzval **Klausa** k podpisu registrovaného partnerství (P, 11. 2. 2006)
- Př. 3 Lídři ČSSD a ODS: křik a urážky (MF, 20. 2. 2006)
Duel **Paroubka** s **Topolánkem** provázely urážky (P, 20. 2. 2006)
- Př. 4 *Premiér vyslal k šéfovi ODS lokaje: Pojďte se bít!* (MF, 14. 4. 2006)
Paroubek vyzval **Topolánka** na souboj (P, 14. 4. 2006)
- Př. 5 Paroubek chce potrestat Topolánka (MF, 23. 5. 2006)
Paroubek podal trestní oznámení na **Topolánka** (P, 23. 5. 2006)
- Př. 6 ČSSD s komunisty přehlasovala Klause (MF, 24. 5. 2006)
Levice hravě porážela **Klausova** veta (P, 24. 5. 2006)
- Př. 7 Rodí se opoziční smlouva II? (MF, 12. 7. 2006)
Paroubek nabídl **ODS** menšinovou vládu (P, 12. 7. 2006)
- Př. 8 ČSSD: Vláda na dva roky, nebo nic (MF, 21. 8. 2006)
Paroubek pustí k vládě **Topolánka** jen na dva roky (P, 21. 8. 2006)

Do třetí skupiny lze zařadit příklady, kdy se v deníku Právo i v deníku MF Dnes (zde ovšem ne vždy) nachází pouze jméno politika levicového (nebo zkratka ČSSD), jméno politika pravicového (nebo zkratka ODS) se neobjevuje ani v jednom z nich.

- Př. 1 Lékárny měly zavřeno. **Kvůli Rathovi** (MF, 31. 1. 2006)
Rath odmítá lékárníkům ustoupit (P, 31. 1. 2006)
- Př. 2 Miliardy pomohou zaplaveným (MF, 6. 4. 2006)
Paroubek navrhl zřídit povodňový fond až 15 mld. (P, 6. 4. 2006)
- Př. 3 Zvrat! Lidovci s Paroubkem (MF, 25. 8. 2006)
Paroubek s Kalouskem šokovali (P, 25. 8. 2006)

Jen občas objevíme tendenci opačnou. Tedy jak v deníku MF Dnes, tak i v deníku Právo (ovšem ne tak často) se vyskytlo jako první jméno politika pravicového (nebo zkratka ODS) a jako druhé jméno politika levicového (nebo zkratka ČSSD). Tyto případy však nastaly opravdu jen velmi zřídka.

- Př. 1 **ODS** a zelení posilují, **ČSSD** slábne (MF, 7. 5. 2006)
ODS zvýšila náskok před sociální demokracií (P, 7. 5. 2006)
- Př. 2 Dostane šanci **ODS**, či **Paroubek**? (MF, 12. 10. 2006)
Topolánek podal demisi, ale vládne dál (P, 12. 10. 2006)
- Př. 3 **Topolánek**: Vyžeňte **ČSSD** z radnic (MF, 24. 10. 2006)
ODS jedná o koalici s **ČSSD** v 15 městech (P, 24. 10. 2006)

Ve většině výše uvedených příkladů byla v deníku Právo na prvním místě uvedena jména levicových politiků (jednalo se především o premiéra Jiřího Paroubka a ministra zdravotnictví Davida Ratha) nebo zkratka levicově zaměřených stran (většinou ČSSD, v menší míře KSČM). Lze se domnívat, že se v tomto deníku prosazuje výrazná tendence jména levicových politiků či zkratk levicově zaměřených stran upřednostňovat.

Totéž však nelze úplně tvrdit o deníku MF Dnes. Zde se na prvním místě sice také v mnoha případech objevila jména politiků z ODS, ale často na tomtéž místě stála jména politiků zaměřených levicově (či zkratk levicově zaměřených stran). Zdá se, že tendence upřednostňovat jména pravicových politiků není v tomto deníku tak jednoznačná jako výše uvedená tendence v deníku Právo.

2 Umístění v textu

Všechny zprávy podléhají přísnému „stavebnímu plánu“. Z hlediska obsahu má být nejdříve zodpovězeno následujících sedm otázek – *Kdo? Co? Kdy? Kde? Jak? Proč? Odkud?*⁴ Jde o tzv. zpravodajskou (neboli obrácenou) pyramidu, která tvoří základní model tematicko-kompoziční výstavby psaných zpráv.

Tato obrácená pyramida, nazývána též kónickým či sestupným modelem, je tvořena přesně vyčleněnými odstavci. První odstavec sděluje podstatu události a sumarizuje obsah celého sdělení (článku). Druhý odstavec zpráv uvádí osobu, která má k události blízký vztah, a její tzv. slovní reakci. Třetí odstavec uvede téma, které podstatu události rozvíjí, a pak následuje slovní reakce téže nebo další osoby. Třetí a čtvrtý odstavec buď doplňují nebo rozvíjí první a druhý, anebo jsou ve vztahu k nim protikladné. Podle záměrů či aspektů události a podle záměrů editorů je odstavců více nebo méně, závěr sdělení pak obsahuje souvislosti.⁵

V případě umístění jmen politiků (či zkratk jednotlivých stran) v textu je důležitým měřítkem, jaké informace zpráva obsahuje. To znamená, zda je její obsah věnován záležitostem, jež se týkají převážně levice, převážně pravice, nebo obsahují informace o levici i pravici.

Při analýze textů nebylo možné použít stejné množství zpráv jako při analýze titulků.

Tendence, jež jsme v předcházející kapitole sledovali, se zjevně objevily pouze ve zprávách, v nichž došlo k přímé konfrontaci levice a pravice.

I na tomto místě můžeme vydělit několik tendencí, jež se opakují nejčastěji. Součástí první skupiny jsou případy, kdy se v deníku MF Dnes objevuje na prvním místě jméno politika pravicového (nebo zkratka strany ODS) a jméno politika levicového (nebo zkratka strany ČSSD či KSČM) až poté. A naopak, v deníku Právo jako první najdeme jméno politika levicového, jméno politika pravicového je uvedeno až posléze.

Př. 1 Mezi ODS a ČSSD začala jednání o nové vládě. /.../ (MF, 8.6. 2006, první věta prvního odstavce)
Předseda vlády a ČSSD Jiří Paroubek si v úterý telefonoval s **šéfem ODS Mirkem Topolánkem**. /.../
(8. 6. 2006, druhá věta)

Př. 2 Utajovaná schůzka **Mírka Topolánka** a **Jiřího Paroubka** mezi čtyřma očima skončila bez dohody /.../
(MF, 20. 6. 2006, první věta prvního odstavce)
Předseda vlády a ČSSD Jiří Paroubek podmínil toleranci soc. dem. poslanců /.../
(P, 20. 6. 2006, první věta); **Šéf ODS Mirek Topolánek** to kategoricky odmítl /.../
(P, 20. 6. 2006, druhá věta)

Př. 3 **Šéf vítězné ODS Mirek Topolánek** včera nabídl sociální demokracii účast ve vládě s /.../
(MF, 11. 7. 2006, první odstavec)
Předseda ODS se nabídkou pokouší dotlačit **šéfa ČSSD Jiřího Paroubka** k tomu /.../
(MF, 11. 7. 2006, druhý odstavec)
Premiér a šéf soc. dem. Jiří Paroubek pak oznámil, že účast v tzv. duhové koalici čtyř stran nepovažuje za příliš reálnou, /.../ (P, 11. 7. 2006, první odstavec)
„Dostali ode mne dnes nabídku /.../“, prohlásil **Topolánek** /.../ (P, 11. 7. 2006), konec druhého odstavce)

⁴ BAKIČOVÁ, H. – RUSS-MOHL, S.: c. d., s. 51.

⁵ BARTOŠEK, Jaroslav: *Jazyk žurnalistiky*. In: DANĚŠ, František a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, 1997, s. 14.

Druhou skupinu tvoří zprávy, které se věnují záležitostem levice. Lze tedy předpokládat, že nejen v Právu, ale také v MF Dnes bude jako první uvedeno jméno politika levicového.

- Př. 4 **Sociální demokraté** vyzvali včera unionistického ministra spravedlnosti /.../
(MF, 9. 3. 2006, první věta prvního odstavce)
Premiér Jiří Paroubek obvinil včera ministra spravedlnosti /.../ (P, 9. 3. 2006, tamtéž)

Rozdíl však můžeme pozorovat v umístění jména pravicového politika (či zkratky strany). V deníku MF Dnes se nacházelo v první části textu, kdežto v Právu buď na jeho konci nebo vůbec. Ve zprávách týkajících se z větší části pravice se o takové tendenci hovořit nedá.

Zcela výjimečnou skupinu tvoří zprávy, které se z výše uvedených tendencí vymykají. Jako první MF Dnes uvádí jméno politika levicového (až jako druhé pravicového), v Právu je situace opačná.

- Př. 5 **Rath** a **Macek** se veřejně porvali (MF, 22. 5. 2006)
Macek zezadu napadl **Ratha** (P, 22. 5. 2006)
V deníku MF Dnes je stejně jako v titulku uvedeno nejprve jméno Davida Ratha, a to již na počátku první věty, v deníku Právo je umístěno až ve druhém odstavci. Jako druhé je v MF Dnes uvedeno jméno Miloslava Macka, v deníku Právo jeho jméno jako první (v prvním odstavci).

Jistá tendence deníku Právo inklinovat k levici je patrná nejen při analýze titulků jednotlivých deníků, ale také při analýze věnované umístění jmen politiků (či zkratk stran) uvedených ve zprávách. Avšak ani v případě titulků, ani v případě samotného textu nemůžeme hovořit o pravidlu, nýbrž pouze o tendenci. V deníku MF Dnes se příklady, jež by tendenci ke stranění pravici nasvědčovaly, sice také vyskytují, ovšem ve srovnání s deníkem Právo jde o jevy méně výrazné.

Důležité je zdůraznit, že uvedení jména nemusí být vždy projevem „stranění“, tendence je lépe pozorovatelná při rozboru širšího kontextu.

3 Persvaze a manipulace s informacemi

Za jeden z důležitých kompozičních činitelů textu považuje stylistika slohové postupy. Jde o způsoby tematické a jazykové výstavby, které ovlivňují uchopení tématu, způsob práce s informacemi a jejich rozsah.⁶ Nejčastěji bývají uváděny čtyři základní typy – informační, popisný, vyprávěcí a výkladový.

Za základní bývá považován postup informační, jehož cílem je podávat věcné informace o nových či aktuálních jevech a událostech. Kromě témat z oblasti politiky jsou tak zpracovávána témata věnující se ekonomice, kultuře, sportu, společenskému životu, vzdělání atp.

---

⁶ JÍLEK, Viktor: *Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace*. Olomouc 2004, s. 43.

Texty s politickou tematikou můžeme na jedné straně označit z hlediska jazykového jako bohaté (tvoří je pojmenování expresivní, pojmenování neurčitá a mnohoznačná, okazionalismy, cizí výrazy, klišé), avšak na straně druhé je tento jazyk do jisté míry stereotypní. Můžeme hovořit o tzv. automatizaci, při které je výraz, tvar slova, syntaktická struktura užít ve shodě se zvyklostí textů vznikajících za stejných komunikačních okolností, objektivních slohotvorných podmínek.⁷

Vedle automatizace se setkáváme s tzv. aktualizací, při níž je výrazový prostředek užít neobvykle, v neshodě se zvyklostmi či normou komunikátu. Automatizaci a aktualizaci v textu je nutno chápat jako proces – aktualizované užití jazykových prostředků se automatizuje, ztrácí svou neobvyklost a příznakovost, naopak automatizovaný prostředek může být nově aktualizován.⁸

Obě tyto tendence slouží, mimo jiných, k vyjádření persvaze (přesvědčování) a manipulace. Jelikož se tyto výrazy od sebe liší, je na místě si je nejprve vymezit.

3.1 *Persvaze a manipulace*

Za persvazi neboli přesvědčování je možné považovat snahu přimět lidi, aby něco dělali (nebo něčemu věřili), aniž je k tomu nutíme.

Persvazivnost je základním slohotvorným činitelem jazyka i kompozice některých textů. Vyjadřuje se dnes daleko průkazněji a intenzivněji než dříve, má i mnohem rafinovanější, skrytější podobu. Při přesvědčování existuje morální implikace, že výsledek diskursu mezi mluvčím (pisatelem) a posluchačem (čtenářem) přinese uspokojení zájmů obou partnerů. Morální hodnota přesvědčování je dána úctou mluvčího (pisatele) k posluchači (čtenáři). Při přesvědčování se využívají logicky definované pojmy, ze kterých vznikají pravdivá tvrzení.⁹

Výsledkem manipulace je změna, která přináší užitek především mluvčímu. Na užtku manipulovaného adresáta mluvčí (manipulátor) nemá velký zájem. Z toho vyplývá, že manipulovat lze jen osoby, které si nejsou vědomy, že diskurs s manipulátory jim nepřinese prospěch. Manipulátoři to ovšem vědí, a proto adresátům sugerují, že i oni získávají.

Přesvědčování i manipulace v politice, následně v žurnalistice, jsou obvykle založeny na postojích (individuální a subjektivní postoje se vydávají za všeobecné poznání a za reprezentanty obecnější kategorie) a na kognitivní disonanci (jde o stylizované předvádění osob a dějů v podobě, jak je pociťuje a chce interpretovat autor).

V mnoha případech komunikace může mluvčí tomu, co říká věřit, může být dokonce přesvědčen, že zdůrazňování jedněch a potlačování oněch prvků je oprávněné, protože vede k určitějšímu pochopení myšlenky.¹⁰

Často se stává, že noviny informaci zamlčí, formulují jinak, nebo účelově zveřejní.

⁷ ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997, s. 12.

⁸ Tamtéž.

⁹ BARTOŠEK, Jaroslav: *Jazyk současné české politiky*. Olomouc 1993, s. 29.

¹⁰ Tamtéž.

Jde přitom o porušení základních požadavků na práci v oblasti zpravodajství – porušení objektivitu, vyváženosti a nestrannosti.

Objektivita je vnímána jako užívání faktů a zobrazení reality tak, aby se zobrazení co nejvíce přiblížilo reálnému stavu věcí. Můžeme ji rozložit na dvě základní složky, faktičnost a nestrannost.¹¹

Faktičnost znamená faktickou, věcnou správnost výpovědi, její přesnost a také úplnost. Je důležité, zda jsou ve zprávě obsaženy všechny informace a všichni aktéři, kteří jsou pro událost relevantní, a zda nic podstatného nechybí. Nestrannost spočívá v tom, jak jsou obsažené informace zpracovány, zda zpravodajství poskytuje nezkrácený pohled, zda mají možnost se k události vyjádřit všichni aktéři v obdobném rozsahu a zpracování.¹²

Noviny, stejně jako ostatní média, se snaží získat co nejvíce čtenářů. A jelikož jsou lidé více ochotni věřit informacím a názorům, které jsou sdělovány ve velkém a veřejně, médiím věří. Může se však stát, že se média snaží informace pomocí vhodných slovních spojení a jazykových prostředků formulovat jinak, například pomocí záměny slov, zjednodušením skutečnosti, manipulací se skutečností, zamlžením podstaty nebo části skutečnosti, nahrazením pravdy nepravdou atp.

Také v námi analyzovaném materiálu můžeme při porovnávání jednotlivých titulků či samotného textu najít řadu rozdílů. Mnohé je řečeno konkrétněji, mnohé apelativněji, rozdíly jsou patrné v užití sloves, mnohdy dochází k významovému rozporu. V některých případech zprávy pojednávají o tomtéž, ale přitom si vůbec neodpovídají. Přesné hranice mezi přesvědčováním a manipulací však neexistují.

Manipulace se skutečností má podle Bartoška několik podob:¹³

- zamění se slova nebo se změni jejich význam,
- skutečnost se zjednoduší,
- zamlží se podstata skutečnosti,
- pravda se nahradí nepravdou.

Jednotlivé podoby manipulace se skutečností bychom mohli dále zpřesňovat, např.

- přidání informace či informací navíc,
- různá míra intenzity u slov atd.

V analyzovaných zprávách můžeme často pozorovat různou míru posunu ve vyznění informace. V mnoha případech deníky MF Dnes a Právo užívají takové jazykové prostředky, jejichž významy se mírně rozcházejí nebo jsou dokonce navzájem zcela v rozporu. Rozdíly můžeme pozorovat jak v titulcích, tak v samotném textu.

¹¹ TRAMPOTA, Tomáš: *Zpravodajství*. Praha, s. 144.

¹² Tamtéž, s. 145–146.

¹³ BARTOŠEK, J: c. d., s. 43.

3.2 Persvaze a manipulace v titulcích

V titulcích lze persvazi či manipulaci pozorovat lépe než v textu, do něhož se musíme nejprve začíst. V následujících příkladech si můžeme všimnout, že deník MF Dnes i deník Právo volí pro prezentaci získaných informací odlišné jazykové prostředky.

- Př. 1 Rath se chválí, **lékaři chystají protest** (MF, 14. 2. 2006)
Rath: sto dní ve funkci nebyl promarněný čas (P, 14. 2. 2006)
V deníku Právo je David Rath uveden v pozitivním kontextu, na rozdíl od deníku MF Dnes se Právo nezmiňuje o protestujících lékařích.
- Př. 2 **Léky podražily**. Další kolo zdražení se chystá (MF, 1. 3. 2006)
Rath: Pacienti za léky **vic platit nemusejí** (P, 1. 3. 2006)
V tomto případě je tvrzení deníků na první pohled zcela v rozporu.
- Př. 3 V ČSSD sílí **názor potopit** trestní zákoník (MF, 9. 3. 2006)
Soc. dem. **nepodporí** trestní zákoník bez postihu tunelářů (P, 9. 3. 2006)
V deníku MF Dnes vyznívá spojení *potopit trestní zákoník* pro ČSSD negativně. Slovník spisovné češtiny uvádí, že sloveso *potopit* znamená (v hovorovém a expresivním významu) *zmožnit, zničit*, např. při zkoušce, před šéfem.¹⁴ V deníku Právo je užit neutrální výraz *nepodpořit* (ve významu neposkytnout podporu).
- Př. 4 Průzkum: Lidem **nejméně vadí** ČSSD (MF, 17. 3. 2006)
Průzkum: ČSSD **nejpříjemnější** (P, 17. 3. 2006)
V MF Dnes vyznívá informace méně příznivě pro ČSSD (užití negativního slovesa *vadit* ve spojení se slovem *nejméně*) než v Právu (užití superlativu v kladném smyslu – *nejpříjemnější*).
- Př. 5 ODS a zelení posilují, ČSSD slábne (MF, 7. 5. 2006)
ODS zvýšila náskok před sociální demokracií (P, 7. 5. 2006)
Deník MF Dnes explicitně zdůrazňuje slábnutí ČSSD.
- Př. 6 STEM unikly preference, ČSSD **prý dotahuje** ODS (MF, 16. 5. 2006)
STEM: Soc. dem. se **dotáhla** na ODS (P, 16. 5. 2006)
Nedokonavé sloveso *dotahovat* vyjadřuje neukončenost děje, kdežto dokonavé *dotáhnout* vyjadřuje jeho ukončenost. V deníku MF Dnes je navíc přítomna částice *prý*. Slovník spisovné češtiny uvádí, že jde o význam nejistoty, nezaručenosti, pochybnosti plynoucí z toho, že jde o přejaté sdělení.¹⁵
- Př. 7 Rath a Macek se veřejně **porvali** (MF, 22. 5. 2006)
Macek ze zadu **napadl** Ratha, pak došlo na pěsti (P, 22. 5. 2006)
Viditelný je rozdíl ve slovesech *porvat se* (někdo s někým – v našem případě se *porval* Rath a Macek) a *napadnout* (někoho – v našem případě *napadl* Macek Ratha). Slovník spisovné češtiny uvádí sloveso *napadnout* ve významu *zaútočit*.¹⁶ Věta *Rath a Macek se porvali*, vyznívá jinak než věta *Macek napadl Ratha*, kde je za viníka útoku označen Macek.
- Př. 8 ČSSD s komunisty **přehlasovala** Klause (MF, 24. 5. 2006)
Levice **hravě porážela** Klausova veta (P, 24. 5. 2006)
V MF Dnes je uvedena informace za použití dokonavého slovesa *přehlasovat*, která vyznívá neutrálně. Deník Právo používá nedokonavé sloveso *porážet* ve významu *přemáhat, překonávat*¹⁷, navíc s příslovcem *hravě* s významem *snadno, snadným způsobem*.¹⁸
- Př. 9 Průzkum: Lidé **chtějí** za premiéra Topolánka (MF, 14. 6. 2006)
Za premiéra **by** lidé **raději** Topolánka než Paroubka (P, 14. 6. 2006)
Zde se jedná opět o případ, kdy v deníku MF Dnes vyznívá užití slovesa *chtějí* ve prospěch Topolánka (*lidé chtějí za premiéra...*), deník Právo zaujímá postoj zdrženlivější (*lidé by raději Topolánka*).

¹⁴ FILIPEC, Josef a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Praha, s. 298.

¹⁵ Tamtéž, s. 320.

¹⁶ Tamtéž, s. 202.

¹⁷ Tamtéž, s. 293.

¹⁸ Tamtéž, s. 101.

- Př. 10 Pohanka **dezertoval** od ČSSD (MF, 26. 10. 2006)
Poslanec Pohanka **opustil** ČSSD i klub (P, 26. 10. 2006)
Sloveso *dezertovat* lze pocíťovat jako „zaujaté“, ve Slovníku spisovné češtiny je uvedeno ve významu *zběhnout*.¹⁹
- Př. 11 Paroubkovi **utíká** další poslanec (MF, 8. 12. 2006)
Další poslanec **odchází** z klubu soc. dem. (P, 8. 12. 2006)
Stejný případ jako v Př. 7 – MF Dnes uvádí sloveso *utíkat* s významem *během se vzdálit*, uprchnout²⁰, v deníku Právo se nachází výraz *odchází* ve významu *opouští*.
- Př. 12 Průzkum: ODS **by vyhrála** volby (MF, 9. 2. 2007)
Median: obliba ODS **výrazně klesla** (P, 9. 2. 2007)
Snahou MF Dnes je vytvořit informaci pozitivní (*ODS by vyhrála*), v Právu se ji snaží podat negativně (*obliba klesla*). V deníku Právo je navíc přítomno příslovce *výrazně*.

3.3 Persvaze a manipulace v textu

Výše uvedené případy se týkaly pouze titulků, avšak rozdíly, jež můžeme považovat za tendenci ke „stranění“, jsme našli i při analýze samotného textu. Také v něm lze pozorovat různou míru posunu ve vyznění informace, avšak většinou se zprávy rozcházejí v množství informací či v jejich rozvedení. Některé informace jsou v jednom deníku zamlčovány a naopak ve druhém podrobně rozváděny.

- Př. 1 Zprávy ze dne 17. 1. 2006 se věnují aféře soc. dem. Poslance Michala Krause, jenž opustil vysokou politiku. Na rozdíl od deníku MF Dnes, v němž se dočteme pouze o zmíněném poslanci a jeho aféře, která je podrobně vyložena se všemi detaily, poukazuje deník Právo také na kauzu a aféry politiků z řad ODS (např. kauzu Topolánkův byt či na ministryni Němcovou, která používala benzinovou kartu ve prospěch své rodiny).
- Př. 2 Zprávy ze dne 30. 1. 2006 informují o předvolebním programu ČSSD, jenž by měl pomoci především občanům. Právo podává výčet pozitiv, jež změny přinesou rodinám a zaměstnancům (*Sociální demokracie /.../ nabídla volební program, v němž se zavazuje zvýšit životní úroveň obyvatel a udržet dynamiku hospodářského růstu. /.../ ČSSD chce výrazněji podpořit rodiny s dětmi. Nezaměstnanost má do roku 2010 poklesnout na šest procent /.../ Průměrná mzda má dosáhnout nejméně 26 500 korun. /.../ Program nehovoří o zvyšování spoluúčasti pacientů ani u zavedení školného na vysokých školách. Naopak varuje před nezodpovědnými experimenty ODS. /.../*) a zmiňuje, že *program ČSSD vyzdvihl také zahraniční hosté – dánský premiér (ten volební program označil za jeden z nejmodernějších, se kterým se setkal)* či šéf slovenské soc. dem. MF Dnes uvádí také snahu ODS a KDU-ČSL o celkové snížení daní (*ČSSD se tak pokouší přetáhnout na svou stranu i část voličů, kteří nepatří mezi přívržence levice. Celkově nižší daně už slíbila ODS /.../ a také křesťanští demokraté*). Právo se o těchto stranách nezmiňuje.
- Př. 3 Zprávy ze dne 31. 1. 2006 upozorňují na spor Davida Ratha s lékárníky. Deník MF Dnes píše pouze o špatných důsledcích, jež bude mít snížení marží u léků především pro pacienty. (*Snížení marží se podle lékárníků výrazně dotkne také pacientů. Nebudou jim totiž moci pomáhat s úhradou příliš drahých léků, jak to mnohdy dělali dosud.*) Avšak v Právu je David Rath do jisté míry hájen a negace je zaměřena proti lékárníkům, dokazuje to citace majitele velkoskladu s léky: *„Je to od lékárníků nestydatost. Ta dvacetiprocentní marže je obrovská při porovnání s jiným zbožím. Jen se podívejte jak lékáren stále přibývá.“* V MF Dnes jsou uvedeny především citace osob, jež „straní“ lékárníkům.
- Př. 4 Zprávy ze dne 9. 2. 2006 informují o prosazení zákoníku práce. MF Dnes explicitně poukazuje na spolupráci ČSSD s komunisty – nejprve na počátku zprávy (*Sociální demokraté včera ve Sněmovně opět ukázali svoji sílu, kdy pro prosazení svého záměru neváhají použít i hlasy komunistů.*), poté na počátku druhé části zprávy, jež se nachází na další straně (*Sílicí spolupráce sociálních demokratů s komunisty včera přinesla další ze svých plodů*). Mimo to čtenářům předkládá především negativa, jež nový zákoník práce přinese (podle novely

¹⁹ Tamtéž, s. 58.

²⁰ Tamtéž, s. 476.

zákoníku práce mohou odboráři například rozhodnout o zastavení výroby v továrně, pokud dojde k porušení pravidel bezpečnosti, či firmám znemožnit dát zaměstnancům výpověď bez udání důvodů s patřičným odstupným. /.../ s novou normou mají problém i ekonomové), oproti tomu Právo upozorňuje i na jeho pozitivní stránku (zákoník vytvoří lepší podmínky pro pracovněprávní vztahy a přiměřeně ochrání zaměstnance před zaměstnavateli, kteří by se k nim jinak nechovali nejlépe. /.../ Výpovědní doba se sjednotí pro zaměstnavatele i zaměstnance na dva měsíce. Firmy už nebudou muset zaměstnanci, kterého propouštějí, nabídnout jiné volné místo v podniku /.../).

- Př. 5 Podobnou situaci můžeme pozorovat ve zprávách ze dne 14. 2. 2006, v nichž David Rath hodnotí sto dní ve své funkci. Zatímco deník MF Dnes popisuje většinou stávku lékařů, kteří jsou s Davidem Rathem nespokojeni (*.../ Mnozí pacienti a lékaři ho nechválí. Příští týden proto na pražské Staroměstské náměstí vyrazí stovky lékařů demonstrovat právě proti Rathovi. Chtějí, aby zrušil svou vyhlášku, která podle nich poškozují pacienty, nebo aby odstoupil. /.../*), deník Právo se o stávce nezmiňuje, ale věnuje se pouze ministroví a jeho „úspěšnému“ období (*Zdůraznil, že se mu podařilo stabilizovat finance Všeobecné zdravotní pojišťovny a závest poměrně přísná kritéria hodnocení kvality zdravotní péče. /.../ Rath řekl, že mu jde o fungování českého zdravotnictví. /.../*).
- Př. 6 Zprávy ze dne 14. 3. 2006 se věnují vzájemnému vyhýbání se Jiřího Paroubka a Mirka Topolánka. Oba deníky píší o tom, že Jiří Paroubek vyzval Mirka Topolánka, aby s ním šel diskutovat do Sedmičky TV Nova, avšak Mirek Topolánek nechtěl. Deník Právo situaci popisuje jako „uhýbání“ ze strany předsedy ODS, MF Dnes ho naopak obhajuje, a to následně: *Oba se přitom v televizních debatách utkávají velmi často. Častěji než bylo v minulosti v případech nejvyšších představitelů nejsilnějších stran obvyklé.*
- Př. 7 Zprávy ze dne 28. 3. 2006 informují o slibu ČSSD zvýšit porodné. Zatímco MF Dnes to považuje za něco nereálného a nemožného (př. *Předvolební sliby se zcela „utrhyly z řetězu“.* Vládní ČSSD vytáhla včera velmi těžký kalibr. Slibuje voličům dramatický návrh porodného /.../. „Stálo by to navíc jen jednu až dvě miliardy ročně,“ tvrdil včera ministr financí Bohuslav Sobotka. Lehce lze přitom spočítat, že by to bylo výrazně více. /.../ Kdyby všechny (děti) byly prvorozené, zaplatil by podle výčtu MF DNES stát v příštím volebním období 11 miliard korun navíc. /.../) a dokazuje to citací ekonoma Pavla Kohouta (*„Normální člověk vůbec nemůže věřit tomu, že by tyto sliby byly myšleny vážně. Ekonomický růst by musel být dvojitý. Pokud by ČSSD své sliby chtěla uskutečnit, po čtyřech letech její vlády bychom museli ekonomiku zavřít,“*). Právo soc. dem. jen chválí a uvádí, co vše rodiny s dětmi mohou získat (hovoří o navýšení a změně systému dětských přídavků, zvýšení porodného na 60 tisíc korun za první dítě, 90 tisíc korun za druhé dítě a 120 tisíc za třetí ratolest /.../ Sobotka uvedl, že by plánované razantní výdaje neměly státní kasu položit./.../ ČSSD také slíbila žákům 6. tříd, jejichž rodiče mají národ na dětské přídávky, státní příspěvek 7000 korun na pořízení počítače. /.../)
- Př. 8 Zprávy ze dne 15. 5. 2006 podávají informace o případné budoucí vládě Jiřího Paroubka. MF Dnes předsedovi ČSSD vyčítá, že se v ní nachází pouze jedna žena (*.../ Sociální demokracie o sobě tvrdí, že její programovou prioritou je rovnoprávnost mužů a žen, ale v případě volebního vítězství by do vlády vzala pouze nestraničku Marii Benešovou. /.../ Paradoxně právě tento týden měla vláda na stole zprávu o plnění „priorit při prosazování rovnosti žen a mužů“ /.../*). Deník Právo tuto skutečnost komentuje pouze Paroubkovou citací, že vhodnější odborníky nenašel (ta se však nachází také v MF Dnes).
- Př. 9 Zpráva ze dne 13. 5. 2006 se týká znovuzvolení Jiřího Paroubka předsedou ČSSD. Zatímco Právo podává tuto informaci zcela běžným způsobem, z MF Dnes můžeme vycítit negativní tendence ve způsobu vyjadřování (*Premiér Jiří Paroubek se chce pojistit proti tomu, aby ho po volbách nemohl při vyjednávání vyšachovat ze hry prezident Václav Klaus a nechá se proto dnes na sjezdu ČSSD zvolit do čela strany. /.../ ČSSD se snaží na sebe strhnout pozornost ve vrcholící volební kampani /.../*).
- Př. 10 Zpráva ze dne 13. 9. 2006 popisuje Topolánkovy finanční aktivity. Zatímco podle deníku MF Dnes je v nich zahrnut i Jiří Paroubek a již v úvodu píše o tom, že *Při útoku na premiéra a šéfa ODS Mirka Topolánka kvůli mnohamilionovému dluhu jeho bývalé společnosti VAE použila včera ČSSD argumenty, které se mohou obrátit i proti ní samé, podle deníku Práva je podvodníkem pouze Topolánek (Expřiér a předseda soc. dem. Jiří Paroubek spolu se stínovým ministrem školství Jiřím Havlem zveřejnili analýzu, podle které se předseda ODS dopustil podvodu. /.../ Paroubek již o vikendu uvedl, že očekává Topolánkovo obvinění a vyzval ho k rezignaci. Soc. dem. v analýze popisuje celou kauzu s dluhem firmy VAE. Ta si půjčila od První městské banky ovládané hlavním městem Prahou v čele s primátorem za ODS 67,5 miliónů korun. Později však nebyla schopna splácet. Soc. dem. analýza uvádí, že Topolánek a další tři partneři podepsali směnku, kterou za úvěr ručili, přičemž banka mohla peníze vymáhat právě po Topolánkovi. /.../ Topolánek akciemi nezaplatil dluh, ale prodal je a porídil si za něj byt za osm miliónů korun /.../*

- Př. 11 Oba deniky popisují jinak zprávu ze dne 9. 10. 2006, která informuje o tom, že *ODS už mezi nestraníky hledá premiéra, který nahradí Topolánka (MF) či že Topolánek už nebude kandidátem na premiéra (P)*. V deníku Právo je explicitně řečeno, že *Pokud prezident Václav Klaus dá i v druhém pokusu o sestavení vlády šanci ODS, její předseda a dosavadní premiér Mirek Topolánek už tuto vládu nebude sestavovat*, avšak v deníku MF Dnes jde jen o dohady. V Právu je navíc zmíněn výzkum agentury STEM (výzkum z iniciativy Práva), podle něhož si většina lidí přeje za předsedu nestranického odborníka nebo manažera, zatímco lídry dvou nejsilnějších stran chce za premiéra menšina. V případě Topolánka 30 procent, /.../ a Paroubka 38 procent.
- Př. 12 Zprávy ze dne 14. 10. 2006 se věnují prohlášení Václava Klause, jemuž nestačí 101 hlas a odmítá tedy vládu přeběhlíků. V deníku Právo je navíc zmíněna informace, že sám prezident, který v devadesátých letech vládl většinou jednoho hlasu, si tentokrát představuje stabilnější koalici. V deníku MF Dnes se tato informace nevyskytuje.
- Př. 13 Zprávy ze dne 24. 10. 2006 obsahují informace o vítězství ODS v komunálních volbách. MF Dnes se vyjadřuje o ODS jako o straně, která s převahou zvítězila. V případě ČSSD jsou zmiňováni její představitelé, kteří přišli o místa náměstků, dohodě občanských demokratů s ČSSD se MF Dnes věnuje více až ve druhé části zprávy na straně A2. Avšak jádro sdělení deníku Právo spočívá právě v informaci o nezbytné spolupráci ODS a ČSSD, nachází se v první části zprávy, tedy na titulní straně.
- Př. 14 Zpráva ze dne 27. 12. 2006 popisuje Topolánkovy neshody se svými poslanci. Předsedu ODS sice kritizují obě periodika, avšak deník Právo celou věc o mnoho více rozvádí (můžeme to pozorovat i na délce zpráv, zatímco MF Dnes věnuje neshodám pouze jednu zprávu, deník Právo odkazuje na pokračování na další straně).

V této kapitole jsme opět sledovali míru „zaujatosti“ či „nezaujatosti“ deníků MF Dnes a Právo vůči pravicovým a levicovým stranám. Chtěli jsme zjistit, zda se na stránkách těchto tištěných médií vyskytují rysy, pomocí nichž bychom tuto míru identifikovali.

Zřetelných se ukázalo několik tendencí. Především šlo o různou míru posunu ve vyznění informace (za použití slov různé „intenzity“), např. *lidé chtějí za premiéra Topolánka* × *lidé by raději Topolánka, poslanec utíká* × *poslanec odchází, lidem nejméně vadí ČSSD* × *ČSSD nepřijatelnější*. Je možné se domnívat, že cílem novin bylo vyjádřit původně neutrální informaci pomocí různé míry „příznaku“.

Druhou tendencí představuje takové užívání jazykových prostředků, jež způsobí změnu ve významu jednotlivých zpráv, např. *léky podražily* × *za léky víc platit nemusejí*.

Dochází tak k vzájemnému vylučování, každý deník tvrdí něco jiného.

Jako třetí se při naší analýze ukázala zřejmá snaha manipulovat s informacemi (viz př. 11 a př. 12 v kapitole *Persvaze a manipulace v titulcích*). Tyto informace měly stejnou funkci, jako je uvedena u tendence první.

Důležité je upozornit, že nedocházelo k vzájemnému popírání celých zpráv, ale pouze titulků, popřípadě podtitulků. V textu jsme mohli pozorovat jen popírání jednotlivých částí, výskyt informací navíc nebo naopak zatažení či neuvedení plného textu.

Přesvědčili jsme se, že modifikaci skutečnosti odstranit z našich novin zřejmě nelze, objevuje se na stránkách deníku MF Dnes i deníku Práva. Podotýkáme však, že její míra ani z části nedosahuje takové intenzity, jež se nachází v denících bulvárních. Nemůžeme hovořit o snaze se pomocí modifikace skutečnosti obohatit či zvýšit obbyt deníku, ale pouze o tendenci (možná i postupně vzrůstající).

I v této kapitole se nám potvrdila tendence MF Dnes ke „stranění“ pravici a tendence Práva ke „stranění“ levici.

4 Označování politiků

Osoby kolem nás můžeme označovat různě. Jestliže o nich hovoříme s lidmi, kteří je znají, uvedeme pouze křestní jméno. V případě, že jej dotyčný nezná, přidáme příjmení či jinou (další) charakteristiku, která mu danou osobu přiblíží více.

Kromě jména a příjmení však můžeme použít i řadu dalších výrazů, jež mohou někoho charakterizovat. Máme na mysli například prostředky s významem expresivním.²¹

V případě označování politiků v MF Dnes a Právu nám jde především o to, jak jsou zde jednotliví představitelé uvedeni. Zda je možné hovořit o nějakém pravidlu v označování, které je pro tyto deníky typické.

Na následujících příkladech se přesvědčíme, zda jsou v denících uváděna celá jména politiků, nebo jen příjmení, zda se jména vůbec objevují, nebo jsou nahrazována jinými výrazy. Předmětem našeho zájmu také bude, kolik prostoru je ve zprávách věnováno politikům pravicovým a kolik levicovým. Důležité je připomenout, že naším záměrem je sledovat jména politiků z pravicových a levicových stran, a proto jsme se při analýze jednotlivých zpráv zaměřili pouze na ně.

Při rozboru jednotlivých zpráv můžeme vysledovat řadu zajímavých případů. A to především v deníku Právo. Máme na mysli například již zmíněné množství prostoru, které je věnováno pravicovým a levicovým politikům.

Z analýzy jednotlivých zpráv vyplynulo, že v deníku Právo jsou často uvedena pouze jména levicových politiků (nebo alespoň větší množství jmen levicových politiků než v deníku MF Dnes).

Př. 1 ČSSD se na volby zbarvila do oranžova (MF, 30. 1. 2006) – v této zprávě se objevují jména pravicových i levicových politiků (premiér Jiří Paroubek, ministryně školství Petra Buzková, šéf ODS Mirek Topolánek, ministr Zdeněk Škromach, šéf lidovců Miroslav Kalousek, místopředseda ODS Ivan Langer); avšak v deníku Právo je situace jiná. Oranžová byla i konfekce (P, 30. 1. 2006) – jak si můžeme všimnout, jde o stejnou zprávu z téhož dne; zde se však objevují pouze jména politiků levicových (šéf mladých soc. dem. Jan Hamáček, ministryně školství Petra Buzková, Jiří Paroubek, Miloš Zeman).

Př. 2 ČSSD láká na nižší daně pro rodiny (MF, 30. 1. 2006)
ČSSD slibuje růst platů a podporu rodinám (P, 30. 1. 2006)
V tomto případě je ve zprávě z deníku Právo uvedeno více jmen levicových politiků (premiér Jiří Paroubek, šéf soc. dem. Bohuslav Sobotka, šéf KSČM Vojtěch Filip, šéf slovenské soc. dem. strany Směr Robert Fico, Stanislav Gross, bývalý předseda vlády a ČSSD Miloš Zeman) než ve zprávě z deníku MF Dnes (zde pouze ministr financí Bohuslav Sobotka, premiér a volební lídr sociální demokracie Jiří Paroubek).

Př. 3 Paroubek má seznam členů své nové vlády (MF, 11. 5. 2006)
Paroubek představí své nové talenty do vlády (P, 11. 5. 2006)
V MF Dnes můžeme opět najít jména představitelů ODS i ČSSD (bývalá nejvyšší státní zástupkyně Marie Benešová, dosavadní šéf Poslanecké sněmovny Lubomír Zaorálek, bývalý ministr dopravy Petr Moos, nejvyšší státní zástupkyně Marie Benešová, ministryně školství Petra Buzková, bývalý premiér Stanislav Gross, expremiér Miloš Zeman, šéf ODS Mirek Topolánek), avšak v Právu se nacházejí pouze jména politiků z ČSSD, případně nestraníků (premiér Jiří Paroubek, nestraník Pavel Telička, šéf Sněmovny Lubomír Zaorálek, expremiér Miloš Zeman, šéf Státního fondu dopravní infrastruktury Pavel Švagr, nestraník Petr Moos, státní zástupkyně Marie Benešová, Petr Petřílek /nestraník/, vicepremiér pro ekonomiku Jiří Havel, Petra Buzková, Stanislav Gross, ministr Bublán, ministr pro legislativu Pavel Zářecký /nestraník/ atp.).

²¹ Jde o citové zbarvení, vyjádření pomocí citového zaujetí mluvčího.

Pokud jsme se v Právu setkali se zprávami, jež se věnovaly převážně politické pravici, počet levicových a pravicových politiků se příliš nerozcházel, mnohdy se shodoval.

- Př. 4 Sněmovna se chová příšerně. A je tady bordel! (MF, 9. 2. 2007)
Premiér se bavil: „Ve sněmovně je bordel!“ (P, 9. 2. 2007)
Zprávy se věnují gestu Mirka Topolánka v Poslanecké sněmovně. Zatímco v deníku MF Dnes se nacházejí pouze jména politika pravicového (Mirka Topolánka), v deníku Právo je uveden i zástupce politické levice (David Rath).

Podobně jako v případě deníku Právo, kde jsme mohli pozorovat větší četnost výskytu jmen politiků levicových, také v deníku MF Dnes při naší analýze se zřetelně ukázalo, že se zde opakovaně vyskytuje větší počet jmen politiků pravicových.

- Př. 1 ČSSD se zbavila černých ovcí (MF, 24. 4. 2006)
Nespokojení lékaři budou demonstrovat týden před volbami (P, 24. 4. 2006)
V deníku MF Dnes, stejně jako v deníku Právo, jsou uvedena jména levicových politiků (Jiří Paroubek, David Rath), v MF Dnes můžeme najít navíc dvě jména politiků z ODS (šéf ODS Mirek Topolánek, místopředseda strany Ivan Langer).
- Př. 2 Paroubek přitvrdil: Naše trpělivost má své meze (MF, 17. 6. 2006)
Paroubek přitvrdí (P, 17. 6. 2006)
V MF Dnes i v Právu jsou užitá jména Jiřího Paroubka a Mirka Topolánka, avšak v případě MF Dnes je navíc zmíněn místopředseda ODS Petr Nečas.
- Př. 3 Paroubek jako premiér končí, ale nevzdal se šance zase vládnout (MF, 15. 8. 2006)
Paroubek varoval Topolánka: tolerance vlády se vzdaluje (P, 15. 8. 2006)
V MF Dnes je navíc uvedeno jméno ministra financí Vlastimila Tlustého.
- Př. 4 Václav Klaus dráždí ODS (MF, 9. 10. 2006)
Klaus: demise vlády ve středu, nový premiér po volbách (P, 9. 10. 2006)
Opět můžeme hovořit o situaci, kdy se v deníku MF Dnes nachází navíc jméno pravicového politika, tentokrát se jedná o prezidentova poradce a bývalého místopředsedy ODS Miloslava Macka.

Pokud jsme se v deníku MF Dnes setkali se zprávami, jež obsahovaly informace spíše o levici, počet jmen levicových a pravicových politiků se většinou shodoval.

Kromě rozdílů v množství prostoru věnovanému v jednotlivých denících jménům levicových a pravicových politiků se nejčastěji objevovaly rozdíly v přítomnosti výrazů, jež byly aktuální v době komunistického režimu, rozdíly v přívlastcích a ve funkcích politiků.

4.1 Rozdíly v přívlastcích a ve funkcích

Dalším, mnohem viditelnějším rozdílem ve způsobu označování levicových a pravicových politiků na stránkách deníků MF Dnes a Práva je množství funkcí, které jsou u jejich jmen uváděny. Podobná situace nastává v případě užívání přívlastků.

4.1.1 Rozdíly v přívlastcích

V době, kdy nastupovala nová vláda a současně končila vláda stávající, se v deníku MF Dnes často objevoval u levicových politiků výraz *končící*. Uvedení poslanci ve své

funkci opravdu končili, avšak v MF Dnes je tento fakt neustále zdůrazňován a mnohokrát opakován. V deníku Právo spojení s takovou frekvencí výskytu nenalezneme.

- Př. 1 **končící** premiér Jiří Paroubek (MF, 9. 6. 2006) × předseda vlády a ČSSD Jiří Paroubek (P, 9. 6. 2006)
Př. 2 **končící** premiér a šéf ČSSD Jiří Paroubek (MF, 30. 6. 2006) × premiér Jiří Paroubek (P, 30. 6. 2006)
Př. 3 místopředseda strany a **končící ministr financí** Bohuslav Sobotka (MF, 26. 7. 2006) × **první** místopředseda Bohuslav Sobotka (P, 26. 7. 2006)
Př. 4 šéf ČSSD a **končící premiér** Jiří Paroubek (MF, 3. 8. 2006) × lídr ČSSD Jiří Paroubek (P, 3. 8. 2006)

Podobné je to s výrazem *odstupující*:

- Př. 5 **odstupující premiér** Paroubek, **stranický šéf** Jiří Paroubek (MF, 15. 8. 2006) × **předseda vlády** a ČSSD Jiří Paroubek (P, 15. 8. 2006)

Další příklady rozdílných přívlastků:

- Př. 1 **dva vlivní členové ODS** místopředseda strany a pražský primátor Pavel Bém (MF, 13. 2. 2006) × místopředseda ODS a pražský primátor Pavel Bém (P, 13. 2. 2006)
Př. 2 bývalý místopředseda ODS Miloslav Macek (MF, 22. 5. 2006) × někdejší místopředseda ODS a **současný blízký prezidentův spolupracovník** Miloslav Macek (62) (P, 22. 5. 2006) – zde je důležité označení Miloslava Macka za *současného blízkého prezidentova spolupracovníka*.
Př. 3 ministr zdravotnictví David Rath (MF, 22. 5. 2006) × **soc. dem.** ministr David Rath (42) (P, 22. 5. 2006) – v Právu je navíc označení *soc. dem.*
Př. 4 šéf ODS, lídr ODS a **vítěz voleb** Mirek Topolánek (MF, 14. 6. 2006) × šéf ODS Mirek Topolánek (P, 14. 6. 2006)
Př. 5 **porazený předseda** ČSSD Jiří Paroubek (MF, 14. 6. 2006) × **dosavadní premiér** a šéf soc. dem. Jiří Paroubek (P, 14. 6. 2006)
Př. 6 šéf **vítězné** ODS Mirek Topolánek (MF, 11. 7. 2006) × šéf ODS (P, 11. 7. 2006)
Př. 7 předseda **pravicové** ODS Mirek Topolánek, šéf ODS (MF, 8. 8. 2006) × předseda Mirek Topolánek, šéf ODS (P, 8. 8. 2006)
Př. 8 místopředseda ODS a pražský primátor Pavel Bém (MF, 9. 10. 2006) × místopředseda ODS, pražský primátor Pavel Bém, který je **znám blízkým vztahem ke Klausovi** (P, 9. 10. 2006)
Př. 9 starosta Budišova Ladislav Pěta (**zvolený za ČSSD**) (MF, 11. 10. 2006) × starosta Budišova Ladislav Pěta (P, 11. 10. 2006)

4.1.2 Rozdíly ve funkcích

Rozdíly ve funkcích, jež jsou politikům připisovány, jsou také velmi frekventované.

Můžeme si toho všimnout na následujících příkladech. Za povšimnutí stojí případy, kdy se ve zprávách nachází pouze příjemní politika (viz př. 4 a př. 7) – ve stylistice je to považováno za neuctivé označení.²²

- Př. 1 **nejdéle sloužící český** poslanec Michal Kraus (MF, 17. 1. 2006) × **soc. dem.** poslanec, **bývalý šéf poslaneckého klubu soc. dem.** Michal Kraus (48) (P, 17. 1. 2006)
Př. 2 Jiří Paroubek (MF, 3.2.2006) × **premiér** Jiří Paroubek (P, 3. 2. 2006)
Př. 3 poslanec KSČM Dolejš, poslanec Jiří Dolejš z KSČM, **komunista, jeden z nejvýše postavených komunistů**, místopředseda komunistické strany Čech a Moravy Jiří Dolejš (MF, 27. 4. 2006) × místopředseda KSČM Dolejš, poslanec KSČM Jiří Dolejš (P, 27. 4. 2006) – MF Dnes užívá v souvislosti s Jiřím Dolejšem označení *komunista* a považuje ho za *jednoho z nejvýše postavených komunistů*.

²² Viz ČECHOVÁ, M. a kol.: c. d., s. 87.

- Př. 4 šéfové ODS Mirek Topolánek a ČSSD Jiří Paroubek (MF, 10.-11. 6. 2006) × premiér Jiří Paroubek a předseda ODS Topolánek (P, 10.-11. 6. 2006) – zajímavý je případ v deníku Právo, kdy je u premiéra uvedeno celé jméno, avšak u předsedy ODS pouze příjmení.
- Př. 5 šéf občanských demokratů Mirek Topolánek (MF, 19. 6. 2006) × Mirek Topolánek (P, 19. 6. 2006)
- Př. 6 místopředsedkyně ODS Miroslava Němcová (MF, 30. 6. 2006) × místopředsedkyně ODS (P, 30. 6. 2006) – v deníku Právo chybí celé jméno Miroslavy Němcové.
- Př. 7 Paroubek (MF, 26. 7. 2006) × šéf soc. dem. Jiří Paroubek (P, 26. 7. 2006)
- Př. 8 Zdeněk Doležel, bývalý šéf kabinetu premiéra Stanislava Grosse a Jiřího Paroubka (MF, 11. 10. 2006) × bývalý šéf kabinetů sociálně-demokratických premiérů Zdeněk Doležel (P, 11. 10. 2006) – v MF Dnes jsou zdůrazněna jména levicových ministrů, protože zatčený Doležel s nimi spolupracoval.

Po provedení analýzy jednotlivých zpráv je zřejmé, že deníky MF Dnes a Právo používají jiné jazykové prostředky pro označování politiků z jednotlivých stran. V MF Dnes se objevují jména politiků levicových i pravicových, zatímco v deníku Právo převládají jména politiků zaměřených levicově. V několika případech můžeme v Právu nalézt pouze jména politiků levicových.

Další zajímavostí, jež můžeme pozorovat na stránkách MF Dnes, jsou označení *socialisté*, „*rudá koalice*“, *socialistický lídr*, některá v minulosti náležela do centra slovní zásoby, avšak dnes mohou vyvolávat negativní konotace. Tyto příklady můžeme jednoznačně označit za možné tendence MF Dnes ke „stranění“ pravici.

5 Citace

Citace patří mezi další nezbytné součásti zpráv, jež pomáhají při jejich výstavbě.

Dokládají se jimi fakta uvedená v dané zprávě a dodávají nové informace. Citátovou funkci chápeme široce ve smyslu jakékoli citace cizího mínění, nejčastěji formou přímé řeči.²³

Obvykle jsou v novinách citováni představitelé státní správy a tiskoví mluvčí různých institucí. Druhou skupinu tvoří experti z nejrůznějších oborů, například právníci, kriminalisté, lékaři, hygienici, sportovci, umělci, ekonomové atp. Třetím zdrojem informací mohou být účastníci nebo svědci různých událostí či občané, kteří jsou náhodně dotazováni.

Názory odborníků, svědků či přímých účastníků událostí jsou velmi důležité, díky nim může informace působit důvěryhodněji; nejde jen o pouhé konstatování. Z informačního hlediska citace zprávy obohacují, mohou je také oživit.

Pro užívání citací mohou mít tvůrci komunikátů různé důvody. Jejich prostřednictvím se snaží zvýšit věrohodnost/validitu tvrzení, posílit dojem autentičnosti a objektivity sdělovaných údajů, zvýšit zájem o text (protože hovoří známá, důležitá či populární osoba). Důvodem může být také alibismus – redaktor cituje společensky/politicky nevhodné, ale o to více stylově aktivní a přitažlivé prohlášení. Citát může prozradit mnohé o osobnosti, naznačit motivy jejího chování, její názory, přesvědčení, povahu, problémy, životní krédo a postoje atp. Stává se, že novinář použije u (neoblíbené) osobnosti její vlastní

²³ SRPOVÁ, Hana: *K aktualizaci a automatizaci v současné psané publicistice*. Ostrava 1998, s. 65.

neobratnou nebo frázovitou stylizaci, vulgární vyjádření apod., aby zdůraznil její některou zápornou vlastnost nebo nedostatek a podpořil nepříznivý dojem u čtenářů.²⁴

Závěr

Po listopadu 1989 nastala vedle svobody politické, společenské či kulturní také svoboda slova a všechna média, tedy noviny nevyjímaje, mohla od té doby sama rozhodovat o podobě svých komunikátů. V porovnání s obdobím naší nedávné minulosti nejsou již noviny vystaveny kontrole jedné politické strany ani cenzuře a jsou proto označovány za média nestranná a nezávislá na politické moci.

Cílem diplomové práce bylo zjistit, zda deníky Mladá fronta Dnes a Právo můžeme opravdu pokládat za deníky „nestranné“, nebo za deníky, u nichž se projevuje tendence inklinovat k politickým stranám. Zda se v těchto periodikách objevují takové jazykové prostředky, jež tendenci ke „stranění“ mohou dokázat. V průběhu sledování a z následné analýzy politických událostí na stránkách výše uvedených deníků nám vyplynulo několik skutečností.

V případě umístění jmen jednotlivých politiků (či zkratk politických stran) uvádí deník Právo ve většině případů na prvním místě jména levicových politiků (nebo zkratku levicově zaměřených stran), avšak totéž nelze tvrdit o deníku MF Dnes. V tomto periodiku se na prvním místě sice také v mnoha případech objevila jména politiků z ODS, ale v řadě situací na tomtéž místě stála jména politiků zaměřených levicově (či zkratk levicově zaměřených stran). Tendence upřednostňovat jména pravicových politiků nebyla v MF Dnes tak jednoznačná jako tendence upřednostňovat jména levicových politiků v Právu, avšak přesto se v daném periodiku objevuje.

V obou denících jsme mohli pozorovat prvky persvaze a manipulace s informacemi, a to jak v titulcích, tak i samotném textu. Jako zřejmá se ukázala různá míra posunu ve vyznění informace a užívání takových jazykových prostředků, jež způsobují změnu ve významu jednotlivých zpráv, či dokonce jejich vzájemné vylučování. V titulcích i v samotných textech se opakovaně vyskytovaly informace navíc nebo naopak některé byly, podle potřeb periodika, zamlčovány.

Dále jsme zjistili, že MF Dnes i Právo používají jiné jazykové prostředky pro označování levicových a pravicových politiků, poukázali jsme především na přítomnost označení *socialista* či „*rudá koalice*“ v deníku MF Dnes. Výskyt těchto jazykových prostředků, které vyvolávají negativní konotace, považujeme za explicitní projev „stranění“ MF Dnes pravici.

Na základě výše uvedených skutečností jsme došli k závěru, že jistá tendence deníku MF Dnes ke „stranění“ pravici a deníku Právo ke „stranění“ levici existuje. Přesvědčili jsme se o ní v průběhu sledování umístění jmen jednotlivých politiků (či zkratk stran), i když v případě MF Dnes šlo o jevy méně výrazné, a také přítomností prvků persva-

---

²⁴ Tamtéž, s. 69–72.

ze a manipulace v textu. Deníky některé skutečnosti neuvádějí či o nich píší „jinak“, odlišným způsobem ve svých zprávách označují pravicové a jiným způsobem levicové politiky.

Je ovšem nutné zdůraznit, že i přes všechny příklady a ukázky v práci uvedené se nejedná o pravidlo, na jehož základě bychom prvky „stranění“ mohli pozorovat v denících každý den. Můžeme hovořit pouze o již zmíněné tendenci, která se vyznačuje opakovanou přítomností těchto výrazů.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Mladá fronta Dnes, leden – prosinec 2006, leden 2007.

Právo, leden – prosinec 2006, leden 2007.

LITERATURA

AUSTIN, John L.: *Jak udělat něco slovy*. Praha, Filosofka 2000.

BACHMANNOVÁ, Jarmila: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Lidové noviny 2002.

BAKIČOVÁ, Hana – RUSS-MOHL, Stephan: *Žurnalistika. Kompletní průvodce praktickou žurnalistikou*. Praha, Grada 2005.

BARTOŠEK, Jaroslav: *Jazyk psaného a mluveného zpravodajství*. In GAJDA, Stanis – BALOWSKI, Mieczyslaw (eds.): *Stylistyczne konfrontacje*. Opole, Uniwersytet Opolski 1993.

BARTOŠEK, Jaroslav: *Jazyk současné české politiky*. Olomouc, Univerzita Palackého 1993.

BARTOŠEK, Jaroslav: *Jazyk žurnalistiky*. In DANEŠ, František a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia 1997.

BARTOŠEK, Jaroslav: *Tlak profese – specifický faktor ovlivňující jazyk žurnalistiky*. Naše řeč, 85, 2002, č. 1, s. 68–78.

BARTOŠEK, Jaroslav: *Znaky důvěryhodné žurnalistické zprávy*. In: *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve Vzdělávacím středisku Šlapanice 10.–12. února 2004. Brno, Masarykova univerzita 2004.

BEČKA, Jiří V.: *Jazyk a styl novin*. Praha, Novinář 1973.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Čeština. Řeč a jazyk*. Praha, ISV 2000.

ČECHOVÁ, Marie a kol.: *Stylistika současné češtiny*. Praha, ISV 1997.

ČMEJRKOVÁ, Světlá: *Persvazivnost a upřímnost*. In: SRPOVÁ, Hana (ed.): *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích*. Sborník textů z mezinárodní vědecké konference, Ostrava 13.–15. 9. 2005. Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2005.

ČMEJRKOVÁ, Světlá – HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.): *Jazyk, média, politika*. Praha, Academia, 2003.

FILÍPEK, Josef a kol.: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Praha, Academia 2006.

FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha, Triáda 2002.

FOWLER, Roger: *Language in the News: discourse and ideology in the press*. London, Routledge 1991.

HLAVSOVÁ, Jaroslava: *Jazyk politiky*. In DANEŠ, František a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia 1997.

HOMOLÁČ, Jiří: *Obráz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*. Brno, Doplněk 2003.

JÍLEK, Viktor: *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty: studijní text pro distanční studium*. Olomouc, Univerzita Palackého 2005.

- JÍLEK, Viktor: *Psaná publicistická sdělení v kontextu teorie komunikace*. Olomouc, Univerzita Palackého 2004.
- JIRÁK, Jan - ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Politická komunikace a média*. Praha, Karolinum 2000.
- KARHANOVÁ, Kamila: *Kritická analýza současného politického diskursu: Nový jazyk britských labouristů*. Slovo a slovesnost, 63, 2002, č. 2, s. 111-117.
- LÁBOVÁ, Alena: *Zpravodajství v médiích*. Praha, Karolinum 2001.
- LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc, Univerzita Palackého 2003.
- McLUHAN, Marshall: *Jak rozumět médiím*. Praha, Odeon 1991.
- NEKVAPIL, Jiří: *Český tisk a politický diskurs po roce 1989*. In: Přednášky z XXXIX. běhu LŠSS. Praha, Univerzita Karlova 1997.
- MINÁŘOVÁ, Eva - CHLOUPEK, Jan: *Výrazy v publicistickém textu označené uvozovkami*. Naše řeč, 66, 1983.
- RAMONET, Ignacio: *Tyranie médií*. Praha, Mladá fronta 2003.
- SHATURY, Ahmed Amr: *Titulky v psané publicistice*. Naše řeč, 82, 1999, č. 2, s. 79-86.
- SCHULZ, Winfried a kol.: *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha, Karolinum 2004.
- SRPOVÁ, Hana: *K aktualizaci a automatizaci v současné psané publicistice*. Ostrava, Ostravská univerzita 1998.
- TRAMPOTA, Tomáš: *Zpravodajství*. Praha, Portál 2006.

VYUŽITÍ MILLOVÝCH METOD VE SROVNÁVACÍ POLITOLOGII: METODOLOGICKÉ PŘEDPOKLADY A PROBLÉMY

Karel Kouba

THE APPLICATION OF THE MILL'S METHODS IN COMPARATIVE POLITICAL SCIENCE: METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS AND PROBLEMS

ABSTRACT: The application of the so called Mill's methods in comparative political science research has recently become a controversial methodological issue. This article attempts to delineate the proper research situations in which the use of these methods is justifiable. It does so by analyzing the rather strong methodological assumptions which underlie their use in non-experimental research settings. First, the original formulations of the methods of difference and agreement are introduced together with their more recent extensions. Second, some existing political science research applications of both methods are discussed. Based on this analysis, four major methodological problems are identified: the practical impossibility of using experimental research design, problems stemming from the existence of multiple causation and interaction effects, and the ontologically deterministic view originating from the methods' logic. Finally, the proper research settings in which they can be used are identified. The article concludes by stating that the use of Mill's methods in comparative politics is justifiable only in certain research settings and only if the researcher has a firm grasp of their underlying assumptions and problems.

KEY WORDS: John Stuart Mill, Method of Agreement, Method of Difference, Political Science Methodology, Qualitative Research, Comparative Politics

---

Je legitimní využívat tzv. Millovy metody v politologickém empirickém výzkumu? Pokud ano, která omezení a metodologické předpoklady musí brát výzkumník při jejich

aplikaci v úvahu? Cílem této stati je na tyto otázky odpovědět, a rozšířit tak okruh metod používaných v kvalitativním srovnávacím výzkumu. Millovy metody jsou zde chápány jako způsob ověřování příčinných hypotéz a jako jeden z typů srovnávacích metod. Je přitom často s podivem, že disciplína srovnávací politologie, která je definována metodologickým principem – srovnáváním –, nevěnuje (alespoň v českém prostředí) větší pozornost právě metodologickým otázkám. V tomto smyslu se tato stať snaží přispět k metodologické diskusi v politologii. Z obecného hlediska proto navrhuje možný způsob, jak přispět k hlavnímu cíli vědecké metody: tedy k ověřování hypotéz a vytváření teorií.¹

Nejprve jsou zde podrobně popsány principy tzv. Millových metod, tedy logických způsobů, jak ve vědeckém výzkumu určit příčinné vztahy (dále jsou souhrnně označovány jako „Millovy metody“). Tyto byly původě zformulovány britským filozofem a ekonomem Johnem Stuartem Millem (1806–1873) v jeho rozsáhlém díle *Systém logiky*.² Mill se podrobně věnuje čtyřem typům induktivních metod, které nazval metodami souhlasu (*method of agreement*), rozdílu (*difference*), zbytků (*residues*) a sdružených změn (*concomitant variation*). Za pátou strategii Mill označoval nepřímou metodu rozdílu (*indirect method of difference*), která je však pouhou kombinací metod rozdílu a souhlasu. Největší pozornost je zde ale věnována metodám souhlasu a rozdílu a jejich možným variacím ve formě strategií nejpodobnějších a nejdlišnějších systémů. Je to proto, že tyto metody a jejich variace patří k nejpoužívanějším v kvalitativním srovnávacím politologickém výzkumu. Metoda zbytků, jak uvedl sám Mill, je ze všech ostatních nejslabší a její aplikace ve společenských vědách se zdá být nepatřičná. Metoda sdružených změn je naopak spíše použitelná při studiu velkého počtu případů a je východiskem pro statistické metody. U obou zkoumaných metod jsou uvedeny a zhodnoceny jejich konkrétní aplikace v existujících politologických výzkumech. Na jejich základě jsou formulovány metodologické předpoklady, jež aplikace Millových metod omezují. Poslední část se zabývá možnostmi aplikace a Millových metod na politologické výzkumné problémy a identifikuje pět možných výzkumných situací, v nichž tyto metody mohou přispět k ověřování hypotéz.

1 Metoda rozdílu

Ze čtyř zmíněných metod považoval Mill za nejsilnější metodu k určení příčinnosti metodu rozdílu (*method of difference*). Jedná se o situaci, v níž jsou srovnávány případy, které se ve všech ohledech, s výjimkou hledané příčiny a důsledku, shodují. Mill ji ve formě „kánonu“ shrnul takto: „*Pokud se instance, ve které se zkoumaný jev vyskytne, a instance, ve které se nevyskytne, shodují ve všech okolnostech kromě jediné, která se vyskytuje v první instanci, potom pouze ta okolnost, v níž se obě instance liší, je důsledkem nebo příči-*

¹ Viz např. BOND, Jon R.: *The Scientification of the Study of Politics: Some Observations on the Behavioral Evolution in Political Science*. The Journal of Politics, 69, 2007, č. 4, s. 899.

² MILL, John Stuart: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London, Longmans, Green and Co. 1930, s. 253–266.

nou nebo nezbytnou součástí příčiny toho jevu.⁴³ U metody rozdílu jsou jako možné příčiny vyloučeny ty proměnné, jejichž hodnoty jsou shodné (konstantní) u všech srovnávaných případů. V ideálním případě je jako příčina stanovena právě jedna nezávisle proměnná, jejíž hodnoty se mezi případy liší.

Tabulka č. 1: Metoda rozdílu

	Případ 1	Případ 2	
Nezávisle proměnné	A	A	} shoda v hodnotách proměnných
	B	B	
	C	C	
	X	ne X	} rozdíl v hodnotách proměnných
Závisle proměnná	Y	ne Y	

Zdroj: Zpracováno podle MILL, John Stuart: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London, Longmans, Green and Co. 1930, s. 256 a SKOCPOL, Theda - SOMERS, Margaret: *The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry*. *Comparative Studies in Society and History*, 22, 1980, č. 2, s. 184.

Základem jak metody rozdílu, tak metody souhlasu je jejich eliminativní funkce ve vztahu k určení příčinnosti. U metody souhlasu jsou jako možná vysvětlení vyloučeny ty faktory, jejichž hodnoty se v jednotlivých případech liší. Naopak u metody rozdílu jsou eliminovány ty proměnné, které se ve srovnávaných případech shodují. Eliminativní funkce je graficky znázorněna v tabulce č. 1, kde jsou pomocí metody rozdílu srovnávány dva hypotetické příklady lišící se pouze v hodnotách závisle proměnné Y a jedné z nezávisle proměnných X (přítomny v prvním, ale nikoli ve druhém případě). Oba případy ovšem sdílejí stejné hodnoty ostatních nezávisle proměnných A, B a C. Za předpokladu, že jsou známy všechny aspekty obou případů, je možné vyloučit hypotézy, že faktory A, B a C jsou příčinami jevu Y. Následně je jako jediná příčina stanovena nezávisle proměnná X.

Vzniká tak první problém pro použití metody rozdílu v politologii a obecně v sociálních vědách. Tato limitace souvisí především s nemožností umělé kontroly výzkumného prostředí, tak jako tomu je u experimentálního výzkumu. Ve společenské realitě je totiž velmi obtížné nalézt dva dokonale shodné případy, které se liší pouze v hodnotách sledovaného jevu. Tento problém je ještě více zvýrazněn v politologii, která často pracuje s jednotkami na velmi vysoké úrovni agregace (např. politický systém). Obecně lze předpokládat, že čím vyšší je úroveň agregace, tím vyšší bude vnitrosystémová heterogenita a tím nižší pravděpodobnost existence dvou nebo více stejných případů (např. bude snadnější nalézt dva zcela shodné případy řízení auta, které se liší pouze v tom, jestli

³ Tamtéž, s. 256.

došlo k nehodě či nikoli, než nalézt dvě zcela shodné země, které se shodují ve všem, ale v jedné došlo k demokratizaci a ve druhé nikoli). Dalším stěží splnitelným předpokladem je již zmíněná apriorní znalost *všech relevantních aspektů (včetně všech potenciálních příčin sledovaných jevů) srovnávaných případů*. Tento problém může vyplývat z nízké úrovně detailních znalostí případů, nedostatečného teoretického základu nebo z chybného měření proměnných.

V reakci na tyto problémy byla formulována příbuzná srovnávací strategie, která opouští předpoklad, že je možné eliminovat všechny proměnné s výjimkou hledané příčiny. V praxi jsou proto častěji využívána srovnání pracující s co nejvíce *podobnými* případy. Adam Przeworski a Henry Teune tuto „druhou nejlepší“ strategii nazývají srovnáním *nejpodobnějších systémů (most-similar systems design)*.⁴ Výzkumy, které používají tuto metodu, jsou postaveny na předpokladu, že srovnávané systémy jsou totožné v co nejvíce aspektech. I pokud jsou mezi oběma případy nalezeny důležité rozdíly, počet faktorů, který lze připsat těmto rozdílům, bude dostatečně malý, aby zaručil vysvětlení pouze na základě těchto rozdílů.⁵ A. Lijphart podobný postup pojmenoval strategií srovnatelných případů (*comparable cases strategy*).⁶ Srovnatelné jsou pro něj takové případy, které se shodují ve velkém počtu důležitých charakteristik (proměnných), které je pak možné považovat za konstanty. Zároveň se ale tyto případy musí lišit v těch proměnných, jejichž vztah k očekávanému důsledku je předmětem výzkumu.⁷

Stejně jako Mill i Przeworski a Teune na použití této metody ve společenských vědách nazírají spíše kriticky. Hlavním problémem u nejpodobnějších systémů je fakt, že téměř vždy obsahují velké množství rozdílů mezi případy, a není proto možné jednoznačně stanovit, které rozdíly jsou pro určení příčiny rozhodující a které nikoli.⁸ Tento problém je možné ilustrovat například na otázce regenerace následnických komunistických stran po roce 1989. Například, zatímco na Slovensku došlo v 90. letech k částečné regeneraci následnické Strany demokratické levice (SDL), v České republice zůstala Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) jednou z nejkonzervativnějších stran v celém postkomunistickém regionu. Podle logiky srovnání nejpodobnějších systémů může být příčina tohoto procesu stanovena pouze na základě rozdílů mezi oběma politickými systémy. Shodné charakteristiky obou zemí, kterých by v případě Česka a Slovenska z historických důvodů bylo možné nalézt velký počet, nemohou sloužit jako vysvětlení regenerace. Jako potenciální příčiny (ne)regenerace je proto možné eliminovat institucionální faktory (např. volební systém, parlamentarismus), hospodářské podmínky, strukturu totalitní komunistické strany nebo způsob přechodu k demokracii.

⁴ PRZEWORSKI, Adam - TEUNE, Henry: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York, Wiley 1970, s. 117-126.

⁵ Tamtéž, s. 125.

⁶ LIJPHART, Arend: *Comparative Politics and the Comparative Method*. The American Political Science Review, 65, 1971, č. 3, s. 686.

⁷ Tamtéž, s. 687.

⁸ HOPKIN, Jonathan: *Comparative Methods*. In: MARSH, David - STOKER, Gerry (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. New York, Palgrave Macmillan 2002, s. 254.

Na druhé straně i po vyloučení těchto proměnných stále zůstávají další relevantní faktory (rozdílná společenská struktura, rozdílný politický vývoj po získání nezávislosti nebo rozdílný charakter stranického systému), které není možné touto metodou eliminovat. Příčinu je sice nutné hledat mezi těmito rozdíly, ale nebude ji možné pozitivně určit, protože je takových rozdíků mnoho.⁹ Tento problém navíc většinou nevyřeší ani zvýšení počtu srovnávaných případů. Málokdy je možné nalézt případy s vhodnou kombinací odlišností a shod pro ověření dané teorie.¹⁰ Další případy zahrnuté do srovnání (zde např. Polsko, Maďarsko nebo Rusko) se budou s velkou pravděpodobností lišit v ještě více relevantních proměnných, které pak nebude možné eliminovat.

Opačně, tedy kladně, hodnotil uplatnění metody rozdílu Arend Lijphart. Díky možnostem, které využití této metody nabízí pro analýzu v rámci světových regionů, upřednostňoval A. Lijphart metodu rozdílu oproti ostatním Millovým metodám. Tato preference ovšem byla kritizována z hlediska teoretického přínosu. Pokud jsou teorie testovány pouze napříč podobnými zeměmi (například pouze v postkomunistického regionu), zbytečně se opouští možnost ověřovat je i na vzájemně odlišných případech.¹¹ V důsledku se tak dopředu zužuje možnost zobecnění (*generalizability*) teoretických závěrů.

U srovnání nejpodobnějších systémů je logika eliminace podobná jako u metody rozdílu. Rozdíl spočívá v tom, že se zde nepočítá s eliminací všech relevantních proměnných. Kauzální usuzování tedy není tak jednoznačné, jako tomu je u experimentální Millovy logiky. Cílem je spíše eliminace co největšího počtu potenciálních faktorů a zaostření na opravdové příčiny zkoumaného jevu. Vzhledem k tomu, že studované případy jsou si v mnoha ohledech podobné, je možné udržet vliv řady proměnných konstantní. Tyto konstanty totiž nemohou sloužit k vysvětlení rozdílných hodnot závisle proměnné napříč případy. Variaci v důsledcích je možné vysvětlit pouze variací v příčinách. Metoda nejpodobnějších systémů nabízí kompromis mezi striktními požadavky metody rozdílu a společenskou realitou. Obětí tohoto kompromisu je možnost pozitivního určení příčinnosti. Ta by byla možná, pouze pokud by po procesu eliminace zůstala právě jedna příčina. Metodou nejpodobnějších systémů je možné eliminovat mnoho možných hypotéz, ale nikoli stanovit jedinou příčinu.

1.1 Aplikace metody rozdílu

Zajímavým příkladem použití srovnání nejpodobnějších systémů je institucionální analýza vysvětlující příčiny pádu komunistických režimů a následnou dezintegraci některých následnických států.¹² Na základě srovnání tří komunistických federací Valerie Bunceová vysvětluje důvody, proč byl rozpad Jugoslávie násilný, zatímco rozpad Čes-

⁹ V angličtině se tento problém, se kterým se často potýkají i statistické metody, označuje jako *overdetermination*.

¹⁰ HOPKIN, J.: c. d., s. 255.

¹¹ DEFELICE, E. Gene: *Causal Inference and Comparative Methods*. Comparative Political Studies, 19, 1986, č. 3, s. 416.

¹² BUNCE, Valerie: *Subversive Institutions. The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.

koslovenska a Sovětského svazu byl v zásadě pokojný (závisle proměnná). Autorka vidí rozdílnou formu rozpadu těchto federací v rozdílech jejich institucionálních detailů charakteristických pro socialismus a federalismus.¹³ Mezi nezávisle proměnnými, které zvažuje jako potenciální vysvětlení, se objevuje osm faktorů, z nichž prvních pět je následně eliminováno a tři jsou považovány za skutečné příčiny. Pro zjednodušení a přehlednost je zde celý argument zpracován v tabulce č. 2.

Prvním okruhem jsou kulturní faktory, jako je historie násilných projevů nacionalismu v meziválečném a válečném období. Minulé formy národních konfliktů ve federálních svazcích mohly být příčinou jugoslávské násilné eskalace. Dalším kulturním faktorem přispívajícím k násilnému rozpadu může být geografické určení správních hranic nerespektující etnické hranice (např. velká srbská menšina žijící mimo hranice Srbska). Druhým okruhem jsou možné příčiny politické povahy. Jedná se jednak o významnou roli národních politických vůdců a elit při rozpadu federací (např. role politických vůdců dominantních národů Slobodana Miloševiče, Václava Klause a Borise Jelcina). Podobný argument se soustředí na roli nacionalismu, resp. možnost, že násilí bylo v jugoslávském případě funkcí srbského, slovinského a chorvatského nacionalismu. Konečně je zvažována možnost, že federativní struktura mnohonárodních států snižuje riziko násilného konfliktu. V rámci rozpadu federací (na rozdíl od unitárních států) totiž mohou být účinněji ventilovány případné secesionistické tlaky a není nutné řešit potenciálně velmi konfliktní téma stanovení hranic.¹⁴

Následně autorka navrhuje tři institucionální faktory, které jsou hypoteticky považovány za ústřední příčinu násilného rozpadu Jugoslávie, a srovnává jejich hodnoty v kontextu dalších dvou federací. Za prvé, i když všechny srovnávané země byly federacemi, jejich uspořádání se lišilo v míře autonomie jednotlivých republik na (kon)federálním centru. Na rozdíl od ČSSR a SSSR byly jugoslávské republiky mnohem silnější, a to do té míry, že v zásadě dominovaly centru. Přinejmenším od 70. let se hospodářské a politické pravomoci jugoslávského centra v porovnání s republikami neustále zmenšovaly. Druhým institucionálním faktorem byla v případě SSSR a ČSSR asymetrická forma vztahu mezi dominantními republikami (Rusko a Česko) a ostatními federativními celky. Naproti tomu status Srbska v rámci jugoslávské federace byl symetrický k ostatním republikám. České a ruské republiky tak na rozdíl od srbské nedisponovaly vlastními „národními“ komunistickými stranami, ministerstvy, či akademiemi věd.¹⁵ Posledním institucionálním faktorem byla struktura, složení a role federálních armád. Pouze v případě Jugoslávie hrála armáda roli při rozpadu země, zatímco opačně tomu bylo v ČSSR a SSSR. Navíc, na rozdíl od těchto zemí, byla část jugoslávských ozbrojených složek členěna podle příslušnosti k jednotlivým republikám a podléhala republikovému vedením. Jugoslávská armáda byla také významným politickým hráčem v rámci celé federace.

---

¹³ Tamtéž, s. 103.

¹⁴ Tamtéž, s. 103–110.

¹⁵ Tamtéž, s. 113.

Tabulka č. 2: Příčiny použití násilí při rozpadu Jugoslávie (srovnání metodou rozdílů)

		SSSR	ČSSR	Jugoslávie
Nezávisle proměnné	<i>Historie mezietnických konfliktů (X_1)</i>	Ano	Ano	Ano
	<i>Hranice neodpovídají etnickým (X_2)</i>	Ano	(Ne)	Ano
	<i>Národní vůdcové prosazovali rozpad (X_3)</i>	Ano	Ano	Ano
	<i>Přítomnost nacionalismu (X_4)</i>	Ano	Ano	Ano
	<i>Federativní struktura (X_5)</i>	Ano	Ano	Ano
	<i>Autonomie republik vůči centru (X_6)</i>	Ne	Ne	Ano
	<i>Asymetrická pozice dominantní republiky (X_7)</i>	Ano	Ano	Ne
	<i>Politická role armády (X_8)</i>	Ne	Ne	Ano
Závisle proměnná	<i>Způsob rozpadu federace (Y)</i>	Pokojný	Pokojný	Násilný

Zdroj: Adaptováno podle BUNCE, Valerie: *Subversive Institutions. The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge, Cambridge University Press 1999, s. 102-126.

Jak vyplývá z tabulky č. 2, variace v použití násilí při rozpadech komunistických federací (Y) je doprovázena variací tří faktorů ($X_{6,7,8}$) napříč třemi srovnávanými případy. Hodnoty ostatních proměnných ($X_{1,2,3,4,5}$) jsou shodné u všech tří případů, a lze je tedy považovat za konstanty, které nemohou představovat příčiny použití násilí. Za hlavní příčinu války v Jugoslávii z počátku 90. let je na základě tohoto srovnání určen specifický soubor institucionálních podmínek vyplývajících z federativní struktury země.

1.2 Zhodnocení metody rozdílů

Přestože takto získané teoretické závěry jsou do jisté míry přesvědčivé, zvolený postup je zároveň možné podrobit značné metodologické kritice. Bunceové aplikace metody nejpodobnějších systémů (metody rozdílů) může ilustrovat čtyři obecné problémy, se kterými se tento postup potýká.

Prvním problémem je fakt, že v neexperimentálním výzkumu, jako je tento, nemusí reálně existovat takové případy, které nejlépe odpovídají metodologickým požadavkům zvolené výzkumné strategie. Z toho vyplývá ne zcela jednoznačná eliminace některých faktorů jako možných vysvětlení. Například v případě možné příčiny násilné dezintegrace v podobě překrývání státních a etnických hranic autorka dokumentuje, že tyto se překrývaly v jugoslávském a sovětském případě. Pokud nevedly k násilí v sovětském případě, nemohly být příčinou ani v případě Jugoslávie. Problémem takové eliminace je samozřejmě případ Československa, v němž lze stěží mluvit o nejasných národnostních hranicích. Tuto okolnost autorka bohužel nezmiňuje. Hypotézu, že za násilí mohou být alespoň částečně odpovědné sporné územní nároky jednotlivých etnik (a opačně, že jejich absence vede k mírovému rozpadu), tedy nelze s ohledem na případ Českosloven-

ska s konečnou platností odmítnout. Tento problém tedy znovu upozorňuje na negativní důsledky nemožnosti experimentu a kontroly výzkumného prostředí v politologii.

Druhým problémem, který je na tomto srovnání možné ilustrovat, je neschopnost metody rozdílu sama o sobě zhodnotit případnou mnohost příčin, tedy možnost, že stejný důsledek (násilný nebo pokojný rozpad komunistické federace) má v jiných případech odlišné příčiny nebo jejich kombinace. Tři srovnávané rozpady nepředstavují na sobě nezávislé případy a nesplňují ani požadavek ekvivalence případů. Kvůli tomu nemohou Millovy metody potvrdit ani vyvrátit možnost, že pokojnost doprovázející rozpad československé a sovětské federace byla důsledkem *odlišných* kauzálních procesů. Jinými slovy, Millovy metody uměle (a možná nereálně) předpokládají, že všechny srovnávané rozpady federací byly řízeny identickými příčinnými řetězci a že kontextuální faktory nehrají velkou roli.

Třetí okruh problémů vyplývá z teoretických principů, které metoda rozdílu arbitrárně předpokládá, ale které nemusí být u některých srovnání správné. Jedním z takových problémů je umělý předpoklad, že mezi studovanými nezávisle proměnnými nedochází ke vzájemné interakci. Přitom je zřejmé, že předpoklad existence tzv. interakčních efektů je oprávněný v celé řadě společenských procesů. Millovy metody ale obecně předpokládají, že každá příčina operuje nezávisle na ostatních možných příčinách. V případě nezávisle proměnných, které V. Bunceová používá, existuje několik pravděpodobných kandidátů na vzájemnou podmíněnost. Například historie vypjatých nacionalistických konfliktů (X_1) mohla ovlivnit podobu vztahů mezi republikami v rámci federací (X_6). Hypoteticky (ale pravděpodobně) by v případě Jugoslávie její více konfederální struktura byla funkcí větší radikalizace jejích nacionalistických hnutí. Následně by v rozporu s logikou Millových metod nemohl být vyloučen vliv kulturních faktorů, jako je historie mezietnických konfliktů, na eskalaci násilí při rozpadu federací. Pro současné účely není zásadní, zdali je tato hypotéza správná. Důležité je, že samotné Millovy metody takovou možnost zhodnotit nedokážou.

Za čtvrté, spíše substantivní než metodologickou kritikou celého argumentu je nepřesné kódování hodnot některých proměnných. Zřejmě největší problém je významný detail, kdy autorka chápe rozpad Sovětského svazu jako mírový proces ostře kontrastující s jugoslávskou zkušeností.¹⁶ Přitom použití síly rozpad SSSR bezpochyby doprovázelo: v prosinci 1986 v Kazachstánu, v dubnu 1989 v Gruzii, v červnu 1989 v Uzbekistánu, v lednu 1990 v Ázerbajdžánu, v únoru 1990 v Tádžikistánu a v lednu 1991 v Litvě.¹⁷ Dvě čečenské války v 90. letech je rovněž v určité míře možné považovat za dědictví rozpadu SSSR. Srovnání V. Bunceové je postaveno na kontrastování rozdílných způsobů rozpadu státu v jugoslávském a sovětském případě. Ovšem samotná existence takového kontrastu je zpochybnitelná. Pokud by se případ Sovětského svazu kódoval jako příklad násilného rozpadu, byl by zpochybněn celý její argument. Je možné, že takový problém je důsledkem právě použití Millových metod, které svou podstatou uměle vnucují dichotomické

¹⁶ BUNCE, V.: c. d., s. 102.

¹⁷ DAWISHA, Karen: *The Question of Questions: Was the Soviet Union Worth Saving?* Slavic Review, 63, 2004, č. 3, s. 514.

měření proměnných (přítomnost či absence násilí), přestože realitě by více odpovídalo ordinální měření (např. nízký, střední či vysoký stupeň násilí). Právě citlivost Millových metod na chyby v měření proměnných představuje jednu z jejich hlavních kritik.¹⁸

Zmíněné metodologické problémy jsou poměrně závažného charakteru a mohou oslabit celkový argument výzkumu. Proto je problematické, že autorka se k těmto omezením sama nevyjadřuje. Metoda nejpodobnějších systémů je zde použita jak oprávněně ve vztahu k eliminaci alternativních hypotéz, tak více kontroverzně k pozitivnímu určení příčinnosti. Tato strategie dále neřeší možnou mnohost příčin a přítomnost interakčních efektů, předpokládá předchozí znalost všech potenciálních příčin a může vést k mylné operacionalizaci proměnných. Na druhé straně autorka svou práci metodologicky nestaví výlučně na Millových metodách, ale celý argument vhodně doplňuje dalšími kvalitativními metodami, například sledováním příčinných procesů. Právě metodologicky syntetický postup zvyšuje věrohodnost dosažených teoretických závěrů.

2 Metoda souhlasu

Metoda souhlasu (*method of agreement*) stojí v jistém smyslu v protikladu k metodě rozdílu. Metoda rozdílu srovnává případy, které jsou ve všech aspektech, kromě hledané příčiny a důsledku, shodné. Metoda souhlasu naopak pracuje s případy, které jsou ve všech ohledech, kromě příčiny a důsledku, odlišné. John Stuart Mill ji charakterizoval následovně: „*Pokud dvě nebo více instancí zkoumaného jevu mají pouze jednu společnou okolnost, pak ta okolnost, ve které se všechny instance shodují, je příčinou (nebo důsledkem) daného jevu.*“¹⁹ U metody souhlasu jsou jako možné příčiny vyloučeny ty proměnné, jejichž hodnoty jsou odlišné u všech srovnávaných případů. Pokud jsou tímto způsobem vyloučeny všechny odlišnosti, zbývající proměnná, jejíž hodnoty jsou napříč případy shodné, je považována za příčinu.

Paralelně k metodě rozdílu je i metoda souhlasu postavena na eliminativní logice ve vztahu k příčinnosti: mezi těmi nezávisle proměnnými, které nelze vyloučit, musí být i hledaná příčina. Proces eliminace u metody souhlasu je graficky znázorněn v tabulce č. 3, kde jsou srovnávány dva hypotetické příklady shodné v hodnotách závisle proměnné Y a nezávisle proměnné X. Oba případy se ale liší ve všech ostatních aspektech (v prvním případě jsou přítomny atributy A, B, C a ve druhém případě D, E, F). Za předpokladu, že jsou známy všechny aspekty obou případů, je možné vyloučit hypotézy, že faktory A, B, C, D, E a F jsou příčinami závisle proměnné Y. Následně je jako jediná příčina stanovena nezávisle proměnná X.

¹⁸ LIEBERSON, Stanley: *More on the Uneasy Case for Using Mill-Type Methods in Small-N Comparative Studies*. Social Forces, 72, 1994, č. 4, s. 1231.

¹⁹ MILL, J. S.: c. d., s. 255.

Tabulka č. 3: Metoda souhlasu

	Případ 1	Případ 2	
Nezávisle proměnné	A	D	} rozdíil v hodnotách proměnných
	B	E	
	C	F	
Závisle proměnná	X	X	} shoda v hodnotách proměnných
	Y	Y	

Zdroj: Zpracováno podle MILL, John Stuart: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London, Longmans, Green and Co. 1930, s. 254–255 a SKOCPOL, Theda - SOMERS, Margaret: *The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry*. *Comparative Studies in Society and History*, 22, 1980, č. 2, s. 174–197, s. 184.

Pokud je metoda souhlasu používána mimo experimentální prostředí, vyplývá z její logiky několik zásadních omezení. Především, jak zdůrazňoval i J. S. Mill, je pozitivní určení příčinnosti na základě pouhé eliminace zpochybnitelné.²⁰ Pokud není možné zkoumaný jev vytvořit uměle (a nejsou tedy předem známy všechny okolnosti, které jej doprovázejí), v procesu eliminace může být jako příčina stanovena podmínka, která je sice nezbytná, ale nikoli dostatečná. Jinými slovy, hrozí že namísto určení příčinného vztahu se bude jednat o pouhou korelaci. X nemusí být příčinou Y, ale může mu, podle Millova příkladu, předcházet jako „den předchází noc nebo noc den“.²¹ Tato nejasnost vychází (v neexperimentálním prostředí) z nemožnosti zjistit, zda X je *jinou* nezávisle proměnnou se stejnou hodnotou v obou případech. Zůstává možnost, že pravou příčinou může být některá z nepozorovaných proměnných.

Další nedostatek metody souhlasu vyplývá z jejího předpokladu, že každému důsledku odpovídá právě jedna stejná příčina. Vylučuje tedy možnost, že stejný důsledek v jiném případě může být způsoben jinými příčinami nebo jejich kombinacemi. Tento problém je zvláště zesílený u studia společnosti, kde existence tzv. mnohosti příčin (*plurality of causes*) „převládá v maximální možné míře“.²² Tento problém v politické vědě ilustroval Mill na ověření hypotézy, že protekcionistická ekonomická opatření zvyšují blahobyt společnosti. V první řadě je téměř nemožné nalézt dvě země, které by se lišily ve všech okolnostech, kromě shody v existenci restriktivních obchodních opatření a blahobytu.²³ I kdyby ale takové případy nalezeny byly, určení příčinného vztahu mezi protekcionismem a blahobytem bude stále nadměrně zpochybnitelné. Stanovení protekcionismu jako

²⁰ Tamtéž, s. 254–255.

²¹ Tamtéž, s. 254–255.

²² Tamtéž, s. 576.

²³ Na druhé straně je možné nalézt a pokusit se srovnat dvě velmi odlišné společnosti. Jedná se ale spíše o praktický problém při výběru případů: společnosti, které by se lišily téměř ve všem, se s velkou pravděpodobností budou lišit i v tom, jestli mají restriktivní obchodní opatření a jsou bohaté či nikoli.

příčiny, poté co všechny ostatní proměnné byly eliminovány, je možné pouze pokud lze předpokládat, že hospodářský blahobyt má pouze jednu příčinu. A to je podle Milla velmi nereálný předpoklad. Podle něj není v případě politických jevů „*předpoklad jednoty příčin pouze daleko od pravdy, ale spíše je od ní vzdálen nezměřitelnou vzdáleností*“.²⁴ Z těchto a dalších důvodů je metoda souhlasu považována za podřazenou metodě rozdílu. Oblast její aplikace v politologii je poměrně omezená.²⁵

Reakcí na tyto problémy je upravená výzkumná metoda s názvem strategie *nejodlišnějších systémů* (*most-different systems design*), kterou formalizovali A. Przeworski a H. Teune.²⁶ Tento přístup se snaží srovnávat případy, které jsou navzájem co nejodlišnější, a nalézt shodu pouze v hodnotách zkoumaných proměnných. Právě mezi těmito odlišnými případy jsou hledány obecné příčiny, tedy nezávisle proměnné, které se napříč případy stejným způsobem vztahují k závisle proměnné. Následně, rozdíly mezi zkoumanými systémy (případy) mohou být pro vysvětlení irelevantní.²⁷ V ideálním případě je možné vyloučit všechny potenciální nezávisle proměnné. Zbylá proměnná je pak považována za příčinu. Pokud se všechny odlišnosti eliminovat nepodaří (mezi srovnávanými případy existují významné shody), potom se tímto způsobem alespoň sníží okruh možných příčin.

Výhodou této strategie, oproti strategii nejpodobnějších systémů, je skutečnost, že zvyšuje pravděpodobnost pozitivního stanovení příčinného vztahu. Podstatou tohoto přístupu je totiž představa, že stejný hypotetický vztah mezi dvěma či více proměnnými je možné replikovat ve velmi odlišných kontextech. Sledovaným kritériem příčinnosti se tak stává robustnost vztahu mezi závisle a nezávisle proměnnými. Demonstrováním, že pozorovaný vztah existuje v mnoha velmi rozdílných prostředích, se zvyšuje správnost daného argumentu. Pokud se toto zjištění potvrdí, zvyšuje se pravděpodobnost, že zkoumaný vztah je příčinný.²⁸ A. Przeworski a H. Teune tuto logiku uvádějí na příkladu výskytu sebevražd ve velmi odlišných společnostech, švédské, ruské a u kmene Zuni. Pokud je míra sebevraždnosti stejná v těchto společnostech, pak faktory, které tyto tři společnosti odlišují, jsou pro vysvětlení výskytu sebevražd irelevantní.²⁹

Podobně jako u samotné metody souhlasu i zde je problémem fakt, že je v praxi nereálné najít případy, které se liší ve všech aspektech kromě těch, které jsou považovány za příčinu a důsledek. Následně je nemožné zcela spolehlivě určit právě jednu příčinu. Samotná metoda nejodlišnějších systémů tak nenabízí ochranu před problémem vynechaných proměnných (*omitted variable bias*), což může vést k mylnému určení příčinnosti, když se vlastně jedná o nepravou korelaci. I kdyby analyzované případy byly opravdu rozdílné v co nejvíce ohledech, možnost nepravé korelace by nemohla být vyloučena.

²⁴ MILL, J. S.: c. d., s. 576.

²⁵ GERRING, John: *Social Science Methodology. A Criterial Framework*. Cambridge, Cambridge University Press 2001, s. 214.

²⁶ PRZEWORSKI, A. - TEUNE, H.: c. d.

²⁷ DEFELICE, E. G.: c. d., s. 423.

²⁸ HOPKIN, J.: c. d., s. 255.

²⁹ PRZEWORSKI, A. - TEUNE, H.: s. 35.

Použití metody nejodlišnějších systémů zvyšuje pravděpodobnost, že sledovaný vztah opravdu existuje, zároveň však ne zcela vylučuje možnost nepravé korelace.³⁰

Jako částečné řešení nemožnosti eliminovat všechny proměnné se nabízí další Millova metoda, která v praxi spojuje principy metod souhlasu a rozdílu. Takzvaná nepřímá metoda rozdílu (*indirect method of difference*)³¹ je v podstatě dvojitou aplikací metody souhlasu ve dvou na sobě nezávislých srovnáních: „Pokud se dvě nebo více instancí, v nichž se jev vyskytuje, shodují pouze v jedné okolnosti, zatímco dvě nebo více instancí, v nichž se jev nevyskytuje, se neshodují v ničem kromě nepřítomnosti této okolnosti, potom ta okolnost, v níž se obě sady instancí liší, je důsledkem nebo příčinou, nebo nutnou součástí příčiny, tohoto jevu.“³²

Nepřímá metoda rozdílu je schematicky znázorněna v tabulce č. 4. První a druhé případy jsou navzájem odlišné ve všem kromě shody v přítomnosti proměnných A a X a důsledku Y. Jako možné příčiny jsou proto eliminovány odlišnosti (B–E). A a X pak obsahují příčiny jevu Y a není možné přesně identifikovat, která z nich tvoří pravou příčinu. Třetí a čtvrtý případ se liší v hodnotách F až I a shodují se v nepřítomnosti důsledku Y a nepřítomnosti proměnné X. Není však možné eliminovat ani proměnnou A, která má v obou případech stejné hodnoty. Pokud by obě srovnání (prvního a druhého, respektive třetího a čtvrtého případu) probíhala na sobě nezávisle, pak by nezávisle proměnná A nemohla být vyloučena jako možná příčina.

Tabulka č. 4: Nepřímá metoda rozdílu

	1	2	3	4	
Nezávisle proměnné	A	A	A	A	} rozdíl v hodnotách proměnných
	B	D	F	H	
	C	E	G	I	
	X	X	ne X	ne X	} shoda v hodnotách proměnných
Závisle proměnná	Y	Y	ne Y	ne Y	

Zdroj: Zpracováno podle MILL, John Stuart: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London, Longmans, Green and Co. 1930, s. 258–259.

³⁰ DEFELICE, E. G.: c. d., s. 425.

³¹ J. S. Mill pro stejnou metodu alternativně používá název *společná metoda souhlasu a rozdílu (joint method of agreement and difference)*.

³² MILL, J. S.: c. d., s. 259.

Pokud ovšem je možné celkově srovnat jak pozitivní případy (přítomnost Y v případech 1 a 2) tak negativní případy (absence Y v případech 3 a 4), pak lze proměnnou A jako možnou příčinu eliminovat. Důvodem je použití logiky metody rozdílu: příčina nemůže vést k realizaci důsledku a zároveň k jeho absenci. Hlavním důvodem pro použití nepřímé metody rozdílu je proto možnost dodatečné eliminace dalších proměnných, jejichž vliv není možné vyloučit samotnou metodou souhlasu. V důsledku je nepřímá metoda rozdílu metodologicky nadřazená pouhé metodě souhlasu.

2.1 Aplikace metody souhlasu

Praktickým příkladem použití metody souhlasu je výzkum zabývající se problematikou občanské společnosti v postkomunistických zemích.³³ Marc Howard za pomoci řady kvalitativních a kvantitativních technik analyzuje příčiny výrazné slabosti dobrovolných společenských organizací v regionu. Metodu souhlasu používá právě jako způsob eliminace několika hypotéz vyplývajících z relevantních teorií. Konkrétně srovnává situaci ve (bývalém) východním Německu a Rusku. Obě společnosti se v řadě ohledů navzájem liší, přesto jsou charakterizovány podobně nízkými úrovněmi občanské participace měřené například členstvím v dobrovolných organizacích (závisle proměnná). Jak je proto možné, že podobná občanská pasivita je přítomna v obou odlišných zemích?

Jako možné vysvětlení shodných hodnot závisle proměnné Howard zkoumá pět alternativních hypotéz.³⁴ První z nich je možný dopad hospodářské úrovně na míru občanské participace. Zde je jednoznačný rozdíl mezi oběma zeměmi, protože východní Německo je prokazatelně ekonomicky vyspělejší než Rusko. Podobně je tomu u další hypotézy, tedy vyspělosti politických a právních soustav. Zatímco bývalá NDR plně převzala moderní institucionální zázemí z bývalého západního Německa, ruské demokratické instituce lze považovat za slabé a nerozvinuté. Jako třetí možná hypotéza je zvažována příslušnost k odlišným civilizačním a kulturním okruhům. Čtvrtým možným vysvětlením nízké úrovně občanské participace je nedostatek sociálních a politických jistot, které mohou od účasti na veřejných záležitostech odrazovat. I zde však existují velké rozdíly mezi oběma společnostmi. Rusové žijí v nejistějším prostředí vyplývajícím ze špatné hospodářské situace, ale i ze strachu z reakce politických institucí na občanskou angažovanost. Naproti tomu východní Němci mají mnohem méně důvodů k podobným obavám. Konečně pátý rozdíl představuje velmi odlišné geopolitické postavení obou zemí, které bylo v předchozí literatuře identifikováno jako jeden z faktorů určujících odlišné politické a hospodářské trajektorie postkomunistických zemí.³⁵

³³ HOWARD, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2003.

³⁴ Tamtéž, s. 6–7.

³⁵ Tamtéž, s. 8.

Tabulka č. 5: Důvody nízké občanské participace v Rusku a bývalé NDR (srovnání metodou souhlasu)

		Východní Německo	Rusko
Nezávisle proměnné	<i>Hospodářská vyspělost (X_1)</i>	Vysoká	Nízká
	<i>Vyspělost právních a politických institucí (X_2)</i>	Vysoká	Nízká
	<i>Příslušnost k západní civilizaci (X_3)</i>	Ano	Ne
	<i>Politické a sociální jistoty (X_4)</i>	Vysoké	Nízké
	<i>Geopolitická pozice (X_5)</i>	Příznivá	Nepříznivá
	<i>Individuální komunistická zkušenost (X_6)</i>	Ano	Ano
Závisle proměnná	<i>Občanská participace (Y)</i>	Nízká	Nízká

Zdroj: Adaptováno podle HOWARD, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 6–8.

Srovnání ruské a východoněmecké společnosti pomocí metody souhlasu je schematicky shrnuto v tabulce č. 5. Hodnoty nezávisle proměnných $X_{1, 2, 3, 4, 5}$ jsou v obou případech odlišné, a nemohou tedy představovat příčinu shodně nízkých hodnot občanské participace. Důležité také je, že autor metodu souhlasu *nepoužívá* k potvrzení své vlastní hypotézy, ale pouze k eliminaci alternativních vysvětlení. Jinými slovy, metoda souhlasu zde plní funkci umělé kontroly několika domněle významných faktorů, jejichž vliv je možné považovat za konstantní. Samotné zdůvodnění (pozitivní určení příčinnosti), proč je občanská společnost v postkomunistických zemích shodně nerozvinutá, je identifikováno prostřednictvím kombinace jiných kvantitativních (deskriptivní statistiky, regresní model) i intepretativních metod. Následný Howardův výzkum naznačuje, že společnou příčinu je nutno hledat ve sdílené individuální zkušenosti občanů v komunistických společnostech.

2.2 Zhodnocení metody souhlasu

S použitím metody souhlasu ve výzkumu politologických otázek jsou spojeny tři hlavní problémy. Za prvé, spíše než pozitivní důkaz o existenci kauzálního vztahu, poskytuje metoda nejodlišnějších systémů pouze negativní poznatky o tom, které faktory je možné eliminovat. Ačkoli je možné kontrolovat některé potenciálně kauzální faktory, je poměrně obtížné definitivně určit rozhodující proměnnou na základě jediné shody v hodnotách zbylých faktorů. Protože není možné apriorně znát všechny relevantní aspekty srovnávaných společností, vzniká například možnost, že faktor, který není v analýze zahrnut, je klíčovou příčinou hodnot závisle proměnné.³⁶

³⁶ GERRING, J.: *Social Science Methodology*, s. 213.

Za druhé, ani samotná eliminace nemusí být jednoznačná. Definitivní vyloučení některých faktorů není možné, pokud oba srovnávané případy, ačkoli jsou odlišné v mnoha zásadních ohledech, rovněž sdílejí některé podobnosti. Ty následně není možné eliminovat jako možná vysvětlení. V Howardově analýze lze tento problém ilustrovat na případě shody v charakteru vládnoucích komunistických režimů. Je totiž možné, že působení velmi konzervativních východoněmeckých a ruských (sovětských) stran mělo destruktivnější vliv na občanskou společnost, než tomu bylo u reformnějších komunistických režimů. Pro eliminaci této hypotézy není srovnání pouhých dvou případů dostatečné, a je tedy nutné použít jiné metody.

Dalším důvodem pro možné zpochybnění eliminace je monokauzální princip, který metoda souhlasu uplatňuje. Závisle proměnná je nutně chápána jako důsledek jedné a právě jedné příčiny, což odporuje předpokladu komplexní příčinnosti v sociálních systémech. Většina společenských jevů je ale produktem více příčin nebo kombinací příčin, což metoda souhlasu v zásadě neřeší. Není proto vyloučené, že faktory, které jsou eliminovány na základě odlišnosti svých hodnot napříč případy, se mohou na příčinném vztahu podílet alespoň v kombinaci s jinými příčinami.³⁷

Třetí problém se odráží v povaze společenských procesů, která málokdy odpovídá požadavkům Millových metod. Tyto okolnosti mají rozdílný dopad na aplikace metod rozdílu a souhlasu. Metoda rozdílu naráží na problém, že v praxi často není možné nalézt dva případy, které se shodují ve všech aspektech kromě domnělého příčinného vztahu. Přesto je tento problém alespoň zčásti řešitelný. Je například možné srovnávat hodnoty zkoumaných proměnných mezi případy na nižší prostorové úrovni (kraje, provincie, obce a podobně). Podobně je možné srovnávat ve dvou bodech na časové ose. U obou těchto alternativ se zvyšuje pravděpodobnost, že srovnávané případy budou v co nejvíce aspektech shodné. U metody souhlasu je ale paralelní problém výběru případů závažnější, protože společenská realita se více odchyluje od ideálního (experimentálního) prostředí. Nalézt dva případy, které se ve všech ohledech, kromě jediného, liší, je větší problém než nalézt dva zcela shodné případy.³⁸

3 Problémy ve využití Millových metod

Samotný Mill poukazoval na problémy, které vyplývají z jeho logických metod při zkoumání společenských jevů a v důsledku omezují jejich použitelnost v politologickém výzkumu. Ačkoli jeho logické metody zdánlivě nabízejí přímočaré a jednoduché řešení pro srovnávací výzkum, jejich plné využití je závislé na často obtížně splnitelných předpokladech. Američtí metodologové Alexander George a Andrew Bennett zdůraznili zejména

³⁷ Tamtéž, s. 214.

³⁸ VAN EVERA, Stephen: *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, Cornell University Press 1997, s. 57–58.

problémy plynoucí ze tří takových předpokladů.³⁹ V první řadě se jedná o předpoklad deterministické (oproti probablistické) příčinnosti. Zkoumaný vztah musí představovat deterministickou pravidelnost obsahující právě jednu podmínku, která je buď nezbytná (nutná) nebo dostatečná (postačující) pro specifikovaný důsledek. Za druhé, všechny kauzálně relevantní proměnné musí být známy před zahájením analýzy. Konečně za třetí, zkoumané případy musí zahrnovat všechny logicky možné kauzální stezky.

Kombinace těchto předpokladů jsou vyjádřeny čtyřmi okruhy problémů – praktické nemožnosti experimentu, neschopnosti Millových metod řešit mnohost příčin a interakční efekty mezi proměnnými a závislosti na deterministickém modelu příčinnosti. V následující části jsou tyto problémy podrobněji popsány, ilustrovány na výzkumných příkladech a jsou nabídnuta možná, i když částečná řešení.

3.1 Praktická nemožnost experimentu

Jedním z důvodů, proč Mill odmítal využití svých logických metod ve společenských vědách, je fakt, že společenská realita je příliš složitá. Nelze proto nalézt dva případy, které by se ve všech aspektech, kromě jednoho, shodovaly (pro metodu rozdílu) nebo se naopak ve všech aspektech, kromě jednoho, navzájem lišily (pro metodu shody). Ve většině politologických výzkumných situací nelze uměle vytvářet výzkumné prostředí tak, aby srovnávané případy odpovídaly metodologickým požadavkům. Tím se zmenšuje i hodnota těchto metod pro společenské vědy. Stejně jako pro Milla, i pro Emila Durkheima tento fakt diskvalifikuje metody zbytku, rozdílu i shody. Podle něj není možné v rámci jedné společnosti všechny relevantní znaky ani popsat, natož konstatovat, zda jsou ve dvou společnostech shodné či odlišné. „*Možnost, že nějaký jev přehlédneme, je mnohem větší, než že žádný nezanedbáme.*“⁴⁰ V důsledku Durkheim vyzdvihuje jako jediný možný prostředek sociologického výzkumu metodu sdružených změn, která odpovídá dnešnímu statistickému přístupu.

Z takové situace vyplývá jedna z nejdůležitějších kritik odmítajících aplikaci Millových metod ve společenských vědách. Situace, v níž výzkumník může manipulovat proměnnými a ovlivnit jejich hodnoty, je ve společenských vědách nerealistická (překážku ovšem mohou představovat i etické otázky, například v oblasti výzkumů politické psychologie). Na tento problém, který se vztahuje zejména (ale nikoli výlučně) k metodě souhlasu, upozornil samotný Mill.⁴¹ Pokud není možné uměle vytvořit a kontrolovat výzkumné prostředí, je domněle příčinný vztah často zpochybnitelný. Ve většině neexperimentálních situací totiž nelze identifikovat všechny nezávisle proměnné. V důsledku je možné, že pravou příčinou může být některá nepozorovaná proměnná. Přestože zjištěné hodnoty nezávisle a závisle proměnných napříč případy mohou být ve vzájemné korelaci, nemusí

³⁹ GEORGE, Alexander – BENNETT, Andrew: *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, MIT Press 2004, s. 155.

⁴⁰ DURKHEIM, Émile: *Pravidla sociologické metody*. Praha, Vysoká škola politická Ústředního výboru KSČ 1969, s. 159.

⁴¹ MILL, J. S.: c. d., s. 255.

se nutně jednat o příčinný vztah. Otevírá se tedy možnost, že se jedná o nepravou korelaci. Pro pozitivní určení příčinnosti pomocí metody souhlasu a rozdílu je nutné znát všechny potenciální proměnné.

Problémy způsobené nemožností experimentu lze alespoň částečně řešit dvěma způsoby. Prvním je přizpůsobení výzkumu a jeho teoretických výsledků požadavkům metody. Poměrně náročný předpoklad (předchozí znalost všech proměnných) nemusí být v politologii problémem, pokud cílem výzkumu není pozitivní určení příčinnosti, ale pouze (negativní) eliminace domnělých ale nerelevantních faktorů. To samo o sobě může být velmi účinným výzkumným nástrojem. Millovy metody nejsou vhodným nástrojem k „objevování“ a neposkytují ani definitivní důkaz o existenci příčinného vztahu. Jejich pravá hodnota spočívá ve schopnosti eliminovat alternativní vysvětlení.⁴² Na druhé straně řešení, kdy daná metoda diktuje výzkumnou otázku a oblast aplikace teoretických poznatků nemusí být příliš uspokojivé. Metoda by měla být závislá na teoretických předpokladech a nikoli naopak.⁴³ Například pro Klause von Beymeho: „... *nikoli metoda, ale cíle jsou pro bádání určující.*“⁴⁴

Druhé řešení spočívá v takovém výběru srovnávaných případů, jehož kritériem je zvýšení kontroly nad zkoumanými proměnnými. Pečlivý výběr případů může problém neexperimentálního prostředí redukovat zejména u aplikací používajících metodu rozdílu. Konkrétně se jedná o možnost, že případy, které jsou v co nejvíce okolnostech shodné, nejsou vybírány mezinárodně, ale buď diachronně nebo regionálně synchronně. Obě možnosti mohou zásadně zvýšit počet shod napříč případy. U diachronního (časového) srovnání je srovnávána jediná společnost, ale v několika časových bodech (případech). Jako možná vysvětlení variace ve zkoumané závisle proměnné následně mohou být vyloučeny ty strukturální faktory, jejichž hodnoty se mezi oběma srovnávanými obdobími nezměnily. Diachronní srovnání metodou rozdílu je tak často prováděno implicitně i v tzv. jednopřípadových studiích, kdykoli je cílem vysvětlení politických změn v rámci jediné země.

Podobně je možné shody v případech maximizovat, pokud jsou srovnávány regiony v rámci jediné země, tedy synchronně. V rámci jedné společnosti lze totiž s větší pravděpodobností předpokládat, že se takové případy budou shodovat ve větším počtu proměnných než u mezinárodních srovnání. Tyto proměnné bude následně možné eliminovat. Kromě výhody v přiblížení se experimentálním požadavkům může být diachronní a regionálně synchronní srovnání výhodné i z dalšího důvodu. A. Lijphart je doporučoval jako prostředek ke zvýšení počtu případů a tedy jako řešení statistického problému „mála případů, velkého počtu proměnných“.⁴⁵

Příkladem účelného použití regionálního synchronního srovnání je práce zabývající se odlišnými důsledky britské a francouzské koloniální politiky na pozdější politický

⁴² SAVOLAINEN, Jukka: *The Rationality of Drawing Big Conclusions Based on Small Samples: In Defense of Mill's Methods*. Social Forces, 72, 1994, č. 4, s. 1218.

⁴³ BERG-SCHLOSSER, Dirk - STAMMEN, Theo: *Úvod do politické vědy*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000, s. 114-115.

⁴⁴ Citováno z BERG-SCHLOSSER, D. - STAMMEN, T.: c. d., s. 114.

⁴⁵ LIJPHART, A.: c. d., s. 686.

a hospodářský vývoj afrických zemí.⁴⁶ Firmin-Sellersová srovnává dva sousedící regiony v rámci Ghany a Pobřeží slonoviny. Jejím cílem je vysvětlit institucionální a společenské důvody pro diametrálně odlišný vývoj obou zemí po získání nezávislosti. Pobřeží slonoviny převzalo kapitalistický systém, který zvýhodňoval tradiční vývozní zemědělský sektor. Naopak Ghana pod vedením Kwame Nkrumaha šla cestou socialismu podporující industrializaci a městské obyvatelstvo.

Pro vysvětlení této variace v závisle proměnné zvolila autorka metodu rozdílu, která vyžaduje takové případy, které si jsou navzájem co nejpodobnější. Konkrétně pro srovnání vybírá dvě města na opačných stranách bývalé koloniální hranice, která dnes odděluje Ghanu a Pobřeží slonoviny. Obyvatelé obou měst sdílí příslušnost ke stejné domorodé etnické skupině Akan, která si na obou stranách hranice zachovala shodné instituce. Další výběrová kritéria byla shodná velikost obou komunit v době evropské kolonizace, paralelní pozice v tradičních i koloniálních správních systémech a shodné postavení v rámci dopravní infrastruktury. Tímto pečlivým výběrem tak bylo zajištěno, že oba „případy se lišily pouze v jedné hlavní nezávisle proměnné: v podobě koloniálních institucí“.⁴⁷ Tím, že autorka eliminovala řadu nezávisle proměnných, mohla sledovat interakci mezi oběma koloniálními a domorodými institucemi a vyvodit z nich důvody pro odlišný postkoloniální vývoj.

Tento článek tak ilustruje skutečnost, že pomocí regionálního srovnání lze úspěšně vysvětlovat velmi rozmanité politické a společenské jevy na poměrně vysoké úrovni agregace. Takové srovnání navíc lépe odpovídá experimentálním požadavkům metody rozdílu, která předpokládá srovnání co nejpodobnějších případů.

3.2 Mnohost příčin

Dalším problémem aplikace logických metod je možnost, že stejný důsledek (například použití násilí při rozpadu federace, přechod k demokracii, hospodářský blahobyt) má v jiných případech odlišné příčiny nebo jejich kombinace. Pokud takový předpoklad existuje, mají Millovy metody velmi omezené možnosti, jak příčinný vztah posoudit. Mill tento problém nazval mnohostí příčin (*plurality of causes*), ale v metodologické literatuře se tato možnost označuje i jako ekvifinalita (*equifinality*) nebo mnohonásobná kauzalita (*multiple causation*). Tento problém je zvláště zesílený ve společenských vědách. Millovo varování před použitím „jeho“ metod v politické vědě právě z důvodu mnohosti příčin je vhodné citovat v celku: „*Nic není směšnější než ten druh parodií na experimentální úvahy, se kterými se často setkáváme, [...] když jsou jejich předmětem záležitosti národů. ‚Jak, ptají se, může být některá instituce špatná, když celá země v její přítomnosti prosperovala?‘ ‚Jak mohly ty a ty příčiny přispět k blahobytu jedné země, když druhá prosperovala bez nich?‘ Kdokoli*

⁴⁶ FIRMIN-SELLERS, Kathryn: *Institutions, Context, and Outcomes: Explaining French and British Rule in West Africa*. *Comparative Politics*, 32, 2000, č. 3, s. 253–272.

⁴⁷ Tamtéž, s. 255.

*používá tento druh argumentu bez toho, aby zamýšlel podvod, by měl být poslán zpět naučit se základy některé z jednodušších přírodních věd.*⁴⁸

Klasickým příkladem problému ekvifinality je monumentální dílo Thedy Skocpolové, která hledala příčiny tří velkých sociálních revolucí (francouzské, ruské a čínské).⁴⁹ Jako východisko pro srovnání zvolila kombinaci Millových metod rozdílu a shody. Jednou z ověřovaných hypotéz (pomocí metody souhlasu) je vztah mezi roli průmyslového proletariátu (nezávisle proměnná) a revolučním výsledkem. Vzhledem k tomu, že k povstání městského dělnictva došlo pouze v jednom z jejích případů – v Rusku –, ale nikoli ve Francii a Číně, nemohlo podle prosté logiky metody souhlasu představovat nezbytnou podmínku pro uskutečnění žádné z těchto revolucí.⁵⁰ Jak upozornil kritik Skocpolové, William Sewell, taková eliminace hypotézy je velmi zpochybnitelná, jelikož tyto tři případy nejsou ekvivalentní (tak jak by vyžadovala čistě experimentální logika).⁵¹ Pro využití Millových metod musela Skocpolová nutně předpokládat, že všechny tři revoluce fakticky představují uniformní třídu objektů a jsou určovány identickými příčinnými zákony.⁵²

Jedním z hlavních důvodů, proč tomu tak nemusí být, je více než sto let dělicích ruskou a francouzskou revoluci. Mezitím proběhla průmyslová revoluce, která zásadně změnila vztahy mezi společenskými třídami. V důsledku mohlo být povstání dělnictva nezbytné v Rusku, ale nikoli ve Francii. Skocpolová tuto možnost nemůže zvážit bez toho, aby porušila předpoklad ekvivalence případů. Není proto možné vyloučit možnost, že dělnická povstání v Moskvě a Petrohradě v roce 1917 nebyla pro uskutečnění ruské revoluce nezbytná jen proto, že se jiná dělnická povstání nekonala ve francouzské a čínské revoluci. Pravděpodobnost, že všechny tři revoluce mohly být důsledkem jiných příčin nebo jiných kombinací příčin, se zvyšuje úměrně tomu, jak se snižuje pravděpodobnost ekvivalence mezi případy. Mezi hlavními, ale nikoli výlučnými kritérii pro posouzení ekvivalence je vzdálenost srovnávaných případů v čase a prostoru.

Pro řešení problému ekvifinality se nabízejí dvě řešení.

Prvním z nich je k tomuto problému nepřihlízet. Millův předpoklad mnohosti příčin podrobil kritice ve svých *Pravidlech sociologické metody* Émile Durkheim.⁵³ Podle něj by přijetí teze o mnohosti příčin činilo sociologický výzkum příliš komplikovaný a natolik spleťtý „že se v ní lidský duch navždy ztrácí.“⁵⁴ Především by sociologie musela rezignovat na hledání zobecnitelných (univerzálně platných) příčinných vztahů a tím by přišla o svůj vědecký charakter. Durkheim tak navrhuje, že danému účinku odpovídá *právě jedna příčina* (nebo soubor příčin). Tomu odpovídá jeho pojetí společenských druhů, které rozvinul na studiu příčin sebevražd. Pokud zkoumaný společenský jev (sebevražda) závisí na více

⁴⁸ MILL, J. S.: c. d., s. 298.

⁴⁹ SKOCPOL, Theda: *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France Russia, and China*. Cambridge, Cambridge University Press 1979.

⁵⁰ Tamtéž, s. 113.

⁵¹ SEWELL, William H.: *Three Temporalities. Toward an Eventful Sociology*. In: McDONALD, Terrence J. (ed.): *The Historic Turn in the Social Sciences*. Ann Arbor, The University of Michigan Press 1996, s. 258.

⁵² Tamtéž, s. 258.

⁵³ DURKHEIM, E.: c. d., s. 156–158.

⁵⁴ Tamtéž, s. 158.

příčinách, je to tím, že ve skutečnosti existuje více druhů sebevražd. Podobná argumentace zaznívá i od současných, spíše kvantitativně zaměřených, společenských vědců.⁵⁵

Druhé metodologické řešení nabízí samotný kvalitativní charakter komparace. Výzkum je možné doplnit o sekvenční analýzu kauzálního procesu, který spojuje předpokládanou příčinu a důsledek. A. George a A. Bennett navrhují, že jediným uspokojivým řešením předpokládané mnohosti příčin je sledování procesů (*process tracing*) v rámci jednoho případu.⁵⁶ To umožňuje nalézt alternativní cesty vedoucí k danému důsledku, identifikovat relevantní proměnné, které počáteční srovnání vynechalo, ale také eliminovat možnost nepravé korelace mezi zkoumanými proměnnými.⁵⁷

Obě řešení ovšem stojí mimo samotnou logiku Millových metod. Problém mnohosti příčin je tak jejich zásadním omezením. Částečným řešením při použití Millových metod může být pouze takový výběr případů, jehož kritériem je dosažení co největší míry ekvivalence mezi případy, nebo výlučná aplikace Millových metod pouze jako prostředku k (negativní) eliminaci proměnných, nikoli k pozitivnímu zhodnocení příčinnosti.

3.3 Interakční efekty

Dalším problémem, na který narážejí aplikace Millových metod, je jejich umělý a většinou příliš náročný předpoklad, že mezi nezávisle proměnnými nedochází k žádné vzájemné interakci a každá operuje zcela nezávisle. Millovy metody nemohou zjistit přítomnost těchto tzv. *interakčních efektů* (*interaction effects*), tedy důležitou možnost, že působení jakékoli nezávisle proměnné na závisle proměnnou je ovlivněno hodnotou některé jiné nezávisle proměnné (ve statistice se alternativně pro stejný fenomén používá označení multikolinearita).

Přítom interakční efekty jsou přítomny v celé řadě společenských procesů, které mohou být předmětem výzkumu. Jako příklad mohou sloužit determinanty podmiňující často zásadní odlišnosti v míře volební účasti v demokratických zemích. V odlišných výzkumech byly identifikovány tři hlavní soubory nezávisle proměnných: institucionální (povinné hlasování, volební systém nebo unikameralismus), socioekonomické (např. úroveň hospodářského rozvoje) a stranicko-systémové (počet stran nebo očekávaná nerozhodnost – *closeness* – volebního výsledku).⁵⁸ Na jedné straně je možné určit význam, jaký mají samostatně působící proměnné po odečtení vlivu ostatních proměnných. Na druhé straně, význam mnoha z těchto proměnných je podmíněn působením ostatních faktorů. Jedním z empirických zjištění je skutečnost, že volební účast je rozdílně podmíněna počtem stran ve stranickém systému anebo očekávanou nerozhodností volebního výsledku, pokud se volby odehrávají v poměrných nebo většinových volebních systémech.⁵⁹ Vo-

⁵⁵ KING, Gary – KEOHANE, Robert – VERBA, Sidney: *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, Princeton University Press 1994, s. 88–89.

⁵⁶ GEORGE, A. – BENNETT, A.: c. d., s. 207.

⁵⁷ Tamtéž, s. 215.

⁵⁸ Výsledky statistických výzkumů, které s těmito proměnnými pracují, jsou shrnuty v BLAIS, André: *What Affects Voter Turnout?* Annual Review of Political Science, 9, 2006, s. 111–125.

⁵⁹ Tamtéž, s. 122.

lební účast se tedy prokazatelně zvyšuje, pokud (racionální) volič očekává těsný volební výsledek. Tento efekt se ovšem bude lišit v závislosti na interakci se změnou hodnoty jiné nezávisle proměnné: proporčnosti volebního systému. Ve většinových systémech je přímější vztah mezi malým očekávaným rozdílem mezi dvěma kandidáty a individuálním rozhodnutím jít k volbám.

Ať už je význam interakčních efektů v konkrétním výzkumu zásadní či nikoli, Millovy metody nejsou vhodným nástrojem k jejich analýze. S. Lieberson tyto závažné důsledky dokumentuje na banálním příkladu srovnání dvou případů řízení auta (tabulka č. 6).⁶⁰ Výchozí podmínky obou případů jsou shodné ve všech aspektech kromě jednoho, a odpovídají tedy srovnání pomocí metody rozdílu. V prvním případě došlo k autonehodě, zatímco ve druhém nikoli. Jediný nesoulad mezi oběma případy představuje rozdíl v hodnotách nezávisle proměnné X_2 „auto přijíždějící zprava“. Ostatní proměnné X_1 , X_3 a X_4 (jízda v opilosti, vysoká rychlost a jízda na červenou) mají shodné hodnoty v obou případech. Kvůli logice metody rozdílu je tedy nelze považovat za příčiny nehody. Jinými slovy, ani jízda v opilosti ani jízda na červenou nemohou být považovány za příčinu nehody, protože jejich hodnoty jsou konstantní. Metoda rozdílu nemůže zvážit, zda a nakolik byla nehoda způsobena jízdou v opilosti (tedy pravděpodobná příčina) nebo interakcí více faktorů. Tento postup ani logicky ani empiricky neeliminuje interakční efekty. Místo toho předpokládá, že neexistují, a tedy že konstanty nemohou mít vliv na závisle proměnnou.⁶¹

Tabulka č. 6: Interakční efekty a metoda rozdílu

Proměnné	Případ 1	Případ 2
<i>Jízda v opilosti (X_1)</i>	Ano	Ano
<i>Auto přijíždějící zprava (X_2)</i>	Ano	Ne
<i>Vysoká rychlost (X_3)</i>	Ne	Ne
<i>Jízda na červenou (X_4)</i>	Ano	Ano
<i>Nehoda (Y)</i>	Ano	Ne

Zdroj: Zpracováno podle LIEBERSON, Stanley: *Small N's and Big Conclusions: An Examination of the Reasoning in Comparative Studies Based on a Small Number of Cases*. Social Forces, 70, 1991, č. 2, s. 313.

K tomuto problému jsou potenciálně náchylné dříve zmíněné příklady politologických prací, které Millovy metody používají, jako jsou studie V. Bunceové a M. Howarda. V Howardově srovnávacím výzkumu občanské společnosti v postkomunistických zemích je tento problém přítomen ve vzájemném vztahu několika jeho proměnných. Například je představitelné, že existuje vzájemná korelace mezi nezávisle proměnnými příslušností k západní civilizaci a vyspělostí politických institucí. Příslušnost k západoevropskému kulturnímu okruhu může významně zvyšovat pravděpodobnost institucionální vyspě-

⁶⁰ LIEBERSON, Stanley: *Small N's and Big Conclusions: An Examination of the Reasoning in Comparative Studies Based on a Small Number of Cases*. Social Forces, 70, 1991, č. 2, s. 312–313.

⁶¹ Tamtéž, s. 313.

losti. V důsledku tak existence silné občanské společnosti (závisle proměnná) může být produktem součinnosti obou faktorů. Millovy metody nejenže tuto hypotézu nepotvrdí ani nevyvrátí, ale arbitrárně vytvářejí předpoklad, že takový vztah nemůže existovat. Důsledkem pro jakoukoli aplikaci Millových metod může být významné zkeslení výzkumných závěrů. Při samotném srovnání je tedy nutné pečlivě zvážit možnost interakčních efektů *mimo* logiku Millových metod. Význam tohoto problému bude přirozeně závislý na zvoleném badatelském tématu.

3.4 *Deterministická kauzalita*

Jedním ze zmíněných rozdílů mezi srovnávací a statistickou metodou je počet případů analyzovaných v jednom výzkumu. Malý počet případů, který je typický pro srovnávací metodu vede k tendenci hodnotit důkazy deterministicky a přeceňuje oblast aplikace deterministického modelu příčinnosti. Naopak velký počet případů zkoumaných prostřednictvím statistické metody spolu s možností kvantifikace proměnných v praxi upřednostňuje probabilistický pohled na kauzalitu.⁶²

Vzhledem k tomu, že Millovy metody jsou závislé na deterministické logice, kritici jejich použití argumentují, že metody souhlasu a rozdílu jsou zastaralé a ve společenských vědách nepatřičné.⁶³ Determinismus Millových metod je častým cílem kritiky především ze strany statistiků, jelikož metody souhlasu a rozdílu jsou neslučitelné s probabilistickým pojetím. Samy o sobě totiž Millovy metody umožňují silné kauzální úsudky, pouze když jsou zkoumané nezávisle proměnné považovány za nezbytné a/nebo dostatečné deterministické podmínky pro realizaci důsledku. Jedná se o předpoklad, který je zejména ve společenských vědách problematický. Tento problém je možné ilustrovat na následujícím příkladu. Pokud je shledáno, že X způsobuje Y pouze v 80 % případů a pokud existuje několik případů, kde Y není doprovázeno přítomností X, v rámci deterministické příčinnosti nevíme, zda je X opravdovou příčinou Y, nebo zda jsou tyto případy součástí „vyjimečných“ 20%.⁶⁴ Rozdíl mezi probabilistickým a deterministickým modelem příčinnosti je zásadní pro pochopení limitací Millových metod.

Oba modely se liší ve formulaci vztahu mezi příčinou a důsledkem. Probabilistický model používaný ve statistice se zaměřuje na určení podílu závisle proměnné, který může být připsán působení určité hodnoty nezávisle proměnné. Deterministická definice naopak hledá takové nezávisle proměnné, které jsou v každém případě přítomny (nebo nepřítomny) při realizaci důsledku. Deterministické příčiny je možné rozdělit na dva druhy a jejich kombinace. Prvním druhem jsou nezbytné podmínky (*necessary conditions*). Příčina je definována jako nezbytná, pokud musí být přítomna pro realizaci důsledku. Druhým typem jsou dostatečné podmínky (*sufficient conditions*). Příčina je definována

⁶² FRENDRIS, John P.: *Explanation of Variation and Detection of Covariation. The Purpose and Logic of Comparative Analysis*. Comparative Political Studies, 16, 1983, č. 2, s. 259.

⁶³ LIEBERSON, S.: *More on the Uneasy Case*, s. 1230.

⁶⁴ HALL, Peter A.: *Aligning Ontology and Methodology in Comparative Research*. In: MAHONEY, James - RUESCHMEYER, Dietrich (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 381.

jako dostatečná, pokud může sama o sobě způsobit určitý důsledek. Kombinací těchto dvou typů vzniká třetí možnost. Pokud je podmínka X nezbytná a zároveň dostatečná, Y musí být přítomno ve všech případech.

Opačný vztah vzniká, pokud jsou podmínky X nepřítomné. Když je dostatečná podmínka X v daném případě nepřítomná, důsledek Y může ale nemusí být přítomný. Když je nezbytná podmínka X nepřítomná, musí dojít i k důsledku Y. Konečně, pokud je společně nezbytná a dostatečná podmínka nepřítomná, nikdy nedojde k realizaci Y. Tyto vztahy jsou shrnuty v tabulce č. 7.

Tabulka č. 7: Deterministické nezbytné a dostatečné podmínky

	Dostatečná podmínka X	Nezbytná podmínka X	Nezbytná a dostatečná podmínka X
Přítomnost X	<i>Vždy Y</i>	<i>Přítomnost nebo absence Y</i>	<i>Vždy Y</i>
Absence X	<i>Přítomnost nebo absence Y</i>	<i>Nikdy Y</i>	<i>Nikdy Y</i>

Zdroj: Vlastní zpracování autora.

Takové rozdělení podmínek má přímý vztah k aplikaci Millových metod. U metody souhlasu platí, že stejný důsledek je přítomný ve všech případech. Je tedy logicky nemožné, aby hypotetická příčina, která není shodně přítomná ve všech případech, byla *nezbytnou* podmínkou pro realizaci důsledku. Společný důsledek v několika případech nemůže být způsoben proměnnou, jejíž hodnoty se napříč případy liší. Naopak metoda rozdílu srovnává případy, ve kterých je důsledek přítomen, s případy, v nichž přítomen není. Platí, že rozdíl v důsledku nemůže být vysvětlen proměnnými se shodnými hodnotami napříč případy. Následně, proměnná se shodnými hodnotami ve všech případech nemůže být logicky považována za *dostatečnou* pro realizaci důsledku.⁶⁵ Shrnuto, metoda souhlasu eliminuje podmínky, které nejsou nezbytné, a metoda rozdílu eliminuje podmínky, které nejsou dostatečné, pro realizaci důsledku.

Velká část příčinných procesů ve společenské realitě je ale lépe vysvětlena prostřednictvím probabilistických teorií. Oprávněnost takového předpokladu je dokumentována v příkladu shrnutém v tabulce č. 8. Dichotomická nezávisle proměnná X_1 má v šesti případech (A-F) kladnou hodnotu a v šesti případech (G-L) zápornou hodnotu. Závisle proměnná Y má zápornou hodnotu ve všech šesti případech, kde je X_1 záporné, ale Y je kladné pouze v pěti z šesti případů, v nichž je X_1 kladné. Takže v tomto příkladě existuje jediný případ (případ F) z dvanácti, u něhož se hodnoty X_1 a Y navzájem liší. Pokud by se na tento příklad aplikovala Millova metoda rozdílu, potom by právě kvůli odchylnému případu F bylo nutné konstatovat, že X_1 *není* příčinou Y (v rámci metody rozdílu lze variaci v hodnotách závisle proměnné vysvětlit pouze variací v nezávisle proměnné). Příčinný vztah by navíc bylo nutné odmítnout bez ohledu na počet případů, kde hodnoty X_1 doprovázejí hodnoty Y. I kdyby v 999 případech bylo kladné X_1 příčinou kladné-

⁶⁵ MAHONEY, James: *Strategies of Causal Inference in Small-N Analysis*. Sociological Methods and Research, 28, 2000, č. 4, s. 392–393.

ho Y, existence jediného odchylného případu (kde kladné X_1 vede k negativnímu Y) by znamenala odmítnutí hypotézy, že X_1 způsobuje Y. Obdobně by tomu bylo i u metody shody, která předpokládá, že pokud je X_1 příčinou Y, potom záporná hodnota Y nemůže být doprovázena kladnou hodnotou X_1 .

Tabulka č. 8: Příklad selhání deterministických předpokladů metody rozdílu

Případ	Závisle proměnná (Y)	Nezávisle proměnná (X_1)
A	Ano	Ano
B	Ano	Ano
C	Ano	Ano
D	Ano	Ano
E	Ano	Ano
F	Ne	Ano
G	Ne	Ne
H	Ne	Ne
I	Ne	Ne
J	Ne	Ne
K	Ne	Ne
L	Ne	Ne

Zdroj: Zpracováno podle LIEBERSON, Stanley: *More on the Uneasy Case for Using Mill-Type Methods in Small-N Comparative Studies*. Social Forces, 72, 1994, č. 4, s. 1228.

S takovým závěrem ostře kontrastuje (statistický) probablistický pohled, v rámci něhož není nutné odmítnout hypotézu proto, že nedokáže předpovědět hodnoty proměnných ve všech případech, na které se vztahuje. Základem probablistického přístupu je určení, zda přítomnost nezávisle proměnné X_1 snižuje nebo zvyšuje pravděpodobnost důsledku Y na určité hladině významnosti. Jinými slovy, nezávisle proměnná může být příčinou, přestože ne vždy vede k očekávanému důsledku.⁶⁶ Kovariace dvou proměnných v 999 případech z tisíce (ale i 11 ze 12 případů jako v tabulce č. 8) by statisticky představovalo silnou podporu pro zjišťování příčinného vztahu mezi X_1 a Y. Takové zjištění ale není možné prostřednictvím Millových metod, které jsou s probablistickým přístupem neslučitelné.

Jinými slovy, oba modely příčinnosti přičítají odlišný význam negativním (odchylným) důkazům.⁶⁷ U malého počtu případů má komparatista tendenci odmítnout zkoumanou hypotézu na základě jednoho případu, který se vymyká teoretickému předpokladu. Přestože daná teorie může být pravdivá pro velký počet případů, lze ji celou falzifikovat jediným odchylným případem.⁶⁸ Naopak u statistické metody jsou odchylné případy

⁶⁶ LIEBERSON, S.: *More on the Uneasy Case*, s. 1227.

⁶⁷ FRENDRIS, J. P.: c. d., s. 259-260.

⁶⁸ EBBINGHAUS, Bernhard: *When Less Is More. Selection Problems in Large-N and Small-N Cross-National Comparisons*. International Sociology, 20, 2005, č. 2, s. 145.

zahrnutý v modelu a výjimečné hodnoty jejich proměnných pouze zvyšují podíl nevysvětlené variance.⁶⁹

Právě (často nevyslovený) předpoklad deterministické příčinnosti představuje jednu z klíčových kritik srovnávací metody. Jako hypotetický příklad selhání Millových metod pro stanovení příčinného vztahu uvedl S. Lieberson již zmíněný vztah mezi konzumací alkoholu a dopravní havárií (viz tabulka č. 6).⁷⁰ Metoda rozdílu zde na základě určení korespondujících hodnot vede k chybnému odmítnutí proměnných X_1 , X_3 a X_4 (jízda v opilosti, vysoká rychlost a jízda na červenou) jako možných příčin autonehody. Jako jediná pravá příčina je na základě tohoto srovnání dvou případů poněkud paradoxně jízda zprava (X_2). Podobně chybnou eliminaci lze demonstrovat i při použití metody souhlasu.⁷¹ Například pokud se nehoda stane v obou případech, ale pouze v jednom byl řidič opilý, pak je jízda pod vlivem alkoholu eliminována jako příčina. Tento příklad ilustruje neoprávněnost předpokladu deterministické příčinnosti v tomto případě. Jak je zřejmé, probabilistická koncepce by lépe vysvětlila příčiny autohavárií (např. jízda na červenou v kombinaci s jízdou v opilosti zvyšují pravděpodobnost havárie).

Na druhé straně, zmíněný příklad autonehod nepopírá eliminativní funkci Millových metod. I z tohoto příkladu je zřejmé, že Millovy metody jsou schopné zhodnotit přítomnost nezbytných a dostatečných podmínek pro realizaci důsledku. V tomto případě metoda rozdílu správně ukazuje, že řízení v opilosti není *dostatečnou* podmínkou havárie. Metoda souhlasu pak dokládá, že jízda v opilosti nebyla *nezbytnou* podmínkou pro uskutečnění nehody. Některé nehody tedy nejsou způsobeny řízením v opilosti a ne každé řízení v opilosti má za následek nehodu.⁷² Navíc předpoklad deterministických procesů může být oprávněný a užitečný v jiných případech. Odhlédneme-li od hypotetického příkladu autonehod, může takové použití hrát důležitou roli ve výzkumu společenských makrofenoménů.⁷³ Takovým způsobem jsou Millovy metody použity ve zmiňovaných výzkumech V. Bunceové a M. Howarda.

4 Možnosti využití Millových metod v politologii

Z předcházejícího výčtu je zřejmý velký počet nedostatků aplikace Millových metod ve společenských vědách. Mají tedy Millovy metody uplatnění ve srovnávacím politologickém výzkumu? Odpověď do velké míry závisí na chápání vztahu mezi „exaktnějšími“ statistickými metodami s velkým počtem zkoumaných případů a srovnávacími metodami s malým počtem případů. Na jedné straně lze srovnávací metodu považovat za pouhý doplněk k nadřazenější statistické, která má mnohem lepší pozici při odhadování při-

⁶⁹ Výjimečně se lze setkat se statistickým řešením, kdy jsou odchylné případy (*outliers*) jednoduše vyloučeny z modelu právě proto, že jsou odchylné.

⁷⁰ LIEBERSON, S.: *Small N's and Big Conclusions*, s. 307–320.

⁷¹ Tamtéž, s. 314.

⁷² MAHONEY, J.: *Strategies of Causal Inference*, s. 396.

⁷³ MAHONEY, James: *Comparative-Historical Methodology*. *Annual Review of Sociology*, 30, 2004, s. 82.

činných vztahů.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že Millovy metody trpí tolika nedostatky, je lepší vždy, když je možné analyzovat více případů, použít takové techniky, jako je například regresní model. Na druhé straně Millovy metody mohou být metodologicky užitečné v kombinaci s jinými kvalitativními postupy. Z tohoto hlediska má jejich využití v politologii nadále své opodstatnění v pěti hlavních situacích: (1) jako prostředek eliminace alternativních hypotéz, (2) jako způsob analýzy odchylných případů, (3) jako způsob zhodnocení dílčích hypotéz v „mikroaplikacích“, (4) jako vhodný způsob organizace výzkumu a (5) v kombinaci s jinými kvalitativními metodami.

Za prvé, přestože *pozitivní* určení příčinného vztahu je u metod souhlasu a rozdílu nemožné, tyto přístupy na druhé straně mohou k určení příčinnosti přispět *negativně*, tedy eliminací alternativních proměnných.⁷⁵ Na jedné straně, metoda souhlasu stojí na předpokladu, že proměnné, které lze eliminovat, nejsou nijak spojeny se zkoumaným jevem. Na druhé straně, metoda rozdílu stojí na premise, že ty proměnné, které nelze eliminovat, je možné považovat za příčinu nebo její součást.⁷⁶ Millovy metody mohou přispět k eliminaci deterministických podmínek a jejich prostřednictvím je například možné demonstrovat selhání alternativních vysvětlení studovaného jevu a zaměřit pozornost na vlastní výzkumnou hypotézu. Hodnota postupu, v němž ústřední roli hraje eliminace, může samozřejmě být různá v závislosti na badatelském tématu. Přesto právě eliminace alternativních vysvětlení je obecně ústředním cílem vědecké metody.⁷⁷

Za druhé, velký počet politologicky zajímavých jevů a událostí je ojedinelých a tudíž v praxi nelze využít statistické kontroly, která je možná u velkého množství případů. Princip deterministické příčinnosti tak má své opodstatnění právě v kvalitativních srovnávacích studiích a je ústředním prvkem Millových logických metod. Na jeho základě je možné zhodnotit teoretický dopad odchylných případů.⁷⁸ Například Ronald Rogowski zdůraznil, že induktivní analýza anomálních případů je nezbytná pro formulaci a ověřování společenskovedních teorií: „*Silná, deduktivní, vnitřně konzistentní teorie ve srovnávací politologii může být vážně oslabena i jediným značně protikladným pozorováním.*“⁷⁹ Metody rozdílu a souhlasu mohou být silným nástrojem právě k analýze takových odchylných případů.

Třetím důvodem, proč využívat Millovy metody nebo jejich modifikace, je jejich doplňkový význam ve výzkumech, které primárně využívají jiné metody. I výzkumy, které nejsou explicitní v použití Millových metod, často ad hoc využívají logické operace odpovídající metodám souhlasu a rozdílu. Hledáním shod a rozdílů mezi případy jsou běžně

⁷⁴ Viz například SEKHON, Jasjeet S.: *Quality Meets Quantity: Case Studies, Conditional Probability, and Counterfactuals*. Perspectives on Politics, 2, 2004, č. 2, s. 281.

⁷⁵ I když i zde může být eliminace zpochybnitelná. Problémem může být mnohost příčin a přítomnost interakčních efektů.

⁷⁶ MILL, J. S.: c. d., s. 256.

⁷⁷ BUNCE, V.: c. d., s. 16.

⁷⁸ MUNCK, Gerardo L.: *Canons of Research Design in Qualitative Analysis*. Studies in Comparative International Development, 33, 1998, č. 3, s. 33.

⁷⁹ ROGOWSKI, Ronald: *The Role of Theory and Anomaly in Social-Scientific Inference*. American Political Science Review, 89, 1995, č. 2, s. 470.

vyvozovány příčinné vztahy mezi proměnnými i například v jednopřípadových studiích. Millovy metody slouží i jako způsob eliminace proměnných a falsifikace často dílčích hypotéz. Problémem takových „mikroaplikací“ je nedostatečná pozornost, kterou věnují formálním požadavkům Millových metod. Jako příklad je možné uvést jednopřípadovou studii Lubomíra Kopečka zabývající se vývojem finského stranického systému.⁸⁰ Uveďme v celku krátkou pasáž, jejímž cílem je eliminace hypotézy, že specifické geopolitické postavení Finska mělo vliv na vývoj politických stran v závěru 20. století: „[...] *evoluce* [finského stranicko-politického systému] *v posledních desetiletích 20. století jej silně přiblížila ostatním skandinávským zemím. Odpovídala tomu i expanze různých protestních formací jako zelení, pravicoví populisté či konzervativní křesťané, která byla plně v souladu s obecnými trendy v regionu. V tomto směru Finsko potvrdilo, že specifická geopolitická pozice neměla vliv na vytváření nových politických aktérů.*“⁸¹

Cílem tohoto výroku je eliminace geopolitického postavení země (nezávisle proměnná) jako jedné z podmínek vzniku nových politických aktérů (závisle proměnná). Východiskem je srovnání skandinávských zemí pomocí metody souhlasu (i když se k tomu autor nevyjadřuje), v jejímž rámci nemůže být za příčinu považována proměnná, jejíž hodnoty se napříč případy liší. Příčinu může představovat pouze proměnná se stejnými hodnotami ve všech případech. Příčinou v tomto srovnání je proto nespecifikovaná proměnná „obecné vývojové trendy“, protože stejně jako závisle proměnná (vznik nových politických aktérů) má ve Finsku, Norsku, Dánsku a Švédsku shodné hodnoty. Jelikož nezávisle proměnná „geopolitické postavení“ má odlišnou hodnotu ve Finsku (hlavně kvůli speciálnímu vztahu se Sovětským svazem) nemůže být v rámci metody souhlasu považována za příčinu.

Je možné na základě tohoto srovnání zcela vyloučit geopolitické postavení Finska jako jeden z důvodů vzniku nových protestních stran tak, jak to činí autor? Odpověď pouze na základě informací z této pasáže (a jiné informace autor neposkytuje) zní, že to možné není. Důvodem je přítomnost mnohosti příčin, kterou je třeba u politických jevů předpokládat. Noví političtí aktéři tudíž mohli ve skandinávských zemích vzniknout z různých důvodů, nebo z jejich kombinací (a jednou z nich mohla být geopolitická situace). Na tento problém upozornil Mill: pouze proto, že lze metodou souhlasu eliminovat nějakou okolnost, nemůžeme v žádném případě vyvodit, že se tato okolnost nepodílela na důsledku v některém z těch případů, z nichž byla eliminována.⁸²

Metody souhlasu a rozdílu mají nepochybně své místo i ve výzkumech, které nejsou primárně komparativní, podobně jako v Kopečkově stati. V takových „mikroaplikacích“ mohou například sloužit k eliminaci dílčích hypotéz. Problému zpochybnitelných příčinných vztahů je možné předejít důsledným dodržením formálních předpokladů logiky Millových metod.

⁸⁰ KOPEČEK, Lubomír: *Konflikt versus konsensus: proměny finského stranického a politického systému*. Politologická revue, 10, 2004, č. 2, s. 37–58.

⁸¹ Tamtéž, s. 54.

⁸² MILL, J. S.: c. d., s. 577.

Čtvrtým důvodem pro využití Millových metod je jejich heuristická hodnota při organizaci výzkumu. I přes poměrně exaktní formulaci základních principů a nutných předpokladů Millových metod, je nadále možné je považovat za kvalitativní metody. Kombinují tak některé přednosti jak kvalitativních tak kvantitativních výzkumných tradic. Na jedné straně „exaktnost“, která je obvyklá spíše u statistických postupů, představuje zřejmou výhodu oproti některým jiným kvalitativním metodám, jako například jednopřípadovým studiím. Aplikace Millových metod mohou v praxi vést ke zřetelné identifikaci proměnných, validnímu měření jejich hodnot nebo formulaci vnitřně konzistentních explanačních modelů. Vymezení předpokladů, na kterých Millovy metody stojí, může lépe splňovat požadavek falzifikace. Na druhé straně si Millovy metody a jejich variace zachovávají výhody kvalitativních postupů. Zdaleka ne všechny společenské jevy (proměnné), které jsou předmětem politologického zájmu, lze kvantifikovat, aby mohly být zkoumány prostřednictvím statistických postupů. U Millových metod ovšem kvantifikace není nutná. Vyhýbají se proto dvěma úskalím číselného vyjádření hodnot proměnných. Jedná se jednak o situaci, kdy kvantifikace ve výzkumu jednoduše není žádoucí. Dále se vyhýbají problému přílišné vzdálenosti mezi významem vlastních proměnných a jejich číselných indikátorů, tedy míry spolehlivosti (reliability) měření.

Za páté, málokterý srovnávací politologický výzkum se opírá výlučně o jednotlivé strategie odvozené z Millových logických metod. Častější jsou aplikace využívající buď kombinaci dvou či více Millových metod, nebo jsou navíc použity v kombinaci s jinými srovnávacími metodami. Kvalitativní charakter aplikací metod souhlasu a rozdílu především umožňuje detailní sledování příčinného řetězce, který spojuje předpokládanou příčinu s jejím důsledkem. Odpověď na otázku, *jakým způsobem* je důsledek realizován, je často důležitější než odpověď, *proč* je důsledek přítomen. Samotné statistické přístupy i Millovy metody mají omezené možnosti na tuto otázku odpovědět.⁸³

Ať už je konkrétní oblast aplikace metod souhlasu a rozdílu jakákoliv, nutnou podmínkou je respektování zde zmíněných omezení, tedy neexistence pravého experimentálního prostředí, neschopnosti vzít v úvahu mnohost příčin a interakční efekty a arbitrární požadavek na deterministickou příčinnost. Tato omezení je možné u srovnání malého počtu případů přeformulovat v metodologické předpoklady. Dodržení těchto předpokladů zaručí správné použití metod rozdílu a souhlasu a zvýší jistotu dosažených kauzálních závěrů. Výše uvedený výčet nedostatků Millových metod by tedy rozhodně neměl vést k rezignaci na jejich výzkumné aplikace. Jejich nedostatky navíc mohou být napraveny současným komplementárním použitím dalších politologických metod.

LITERATURA

- BERG-SCHLOSSER, Dirk – STAMMEN, Theo: *Úvod do politické vědy*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2000.
- BLAIS, André: *What Affects Voter Turnout?* Annual Review of Political Science, 9, 2006, s. 111–125.

⁸³ SEKHON, J. S.: c. d., s. 289.

- BOND, Jon R.: *The Scientification of the Study of Politics: Some Observations on the Behavioral Evolution in Political Science*. The Journal of Politics, 69, 2007, č. 4, s. 897-907.
- BUNCE, Valerie: *Subversive Institutions. The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- DAWISHA, Karen: *The Question of Questions: Was the Soviet Union Worth Saving?* Slavic Review, 63, 2004, č. 3, s. 513-526.
- DEFELICE, E. Gene: *Causal Inference and Comparative Methods*. Comparative Political Studies, 19, 1986, č. 3, s. 415-437.
- DURKHEIM, Émile: *Pravidla sociologické metody*. Praha, Vysoká škola politická Ústředního výboru KSČ 1969.
- EBBINGHAUS, Bernhard: *When Less Is More. Selection Problems in Large-N and Small-N Cross-National Comparisons*. International Sociology, 20, 2005, č. 2, s. 133-152.
- FIRMIN-SELLERS, Kathryn: *Institutions, Context, and Outcomes: Explaining French and British Rule in West Africa*. Comparative Politics, 32, 2000, č. 3, s. 253-272.
- FRENDREIS, John P.: *Explanation of Variation and Detection of Covariation. The Purpose and Logic of Comparative Analysis*. Comparative Political Studies, 16, 1983, č. 2, s. 255-272.
- GEORGE, Alexander - BENNETT, Andrew: *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, MIT Press 2004.
- GERRING, John: *Social Science Methodology. A Criterial Framework*. Cambridge, Cambridge University Press 2001.
- HALL, Peter A.: *Aligning Ontology and Methodology in Comparative Research*. In: MAHONEY, James - RUESCHMEYER, Dietrich (eds.): *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press 2003, s. 373-404.
- HOPKIN, Jonathan: *Comparative Methods*. In: MARSH, David - STOKER, Gerry (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. New York, Palgrave Macmillan 2002, s. 249-267.
- HOWARD, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2003.
- KING, Gary - KEOHANE, Robert - VERBA, Sidney: *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton, Princeton University Press 1994.
- KOPEČEK, Lubomír: *Konflikt versus konsensus: proměny finského stranického a politického systému*. Politologická revue, 10, 2004, č. 2, s. 37-58.
- LIEBERSON, Stanley: *Small N's and Big Conclusions: An Examination of the Reasoning in Comparative Studies Based on a Small Number of Cases*. Social Forces, 70, 1991, č. 2, s. 307-320.
- LIEBERSON, Stanley: *More on the Uneasy Case for Using Mill-Type Methods in Small-N Comparative Studies*. Social Forces, 72, 1994, č. 4, s. 1225-1237.
- LIJPHART, Arend: *Comparative Politics and the Comparative Method*. The American Political Science Review, 65, 1971, č. 3, s. 682-693.
- MAHONEY, James: *Strategies of Causal Inference in Small-N Analysis*. Sociological Methods and Research, 28, 2000, č. 4, s. 387-424.
- MAHONEY, James: *Comparative-Historical Methodology*. Annual Review of Sociology, 30, 2004, s. 81-101.
- MILL, John Stuart: *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London, Longmans, Green and Co. 1930.
- MUNCK, Gerardo L.: *Canons of Research Design in Qualitative Analysis*. Studies in Comparative International Development, 33, 1998, č. 3, s. 18-45.
- PRZEWORSKI, Adam - TEUNE, Henry: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York, Wiley 1970.
- ROGOWSKI, Ronald: *The Role of Theory and Anomaly in Social-Scientific Inference*. American Political Science Review, 89, 1995, č. 2, s. 467-470.

- SAVOLAINEN, Jukka: *The Rationality of Drawing Big Conclusions Based on Small Samples: In Defense of Mill's Methods*. *Social Forces*, 72, 1994, č. 4, s. 1217–1224.
- SEKHON, Jasjeet S.: *Quality Meets Quantity: Case Studies, Conditional Probability, and Counterfactuals*. *Perspectives on Politics*, 2, 2004, č. 2, s. 281–293.
- SEWELL, William H.: *Three Temporalities. Toward an Eventful Sociology*. In: McDONALD, Terrence J. (ed.): *The Historic Turn in the Social Sciences*. Ann Arbor, The University of Michigan Press 1996, s. 245–280.
- SKOCPOL, Theda: *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, Cambridge University Press 1979.
- VAN EVERA, Stephen: *Guide to Methods for Students of Political Science*. Ithaca, Cornell University Press 1997.

Mgr. Karel Kouba, M.A.
Katedra politologie a evropských studií, FF UP
Křížkovského 12
771 80 Olomouc

ROLE OPOZICE V SOUČASNÉM BĚLORUSKU - ANALÝZA PREZIDENTSKÝCH VOLEB 2001, 2006

Kateřina Legerská

THE ROLE OF OPPOSITION IN CONTEMPORARY BELARUS - 2001, 2006 PRESIDENTIAL ELECTION ANALYSIS

ABSTRACT: The aim of this paper is to analyse the role of opposition in Lukashenka's Belarus, to discuss its potential to destabilize president Lukashenka authority and to launch democratic transformation of the country. An article is purposed to show major developments, failures and problems of opposition political parties in their activities focused on undermining the undemocratic regime. To examine the capability and role of the opponents to the current political system, the example of 2001 and 2006 presidential election is used.

KEY WORDS: Election, democratic opposition, Lukashenka's Belarus, undemocratic regime

---

Úvod

Současné Bělorusko, jež je považováno za poslední evropskou diktaturu, představuje mezi zeměmi post-sovětského prostoru anomálii. Lukašenkovo Bělorusko přitom není zajímavé a výjimečné právě faktem, že je jedinou zemí v Evropě s nedemokratickou formou vlády, jelikož autoritářské tendence nejsou v prostoru bývalého Sovětského svazu jevem neobvyklým. Lze je označit za atypické zejména z důvodu mimořádné stability zřízení. Prezident, respektive samovládce Alexandr Lukašenko, zde vládne autoritářským způsobem již 14 let, a nutno podotknout, že po celou dobu je jeho režim stabilní a z hlediska lidové podpory legitimní. Míru stability režimu Lukašenkova Běloruska ovlivňuje, vedle postoje běloruské společnosti, rovněž pozice demokratického tábora, který je tvořen oponenty prezidenta Lukašenka a jeho nedemokratického stylu vládnutí.

Současné postavení opozičních politických sil v systému je do značné míry důsledkem dlouhodobě ztížených podmínek pro jejich činnost. Ihned po nástupu k moci, tj. v roce 1994, si Lukašenko začal připravovat půdu pro neomezené vládnutí. Tento záměr obnášel odstranění všech překážek, jež mu bránily v usurpaci moci, tedy i faktické omezení činnosti, resp. neutralizaci demokratické opozice. Přestože využil všechny nástroje, které má k dispozici – legislativní, administrativní, represivní i propagandistické, opoziční síly se mu zcela eliminovat nepodařilo. Na druhou stranu, prezidentovi oponenti dosud neprojevili dostatek odhodlání a vůle sjednotit se a vytvořit silnou konsolidovanou entitu, jež by byla schopna ohrozit Lukašenkovu pozici v systému. Současné marginální postavení protisystémového tábora tedy není pouze výsledkem Lukašenkových restriktivních nástrojů, nýbrž také důsledkem slabosti opozičních politických stran a jejich neschopnosti koordinovat své aktivity a vystupovat jako celek. Roztříštěnost a nesourodost protilukašenských sil přitom značně omezuje jejich šance ohrozit postavení oficiální autority.

Cílem textu je poskytnout analýzu role opozice v současném Bělorusku, respektive analyzovat aktivity, úspěchy i nezdary oponentů Lukašenkova Běloruska, a to na příkladu prezidentských voleb 2001 a 2006. Volba hlavy státu má v Bělorusku mimořádný politický význam, neboť slouží k potvrzování legitimacy režimu a je jí věnována patřičná pozornost veřejnosti i všech politických činitelů. Je proto vhodným příkladem, na kterém lze demonstrovat slabé stránky i pozitiva opozičních snah.

Podoba běloruského stranického spektra a charakteristika opozičního tábora

Lukašenkův režim je velice sofistikovaný. Na jednu stranu neumožňuje spravedlivou politickou soutěž a stejně jako všechny jiné nedemokratické režimy tak zabraňuje střídání elit u moci, na druhou stranu zachovává politický pluralismus včetně ponechání legálního statusu opozičním politickým stranám. Režim tak navenek splňuje podmínky soutěživého systému a dává najevo formální příležitost k alternaci politické reprezentace. Ve skutečnosti však pozice opozičních sil dokazuje, že o existenci soutěživého rámce běloruské politické scény nemůže být řeč.¹ Strany neloajální vůči prezidentovi nedisponují žádným vlivem na politické dění a fungují spíše jako hnutí odporu.² V této souvislosti je nutné doplnit, že postavení všech politických stran, a to bez ohledu na jejich vztah k Lukašenkově režimu, je okrajové.³ Ani subjekty podporující prezidentův politický kurz tedy nemají faktickou moc. Na rozdíl od demokratické opozice však nejsou vystaveny hrozbě likvidace. Marginální vliv a nerelevantní pozice politických stran v systému vyplývá z faktu, že veškerou exekutivní moc a také rozhodující zákonodárnou činnost

¹ HOLZER, Jan – NOVÁK, Matěj: *Republika Bělorusko*. In: FIALA, Petr – HOLZER, Jan – STRMISKA, Maximilián a kol.: *Politické strany ve střední a východní Evropě. Ideově politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. Brno 2002, s. 48.

² JANDJUK, Vladislav: *Politická transformace v Bělorusku v 90. letech a prezidentské volby 2006*. In: BUDIL, Ivo – ZÍKOVÁ, Tereza: *Totalitarismus 2. Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Plzeň 2006, s. 54.

³ Lukašenko se nepotřebuje opírat o politické strany, v systému osobní moci, jenž vybudoval, neexistuje žádná struktura, žádná síť nomenklatury.

vykonává prezident se svým aparátem.⁴ Právě on je tím jediným, kdo rozhoduje o politickém vývoji země. Parlament nemá reálnou moc a boj politických stran o zastoupení ve slabém, takřka bezmocném Národním shromáždění tudíž v podstatě postrádá smysl. Účast v zastupitelských orgánech nevypovídá o vlivném postavení daných politických stran, nýbrž o snaze režimu skrýt navenek svou skutečnou povahu.⁵

Podoba stranického systému přirozeně reflektuje povahu politického režimu. Vzhledem k ryze formálnímu charakteru politické soutěže po roce 1996⁶ pozbyly ideologické odlišnosti mezi jednotlivými stranami na významu. Identifikace politických stran probíhá podle jejich postoje, respektive míry loajality k osobě prezidenta. Programové zaměření té které strany má druhotnou roli. Stranické spektrum je tedy rozděleno na dva tábory – skupinu protilukašenkovských stran a tábor podporující politiku prezidenta. Dokonce i komunisty rozdělil vztah k Lukašenkovi. Jeho přívrženci se odštěpili od Běloruské strany komunistů (PKB) a v roce 1996 vytvořili, respektive opět obnovili Komunistickou stranu Běloruska (KPB), zatímco zbylá část PKB autoritářský způsob vlády odmítla a řadí se do opozičního tábora.⁷

Vedle KPB podporuje Lukašenka výrazně pravicová Republikánská strana práce a spravedlnosti (RPPS), tradiční zastávce politického kurzu prezidenta, Běloruská sociálně-sportovní strana a od roku 2000 také Agrární strana, dříve opoziční síla, jež se po vnitřním rozkolu zapříčiněném ústavní krizí z roku 1996 přiklonila na stranu prezidenta. Ne zcela vyhraněnou pozici ve stranickém systému zaujímá Liberálně demokratická strana (LDP), která jedná značně pragmaticky a svou orientaci přizpůsobuje podle aktuálních podmínek a potřeb. V současné době ji lze označit jako stranu spíše loajální vůči osobě prezidenta.⁸ Na druhé straně spektra stojí opoziční síly zastoupené v čelní pozici Běloruskou národní frontou (BNF), Konzervativně-křesťanskou stranou BNF (KChP BNF), jež vznikla v roce 1999 odštěpením od BNF,⁹ Sjednocenou občanskou stranou (AGP),¹⁰ již zmíněnou Běloruskou stranou Komunistů (PKB), stranou Běloruská sociálně-demokratická „Gramada“ (BSDG), Běloruskou sociálně-demokratickou stranou „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG),¹¹ Běloruskou stranou žen „Naděje“, Běloruskou rolnickou stranou (BSP), Běloruskou stranou práce (BPL) a marginálními zelenými

⁴ HLAVÁČEK, Petr – HOLZER, Jan: *Lukašenkovo Bělorusko. Případová studie nedemokratického režimu*. Středoevropské politické studie, 7, 2005, č. 4. www.cepsr.com

⁵ PYATKEVICH, Ales: *Belarusian Parties. Belarusian Politicians*. In: BULHAKAW, Valer (ed.): *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election.*, Minsk, Varšava 2001, s. 267.

⁶ Rok 1996 je v dějinách novodobého Běloruska významným mezníkem, protože tehdy prezident A. Lukašenko plně konsolidoval moc do svých rukou a nastolil autoritářský režim.

⁷ HOLZER, J. – NOVÁK, M.: *c. d.*, s. 47.

⁸ PYATKEVICH, A.: *c. d.*, s. 291.

⁹ Po vnitřním rozkolu se strana rozdělila na Konzervativně-křesťanskou BNF a umírněnější BNF.

¹⁰ Sjednocená občanská strana vznikla spojením Sjednocené demokratické strany a Občanské strany. PYATKEVICH, A.: *c. d.*, s. 267.

¹¹ Rozkol uvnitř sociálně-demokratické Lidové Hromady dal v roce 1996 vznik třem novým politickým uskupením – část členské základy zůstala v Lidové Hromadě, další část utvořila prorožimní Běloruskou sociálně-demokratickou stranu národní shody a zbytek založil liberálně orientovanou Běloruskou sociálně-demokratickou Hromadu. LIKHARTOVICH, Yury: *Formation of Belarusian Political Arena* (nestránkováno). www.eedc.org.pl

uskupeními - Běloruskou ekologickou stranou (BEP) a Stranou zelených Běloruska (PZB).¹²

Seskupení v jednom táboře není zárukou jednotného postupu politických stran.¹³ Opoziční síly, byť jsou formálně sjednocené, nikdy zcela nekoordinovaly svůj postup, alespoň ne dlouhodobě. Ochota vytvořit jednotnou entitu výrazně stoupá před volbami, po jejich uskutečnění však opoziční tábor začíná ovládat vnitřní spory. Tento jev je možné pozorovat po celou dobu trvání Lukašenkova režimu. Ačkoliv je postoj k samovládci silným jednotícím prvkem, mezi stranami stále převládá duch bojovnosti, jež jim současně brání v jednotě. Roztříštěnost je do značné míry způsobena různorodostí a počtem stran v rámci opozičního tábora. Možnou příčinou rozepří je rovněž boj o finanční zdroje,¹⁴ potažmo spory související s jejich přerozdělováním. Největší problém však pravděpodobně spočívá v touze některých stran stát v čelní pozici opozičního tábora a koordinovat jeho aktivity. Boj o moc v rámci politického systému nahradilo v podmínkách nedemokratického nesoutěživého systému soupeření jednotlivých opozičních sil o jejich postavení uvnitř tábora.¹⁵

Dalším klíčovým aspektem, jež je překážkou jednoty opozice a zároveň tak oslabuje pozici protilukašenkovských stran v systému, je vztah k Ruské federaci. Ostatně, postoj k běloruskému sousedovi byl vždy dělicí linií běloruského stranického spektra i společnosti. Zatímco Strana BNF jako tradiční odpůrce všeho sovětského striktně odmítá kooperovat s Ruskou federací, ostatní strany se případné spolupráci, jež by mohla vést k odstranění Lukašenka, nebrání.¹⁶ V otázce rusko-běloruské unie jsou zastánci úzkých vazeb na Ruskou federaci zejména Běloruská strana komunistů (PKB) a levicovější křídlo Běloruské sociálně-demokratické strany „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG), zatímco zbytek demokratické opozice podporuje spolupráci omezenou na ekonomickou rovinu.¹⁷ V této souvislosti je třeba podotknout, že Běloruská sociálně-demokratická strana „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG), ačkoliv se řadí k protirežimním stranám, nikdy přímo nekoordinovala své aktivity se zbytkem tábora. Její názorová odlišnost se projevila např. při parlamentních volbách 2000, kdy jako jediná nesouhlasila s rozhodnutím opozice bojkotovat volby.

Největším dilematem všech opozičních stran byla až do roku 2001 otázka jejich účasti ve volbách, ať už parlamentních nebo prezidentských. Volby spolu s institutem

¹² HOLZER, J. - NOVÁK, M.: *c. d.*, s. 50-61.

¹³ Z výše uvedeného vyplývá, že běloruská politická scéna oplývá množstvím politických stran. Ty jsou však malé - průměrná členská základna se pohybuje od 1 000 do 4 000 členů - a politicky bezvýznamné. MARPLES, David, R. - PADHOL, Uładzimir: *The Democratic Political Opposition*. In: FORBRIG, Joerg - MARPLES, David R. - DEMEŠ, Pavol (eds.): *Prospects for Democracy in Belarus*. Washington, D. C. 2006, s. 47.

¹⁴ Běloruská opozice je financována z grantů západních států, ačkoliv v poslední době má kvůli administrativním zásahům prezidenta značně ztížené podmínky pro čerpání peněz. Mnoho opozičních organizací již proslulo tím, že veškerá jejich činnost je zaměřena na pouhé získávání financí. Snaha čerpat peníze je přitom pro některé opoziční subjekty důležitější než boj s režimem. To samozřejmě diskredituje opozici jako celek, jež je mnohými občany vnímána jako pouhý „grantojed“. BRZEZIECKI, Andrzej: *Všední život v Bělorusku (3)*. Listy, 36, 2006, č. 5, s. 43.

¹⁵ LIKHTAROVICH, Y.: *c. d.*

¹⁶ MARPLES, D. R. - PADHOL, U.: *c. d.*, s. 56.

¹⁷ NEKVAPIL, Václav: *Musíme zničit strach občanů*. Rozhovor s Alexandrem Milinkievičem. Mf Dnes, 21. 10. 2006, s. D/6.

referenda mají legitimizační funkci, tzn. slouží k potvrzení legitimacy režimu.¹⁸ Zatímco pro Lukašenka jsou demonstrací jednoznačné podpory stávající podobě formy vlády i jeho osobě, pro opozici znamenají nesnadné rozhodování. Její účast ve volbách je de facto výrazem potvrzování legitimacy režimu, na druhou stranu zároveň jedinou možností opozičních politických stran upozornit na sebe.¹⁹ Je zcela zřejmé, že opozice v podmínkách Lukašenkova vládnutí volby nikdy vyhrát nemůže, přestože nebo snad právě proto, že lze v posledních letech vysledovat patrný trend přibývání příznivců protilukašenského tábora, ale alespoň může demonstrovat existenci alternativy vůči stávajícímu režimu. Účast opozičních stran ve volbách tak není nesmyslnou a marnou snahou bojovat o mandáty, nýbrž jediným způsobem, jak využít možnost k přesvědčení obyvatelstva o smysluplnosti jejich cílů a jak pro ně získat podporu veřejnosti. Úkolem opozice je masová celospolečenská mobilizace, protože jen ta má moc porazit režim. Současný stav však nenavádí k přesvědčivosti opozičního tábora. Přestože neustále narůstá počet sympatizantů změny režimu, pouze 27 % z nich podporuje ve volbách opoziční politické strany.²⁰ Tak malá podpora svědčí o převažující nedůvěře změnám nakloněných obyvatel v opoziční tábor (tento jev je dále zkoumán a analyzován, viz níže).

Prezidentské volby 2001 – vítězství v sovětském stylu

Prezidentské volby uskutečněné v roce 2001 byly klíčovou událostí běloruského politického života po roce 1996. Stěžejní význam volby prezidenta, jež byla konána poprvé od převzetí moci A. Lukašenkem, si uvědomovaly také opoziční politické strany. Rozhodly se proto postavit kandidáta a poprvé od roku 1995 se tak aktivně účastnit volebního klání. Volební hlavy státu předcházely parlamentní volby, které proběhly v roce 2000. Přestože pro opoziční tábor znamenaly jedinou možnost oslovit voliče legální formou a zároveň příležitost upoutat pozornost občanů před prezidentskými volbami, ignoroval je jako výraz nesouhlasu s nedemokratickým charakterem voleb. Třebaže byla neúčast opozičních stran ve volbách do Národního shromáždění neprozřetelná, před opozicí nyní stál daleko významnější úkol, a to zmobilizovat své síly a postavit se Lukašenkovi v prezidentských volbách, jež jsou skutečnou manifestací moci, a tudíž je jim věnována pozornost celé společnosti.

V první řadě stál před protilukašenským táborem zásadní a zároveň nesnadný úkol nominovat společného kandidáta, na kterém se všechny opoziční strany shodnou a jemuž poskytnou bezvýhradnou podporu. V této chvíli se projevil charakteristický rys opozice, jež provází veškeré její společné aktivity a zároveň předurčuje její slabost, a tím

¹⁸ HOLZER, J. - HLAVÁČEK, P.: *c. d.*

¹⁹ Jindy je opozice vystavena obrovskému tlaku. Veškerá opoziční činnost je stíhána. Politické subjekty musí procházet náročnou přeregistrací, jež jim nakonec ani nebývá často udělena.

²⁰ SILITSKI, Vitali: *The Role of Parliament in the Belarusian System of Power* (nestránkováno). www.eedc.org.pl (12. 10. 2006).

je názorová nesourodost a roztříštěnost pramenící z osobních²¹ i politických neshod. Přestože diskuse o vhodném uchazeči začala s dostatečným předstihem, hned na podzim roku 2000,²² teprve měsíc před konáním prezidentských voleb, byl znám kandidát demokratické opozice. Tím se stal Vladimír Hančaryk, odborový předák a politik sovětské éry.²³ Jeho nominaci předcházely vleklé dohady a konfrontace uvnitř demokratického tábora o vhodném, a hlavně pro všechny opoziční strany vyhovujícím kandidátovi.²⁴ K původně třem potenciálním uchazečům o prezidentský post navrženým Koordinační radou demokratických sil – Vladimíru Hančarykovi, Semjonu Domašovi a Michailu Čigirovi se později připojili ještě Pavel Kazlowski a Sergej Kaljakin. Kromě posledně zmíněného žádný z kandidátů nebyl členem politické strany. Zatímco Federace odborových svazů se spolu s opoziční Běloruskou stranou komunistů (PKB) a Běloruskou sociálně-demokratickou stranou „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG) snažily prosadit V. Hančaryka, nejmocnější pravicové opoziční strany BNF a Sjednocená občanská strana (AGP) podporovaly v kandidatuře S. Domaše.²⁵ Třetí koalici tvořilo samotných pět výše zmíněných potenciálních kandidátů, jež měli sami mezi sebou zvolit jednoho, kterého vyšlou do boje proti Lukašenkovi. Zavázali se, že tak učiní nejpozději do 15. července.²⁶ Stanovený termín nedodrželi, společného kandidáta určili až 21. července, a to na základě počtu obdržených podpisů. Podle ústavy z roku 1996 může být registrován jako uchazeč běloruský občan, jenž nasbírá minimálně 100 tisíc podpisů oprávněných voličů. Tuto podmínku se podařilo splnit pouze V. Hančarykovi a S. Domašovi. S. Domaš byl poté přiměn stáhnout svou kandidaturu ve prospěch V. Hančaryka. Jako společný kandidát sjednocené opozice, respektive široké společenské koalice,²⁷ byl oficiálně potvrzen na pátém Kongresu demokratických sil uskutečněném 4. srpna 2001.²⁸ Kromě V. Hančaryka do volebního klání vstoupil ještě populistický politik Sergej Gajdukevič, předseda liberálně demokratické strany, jehož účast a role ve volbách však nebyla zcela jasná. Jedním z prostředků režimu, jak rozptýlit hlasy opozice bývá nasazení vlastního opozičního kandidáta, jenž se formálně vymezuje proti režimu. Gajdukevičův postoj vůči

²¹ Je známo, že mezi některými opozičními politiky, jako např. mezi V. Viačorkou a Y. Belenkiem, panuje rivalita a vzájemná nesnášenlivost. Jiní, jako např. S. Šuškievič nebo S. Papkou, zase jen stěží akceptují názory ostatních. NISTSIUK, Uladzimir: *Myth About United Belarusian Opposition Destroyed*. <http://elections.belapan.com/parliament2000/eng/article.php?show=673&rubrica=23> (15.10.2006).

²² YEKADUMAVA, Iryna: *The Selection of Candidates*. In: BULHAKAW, V. (ed.): *c. d.*, s. 193.

²³ JANDJUK, V.: *c. d.*, s. 55.

²⁴ Přestože V. Hančaryk vystupoval jako jediný kandidát sjednocených opozičních sil, zdaleka neměl jednoznačnou podporu celého tábora. O pouze formálním charakteru jednoty opozice svědčí fakt, že ještě v srpnu se opoziční strany dohadovaly na programových prohlášeních a koaličních smlouvách, jež V. Hančaryk musel podepsat, aby získal jejich oficiální podporu. NOVÝ, Petr: *Nevyrované šance: Na co ukazují běloruské volby?* Mezinárodní politika, 25, 2001, č. 10, s. 17.

²⁵ MARPLES, David R. – PADHOL, Uladzimir: *The Dynamics of the 2001 Presidential Election*. In: WHITE, Stephen – KOROSTEVA, Elena – LÖWENHARDT, Joan (eds.): *Postcommunist Belarus*. New York 2005, s. 81.

²⁶ Pokud by tak neučinili, Kongres demokratických sil by sám zvolil kandidáta.

²⁷ Vzhledem k tomu, že nominování kandidátů neměli být akceptovatelní pouze politickými stranami, nýbrž veškerou protirežimní opozicí, jež zahrnuje rovněž demokratické odbory a nevládní organizace, byl jako výraz shody užít název kandidát široké společenské koalice.

²⁸ YEKUDAMAVA, Iryna: *The Process of Building the Electoral Coalition of Democratic Candidates*. In: BULHAKAW, V. (ed.): *c. d.*, s. 205–208.

Lukašenkovi nebyl v tomto ohledu zcela čitelný. Ačkoliv se sám označil za prezidentova oponenta, byl prvním, kdo mu ihned po zveřejnění výsledků gratuloval k vítězství, proto jeho deklarovaná pozice přinejmenším budí spekulace.

Pokud vezmeme v úvahu skutečnost, že v nedemokratických podmínkách Lukašenkova Běloruska politická opozice kvůli mocenským nástrojům a efektivní propagandě zdaleka nemá stejnou výchozí pozici jako oficiální autorita, pak je s podivem, že se sama svým jednáním ještě podílí na upevňování již tak slabého statusu. Neschopnost shodnout se na společném kandidátovi připravila protilukašenkovské síly o příležitost seznámit jej blíže s veřejností, pracovat na propagaci jeho programu. V této souvislosti je třeba také připomenout negativní vliv bojkotování parlamentních voleb v roce 2000. Jakkoliv se neúčast ve zmanipulovaných volbách v tu chvíli zdála být správným řešením a jediným způsobem, jak se nezdiskreditovat, tato taktika se v konečném důsledku demokratické opozici nevyplatila. Ignorováním voleb se připravila o možnost oslovit voliče a získat zázemí pro další činnost.²⁹ Zatímco se tábor protirežimních sil, a to až příliš dlouho, zabýval otázkou, zda se svou účastí ve volbách má podílet na poskytování legitimity kritizovanému režimu nebo si ponechat čistý štít, izoloval se, zůstal oddělený od společnosti. Sám se tak zbavil možnosti vytvořit si pevnější vazbu na tu část voličstva, jež není se stávající podobou režimu zcela spokojena. Přitom průzkumy veřejného mínění naznačovaly, že nezanedbatelná část společnosti je po sedmi letech vlády Lukašenka nespokojená a uvítala by změnu (viz tabulka č. 1). Přestože prezidentova pozice byla stále poměrně stabilní a relativně silná (viz tabulka č. 2), v únoru 2001 byly teprve pouhé dvě pětiny voličů zcela přesvědčeny o tom, že v nadcházejících volbách budou volit Lukašenka.³⁰ Lze tedy předpokládat, že ochota podpořit opozičního kandidáta by byla daleko větší v případě, že by opozice své úsilí soustředila na vypracování taktiky, jak zaujmout nespokojenou nebo nerozhodnutou část elektorátu, namísto neustálého řešení svých vnitřních problémů a nesrovnalostí, jež ji nakonec zaměstnaly natolik, že se občanům a potenciálním voličům zcela odcizila. O to hůř získávala jejich důvěru těsně před volbami, kdy navíc byla ve svých aktivitách značně omezená státní mocí, která skrze prostředky dezinformační, diskreditační kampaně³¹ a znemožnění přístupu do celostátních médií aktivně bránila propagaci opozičního kandidáta.

Tabulka č. 1:

Jste spokojeni s A. Lukašenkem po šesti letech jeho vládnutí? (vyjádřeno v %)

	Červen 2000	Srpen 2000	Září 2000	Říjen 2000	Listopad 2000
Jsem spíše nespokojen/a	32,0	41,6	32,7	35,8	36,3
Jsem částečně spokojen/a, částečně nespokojen/a	44,5	40,5	42,6	41,1	42,9
Jsem spíše spokojen/a	22,3	17,6	23,7	22,4	20,3

Zdroj: IISEPS

²⁹ MARIAN, Jan: *Bělorusko se připravuje na „horký politický podzim“*. Mezinárodní politika, 24, 2000, č. 9, s. 22.

³⁰ IISEPS News, 2001, č. 1, s. 55. <http://www.iiseps.org/ebullet01-1.html> (9. 3. 2007)

³¹ BULHAKAW, Valer: *The Campaign of Alyaksandar Lukashenka*. In: BULKHAW, V. (ed.): *c. d.*, s. 213.

Tabulka č. 2:

Přejete si, aby A. Lukašenko setrval v úřadu prezidenta republiky ještě jedno volební období? (vyjádřeno v %)

Možnosti	Únor 2001	Duben 2001	Červen 2001
ANO	41,6	34,0	38,6 ³²
NE	32,3	40,7	38,3

Zdroj: YEKADUMAW, Andrey: *The Dynamics of Alyksandar Lukashenka's Ratints and the Results of the Presidential Election*. In: BULHAKAW, V. (ed.): c. d., s. 229.

Z průzkumů veřejného mínění mapujících názor společnosti v období několika měsíců před konáním voleb vyplynulo, že Lukašenko již není jedinou a nenahraditelnou osobností běloruské politické scény a že mezi voliči narůstá počet sympatizantů podporujících změnu ve vedení státu (viz tabulka č. 3). Současně však pouze 12,1 % z dotazovaných uvedlo, že zná vhodného politika, jenž by mohl Lukašenka vystřídat, zatímco 50 % respondentů si nebylo vědomo žádné reálné alternativy vůči současné autoritě.³³ Nebylo tedy překvapivé, že když byli občané tázáni, koho budou v prezidentských volbách volit, vyslovili se většinou pro současného prezidenta (viz tabulka č. 4). Srpnový volební průzkum dal jasně najevo, že i kdyby Lukašenko s výsledky nemanipuloval a volby proběhly podle pravidel demokratické soutěže, přesvědčivě by je vyhrál. Preference ostatních kandidátů se totiž pohybovaly na hranici statistické chyby (viz tabulka č. 5).

Tabulka č. 3:

Koho byste rádi viděli jako prezidenta republiky Bělorusko? (vyjádřeno v %)

Varianty odpovědi	Duben 2001
A. Lukašenko	33,6
Nezávislý kandidát	26,5
Kandidát široké demokratické opozice	10,2
Kandidát z opozičních stran	3,0
Jiný kandidát	4,6
DA/NA	22,1

Zdroj: IISEPS

³² Patrný vzestup podpory Lukašenkovi je způsoben efektivní volební kampaní, jež byla vystupňována oficiální mocí právě v červnu.

³³ IISEPS News, 2001, č. 2, s. 44. <http://www.iiseps.org/ebullet01-2.html> (10. 3. 2007)

Tabulka č. 4:

Kdyby se prezidentské volby konaly zítra, koho byste volili? (odpovědi v %)

Možnosti*	Duben 2000	Září 2000	Listopad 2000	Únor 2001	Duben 2001
A. Lukašenko	38,4	36,3	38,2	41,4	37,2
I. Čigir	3,1	2,4	4,5	3,3	6,6
S. Domaš	-	-	-	1,2	2,7
Z. Pazňak	1,7	1,5	0,9	1,4	2,4
S. Šuškievič	2,4	2,4	4,5	0,5	1,4
V. Hančaryk	-	-	0,3	1,5	1,3
P. Kozlovsky	-	-	-	0,2	1,0
S. Gajdukevič	-	0,6	0,7	0,6	0,7
V. Yermošin	0,7	0,5	1,6	0,4	0,6
S. Kaljakin	0,5	0,4	0,3	0,2	0,6

*Jména těch, kteří byli zahrnuti v předchozích průzkumech a obdrželi více než 0,5 %.

Zdroj: IISEPS

Tabulka č. 5: Koho z následujících kandidátů v prezidentských volbách budete volit?

Možnosti	Vyjádřeno v %
A. Lukašenko	47,4
S. Domaš	12,1
V. Hančaryk	11,4
S. Gajdukevič	4,1
Nikoho z nich	10,6
Žádná odpověď	14,4

Zdroj: YEKADUMAW, A.: *The Dynamics of Alyaksandar Lukashenka's Ratings*, s. 224.

Nabízí se otázka, proč voliče, zejména ty nerozhodnuté a ovlivnitelné,³⁴ nezaujal kandidát sjednocených opozičních sil V. Hančaryk. Ačkoliv nelze opomenout značně ztížené podmínky pro jeho propagaci,³⁵ určujícím faktorem, jež výrazně snížil šance opozice, byla právě osobnost V. Hančaryka. Odborový předák zcela určitě nevytvořil dojem vhodné alternativy vůči současnému prezidentovi. Přitom klíčovým předpokladem pro možnost zaujmout váhající část elektorátu bylo nabídnutí silné vlivné osobnosti vzbuzující v lidech důvěru a představitele schopného potýkat se s běžnými problémy vo-

³⁴ Stabilitní voličskou základnu Lukašenka tvoří zejména starší lidé se základním vzděláním žijící na vesnici na východě země. Jejich podpora prezidentovi se pohybuje mezi 35 a 50 %. Dalších 30 až 45 % voličstva tvoří názorově nevyhranění, tedy ovlivnitelní občané. Zcela protirežimní postoj zastává asi 20 % občanů, z nichž většinu tvoří mladí lidé a inteligence, jež se ztotožňují s demokratickou opozicí. LYAKHOVICH, Andrey: *Structure of the Belarusian Electorate*. In: BULHAKAW, V. (ed.): *c. d.*, s. 159–163.

³⁵ Kvůli ignorování ostatních kandidátů státními médii a účinnými nástroji zabraňujícími jejich efektivní volební kampani ještě několik týdnů před termínem voleb nebyly dostatečně obeznámeny se všemi kandidáty asi dvě třetiny obyvatel. IISEPS News, 2001, č. 3, s. 24. <http://www.iiseps.org/ebullet01-3.html> (10. 3. 2007)

ličů, kteří nežijí idejemi politiky, nýbrž každodenními sociálními otázkami. V. Hančaryk však nebyl typem konstruktivního politika, jenž by byl zárukou zlepšení poměrů. Ba ani nebyl vhodným a schopným soupeřem Lukašenka. Jeho slabost si ostatně uvědomovali i někteří představitelé sjednoceného opozičního tábora odmítající podporovat Hančarykovu předvolební kampaň.³⁶ Vedle široce akceptovatelného kandidáta je další nutnou podmínkou pro možnost přesvědčit voliče o existující alternativě konstruktivní program. Opoziční demokratické síly však žádný takový nenabídl, nebyly schopny představit svou vizi změny, neboť neměly vypracovaný reálný plán, jak přejít od autoritářského režimu k demokratickému zřízení.³⁷ Navíc namísto očekávané pozitivně laděné kampaně se opozice prezentovala téměř výhradně kritikou Lukašenka. Program V. Hančaryka, jenž byl založen na zdůrazňování negativních aspektů prezidentova vládnutí, zejména pak stavu ekonomické situace³⁸ a připomenutí odstraňování nepohodlných politiků, mu však v boji s režimem stačit nemohl. Pouhá kritika bez konstruktivních návrhů na změnu jen stěžuje změně veřejné mínění. Negativistická kampaň V. Hančarykovi nepomohla získat důvěru občanů (viz tabulka č. 6).

Tabulka č. 6:

Míra důvěry v jednotlivé politiky kandidující na post prezidenta republiky (vyjádřeno v %)

	Duben 2001	Červen 2001
A. Lukašenko	39,4	39,8 ³⁹
V. Hančaryk	9,7	6,3
S. Gajdukevič	3,4	1,7

Zdroj: IISEPS

Zatímco opozice pochybila a nezvolila správnou taktiku, jak oslovit potenciální voliče, čímž v podstatě značně usnadnila pozici Lukašenkovi, on nic neponechal náhodě a využil všechny nástroje, jež měl k dispozici, aby si zajistil vítězství. Přičemž jeho cílem nebylo pouze vyhrát, ale zvítězit přesvědčivou většinou hlasů, které jsou prostředkem pro ospravedlnění a legitimizování jeho stylu vládnutí i režimu jako takového.⁴⁰ Hlavním nástrojem pro dosažení přesvědčivého vítězství byla neutralizace kandidáta sjednocených

³⁶ MAKSYMCIUK, Jan: *Belarus: Can the Opposition Unite to Challenge Lukashenka?* Radio Free Europe, Radio Liberty, 3. 10. 2005. <http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/10/B9AE2A11-78C0-4CFD-AD71-DE99DEB73CD6.html> (2. 4. 2007)

³⁷ NOVÝ, P.: *c. d.*, s. 18.

³⁸ MARPLES, D. R. - PADHOL, U.: *c. d.*, s. 85.

³⁹ Poměrně vysoká důvěra v prezidenta vyjádřená občany značí, že ačkoliv společnost byla ochotná připustit možnost alternace moci, Lukašenko pro ni přece zůstával jistotou. Byl zárukou zachování všech prvků sociálního systému sovětského typu. Ten se vztahuje na pracující ve státním aparátu, tedy na většinu společnosti. U opozičních kandidátů zdaleka nebylo jisté, jaké sociální podmínky ve státě by jejich vládu doprovázely.

⁴⁰ YEKUDAMAW, A.: *The Dynamics of Alyksandar Lukashenka's Ratings*. In: BULHAKAW, V. (ed.): *c. d.*, s. 231-232.

opozičních sil skrze zabránění jeho přístupu do médií. Zatímco Lukašenko se spoléhal na obrovskou mediální podporu své volební kampaně, opoziční kandidáti byli televizi, rádiem i tiskem zcela ignorováni. Veškerý prostor v médiích byl vyhrazen propagandě a aktivitám prezidenta.⁴¹ Přestože činnost nesourodé opozice nemohla Lukašenka ohrozit, snažil se zabránit jakékoliv příležitosti její prezentace a propagace.⁴² Nemožnost blíže seznámit opozičního kandidáta se společností byla ještě posílena zákazem vydávat a distribuovat propagační tiskoviny, či veřejně se shromažďovat na volném prostranství během předvolební kampaně.⁴³ Nutno dodat, že Lukašenko svou volební strategii nezákládal pouze na jednostranné podpoře své osoby prorežimními médii a úsilí všemožně zabránit opozičním kandidátům dostat se do pomyslného vedení, ale nabídl voličům také konstruktivní program. Ten byl primárně zaměřený na ekonomické otázky. Lukašenko si byl vědom toho, že zřetelné snižování jeho podpory během posledních let souvisí zejména se sociálně-ekonomickými podmínkami, proto do programu zahrnul také plán na ekonomickou reformu. Populistickým krokem učiněným směrem k jeho tradičnímu elektorátu bylo zvýšení platů dělníkům hned v prosinci 2000 a ohlášený záměr dalšího nárůstu minimálně o 15 %.⁴⁴ Lukašenkova strategická a profesionální volební kampaň, jež kontrastovala s negativně laděnou slabou kampaní demokratické opozice, byla ve spojení s nástroji na omezení vlivu ostatních kandidátů účinná. Přesto předvolební průzkumy indikovaly podporu v rozmezí třetiny až poloviny všech voličů.⁴⁵

Volby, které se konaly 9. září 2001, proběhly podle očekávání, tedy nedemokratickým způsobem. Ve volebních komisích nebyl zastoupen žádný představitel politické strany a ke sčítání hlasů nebyli připuštěni zahraniční pozorovatelé.⁴⁶ Výsledky státní moc falzifikovala do té míry, aby Lukašenko mohl světu oznámit své elegantní vítězství⁴⁷ hned po prvním kole voleb. Podle oficiálních výsledků tedy přesvědčivě vyhrál se ziskem 75,65 % hlasů při 84% volební účasti (viz tabulka č. 7). Zatímco Moskva vyjádřila spokojenost nad vítězstvím Lukašenka, mezinárodní společenství, na základě závěrečné zprávy pozorovatelské mise OBSE,⁴⁸ výsledky voleb neuznalo.

⁴¹ HILL, Ronald J.: *Belarus's Presidential Non-Election*. Journal of Communist Studies and Transition Politics, 18, 2002, č. 2, s. 130.

⁴² V. Hančaryk a S. Gajdukevič měli možnost seznámit se z voliči přes nezávislý tisk, avšak ten jim nedával naději na efektivní zviditelnění se. Ačkoliv v Bělorusku vychází nezávislé noviny a časopisy, přístup k nim má jen velmi omezený počet čtenářů. JANEBA, Tomáš: *Bělorusové jsou nespokojeni, ale strach je ochromuje*. www.anopress.cz (9. 2. 2007)

⁴³ JANDJUK, V.: *c. d.*, s. 56.

⁴⁴ IISEPS News, 2001, č. 1, s. 54.

⁴⁵ Pro porovnání, v roce 1994 měl Lukašenko podporu 45-50 % obyvatel. YEKADUMAW, A.: *c. d.*, s. 231.

⁴⁶ JANDJUK, V.: *c. d.*, s. 56.

⁴⁷ HILL, R. J.: *c. d.*, s. 137.

⁴⁸ Podle pozorovatelů OBSE průběh voleb neodpovídal požadavkům demokratických standardům formulovaných v dokumentu z Kopenhague z roku 1990. *International Limited Election Observation Mission 2001 Presidential Election in the Republic of Belarus*. Minsk, OSCE-Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2001, s. 3.

Tabulka č. 7: Výsledky prezidentských voleb 2001

Kandidáti	Zisk hlasů (vyjádřeno v %)
A. Lukašenko	75,60
V. Hančaryk	15,40
S. Gajdukevič	2,50

Zdroj: <http://psephos.adam-carr.net/countries/b/belarus/belarus.txt>

Proběhlé prezidentské volby nebyly pouze výrazem manifestace moci Lukašenka, ale také ukázkou slabosti opozice. Evidentní prohru protirežimního demokratického tábora přitom nelze hodnotit z hlediska výsledků voleb, neboť je zcela zřejmé, že v podmínkách nedemokratické soutěže by bylo chybou určovat vítěze a poražené. Volby mohou být pokládány za selhání opozice zejména z toho důvodu, že nedokázala naplnit svůj cíl, a to je přesvědčit ovlivnitelné nerozhodnuté voliče o existenci alternativy vůči stávajícímu režimu. Opoziční kandidát V. Hančaryk si nezískal změnám nakloněnou část společnosti, nebyl pro ni důvěryhodnou osobností, nedokázal ji zmobilizovat k povolením masovým protestním akcím jako výrazu vyjádření nespokojenosti s výsledky a nedemokratickým průběhem voleb. Na druhou stranu za úspěch lze považovat už snahu oponentů režimu vyvíjet aktivitu po šesti letech trvajících represích a cílené snaze oficiální moci eliminovat opozici. Jednoznačně pozitivními trendy, jež vyšly při volbách najevo, byly sjednocení dosud značně roztříštěné opozice za jednotným alternativním kandidátem⁴⁹ a patrná rostoucí nespokojenost běloruské společnosti s režimem vyjádřená v průzkumech veřejného mínění.

Při hodnocení role opozice a její schopnosti oslovit voliče nelze nevízt v potaz její omezené možnosti, jak se blíže seznámit s potenciálními voliči a utvořit si na ně užší vazbu. Opoziční kandidáti nemají k dispozici televizi, rozhlas, ani noviny. Přitom média jsou klíčovým prostředkem politické komunikace. Zamezení k jejich přístupu nepochybně oslabilo pozici V. Hančaryka. Zde je však na místě položit si otázku, do jaké míry bylo neschopností či jeho osobním selháním oslovit občany a do jaké míry byla nemožnost seznámit voliče s alternativou vůči stávajícímu systému vlády způsobena zamezením prezentace opozičních vizí v médiích.

⁴⁹ ŠÍR, Jan: *Belarus after Presidential Election*. Diskuse s Vincukem Viačorkou a Petrem Marešem. http://www.diplomacie.info/en/about_us/discussions/archive_of_discussions/index.php?ID=&shrnuti=ano&ID-diskuse=217 (25. 3. 2007)

Prezidentské volby 2006 v podmínkách utužené diktatury

Další volební období Lukašenka probíhalo ve znamení posilování a utužování režimu. Jestliže do roku 2001 lze systém jeho vlády charakterizovat jako relativně mírnou autokracii,⁵⁰ po volbách začínal režim nabírat zjevné totalitní rysy. Prezident se ihned po svém znovuzvolení soustředil na posilování kontroly těch oblastí sociálního, politického a ekonomického života, které mohly znamenat potenciální hrozbu jeho stabilitě. Zejména se snažil omezit a potlačit občanskou společnost. Způsobem, jak docílit jejího ovládnutí bylo důsledné potírání a blokování činnosti politických stran skrze zpřísněnou právní regulaci jejich registrace, zamezení politizace občanských sdružení⁵¹ a znesnadnění jejich činnosti zákazem přijímat finanční pomoc ze zahraničí, a v neposlední řadě také vytváření atmosféry strachu ve společnosti.⁵² Lukašenko takto činil na základě několika podnětů a faktorů. V prvé řadě reagoval na zjevný trend posledních let, jenž spěje ke snižování podpory jeho osobě (viz tabulka č. 8).⁵³ Zatímco u svých tradičních a loajálních voličů ztrácel preference v důsledku stále klesající životní úrovně, zbylá část obyvatelstva, a nejvíce pak mladá generace, vyjadřovala nespokojenost nad nedemokratickými praktikami režimu a nedostatečnou osobní svobodou. V chování obyvatel po volbách 2001 bylo možné vysledovat posun směrem k aktivizaci občanské společnosti. Odpovědí Lukašenka na pro něj jednoznačně nepříznivý trend bylo zvýšení agresivity vnitřní běloruské politiky⁵⁴ a zároveň zesílení státní propagandy zaměřené na zdůrazňování negativ demokratické tranzice.

Tabulka č. 8: Hodnocení a míra důvěry v A. Lukašenka

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Hodnocení	44,3	52,2	46,0	38,4	37,2	30,9	26,2
Důvěra v prezidenta (vyjádřeno v %)	45,0	48,0	41,0	39,2	33,8	32,4	33,6

Zdroj: IISEPS

Dalším faktorem, jenž prezidenta přiměl k posilování totalitního systému, byl strach z revolucí proběhlých na Ukrajině a v Srbsku. Události v okolních státech v něm ještě

⁵⁰ Kromě potírání opoziční činnosti politických stran se systém vyznačoval mírností. Přestože Lukašenko vládl s odkazem na éru Sovětského svazu, neobnovoval sovětský totalitní styl vlády. Ačkoliv byl omezován prostor pro svobodný tisk a politické organizování, stále byla respektována určitá zóna autonomie. SILITSKI, V.: *Internal developments in Belarus*, s. 25. SILITSKI, Vitali: *Internal developments in Belarus*. In: LYNCH, Dov (ed.): *Changing Belarus*. Paris 2005. <http://www.iss-eu.org/chailot/chai85.pdf> (10. 9. 2006)

⁵¹ Desítky nevládních organizací byly dokonce soudním zákazem zlikvidovány. Postiženy byly zejména ty, které se angažovaly v předvolební kampani v roce 2001. VESELÝ, Luboš: *Běloruský rok 2004*. http://www.diplomacie.info/cz/vyzkumne_centrum/publikace/index.php?ID=&IDp=76&tema=clanky (25. 3. 2007)

⁵² SAHANOVIČ, Hienadz – ŠYBIEKA, Zacha: *Dějiny Běloruska*. Praha, 2006, s. 215.

⁵³ Pokles podpory prezidenta byl skutečně výrazný. Průzkum veřejného mínění provedený v roce 2003 ukázal, že 63 % voličů si přeje změnu ve vedení státu. SILITSKI, V.: *c. d.*, s. 26.

⁵⁴ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z.: *c. d.*, s. 216.

více utvrdily přesvědčení, že tolerance, byť značně omezeného politického pluralismu a sociální autonomie, je nebezpečnou hrozbou jeho moci.⁵⁵ Proto zintenzivnil politické represe a kontrolu společenského života. Konečně tím největším důvodem pro stupňování napětí bylo blížící se vypršení prezidentského mandátu. Lukašenko se obával reakce na svůj záměr prodloužit si volební období, respektive zajistit si v podstatě celoživotní neomezené vládnutí, proto všemi možnými prostředky preventivně odstraňoval potenciální překážky, a těmi bezesporu byla i neumlčená opozice. Přestože jim byl ponechán legální status, měly opoziční politické strany natolik znesnadněnou činnost, že veškerá jejich aktivita zůstala omezená na občasně pouliční protesty.⁵⁶

Aby mohl Lukašenko prodloužení svého vládnutí ospravedlnit vůli lidu, využil osvědčeného⁵⁷ institutu referenda. Všelidové hlasování bylo naplánováno na stejný den, kdy se měly konat řádné parlamentní volby, tedy na 17. říjen 2004. Přestože průzkumy veřejného mínění dávaly tušit, že podpora prezidentovu návrhu není nikterak výrazná (viz tabulka č. 9), podle oficiálních výsledků zveřejněných běloruskou ústřední volební komisí se pro třetí kandidaturu Lukašenka vyjádřila naprostá většina zaregistrovaných voličů při 89,73% volební účasti (viz tabulka č. 10). Souběžně probíhajících parlamentních voleb se zúčastnilo 90,14% voličů, přičemž do Národního shromáždění nebyl zvolen ani jeden kandidát demokratické opozice.⁵⁸ Nutno poznamenat, že v parlamentních volbách participovaly všechny relevantní opoziční politické strany. BNF, Sjednocená občanská strana (AGP), Běloruská sociálně-demokratická „Gramada“ (BSDG), Běloruská strana komunistů (PKB) a Strana práce (BPP) kandidovaly pod názvem „Blok pěti“. Mimo tuto formaci zůstaly Běloruská sociálně-demokratická strana „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG), Liberálně demokratická strana (LDP), Běloruská strana žen „Naděje“ a Konzervativně-křesťanská strana BNF (KChP BNF).⁵⁹

Výsledky voleb i referenda naznačují, že o falzifikacích doprovázejících sčítání hlasů nemůže být pochyb. Ostatně, oficiální výsledky jsou napadány rovněž nezávislými pozorovateli. Podle institutu Gallup podpořilo v referendu prezidenta namísto oficiálně prohlášených 79,4% zúčastněných obyvatel stěží 48%.⁶⁰

⁵⁵ SILITSKI, V.: *c. d.*, s. 27.

⁵⁶ Kromě přísné regulace registrování byly politické strany zbaveny práva na pronájem kanceláří v obytných domech. Dalším prostředkem k omezení vlivu opozice byla hrozba zastavení činnosti strany v případě uskutečnění nepovolené demonstrace. Tamtéž, s. 29.

⁵⁷ Na základě všelidových hlasování proběhlých v roce 1994 a 1996 Lukašenko konsolidoval moc do svých rukou a nastolil autoritářský systém.

⁵⁸ JANDJUK, V.: *c. d.*, s. 56.

⁵⁹ MARPLES, D. R. - PADHOL, U.: *c. d.*, s. 54.

⁶⁰ HILL, Don: *Belarus: Election Officials Say Voters Back Lukashenka*. Radio Free Europe, Radio Liberty, 18. 11. 2004.
<http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/10/80D71056-54EB-42CD-9313-084F9AECEB17.html> (2. 4. 2007)

Tabulka č. 9:

Podpoříte v referendu návrh A. Lukašenka kandidovat potřeťi na funkci prezidenta?
(vyjádřeno v %)

Odpovědi	Březen 2003	Červen 2003	Září 2003	Březen 2004	Květen 2004	Červen 2004	Červenec 2004	Srpen 2004	Září 2004	Ríjen 2004
Ano	17,1	9,0	22,6	24,9	9,1	35,2	17,2	11,7	16,2	39,0
Spiše ano		16,4			17,2		21,0	18,4	19,5	
Spiše ne	47,0	24,8	51,8	47,8	24,8	50,9	22,7	17,2	15,3	32,5
Ne		40,7			34,1		31,9	32,6	29,1	
Nerozhodnutí	27,5	-	20,8	22,4	-	-	-	15,0	15,7	20,5

Zdroj: Aleksandr Lukashenko's Third Term: „Yes“ and „No“ Votes

<http://elections.belapan.com/parliament2004/eng/article.php?show=1292&rubrica=48>

Tabulka č. 10: Výsledky říjnového referenda 2004

Otázka	Pro (vyjádřeno v %)	Proti (vyjádřeno v %)
Dáváte prezidentovi republiky svolení ke kandidatuře v příštích prezidentských volbách a schvalujete zároveň Článek 81 Ústavy v tomto znění?: Prezident je volen na období pěti let přímo lidem ve svobodných, tajných, rovných, přímých volbách.	79,40	9,90

Zdroj: <http://www.rec.gov.by/refer/refer2004.html>

Po referendu a parlamentních volbách opozice koncentrovala veškeré své úsilí a pozornost na prezidentské volby, jež se měly uskutečnit v červenci 2006, vyhlášeny však byly nečekaně čtyři měsíce před řádným termínem.⁶¹ Ihned poté, co Národní shromáždění v prosinci 2005 oznámilo datum voleb, opozice začala diskutovat návrhy svého postupu. Poučená z předchozích chyb se snažila nalézt účinnou taktiku k oslovení voličů, a hlavně setrvat jednotná. Přestože musely opoziční demokratické síly čelit daleko většímu nátlaku ze strany oficiální moci, přeci jen již zastávaly kvalitativně odlišnou pozici než v předchozích volbách.⁶² Jejich hlavní devizou byl jednotný kandidát, charismatický a důvěryhodný nestraník Alexander Milinkievič, na němž se shodly již v říjnu 2005 během Kongresu demokratických sil⁶³. Kongresu se účastnily nejen hlavní opoziční politické strany sloučené v koalici „10+“, ale také nezávislé odborové organizace a přes 200 nevládních uskupení.⁶⁴

⁶¹ Přesný důvod uspořádání termínu voleb znám není, je však vysoce pravděpodobné, že jeho stanovení na březen souviselo se summitem skupiny G8 v Rusku, který se měl konat v červnu. MARPLES, David R.: *The Presidential Election Campaign: An Analysis*. In: LYNCH, Dov.: *c. d.*, s. 95.

⁶² Do prezidentských voleb v roce 2001 vstupovala opozice bez zkušeností a většího propojení se společností. V roce 2006 opoziční síly vystupovaly daleko aktivněji, ačkoliv neměly příležitost prezentovat se skrze televizi a tisk, nebyly ve veřejném prostoru již tak špatně viditelné jako v roce 2001. VESELÝ, Luboš: *Favorit je pouze jeden: Lukašenko*.

http://www.amo.cz/cz/vyzkumne_centrum/publikace/index.php?ID=&IDp=220&tema=clanky (2. 4. 2007)

⁶³ Fórum založené v roce 1996 za účelem kolektivního přijímání zásadních rozhodnutí protisystémové opozice.

⁶⁴ KONOŇCZUK, Wojciech: *Towards Unity. Belarusian Opposition Before the Presidential Election 2006*. Varšava 2005, s. 3.

Mimo sjednocenou opozici zůstala Běloruská sociálně-demokratická strana „Narodnaja Gramada“ (BSDP-NG), která podporovala opozičního kandidáta Alexandra Kazulina.⁶⁵ Přestože A. Milinkievič nebyl zvolen do čela demokratické opozice s jednoznačnou podporou, jen o pár hlasů vyhrál nad Anatolem Ljabledzkou – členem Sjednocené občanské strany (AGP), navenek tábor vystupoval jednotně. Nutno podotknout, že volba A. Milinkieviče jako představitele sjednocených opozičních sil byla od počátku hodnocena pozorovateli i účastníky kongresu pozitivně, a to jak pro jeho osobní charakterové vlastnosti,⁶⁶ jež byly do určité míry zárukou na udržení jednoty opozičního tábora, tak rovněž pro jeho nestranickou pozici. Jako nezávislý kandidát bez politické příslušnosti měl daleko větší šanci uspět u voličů, respektive oslovit občany, než kdyby byl spjat s etablovanou politickou stranou. Běloruská společnost je totiž obecně zdrženlivá, ne-li přímo skeptická vůči politickým stranám i politice jako takové.⁶⁷ Dalším pozitivem A. Milinkieviče jsou jeho kontakty se Západem, kde je považován za politika důvěryhodného.

Jednoznačně pozitivní výsledek opozici přinesla změna taktiky komunikace s voliči.⁶⁸ Zatímco v předchozích volbách byl opoziční kandidát zcela odtržen od společnosti, A. Milinkievič se svým týmem cestoval po Bělorusku a osobně se setkával s lidmi. Když byl měsíc před volbami proveden průzkum veřejného mínění, 80 % respondentů uvedlo, že je dobře obeznámeno s kandidátem demokratické opozice a polovina z dotazovaných A. Milinkieviče ohodnotila pozitivně.⁶⁹ Vzhledem k faktu, nebo snad právě proto, že A. Milinkievič byl novou osobností v politice, lze tyto výsledky považovat za pozitivní. Dílčí úspěch však nic neměnil na faktu, že jasným favoritem voleb zůstával Lukašenko (viz tabulka č. 11), a to bez ohledu na přikrašlování vítězství skrze falšování výsledků.

Tabulka č. 11: Předvolební preference pro jednotlivé kandidáty

Kandidáti	Vyjádřeno v %
A. Lukašenko	64,7
A. Milinkievič	18,3
S. Gajdukevič	5,0
A. Kazulin	7,0

Zdroj: IISEPS

Lukašenko, vědom si existence reálné alternativy vůči své osobě (viz tabulka č. 12), dělal vše proto, respektive využil všech nástrojů, aby volby vyhrál. Vyostřená volební kampaň doprovázená zesílenou propagandou vypovídala o jeho nervozitě. Samovládce sice měl moc ovlivnit výsledky ve svůj prospěch a formálně si zajistit další přesvědčivé vítězství, nemohl však zabránit aktivizaci společnosti a potenciální masové lidové re-

⁶⁵ SADOWSKI, Rafał: *Report, Belarus 2006*. Varšava 2007, s. 7.

⁶⁶ A. Milinkievič je považován za člověka neutrálního, nekontroverzního, vyhýbajícího se sporům.

⁶⁷ KONOŇCZUK, W.: *c. d.*, s. 3.

⁶⁸ Milinkievičova taktika seznamování se s potenciálními voliči je označována jako „door-to-door“ kampaň.

⁶⁹ VESELÝ, L.: *Favorit je pouze jeden...*

voltě.⁷⁰ Proto svou kampaň založil především na zdůrazňování negativ doprovázejících demokratickou tranzici. Reagoval na proběhlé tzv. barevné revoluce v zemích bývalého sovětského prostoru a připomínal voličům, že jeho vláda je zárukou klidu, míru a sociálních jistot.⁷¹ Prezentoval režim Lukašenkova Běloruska jako ostrov stability, přičemž se odvolával na pracovní jistoty pro zaměstnance státního sektoru a zvýšení platů.⁷² Prostředkem k zabránění styku opozičních kandidátů s voliči bylo opět zamezení jejich přístupu do médií,⁷³ ačkoliv vzhledem k rozvoji internetu již nebylo pro oficiální moc zcela snadné odstránit opoziční představitele od společnosti.

Tabulka č. 12: Ochota volit A. Lukašenka v prezidentských volbách 2006

Odpovědi	Vyjádřeno v %
Budu volit Lukašenka	34,5
Budu volit někoho jiného	31,5
Stále nejsem rozhodnut/a, koho budu volit	23,9
Nebudu volit nikoho	3,0
Žádná odpověď	8,0

Zdroj: *Aleksandr Lukashenko's Third Term: „Yes“ and „No“ Votes...*

Jakkoli se Lukašenko na volby připravoval, a to v podstatě po celou dobu svého druhého funkčního období, a utužováním režimu efektivně bránil aktivní činnosti opozice, během voleb vystupoval velice nejistě. Z obav o masové protestní protirežimní akce se preventivně uchýlil k represivním praktikám, zatýkání jednotlivých opozičních kandidátů i členů jejich týmů,⁷⁴ to vše za zvýšeného zájmu mezinárodního společenství, jež na rozdíl od voleb minulých věnovalo situaci v Bělorusku zvýšenou pozornost.⁷⁵

Samotný průběh voleb byl poznamenán zabraňováním v činnosti zahraničním pozorovatelům⁷⁶ a evidentní falzifikací výsledků, jež vedly k jejich neuznání mezinárodními společenstvími. Prezidentských voleb se na základě nashromážděného potřebného množství podpisů účastnili čtyři kandidáti – A. Lukašenko, A. Milinkievič, S. Gajdukevič a A. Kazulin. Podle oficiálních výsledků vyhrál s jasnou převahou Lukašenko, jehož podpořilo 83 % hlasujících (viz tabulka č. 13). Povělební průzkumy však ukázaly, že jeho vítězství

⁷⁰ MARPLES, D. R.: *c. d.*, s. 100.

⁷¹ MARPLES, David, R. – PERVUSHINA, Lyubov: *Belarus: Lukashenko's Red October*. Problems of Post-Communism, 52, 2005, č. 2, s. 27.

⁷² SILITSKI, V.: *c. d.*, s. 36.

⁷³ Kandidáti měli ze zákona právo na dva 30minutové výstupy v rádiu a televizi, ty však byly státní mocí cenzurovány.

⁷⁴ Ještě před zahájením volební kampaně začalo věznění opozičních představitelů, a to hlavně v souvislosti s prokázáním financováním opozičních stran zahraničními fondy. MARPLES, D. R.: *c. d.*, s. 100.

⁷⁵ V roce 2001 volby v Bělorusku zastínil teroristický útok na USA.

⁷⁶ Podle závěrečné hodnotící zprávy OSCE 42 % zahraničním pozorovatelů bylo bráněno v činnosti. *International election observation mission presidential election, Republic of Belarus - 19 March 2006*. Viedeň, OSCE – Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2006, s. 14.

není ve skutečnosti až tak suverénní, jak prohlašuje. Jeho reálný zisk se pohybuje kolem 63 %, zatímco zisk A. Milinkieviče činí 18 % (viz tabulka č. 14).

Tabulka č. 13: Výsledky prezidentských voleb 2006

Kandidáti	Vyjádřeno v %
A. Lukašenko	83,0
A. Milinkievič	6,1
S. Gajdukevič	3,5
A. Kazulin	2,2

Zdroj: <http://www.electionguide.org/results.php?ID=803>

Tabulka č. 14: Výsledky hlasování v prezidentských volbách (vyjádřeno v %)

Hlasovali pro	Data Centrální volební komise	Data předvolebního průzkumu veřejného mínění	Data povolebního průzkumu veřejného mínění	Data povolebního průzkumu veřejného mínění
S. Gajdukevič	3,5	5,0	2,2	5,2
A. Kazulin	2,2	7,0	5,0	7,3
A. Lukašenko	83,0	64,7	64,9	63,1
A. Milinkievič	6,1	18,3	21,4	18,8
Proti všem	5,2	5,0	6,4	5,5

* Předvolební průzkum byl proveden v únoru 2006.

** První povolební průzkum byl proveden 27. března 2006, druhý 16.-29. dubna 2006.

Zdroj: IISEPS

Vyústěním zmanipulovaných voleb byly protestní pouliční akce, které začaly ještě týž večer po uzavření volebních místností. Jejich prostřednictvím příznivci změn požadovali opakování hlasování. V následujících dnech se demonstrace přesunuly na Říjnové náměstí, kde je jednotky policie rozehnaly.⁷⁷ Účastníky demonstrací, jichž se sešlo na 20 tisíc, byli hlavně studenti a mladí aktivisté, tedy nová, dosud politicky neangažovaná generace. Zjevná tendence k jejímu zapojování do politického života je přitom rozhodně pozitivním znamením pro opoziční demokratické strany, stejně jako fakt, že se společnost začíná oprošťovat od strachu a apatie a nebojí se účastnit veřejných výstupů proti moci. Na druhou stranu 20 tisíc demonstrujících zdaleka není dostačující počet, jenž by mohl zapříčinit jakékoliv změny. Jestliže čtvrtina obyvatel trvale nesouhlasí se současnou povahou režimu a je nakloněna alternaci moci, pak je na místě otázka, proč tato část společnosti nepodpoří opozici? Odpověď může spočívat v nastavení samotného systému. Obyvatelé produktivního věku pracující ve státní sféře, a těch je většina, jsou na státu a jeho sociálním systému přímo závislí.⁷⁸ Nemusí souhlasit s Lukašenkem, ale jejich

⁷⁷ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z.: c. d., s. 218.

⁷⁸ SILITSKI, Vitali: *Signs of Hope Rather than a Color Revolution*. In: FORBRIG, Joerg – MARPLES, David R. – DEMEŠ, Pavol (eds.): *Prospects for Democracy in Belarus*. Washington, D. C. 2006, s. 26.

existenční závislost na stávající podobě režimu jim brání v aktivní podpoře požadavkům demokratické opozice.

Příčina slabé podpory opozičnímu táboru však může mít jiné prosté vysvětlení, a tím je jeho přetrvávající nedůvěryhodnost (viz tabulka č. 15). Jedním z předpokladů pro schopnost zaujmout elektorát je vytvoření silného konsolidovaného celku, tím však demokratická opozice zcela jednoznačně není. Jednota je v demokratickém táboře hodnotou vzácnou, a nikoliv trvalou. Přestože do voleb 2006 Lukašenkovi oponenti vstoupili jako jednotný subjekt, krátce po volbách se mezi nimi opět začaly projevovat vnitřní spory, a to i navzdory faktu, že mohou být volby pro opozici považovány, v porovnání s předchozími, za úspěšné. Mezi jednotlivými členy propukly spory o vedení tábora. Přestože Milinkievičovo působení v čele sjednocených opozičních sil je hodnoceno veskrze pozitivně, A. Ljabedzka projevil zájem na jeho vystřídání.⁷⁹ Padl dokonce i návrh vést sjednocenou opozici kolektivně nebo dle rotačního principu. Vzhledem k počtu stran přítomných v opozičním táboře je pochopitelné, že koordinovaný postup nezůstane po volbách zachován v takové míře jako během jejich příprav a průběhu, avšak dnešní opoziční síly, jež poněkud paradoxně vystupují pod názvem sjednocená demokratická opozice, vykazují jen minimální jednotu a koordinaci aktivit.⁸⁰ Za této situace je zřejmé, že společnost nebo ta část společnosti, jež je nakloněna změnám ve vedení státu, potažmo změně režimu, do opozice nevrhá přílišné naděje a nemá v ní důvěru. Zatímco tedy přibývá nespokojených občanů, řady opozičních stoupenců se příliš nerozšiřují.⁸¹ Přitom neochota podpořit opozici napomáhá udržování stability režimu.

Tabulka č. 15:

Co by měla opozice dělat, aby získala větší podporu veřejnosti? (vyjádřeno v %)

Varianty odpovědi	Národní průzkum veřejného mínění	Průzkum provedený mezi experty a vedoucími osobami		
		Všichni respondenti	Zaměstnanci státního sektoru	Zaměstnanci soukromého sektoru
Nemá potenciál k ničemu	13.7	42	67	17
Opozice by se měla sjednotit	16.8	28	27	30
Změnit metody boje	22.5	28	20	37
Pracovat lépe	25.2	25	13	37
Mít jednoduchý program	15.7	22	3	40
Jít k masám	20.8	20	13	27
Být spravedlivý a férový	26.8	12	3	20
Zvýšit životní úroveň obyvatel	23.7	8	7	10
Nepotřebujeme opozici	13.5	2	3	-
Jiné	3.5	7	-	13

Zdroj: IISEPS

⁷⁹ GROMADZKI, Gregorz - KONONCZUK, Wojciech - VESELÝ, Luboš: *Belarus after the „election“*. What future for Lukashenka regime? Stefan Batory Foundation, Varšava, Praha 2006, s. 17.

⁸⁰ Tamtéž, s. 17.

⁸¹ *Rozhovor s Aljaksandrem Milinkevičem*. www.anopress.cz (2. 2. 2007).

Závěr

Do roku 2001 byla jednou z nejdiskutovanějších otázek v táboru opozičních sil jejich účast ve volbách. Volby znamenají pro protisystémovou opozici jedinou možnost, jak se legálně prezentovat, na druhou stranu účast v nich je de facto potvrzením legitimacy režimu. Rok 2001, kdy proběhla první volba hlavy státu od nástupu A. Lukašenka k moci, je mezníkem v činnosti opozičních politických stran. Poprvé od roku 1995 se voleb aktivně účastnily. Zde je na místě podotknout, že cílem opozice není volby vyhrát, nýbrž dostat se skrze participaci ve volebním klání do celospolečenského povědomí. Cílem a základní strategií protilukašenkovských sil pak je přivést občany dlouhodobým působením k požadavkům demokratických změn, přimět je vyjít do ulic a demonstrovat svou nevoli se stávající podobou systému. Předpokladem pro naplnění tohoto cíle je kontakt s občany a přesvědčivé vystupování opozičních stran.

Prezidentské volby 2001 byly ukázkou neschopnosti demokratické opozice představit se veřejnosti jako reálná alternativa. Na jejich příkladu lze předvést všechny nedostatky a slabé stránky, které činí opozici pro většinu občanů nezajímavou, a to i navzdory skutečnosti, že průzkumy veřejného mínění indikují zvyšující se podporu ve společnosti případným systémovým změnám. Opozice do voleb vstupovala nejednotná, dlouho se nedokázala shodnout na jediném kandidátovi, tudíž se připravila o možnost představit ho voličům. Nutno poznamenat, že kontakt s elektorátem je míněn ve smyslu vytvoření užších vazeb s občany skrze osobní iniciativy a aktivity kandidáta, jelikož oficiální moc se snaží všemožně zamezit přístupu opozičních představitelů do médií. Roztříštěnost protilukašenkovského tábora se projevila rovněž v nedostatečné podpoře jejich kandidáta V. Hančaryka během volební kampaně. Vzhledem k nevyhovující taktice opozičních sil a jednoznačně laxnímu přístupu nebyly zmanipulované volby následovány masovými volebními protesty. Demokratické výzvy a požadavky zůstaly bez odezvy společnosti.

Pokud porovnáme prezidentské volby 2001 s posledně uskutečněnými volbami, jež se konaly v roce 2006, můžeme vysledovat významný posun v koordinačním úsilí protilukašenkovských sil. Za jednotným kandidátem A. Milinkievičem, jenž byl zvolen do čela opozice jako její hlavní představitel s dostatečným předstihem, stál tábor demokratických stran po celou dobu příprav a průběhu voleb. Důležitou změnou byla také odlišná taktika prezentace a propagace kandidáta sjednocených opozičních sil. A. Milinkievič využil tzv. kontaktní kampaň, jež mu přinesla pozitivní výsledky. Většina voličů byla před volbami obeznámena s jeho programem. Zvýšené úsilí opozičního tábora vystupovat přesvědčivě a přimět občany k úvahám o stávající podobě režimu a jeho možných alternativách se projevilo bezprostředně po volbách, kdy se na hlavním náměstí sešlo po uzavření volebních místností 20 tisíc demonstrantů požadujících opakování voleb. Přestože několik tisíc nespokojených voličů nemůže na současnou situaci nic změnit, pro opozici je to pozitivní výsledek a důkaz nutnosti vystupovat jako jedna síla. Ačkoliv je nezbytnost vytvoření silné konsolidované entity zcela zřejmá, opoziční tábor ihned po volbách ovládl vnitřní spory a dnes vystupují jeho jednotlivé politické strany nekoordinovaně. Protisystémová opozice tak opět vykazuje jen minimální jednotu.

Závěrem lze konstatovat, že současné Bělorusko je stále demonstrací síly samovládců a slabého potenciálu protilukašenkovských sil. Ty však zůstávají silné do té míry, že je pro oficiální autoritu nemožné jejich vliv zcela potlačit a odstavit je od politického života v zemi.

LITERATURA A PRAMENY

PRAMENY

Tištěné

- BRZEZIECKI, Andrzej: *Všední život v Bělorusku (3)*. Listy, 36, 2006, č. 5, s. 24–26.
International election observation mission presidential election, Republic of Belarus - 19 March 2006. Videň, OSCE – Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2006.
International Limited Election Observation Mission 2001 Presidential Election in the Republic of Belarus. Minsk, OSCE-Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2001.
NEKVAPIL, Václav: *Musíme zničit strach občanů*. Rozhovor s Alexandrem Milinkievičem. Mf Dnes, 21. 10. 2006.

Internetové

- HILL, Don: *Belarus: Election Officials Say Voters Back Lukashenka*. Radio Free Europe, Radio Liberty, 18. 11. 2004.
<http://www.rferl.org/featuresarticle/2004/10/80D71056-54EB-42CD-9313-084F9AECEB17.html>
IISEPS News, 2001, č. 1, s. 55. <http://www.iiseps.org/ebullet01-1.html>
IISEPS News, 2001, č. 2, s. 44. <http://www.iiseps.org/ebullet01-2.html>
IISEPS News, 2001, č. 3, s. 24. <http://www.iiseps.org/ebullet01-3.html>
JANEBA, Tomáš: *Bělorusové jsou nespokojeni, ale strach je ochromuje*. www.anopress.cz
MAKSYMUK, Jan: *Belarus: Can the Opposition Unite to Challenge Lukashenka?* Radio Free Europe, Radio Liberty, 3. 10. 2005.
<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005/10/B9AE2A11-78C0-4CFD-AD71-DE99DEB73CD6.html>
NISTSIUK, Uladzimir: *Myth About United Belarusian Opposition Destroyed*.
<http://elections.belapan.com/parliament2000/eng/article.php?show=673&rubrica=23>
Rozhovor s Aljaksandrem Milinkevičem. www.anopress.cz
ŠÍR, Jan: *Belarus after Presidential Election*. Diskuse s Vincukem Viačorkou a Petrem Marešem.
http://www.diplomacie.info/en/about_us/discussions/archive_of_discussions/index.php?ID=&shrnuti=ano&IDdiskuse=217
VESELÝ, Luboš: *Běloruský rok 2004*.
http://www.diplomacie.info/cz/vyzkumne_centrum/publikace/index.php?ID=&IDp=76&tema=clanky
VESELÝ, Luboš: *Favorit je pouze jeden: Lukašenko*.
http://www.amo.cz/cz/vyzkumne_centrum/publikace/index.php?ID=&IDp=220&tema=clanky

LITERATURA

- BUDIL, Ivo – ZÍKOVÁ, Tereza: *Totalitarismus 2. Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Plzeň, Dryada 2006.
BULHAKAW, Valer (ed.): *The Political System of Belarus and the 2001 Presidential Election*. Minsk, Varšava, Analytical Group 2001.
FIALA, Petr – HOLZER, Jan – STRMISKA, Maxmilián a kol.: *Politické strany ve střední a východní Evropě. Ideově politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. Brno, Masarykova univerzita 2002.

- FORBRIG, Joerg – MARPLES, David R. – DEMEŠ, Pavol (eds.): *Prospects for Democracy in Belarus*. Washington, D. C., The German Marshall Fund 2006.
http://www.boell.de/downloads/europa/belarus_book.pdf
- GROMADZKI, Gregorz – KONOŃCZUK, Wojciech – VESELÝ, Luboš: *Belarus after the „election“. What future for Lukashenka regime?* Stefan Batory Foundation, Varšava, Praha, Stefan Batory Foundation 2006. <http://www.batory.org.pl/doc/belarus-after-the-election.pdf>
- HILL, Ronald J.: *Belarus's Presidential Non-Election*. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 18, 2002, č. 2, s. 126-138.
- HLAVÁČEK, Petr – HOLZER, Jan: *Lukašenkovo Bělorusko. Případová studie nedemokratického režimu*. *Středoevropské politické studie*, 7, 2005, č. 4. www.cepsr.com
- KONOŃCZUK, Wojciech: *Towards Unity. Belarusian Opposition Before the Presidential Election 2006*. Varšava, Stefan Batory Foundation 2005. <http://www.batory.org.pl/doc/towards-unity.pdf>
- LIKHARTOVICH, Yury: *Formation of Belarusian Political Arena*. www.eedc.org.pl
- LYNCH, Dov: *Changing Belarus*. Paris, Institute for Security Studies 2005.
<http://www.iss-eu.org/chaillot/chai85.pdf>
- MARIAN, Jan: *Bělorusko se připravuje na „horký politický podzim“*. *Mezinárodní politika*, 24, 2000, č. 9, s. 2-24.
- MARPLES, David, R. – PERVUSHINA, Lyubov: *Belarus: Lukashenko's Red October*. *Problems of Post-Communism*, 52, 2005, č. 2, s. 19-28.
- NOVÝ, Petr: *Nevyrovnané šance: Na co ukazují běloruské volby?* *Mezinárodní politika*, 25, 2001, č. 10, s. 17-19.
- SADOWSKI, Rafal: *Report: Belarus 2006*. Varšava, Centre for Eastern Studies 2007.
- SAHANOVIČ, Hienadz – ŠYBIEKA, Zacha: *Dějiny Běloruska*. Praha, Lidové noviny, 2006.
- SILITSKI, Vitali: *The Role of Parliament in the Belarusian System of Power* (nestránkováno). www.eedc.org.pl
- WHITE, Stephen – KOROSTELEVA, Elena – LÖWENHARDT, Joan (eds.): *Postcommunist Belarus*. New York, Rowman & Littlefield Publishers 2005.

VLIV SRBSKÉ NACIONALISTICKÉ OPOZICE NA SVAZ KOMUNISTŮ SRBSKA

Lukáš Vomlela

IMPACT OF THE SERBIAN NATIONAL OPPOSITION ON THE LEAGUE OF COMMUNISTS OF SERBIA

ABSTRACT: Very important aspect for the formation of the Serbian national opposition is the constitutional system of the Federal Republic of Yugoslavia, which was finally accepted in 1974. From the legal point of view, many parts of the constitution are defined in a very confusing and unclear way, so therefore it lead to misunderstandings between different subjects of the Yugoslav federation. The change of the last constitution was very complex because it needed full support of all federation members but all of them had different interests, points of view and different demands. Therefore the final consensus was very difficult. During the 80's we can see strengthening of the republics and autonomies and weakening of the federal institutions. The republic and autonomies very often brought pressure on the federal institutions to reach their goals. Serbia met with very strong disagreement with the political system. The republic leadership tried to redefine common relationship with both autonomies and tried to limit their power. The republic of Serbia was constituted by autonomies and the decision which came from Prishtina or Novi Sad that could block the decision made at the republic level. During the 60's and 70's the national opposition in Serbia was formed. In the 80's the national opposition is very strong; there are lot of documents which are against the weak position of Serbia in the federation, request redefinition of the relationship with the autonomies and the whole Yugoslavia. The most influential document presents Memorandum of Serbian academy of Science and Art, which was first published in 1986. In 1987 Sloban Milošević gains the power. His radical turn toward the nationalism and separation from the conservative communists brought him extremely strong support from many Serbian inhabitants.

KEY WORDS: Yugoslavia, Serbia, League of Communists of Serbia, Nationalism, Communism

---

Srbská nacionalistická opozice se začíná formovat již na konci 60. let, kdy dochází k ústavním změnám, prováděných Komunistickou stranou Jugoslávie, respektive Svazem komunistů Jugoslávie, a které vrcholí přijetím poslední ústavy z roku 1974. V srbském prostředí jsou tyto ústavní změny vnímány spíše negativně. V průběhu 70. let se objevuje první kritika přijímaných ústavních změn, ve které je vyjádřen nesouhlas s navrhovanou podobou složené republiky Srbsko. Zejména vztah Srbska a dvou autonomních oblastí, jejichž status je ústavními změnami posílen, je vnímán velmi negativně. V Jugoslávii se nepodařilo nepodařilo vytvořit funkční institucionální systém. Ústava z roku 1974 vnesla do politického systému příliš mnoho nejasností, jen vágně definovala pravomoce jednotlivých subjektů a později znamenala fragmentaci celé jugoslávské společnosti, kde se vytvořila nová mocenská centra, která byla velmi nezávislá na federaci jako celku. Republiky a autonomní oblasti mají tendence prosazovat své partikulární zájmy. Přijatá ústava je výsledkem silných národnostních nepokojů z konce 60. a počátku 70. let. Velmi silné protesty proběhly v roce 1968 v Kosovu. Vztah Srbska a autonomní oblasti Kosova byl po celé období existence Jugoslávie velmi problematický a politické napětí, které kosovský problém přestavoval, se projevil i pro postupnou nacionalizaci části srbské společnosti.

Velmi zásadní vliv na formaci srbské nacionalistické opozice měla jazyková otázka. V roce 1967 se v Chorvatsku objevuje požadavek na zrušení jazykové unie a uznání chorvatštiny za svébytný jazyk. Část srbských intelektuálů tento návrh vnímá pozitivně a dochází k návrhu na uznání srbštiny, která by striktně zavedla cyrilici jako jediné přípustné písmo srbského jazyka. Jazyková otázka byla vedením Komunistické strany Jugoslávie vnímána jako politicky nepřipustná a proto byly tyto požadavky v 60. letech zamítnuty. Jazyková otázka se znovu otevírá během 80. let. Zejména v Memorandu Srbské akademie věd a umění, které bylo publikováno v roce 1986. Činnost srbské nacionalistické opozice je výraznější v 80. letech, po smrti Josipa Broze Tita, jenž pro svou neotřesitelnou pozici, byl schopen utlumit nepokoje v Jugoslávii. Po jeho smrti dochází k fragmentaci Svazu komunistů Jugoslávie, který není schopen výraznějším způsobem čelit vzrůstajícímu počtu nacionalistických požadavků srbské opozice, či opozice z jiných částí Jugoslávie.

Vytváření ústavního systému do r. 1974

V listopadu 1942 byla založena Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ).¹ Jednalo se o zastřešující organizaci nejrůznějších národně osvobozenekých

---

¹ V originálním jazyce Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije.

frakcí, přesto v něm hrála dominantní roli Komunistická strana Jugoslávie (KPJ). AVNOJ představoval nejsilnější antifašistickou organizaci. Během své existence si vybudoval neuvěřitelně silné postavení a pro řadu obyvatel Jugoslávie byl AVNOJ nejpřítažlivější pro svou národnostní politiku. Na prvním zasedání v bosenském městě Bihač se AVNOJ ostře vyhraňuje proti londýnské exilové vládě. Odstraňuje monarchii a prohlašuje se nejvyšším legislativním a exekutivním nositelem moci v zemi. Mimo tři dřívější konstitutivní národy tzn. srbský, chorvatský a slovinský, uznává také černohorský a makedonský.² 29. až 30. listopadu probíhá druhá konference AVNOJ v bosenském městě Jajce. Komunisté tvoří pouze třetinu Předsednictva AVNOJ, přesto v ní mají rozhodující vliv.³ Výsledkem konference v Jajce je deklarace, že Jugoslávie se stane státem s federativním uspořádáním.⁴ V tomto duchu se ubírala národnostní politika AVNOJ a vysvětluje postupné kroky AVNOJ, respektive Komunistické strany Jugoslávie pro vytváření ústavního systému v poválečné době.

V roce 1945 dochází k postupnému přebírání moci a její konsolidaci. Klíčová pozice AVNOJ během druhé světové války byla potvrzena v Prozatímní skupštině. Vznikla 10. srpna 1945 kooptací „39 předválečných poslanců, 76 představitelů předválečných politických stran a 13 osobností celonárodního významu do stávajícího partizánského parlamentu AVNOJ.“⁵ Zastoupení AVNOJ bylo značně silnější, neboť v Prozatímní skupštině zasedalo 386 jeho členů.⁶ 11. listopadu 1945 se konaly volby, v nichž zvítězila Národní fronta.⁷ Získala 90 % hlasů. Vítězství ve volbách z roku 1945 zabezpečilo Komunistické straně Jugoslávie politickou hegemonii. Národní fronta a v ní Komunistická strana Jugoslávie obdržela velmi silný mandát pro vybudování nového politického a ústavního systému.

V Jugoslávii docházelo k velmi častým zásahům do ústavního systému. „Žádná druhá země v průběhu čtyřiceti let ne vytvořila tolik reforem, změn v ekonomickém a politickém systému, nepřijala tolik ústav a jejich změn.“⁸ Tento stav vysvětluje komplikace národnostní otázky v Jugoslávii a také měnícího se ekonomického modelu komunistické vlády. První ústava poválečné Jugoslávie pochází z roku 1946 a dala zemi federativní podobu, kde zní definice Jugoslávie takto: „svazový stát republikánského zřízení, společenství rovnoprávných národů, které na základě sebeurčení, včleněním i práva na oddělení, vyjádřily svou vůli žít společně v jedné federaci.“⁹ Ústředním orgánem byla dvoukomorová Národní Skupština. Národní shromáždění plnilo funkci dolní komory a každý poslanec

² CABADA, Ladislav: *Socialistická federativní republika Jugoslávie*. In: CABADA, Ladislav - DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol.: *Komparace politických systémů III.*, Praha 2004, s. 178.

³ ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 2001, s. 479.

⁴ CABADA, Ladislav: *Politický systém Slovinska*. Praha 2005, s. 64.

⁵ TEJCHMAN, Miroslav a kol.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha 2000, s. 212-213.

⁶ CABADA: *Socialistická federativní... c. d.*, s. 179.

⁷ Předvolební koalice, v níž dominovali komunisté.

⁸ GUSKOVA, Jelena: *Istorija jugoslovenske krize 1990-2000, 1*. Beograd 2003, s. 74.

⁹ Tamtéž, s. 76.

zastupoval 40 000 voličů a Národní komora, kde byly zastoupeny republiky rovnoměrně, každá měla 25 členů, a každou autonomní oblast zastupovalo 15 poslanců.¹⁰

Komunisté, vedeni Josipem Brozem Titem, přijali zásadní strategii vytvoření funkční multietnické podoby Jugoslávie. Vzniklo šest republik a dvě autonomní oblasti Kosovo a Vojvodina, které existovaly v rámci Srbska, jež se stalo složenou republikou. Mimo autonomní oblasti existovalo tzv. užší Srbsko, které bylo pod správou republikových výborů celého Srbska. Kosovo a Vojvodina se jako subjekty stávaly více nezávislými na Bělehradě, ale zcela nepřirozeným zůstával stupeň závislosti tzv. užšího Srbska, a tím pádem i celé republiky na rozhodnutích, která byla činěna v Prištině či v Novém Sadě.¹¹ Vytvoření tohoto celku, který v Jugoslávii neměl obdoby, bylo později značně problematizováno, zejména v 80. letech. O hranicích mezi jednotlivými republikami či autonomními oblastmi rozhodovala Komunistickou stranou Jugoslávie vytvořená Komise za rozgraničení (Komise pro rozhraničení). Aby se zamezilo sporům ohledně hranic, poukazovali komunisté na argument, že „hranice v socialistickém státě nehrají roli“.¹² Titovo vedení přijalo jeden z Marxových předpokladů, že etnické konflikty mohou vzniknout jen pod tlakem kapitalismu,¹³ proto se tedy na počátku procesu vytváření ústavního a politického systému nepočítalo s většími etnickými nepokoji.

V roce 1946 došlo k zásadnímu náčrtu ústavního systému Jugoslávie. Rok 1953 přinesl další ústavní změny, kdy parlament zahrnoval pouze jednu komoru, přičemž část poslanců byla volena přímo a část poslanců dosadily republikové orgány. Každou republiku zastupovalo 10 poslanců a obě autonomní oblasti měly 6 poslanců.¹⁴ Dále byla vytvořena funkce prezidenta, přičemž hlava státu a vláda (Svazová výkonná rada) byly parlamentu odpovědné.¹⁵ Následující podstatnější změny politického systému přinesl až rok 1963, kdy byla přijata nová ústava Jugoslávie,¹⁶ v níž došlo k posílení a přesné definici podstaty samosprávného socialismu. Došlo k reorganizování parlamentu, kde bylo vytvořeno pět komor: svazová, hospodářská, osvětově kulturní, zdravotnicko-sociální a organizačně-politická.¹⁷ Svazová komora obsahovala dřívější Radu národů, přičemž „každou republiku zde zastupovalo 10, autonomní krajinu 5 poslanců, kteří byli voleni v republikových parlamentech, resp. parlamentech autonomních krajin.“¹⁸ Nový politický systém byl nesmírně komplikovaný. Zásadním projevem fungování tohoto systému byly zásahy do něj, prováděné Komunistickou stranou, respektive Svazem komunistů Jugo-

¹⁰ CABADA, Ladislav: *Politický systém... c. d.*, s. 69.

¹¹ WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*. Warszawa 2005. s. 52.

¹² GUSKOVA: c. d., s. 74.

¹³ DRAGNIĆ, Alex: *Serbs and Croats. The Struggle in Yugoslavia*. New York 1992. s. 161.

¹⁴ CABADA: *Politický systém... c. d.*, s. 73–74.

¹⁵ Tamtéž, s. 74.

¹⁶ V ústavě z roku 1963 se odráží nová reflexe Muslimské národnosti. Poprvé se o něm hovoří jako o jednom z konstitutivních národů Bosny a Hercegoviny. Do státního znaku je také přidána 6. hořící pochodeň, která má symbolizovat Muslimský národ. HLADKÝ, Ladislav: *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země*. Brno 1996. s. 102.

¹⁷ TEJCHMAN a kol.: c. d., s. 457.

¹⁸ CABADA: c. d., s. 182.

slávie, „odkud přicházela všechna důležitá rozhodnutí.“¹⁹ Nové ústavní dodatky jsou přijaty roku 1968, kdy dochází k rozdělení parlamentu na dvě komory, čímž se Rada národů stává opět samostatně fungujícím subjektem.²⁰ V roce 1969 došlo k federalizaci samotné komunistické strany a vytvoření Svazu komunistů Jugoslávie, kde na federální úrovni měla každá z republik sedm představitelů a každá autonomní oblast tři zástupce. Tímto krokem došlo k federalizaci orgánu, který do největší míry zasahoval do systému. Vládnoucí komunisté věřili, že „těmito ústupky zmírní narůstající nacionální rozpory“.²¹ Z výše uvedeného je vyplývá, že do poloviny 60. let se Komunistická strana Jugoslávie zaměřuje především na otázku vybudování samosprávného modelu socialismu. Proměna nastává v polovině 60. let, kdy národnostní nepokoje donutily KPJ zvýšit pravomoce jednotlivých republik a autonomních oblastí.

Důsledky ústavního systému z r. 1974

Definitivní ústavní podobu získala země až v roce 1974, kdy byla s konečnou platností přijata poslední ústava, která kdy v Socialistické federativní republice Jugoslávii platila. Rozsáhlé ekonomické a politické funkce byly převedeny na republiky a autonomní oblasti.²² Ústava z roku 1974 zavedla nejvyšší kolektivní orgán tzv. Předsednictvo. Každá republika a autonomní oblast měly jednoho člena. Předseda Svazu komunistů Jugoslávie se stal devátým členem Předsednictva.²³ Za Titova života tato část ústavy naplněna nebyla. Předsednictvo mělo nahradit úřad prezidenta, kterým byl doživotně zvolen Josip Broz Tito. Text této ústavy se přitom odvolává na historickou úlohu Tita při formování jugoslávského státu.²⁴ Předsednictvo bylo spíše slabším orgánem. Nejdůležitější pozici v systému měla dvoukomorová skupština, která se skládala ze Svazové komory (220 členů) a Sboru republik (88 členů).²⁵ Volby do skupštiny v roce 1978 znamenaly částečný přechod k tomuto ústavnímu uspořádání.²⁶ Nové politické uspořádání bylo tedy zaváděno pouze dva roky před smrtí jeho hlavního garanta Josipa Broze Tita. Při důležitých rozhodováních se zejména v pozdějším období začaly projevovat mocenské boje mezi jednotlivými politickými centry. Obecně lze vyvodit, že federální orgány oslabovaly na úkor republikových a autonomních. Pokud by vznikla politická vůle změnit ústavu, muselo by dojít ke schválení nové ústavy všemi 8 subjekty federace, tak, jak to stanovuje článek 400.²⁷

¹⁹ Tamtéž, s. 183.

²⁰ CABADA: *Politický systém... c. d.*, s. 83.

²¹ TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 632.

²² GUSKOVA *c. d.*, s. 82.

²³ CABADA: *Socialistická federativní... c. d.*, s. 183.

²⁴ CHOVANEC, Jaroslav a kol.: *Ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie*. Praha 1978, s. 162.

²⁵ CABADA: *Socialistická federativní... c. d.*, s. 185.

²⁶ TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 636.

²⁷ WALDEMBERG: *Rozbicie Jugosławii... c. d.*, s. 246.

Poslední ústava byla kompromisním řešením. Chorvatská společnost od konce 60. let požadovala větší decentralizaci a částečnou samostatnost Chorvatska. Kosovo požadovalo status republiky, které také neobdrželo. Došlo k většímu posílení republik a autonomních oblastí na úkor federace. Na druhou stranu srbská společnost požadovala větší centralizaci. Posílením autonomních oblastí na úkor Srbska, se vytvořil stav, v němž, rozhodnutí v rámci složené republiky Srbsko musí reflektovat stanoviska Prištiny a Nového Sadu. V zájmu Srbska bylo tedy oslabit tyto autonomní oblasti. V roce 1974 došlo k patové situaci, kdy požadavky některých entit byly částečně naplněny, přičemž se protichůdné zájmy jednotlivých republik a autonomních oblastí neodstranily.

Etnická podoba republik a autonomních oblastí

Slovinsko bylo nejvíce kompaktním územím, kde v roce 1991 Slovinci tvořili 88% většinu.²⁸ V Chorvatsku převažovali katoličtí Chorvati, jejichž populace v rámci této republiky dosahovala v roce 1961 80 % a do roku 1991 jejich podíl mírně poklesl na 78 %, přičemž v Krajině byli přítomni Srbové. V rámci celého Chorvatska tvořili 15% menšinu v roce 1961 a o 40 let později jejich podíl pohyboval kolem 12 %.²⁹ Bosna a Hercegovina se konstitovala v historických hranicích a byla pojímána jako smíšená republika, která byla sdílena bosenskými Muslimy,³⁰ Chorvaty a Srby, přičemž se dohlíželo na rovnoměrné rozdělení klíčových pozic v zemi.³¹ V roce 1961 na území Bosny a Hercegoviny žilo 42,8 % lidí hlásících se k srbské národnosti. Chorvatů zde žilo 21,7 %, bosenských Muslimů 25,6 %³² a těch, kteří se nerozhodli pro žádnou jinou národnost a hlásili se k jugoslávské, bylo 8,4 %.³³ Do roku 1991 se však oficiální etnická skladba populace Bosny a Hercegoviny změnila, v níž 43,7 % tvořili bosenští Muslimové, 31,4 % připadalo na bosenské Srby a 17,3 % představovali Chorvaté žijící především v Hercegovině.³⁴ V Bosně a Hercegovině se nejvíce ze všech republik uchytila tzv. jugoslávská národnost.³⁵ Vytvoření jugoslávské národnosti podporoval samotný Josip Broz Tito. Předpokládal, že tato národnost bude

²⁸ LEMPI, Džon: *Jugoslavija kao istoria. Bila dvaput jedna zemlja*. Beograd 2004, 326.

²⁹ Tamtéž, s. 299.

³⁰ Pojem bosenští Muslimové představuje národnost. Později, v průběhu 90. let se pro tuto skupinu objevuje jméno Bosňáci. Jedná se o obyvatelé Bosny a Hercegoviny, kteří se hlásí k islámské kultuře.

³¹ Velmi problematický je pojem Muslim. Na počátku existence SFRJ byl velmi odmítán. Teprve v průběhu 60. let došlo k plnému přiznání národnostních práv této komunitě v Bosně a Hercegovině.

³² Sčítání obyvatelstva v této době nemusí být nutně směrodatná, protože velmi vysoký počet Muslimů se do roku 1971 hlásil k srbské, chorvatské či jugoslávské národnosti. Změna nastává až při sčítání v roce 1971, kdy se mohou přihlásit výhradně k Muslimské národnosti a na základě těchto sčítání obyvatelstva se stávají nejpočetnějším národem Bosny a Hercegoviny. Srv. HLADKÝ: *c. d.*, s. 98–103.

³³ LEMPI: *c. d.*, s. 299.

³⁴ OBRADOVIĆ, Žarko: *Manjine na Balkanu*. Beograd 2002, 432.

³⁵ Poprvé byla nabídnuta při sčítání obyvatelstva v roce 1953. Na počátku se k ní hlásili zejména bosenští Muslimové, kteří na počátku nebyli uznáváni. Tato národnost byla poskytnuta osobám, které se nechtěly identifikovat s jiným národem federace. V roce 1971 se k jugoslávské národnosti hlásilo 273 000 lidí, 1981 1 219 000 a v roce 1991 však poklesla na 468 000 lidí. TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 463.

stabilizačním prvkem pro společnost, může oslabit nacionalistické tendence, a pokud bude velmi úspěšná, může postupně nahradit stávající národnosti.³⁶

Jak již bylo zmíněno, Srbsko mělo zcela výjimečnou ústavní podobu. Vojvodina byla oblastí, která byla vytvořena na základě historických hranic s užším Srbskem a etnických hranic s Chorvatskem. Srbská populace zde byla většinová, dosahovala v kontextu celé složené republiky 70 %. Užší Srbsko bylo územím s jasnou převahou Srbů. Bylo to území, které v podstatě odpovídalo území Srbska, které bylo Srbsku přiznané po Vídeňském kongresu roku 1878, s výjimkou Sandjaku, který byl nyní rozdělen mezi Srbsko a Černou Horu. Sandjak představoval oblast s většinou muslimské populace. V Kosovu došlo nejmarkantněji ke změně etnické skladby populace. Z počátečního 67%³⁷ podílu albánské populace se do roku 1991 jejich podíl vyšplhal na 90 %.³⁸ Podíl slovanského obyvatelstva se zmenšil z 27 % na 10 %.³⁹ Tento stav byl způsoben především populační explozí kosovských Albánců,⁴⁰ který na svém vrcholu, kterého bylo dosaženo v roce 1984, činil neuvěřitelných 29,4 %. Běžně se pohyboval mezi 25,6 % až 28,3 %.⁴¹

Změna rovnováhy sil způsobila, že počáteční idea sdílení multietnického celku mezi dvěma, popřípadě třemi národy Srbů, Černohorců a Albánců, ztrácela, s přibývajícím albánskou populací, své opodstatnění a legitimitu. Jedná se proto o nejproblematičtější oblast bývalé SFR Jugoslávie. Makedonie se stala republikou, která byla vytvořena za účelem pomoci makedonskému obyvatelstvu konstituovat národ, přičemž albánské obyvatelstvo bylo rozděleno. Jedna část byla přičtena Kosovu a druhá patřila k Makedonii. Tito chtěli tímto krokem rozmělnit albánskou část populace a přimět ji ke spolupráci s ostatními národy. Také v makedonské části, kde žila albánská populace, docházelo k obdobné populační explozi, jakou mělo Kosovo.

Integrace republik a autonomních oblastí

Jelena Guskova vyjadřuje podezření, že Komise pro rozhraničení, která určovala podobu jednotlivých celků, vytvářela hranice „zcela libovolně, tak, aby nebyly totožné s etnickými hranicemi.“⁴² Toto podezření vysvětluje pozdější těžkopádnost některých subjektů. Rozhraničení republik a autonomních oblastí je nejvíce problematizováno v srbském a také v albánském prostředí.⁴³ Srbští intelektuálové již od konce 60. let kritizovali rozdělení Jugoslávie, přičemž existenci autonomních oblastí v rámci složené republiky

³⁶ TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 463.

³⁷ údaj je z roku 1961

³⁸ LEMPI, Džon: *Jugoslavija kao istorija. Bila dvaput jedna zemlja*. Beograd 2004, s. 299.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Pokud by celá Socialistická federativní republika Jugoslávie měla podobný přírůstek obyvatel, pak by počet jejího obyvatelstva v roce 1990 činil přibližně 50 milionů oproti 23 milionům obyvatel. JOVIĆ, Dejan: *Jugoslavija. Država, koja je odmrta*. Zagreb 2003, s. 271.

⁴¹ WALDEMBERG, Marek: *Rozbicie Jugostawii. Od Separacji Słowenii do wojny kosowskiej*. Warszawa 2003, s. 279.

⁴² GUSKOVA: *c. d.*, s. 74.

⁴³ Srbové a Albánci byli velmi zásadním způsobem rozmělněni do ostatních republik a autonomních oblastí.

Srbsko vnímali jako stav, kdy země nemá stejné postavení a pravomoce v rámci své vnitřní politiky jako ostatní republiky.⁴⁴ Propojenost republik a autonomních oblastí vycházela z předpokladu, jenž spočíval ve větší integraci subjektů federace mezi sebou a nastalá situace měla vést ke stavu, kdy se jeden subjekt nemohl obejít bez spolupráce se druhým. Například etnická smíšenost, existence problematických hranic, budováním dopravních komunikací způsobem, kdy jen malá část vede skrze jinou republiku, či autonomní oblast,⁴⁵ popř. dalšími způsoby, k této propojenosti vedla.

Josip Broz Tito chtěl tímto krokem zabezpečit větší spolupráci jednotlivých subjektů a zcela evidentně se snažil o jejich co největší integraci. Komunistický režim viděl sám sebe jako novou epochu, která, jak na základě větší rovnoprávnosti, tak na základě změn v hospodářské sféře, zabezpečí integraci národnostně smíšených oblastí.⁴⁶ V rámci republik a autonomních oblastí mělo dojít k propojení rozdílných národnostních skupin především ve Vojvodině, Kosovu, Makedonii i v Bosně a Hercegovině. K větší mezietnické propojenosti v rámci federace měla přispět snaha o srovnání socioekonomických podmínek všech celků. Za tímto účelem byl zřízen Rozvojový fond. Srovnáním socioekonomických podmínek mělo dojít k větší hospodářské integritě a lepší ekonomické postavení regionů mělo zvýšit jejich podíl na celojugoslávském hospodářství, přičemž jsou všechny celky na sobě více závislé a projevuje se nutnost větší spolupráce.

V souvislosti s touto strategií se v Jugoslávii objevují tyto hlavní vedlejší efekty:

- 1) V Kosovu způsobil nepřímo větší příliv investic populační explozi, čímž změnil rovnováhu sil mezi kosovskými Albánci a slovanským obyvatelstvem. Přírůstek albánské populace byl natolik velký, že i přes vzrůstající investice rozvinutějších republik se socioekonomické podmínky obyvatelstva v Kosovu drastickým způsobem zhoršují.
- 2) Rozvinutější republiky zásadním způsobem odmítají přispívat na chudší regiony a vyvíjejí tlak na zrušení fondu, jedná se zejména o Slovinsko a Chorvatsko. Tento tlak je silnější zejména po dezintegraci federální moci v letech 1980 až 1990 a způsobuje rozepře nejen na dva tábory rozvinutější versus méně rozvinutí. Vojvodina a tzv. užší Srbsko jsou přispěvateli, přičemž Kosovo jako součást Srbska je hlavním příjemcem této podpory, díky níž dochází alespoň k částečnému snižování potenciálu multi-etnického napětí.
- 3) I přes fungování Rozvojového fondu nadále dochází k prohlubování ekonomických rozdílů mezi jednotlivými republikami a oblastmi. Prohlubování rozdílů vyplývá především ze špatných rozvojových projektů, které se ukázaly být velmi nerentabilními.

---

⁴⁴ DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: *Spasionici nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd 2004, s. 77.

⁴⁵ Například krátký úsek železničního spojení mezi Bělehradem a černohorským přístavem Bar vede přes území Bosny a Hercegoviny.

⁴⁶ ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *c. d.*, s. 555.

Potenciál národnostních problémů

Druhá světová válka vytvořila prostor pro tenze mezi jednotlivými národy. Nikde jinde v Evropě nedošlo k podobnému rozdělení společnosti jednoho státu během 2. světové války jako v Jugoslávii, proto narážela oficiální doktrína Bratrství a jednoty na problém akceptace u části společnosti. Komunistická strana Jugoslávie byla hlavním nositelem této doktríny a snažila se o její pozvolné přijetí zbytkem společnosti a její prosazení. Naráželo se zde na velké množství problémů. Aby bylo možné tuto propast překlenout, existovalo „rozhodnutí nezdůrazňovat podíl jednotlivých etnik na teroru a genocidě během 2. světové války“⁴⁷

Narozdil od královské Jugoslávie, kde byly velmi dominantní srbské elity na politickém poli, zde existoval požadavek na doktrínu bratrství a jednoty, aby zabezpečila neopakovatelnost předválečného stavu, tzn. žádný národ nesměl dosáhnout hegemonie. Z tohoto důvodu došlo k určitému oslabení mocenských pozic Srbska oproti přirozenému potenciálu této republiky. Odhaduje se, že kolem 40 % obyvatel Jugoslávie srbské národnosti žilo mimo hranice užšího Srbska. Bosenští Srbové byli včleněni do multietnické Bosny, která se konstituovala v historických hranicích, a kde měli tuto republiku sdílet spolu s Chorvaty a bosenskými Muslimy. Dále žila početná srbská menšina na území Chorvatska. I zde se za Titovy správy dohlíželo na jejich rovnoprávné zastoupení. Rozhodovací proces v rámci Srbska byl zpomalen zavedením dvou autonomních oblastí Kosovo a Vojvodina, čímž došlo k omezení schopnosti této republiky flexibilně a zcela samostatně rozhodovat o nejdůležitějších republikových záležitostech tak, jak mohly ostatní republiky. Vidoslav Stevanović poukazuje na tuto skutečnost a jako nejvýmluvnější příklad uvádí republikový rozpočet, který nemohl být schválen bez souhlasu Kosova či Vojvodiny, přičemž obě autonomní oblasti tuto možnost mají.⁴⁸ Tento stav napomohl rychlejší formaci nacionalistické opozice, která se začíná prosazovat v průběhu 80. let. Naprostá srozumitelnost jejich kritiky postavení Srbska v Jugoslávii znamenala zisk širší podpory srbské veřejnosti.

Dalším faktorem, který urychlil formaci nacionalistické opozice, představovaly národnostní nepokoje. Především v Kosovu. Na problematičnost tohoto regionu poukazuje postupná změna strategie komunistické strany, respektive Svazu komunistů Jugoslávie, vůči Kosovu, přičemž se dá rozdělit do několika fází:⁴⁹

- 1) Mezi lety 1945 až 1948 nastává pokus o včlenění Albánie do Jugoslávie. Otevírají se vzájemné hranice, čímž je umožněno příchodu několika tisíců občanů Albánie do Kosova. Zejména příchod albánské inteligence je v této době podporován. Tyto kroky vycházejí ze strategie jugoslávského vedení v čele s Josipem Brozem Titem. S Albánií se počítá jako se sedmou republikou Jugoslávie. Nevyklučuje se připojení následné připojení Kosova k albánské republice. Politická reprezentace Albánie, v čele s Koči Xoxem tuto strategii uvítalo a velmi těsně spolupracují s Komunistickou stranou

⁴⁷ ŠESTÁK., c. d., s. 533.

⁴⁸ STEVANOVIC, Vidoslav a kol.: *Strijci války a míru*. Praha 2003, s. 31.

⁴⁹ Tato periodizace se týká období mezi lety 1945–1980.

Jugoslávie, jejíž vliv na politické dění v Albánii vzrůstá. Již v roce 1946 je ustavena společná ekonomická strategie obou zemí, vytváří se celní a valutová unie mezi Jugoslávií a Albánií.⁵⁰ Jugoslávie v tomto období poskytovala výraznou ekonomickou pomoc slabšímu partnerovi. Mimo Albánii existovaly obdobné vazby mezi Jugoslávií i s Bulharskem. Nejvyšší představitel Bulharska Georgi Dimitrov přistupoval k případnému vzniku společného balkánského státu s velmi vysokou vážností a Titovo úsilí podporoval.

- 2) V roce 1948 nastává rychlý obrat. Vztahy mezi Sovětským svazem a Jugoslávií se velmi zhoršují. Roztržku vyvolal Stalin, protože se mu nezamlouvala plánované sloučení Jugoslávie s Albánií, Bulharskem a případně ještě dalšími státy. Stalin tyto aktivity vnímal jako možné narušení hegemonie SSSR v prostoru.⁵¹ Z tohoto důvodu izoluje Jugoslávií a vylučuje ji z Kominterny. V Albánii se mění politická reprezentace, kdy projugoslávsky orientovaný Koči Xoxe je nahrazen Enverem Hoxhou, který zaujímá velmi nepřátelské stanovisko vůči Jugoslávií. Nastává změna vztahů mezi Albánií a Jugoslávií, uzavírají se hranice a albánský režim je v Jugoslávií negativně prezentován. Titovo vedení se obává radikalizace kosovských Albánců a jejich protirežimní činností. Z tohoto důvodu dochází k zintenzivnění dohledu UDB,⁵² které je pod kontrolou Aleksandra Rankoviće nad touto oblastí. Dochází ke značným represím. Na druhou stranu je zde snaha o získání sympatií kosovských Albánců k jugoslávskému režimu. Toto období trvá až do roku 1966, kdy dochází k odstranění konzervativního Aleksandra Rankoviće.
- 3) Další perioda nastává tedy v roce 1966. Dochází ke změně strategie vůči Albáncům žijícím v Jugoslávií. Nejvyšší vedení velmi podporuje komunistické elity, které pocházejí z řad kosovských Albánců. Nedochází k restrikcím z období mezi lety 1948–1966. V roce 1968 jsou v Kosovu obrovské národnostní bouře. Nespokojení kosovští Albánci požadují zvýšení pravomocí jejich autonomní oblasti a její povýšení na republiku. Toto odmítá Josip Broz Tito udělit, zároveň však zvyšuje pravomoci autonomních oblastí a v zemi dochází k větší decentralizaci. V tomto období také dochází ke zvýšení investic do této autonomní oblasti ve snaze zlepšit socioekonomické podmínky a sociálně stabilizovat tuto oblast. Cílem tohoto úsilí měla být větší integrace Kosova s ostatními částmi federace a také integrace Albánců a jižních Slovanů, kteří společně žijí v Kosovu.

Zásadní význam na formaci nacionalistické opozice představovala jazyková otázka. Nejprve se v průběhu roku 1967 objevil výraznější nesouhlas s politikou sjednocování Srbštiny a Chorvatštiny v Chorvatsku. V březnu 1967 byla vydána Deklarace o posta-

⁵⁰ CZEKALSKI, Tadeusz: *Albania*. Warszawa 2003, s. 137.

⁵¹ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 507.

⁵² Úprava državne bezbednosti (UDB) Jedná se o jugoslávskou Státní bezpečnost. Používá velmi represivní metody a v zemi zastává velmi silnou pozici. V roce 1966 je odstraněn z vrcholných funkcí Aleksandar Ranković, který UDB kontroloval. Po jeho odchodu se pravomoc nad UDB rozmělnuje mezi jednotlivé republiky. Jugoslávská Státní bezpečnost tak ztrácí svůj původní význam. Viz. TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 461.

vení a názvu chorvatského spisovného jazyka.⁵³ Zásadním požadavkem deklarace bylo především právo na samostatný vývoj chorvatského jazyka a vystoupení z jazykové unie. Význam Deklarace je dán velmi vysokým počtem významných osobností, které dokument podepsaly, mezi nimiž byl např. i velmi uznávaný spisovatel a blízký Titovi, Miroslav Krleža.⁵⁴ Reakce srbských intelektuálů na jazykové požadavky přišly překvapivě brzy. Ještě v březnu 1967 vydalo 42 členů Udruženja književnika Srbije „Predlog za razmišljanje“ (Návrh několika otázek k zamyšlení). Tento dokument obsahuje souhlas s tím, že „je legitimní a nezczitelné právo každého národa, aby rozhodoval o jménu a podobě vlastního jazyka... uznali chorvatský požadavek, aby se jejich dva jazyky rozvíjely plně nezávisle a rovnoprávně a požadovali na Svazové skupštině, aby z ústavy odstranili názvy Chorvatsko-srbský a Srbo-chorvatský“.⁵⁵

Tento krok byl vnímán jako velmi solidární ze strany srbských jazykovědců. I když v dokumentu byly zcela jasně formulované srbské zájmy ohledně jazyka. Nejvýraznějším požadavkem bylo přísné používání cyrilice v Srbsku. Podle tohoto dokumentu měla bělehradská televize přestat užívat latinku a dále je požadováno, aby Chorvatům i Srbům bylo zaručeno „právo na výuku v rodném jazyce a písmu podle svých národních osnov“.⁵⁶ Především tento bod byl později značně problematizován, protože v něm byla viděna snaha o rozdělení vlivu mezi Chorvaty a Srby v jazykové otázce. Pro Jugoslávii v tomto období byly jazykové požadavky přísně vnímány jako otázky politické. Jeden z nejvýznamnějších představitelů Titovy Jugoslávie, velmi silně antinacionalisticky orientovaný, Stipe Šuvar, v deníku *Mladost*, který vyšel 30. března 1967, snahy chorvatských a srbských jazykovědců ostře napadl. Snaží se hledat u veřejnosti podporu proti těmto dokumentům a i zde ji hodnotí pozitivně. Je rozpoutána kampaň ze strany komunistů proti signatářům „Deklarace o postavení a názvu chorvatského spisovného jazyka“ i „Návrhu několika otázek pro zamyšlení“: „Naše veřejnost je právem rozhořčena a i to jednoznačně ukázala. Ona oba dva dokumenty správně kvalifikovala jako těžké útoky na průběh společného života, práci i boj národů a národností socialistické Jugoslávie.“⁵⁷ Dále vysvětluje, proč vnímá oba dokumenty jako velmi nebezpečné: „Signatáři Návrhu převzali štafetu a tak se i srbští nacionalisté přidružili k chorvatským na stejném díle: útoku na společné zájmy svých národů. Není to divné. Nacionalistům na jedné straně jsou v podstatě velmi cenní a potřební nacionalisté na straně druhé. Jedni poskytují druhým duchovní chléb, metodologie chování je stejná a obyčejně střídavě hrají roli útočníka a obránce.“⁵⁸

Titovo vedení po celou dobu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie podporovalo ustavení jugoslávské národnosti v zemi, rozdělení jazykové unie z roku 1954 by se značně negativně promítlo do možností rozvíjení se této ideje, neboť by neexistoval společný jazyk. Snahu o rozdělení jazykové unie velmi ostře napadla Matice Srbská, vzta-

⁵³ ŠESTÁK: *c. d.*, s. 543.

⁵⁴ GLENNY, Misha: *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers*. London 2000, s. 586.

⁵⁵ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 63.

⁵⁶ PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*, Praha 2004, s. 496.

⁵⁷ ŠUVAR, Stipe: *Nacionalno i nacionalističko. Eseji i polemicki prilozii*. Split 1974, s. 209.

⁵⁸ Tamtéž, s. 210.

hy mezi ní a Maticí Chorvatskou se značně zkomplikovaly.⁵⁹ Obě se dostaly do otevřeného sporu ohledně jazykové otázky a celý spor pak byl více problematizován a přitahoval větší pozornost. Vytvořil prostor pro další požadavky chorvatských intelektuálů.

Průběh národnostně motivovaných protestů

V listopadu 1968 proběhly v Kosovu demonstrace,⁶⁰ které požadovaly vytvoření nové svazové republiky, která by zahrnovala Kosovo, západní část Makedonie a část Černé Hory, kde by měli Albánci většinu. Situace se postupně radikalizovala a část protestujících požadovala přímo odtržení tohoto území od Jugoslávie a jeho přičlenění k Albánii.⁶¹ Na tyto požadavky muselo být zareagováno silou ze strany jugoslávského režimu. Srbské intelektuální elity zareagovaly na tento požadavek zásadním nesouhlasem. Kosovští Albánci byli do roku 1966 pod tlakem tvrdých represí ze strany Alexandra Rankoviće. Jeho odstranění z vysoké politiky znamenalo i změnu Titova režimu vůči Albáncům. Oproti dřívějšímu období zde byla snaha více zapojovat komunistické elity, pocházející z řad kosovských Albánců, na správu této autonomní oblasti. Změna tohoto kurzu obrátila část srbských intelektuálů proti režimu, protože viděla ve změně stávajícího kurzu určitou ztrátu pro tuto republiku.

Nejvýmluvnější příklad představuje Dobrica Ćosić. Do roku 1968 loajální člen SKJ a do té doby zastupoval názor, že je „jugoslávství jednou z forem internacionalismu, které ústavně a historicky přesahuje hranice národů a národnostních příslušností.“⁶² V květnu 1968 však na 14. plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska kritizuje situaci v Kosovu. Spolu s historikem Jovanem Marjanovićem kritizují chování nové politické reprezentace kosovských Albánců, kteří „využijí větší autonomie Kosova, zbaví tamní srbské a černohorské obyvatelstvo národnostních práv a učiní vše pro vypuzení slovanského etnika z této oblasti.“⁶³ Ćosić jde ve své kritice mnohem dál, nepřiznává hodnotí decentralismus, který vidí jako proces, ve kterém dochází k silení antisrbských postojů ve Slovinsku a Chorvatsku.⁶⁴ Ćosić se po tomto zasedání se Svazem Komunistů Jugoslávie definitivně rozešel a začíná působit v opozici, která se snaží prosazovat srbské zájmy.

Těžká situace pro Titův režim začíná být po dalším stupňování požadavků v Chorvatsku. Savka Dabčević-Kučarová, jako předsedkyně republikové stranické organizace v Chorvatsku, se snažila zvýšit postavení své republiky v zemi spolu s liberálnějším křídlem chorvatských komunistů. Nejprve zaznívaly ekonomické požadavky, ve kterých byla snaha omezit odvody finančních prostředků z Chorvatska do ostatních částí federace. K prosazení zájmů začalo toto křídlo hledat podporu u chorvatské společnosti a „rozhod-

⁵⁹ LEMPI: *c. d.*, s. 271.

⁶⁰ Demonstrace kosovských Albánců byly urychleny odstraněním Rankoviće a oslabením přítomnosti UDB v Kosovu.

⁶¹ TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 465.

⁶² DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 69.

⁶³ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 544.

⁶⁴ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 70.

li se využít i národnostního citění“.⁶⁵ Následkem tohoto kroku byl vznik tzv. Masového hnutí (Maspok), který znamenal větší radikalizaci, než mohli komunisté v Chorvatsku očekávat, a pozvolně začala ovlivňovat část komunistů v Chorvatsku. Maspok provázely ohromné demonstrace, jež bylo velmi obtížné potlačit. Požadavky Maspoku se postupně radikalizovaly. Nejprve se objevily kritické hlasy proti přerozdělování peněz, které plynou z chorvatské turistiky, ve prospěch Bělehradu.⁶⁶ Objevovaly se požadavky na vytvoření na Jugoslávii nezávislé chorvatské armády a na vystoupení Chorvatska z Jugoslávie. Doprovodným projevem těchto požadavků byla protisrbská kampaň, na kterou odpovídají krajínští Srbové protesty.⁶⁷ Dále se objevily hlasy pro připojení Bosny k Chorvatsku.⁶⁸ Tito reaguje na tyto požadavky velmi energicky a provádí čistky ve straně, aby zažehnal stávající krizi, která se zdála být velmi nebezpečná.⁶⁹ Mohla se velmi rychle rozšířit do ostatních částí federace a vyjadřovala nacionální nespokojenost části obyvatelstva. Na situaci v zemi se Titovo vedení snaží odpovědět další decentralizací země, aby tak částečně naplnil stále častěji se objevující požadavky různých částí federace. Bylo odmítnuto povýšit Kosovo na federální republiku, ale stále více docházelo k rozšiřování pravomocí autonomních oblastí. V roce 1971 byly přijaty ústavní změny, které znamenaly, že pravomoc autonomních oblastí byly de facto stejné jako kompetence republik.⁷⁰

V roce 1971 se scházejí učitelé na Právnické fakultě bělehradské univerzity a vedou veřejnou rozpravu nad situací v zemi. Je velmi kritická a nepříznivě hodnotí přínos politických změn pro Srbskou republiku.⁷¹ Nejvíce účastníků se shodlo na skutečnosti, že autonomní oblasti ustavené v rámci Srbska znamenají omezení, které ostatní subjekty v Jugoslávii nemají. Profesor Adrija Gams hodnotil ústavní změny a decentralizační tendence Tita. Znamenaly další posílení autonomních oblastí. Uvedl, že v současné situaci je Srbsko v situaci, „kdy bude neprávem obviněno za centralistické požadavky a hegemonii a pod tlakem přijme politiku, která je proti jejím zájmům“.⁷²

Dalším účastníkem byl profesor Mihailo Djurić, který byl nejradikálnější a v hodně závěrech se odlišoval od ostatních účastníků. Kritizoval rozdělení celé země, v níž Srbové ztratili své postavení. Jejich postavení v ostatních republikách je nerovnoprávné. Uvedl příklad Černé Hory, kde „nemá srbský národ ani nárok na vlastní jméno, neboť se toto právo zpochybňuje i nemalému počtu Černohorců, kteří se cítí Srby“.⁷³ Na závěr svého vystoupení uvedl Mihailo Djurić, že „srbský národ musí bojovat za vlastní existenci, za svoji ohroženou národní identitu a svoji jednotu a místo rozprav o navržených ústavních dodatků, vynaloží úsilí na vydávání nějakých jiných jistějších, odpovědnějších a historických

⁶⁵ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 546.

⁶⁶ WEITHMANN, Michael: *Balkán. 2000 let mezi Západem a Východem*. Praha 1996, s. 353.

⁶⁷ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 546.

⁶⁸ WEITHMANN: *c. d.*, s. 353.

⁶⁹ GUSKOVA: *c. d.*, s. 81.

⁷⁰ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 545.

⁷¹ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 76.

⁷² Tamtéž, s. 77.

⁷³ PELIKÁN a kol.: *c. d.*, s. 503.

ky podložených návrhů.⁷⁴ Většina zúčastněných profesorů byla perzekvována. Někteří byli vyloučeni z Právnické fakulty Bělehradské univerzity, Mihailo Djurić byl za své vystoupení odsouzen, přičemž soud zabavil příslušné číslo Analů právnické fakulty, ve kterém byly otištěny příspěvky do této diskuse.⁷⁵ Celý tento problém postavení Srbska byl jednotícím prvkem pro celou nově se vytvářející opozici, přičemž měl potenciál jednotit umírněnější, kteří nesouhlasili s funkcí složené republiky Srbsko, i ty, kteří šli ve svých požadavcích mnohem dále. V 80. letech byly tyto postoje mnohem viditelnější a měly vliv na radikalizaci celé společnosti. Již v průběhu 70. let tedy vzniká formace opozičních kruhů, které se spojily na základě nespokojenosti s ústavním rozdělením země v Srbsku. Jednalo se o zásadní podnět, na který srbská společnost reagovala a tato situace dala později nacionalisticky laděné části opozice velmi velkou převahu.

Strategie Svazu komunistů Srbska v 80. letech

Jugoslávie v období vlády Josipa Broze Tita se nevyhnula národnostním nepokojům. Po celou dobu byly přítomny a pouze zásahy centrální mocí docházelo k jejich útlu. Obecně lze vyvodit, že lokální záležitosti byly vždy zbržděny dříve, než se mohla vytvořit zpětná odezva z jiné části federace. To platí do roku 1981 do prvních nepokojů v Kosovu, které vypukly necelý rok po Titově smrti, a na tyto nepokoje brzy odpověděla srbská veřejnost zásadním nesouhlasem a postupnou radikalizací.

„Revolta Albánců v roce 1981 otřásla základy posttitovského režimu a v podstatě ukázalo v jaké míře zůstaly národní otázky neřešeny. Jak Kosovo de facto fungovalo jako republika už od počátku sedmdesátých let, tyto nepokoje získaly podobu tlumeného pocitu zmaru, přítomného mezi Albánci, protože jejich autonomní oblast nezískala status republiky, co je vysvětlováno jako diskriminace proti nim, jako Albáncům, ze strany jižních Slovanů.“⁷⁶ Na druhé straně tento pocit křivdy nebyl u Albánců osamocený. Stejným způsobem reflektovali rozdělení země i Slované žijící v Kosovu. Raif Dizdarević hodnotí následky protestů z roku 1981 a jejich charakter takto: „Výrazný nacionalistický charakter negativně ovlivnil smýšlení nealbánského obyvatelstva a celkové mezinacionální vztahy v oblasti a měl v tomto směru těžké následky.“⁷⁷ Neexistovala žádná strategie Svazu komunistů Jugoslávie, jak se s tímto národnostním problémem vypořádat. Strategie Josipa Broze Tita posilovat republiky a částečně naplňovat požadavky v tomto období nebyla možná. Svaz komunistů Jugoslávie se rozhodl zareagovat silou a v Kosovu byl vyhlášen výjimečný stav, který trval 20 měsíců.⁷⁸ Je zřejmé, že strategie politické reprezentace Albánců a Srbů se značně rozcházel.

⁷⁴ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 79.

⁷⁵ PELIKÁN a kol.: *c. d.*, s. 503.

⁷⁶ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 177.

⁷⁷ DIZDAREVIĆ, Raif: *Od smrti Tita, do smrti Jugoslávie*. Praha 2002, s. 69.

⁷⁸ Tamtéž.

Na republikové úrovni v Srbsku převažovala snaha autonomní status Kosova a Vojvodiny omezit tak, aby tyto části složené republiky nemohly vetovat závažné kroky, především v oblasti ekonomiky, které byly již na počátku 80. let tíživé. Řešení ekonomických otázek naráželo na různé pohledy těchto částí. Zatímco Vojvodina vyčnívala nad federálním průměrem, v užším Srbsku se tento průměr shodoval s federálním. Z toho vyplývá, že obě tyto oblasti měly podobné zájmy a čelily podobným problémům, neboť rozdíl mezi nimi nebyl tak markantní jako rozdíl mezi užším Srbskem a Chorvatskem či Slovinskem. Politická reprezentace Svazu komunistů Kosova měla odlišné představy, neboť tato autonomní oblast byla nejchudší, životní úroveň klesala nejdrastičtěji, což bylo způsobeno strukturou hospodářství této autonomní oblasti, přičemž odvětví, která zde byla rozvinutá, prodělávala nejvýraznější krizi. Druhým aspektem, který způsobil radikální pád životní úrovně, byla populační exploze, která byla v této době nejvyšší v Evropě. Z toho vyplývá, že všechny tři části měly zcela odlišnou strategii a reprezentace kosovských Albánců měla rozdílné priority. Proto bylo mnohdy obtížné schválit rozpočet a efektivně a flexibilně na republikové úrovni čelit nepříznivým ekonomickým jevům. Vyplývá to ze složitosti struktury politických institucí a vazeb mezi nimi.

Z toho důvodu se republikové vedení Srbska snažilo omezit vliv autonomních oblastí a později se snažila jej institucionálně upravit. V roce 1983 zahájilo srbské vedení Program za ekonomickou stabilizaci. „Někteří srbští komunisté viděli v této strategii šanci, jak řešit jejich největší vnitřní problém – otázku teritoriální integrity republiky.“⁷⁹ Podle této logiky postupuje i vůdčí osobnost Svazu komunistů Srbska Ivan Stambolić, který se stále více přiklání k názoru, že srbský politický systém nemůže fungovat, pokud se nezmění některé body ústavy. V roce 1985 je jeho vystupování proti stávající ústavě veřejné. Jako hlavní argument pro tento krok je požadavek obrany „zájmů srbského národa a to především práva srbského národa na stvoření stejného státu, jako ostatní národy v Jugoslávii“.⁸⁰

Opozice v Srbsku

V této době začíná také výrazněji vystupovat opozice s požadavkem změny státoprávního uspořádání Srbska a případného připojení území, která jsou obývána Srby, ale nejsou součástí Srbské svazové republiky. Důvodů pro zesílenou aktivitu opozice právě v tomto období je několik. 1) Nacionální opozice se zformovala na konci 60. let, byla velmi dobře integrována, což usnadňovalo její činnost. 2) Nejvýše postavení členové Svazu komunistů Srbska sami požadují změnu ústavy a redefinici vzájemného vztahu s Kosovem a Vojvodinou. Cenzura v tomto období není v oblasti národnostních otázek tak silná jako v Titově období. Navíc části srbských komunistických elit do určité míry tento proud vyhovuje. 3) Národnostní nestabilita zejména v Kosovu, z počátku 80. let vyvolala určitou zpětnou reakci u nacionálně orientovaných srbských intelektuálů.

⁷⁹ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 109.

⁸⁰ DIZDAREVIĆ: *c. d.*, s. 112.

4) Hroučící se ekonomika vyvolávala určitou společenskou nespokojenost. Nespokojenost se sociálními podmínkami se dále rozšířila s nespokojeností politickou, v níž v celém období 80. let hrály národnostní otázky prakticky nejdůležitější roli, a to nejen v Srbsku, ale i v ostatních částech federace.

Nejradikálnější požadavek se objevil v roce 1984 v tvorbě Vojislava Šešelje, sociologa z univerzity v Sarajevu. V roce 1984 vydal článek, ve kterém obviňuje „Svaz komunistů nezpůsobilý k prosazení reformy a za jeho neefektivnost a reorganizaci federace. Popírá specifika muslimského a černohorského národa, dále požaduje zrušení autonomních oblastí a sjednocení Srbska s Černou Horou, stejně jako rozdělení Bosny a Hercegoviny mezi Srbsko a Chorvatsko.“⁸¹ V této době zasahovalo republikové vedení Bosny a Hercegoviny proti opozici ze všech republik nejvíce. Opodstatněním pro tyto zákroky byla podpora multietnického sekularismu, který byl používán jako ospravedlnování a sloužil k větší legitimizaci Svazu komunistů Bosny a Hercegoviny, který přísně dbal na usměrňování nacionalismu v národnostně smíšené Bosně a Hercegovině.⁸² Vojislav Šešelj byl v Bosně a Hercegovině za své požadavky kritizován a soud jej za protistátní činnost odsoudil k odnětí svobody na 8 let.⁸³ Proces s Vojislavem Šešeljem v sousední Bosně a Hercegovině měl velmi zásadní dopad na vznik dalších dokumentů, které napadaly celý Svaz komunistů Jugoslávie a legitimitu ústavního systému Socialistické federativní republiky Jugoslávie.

Nejvýznamnějším nacionálně orientovaným disidentem byl spisovatel Dobrica Ćosić. Společně s Vukem Draškovićem představovali nejdůležitější spisovatele, vydávající historické romány, které odrážely nespokojenost nad postavením Srbů.⁸⁴ Nejenom díky tvorbě těchto autorů došlo k otevření témat, které se z popudu Svazu komunistů Jugoslávie ještě za Titova života neotevíraly. Takovými jsou především témata druhé světové války, režim Ante Paveliće v Chorvatsku, Ravnogorski Pokret (Četnické hnutí) atd. Na druhou stranu se objevovaly publikace, které daleko kritičtěji hodnotily vládu Josipa Broze Tita a otevíraly kritické momenty jeho vlády, zejména období konce 40. a počátku 50. let.

V 80. letech probíhala reflexe období vlády Josipa Broze Tita. První podnět přinesla publikace Vladimira Didijera. Vyšla pod názvem *Novi prilozi za bibliografiju Josipa Broza Tita*.⁸⁵ Tato bibliografie byla publikována v roce 1981 a měla velmi výrazný ohlas v jugoslávské společnosti. Bibliografie nebyla „pravděpodobně myšlena jako revizionická. Ale údaje, které byly použity, znemožňovaly obranu tezí o správnosti revoluce a jeho vůdce a způsobily kompletní reinterpretaci historie jugoslávského komunistického hnutí v meziválečném i válečném období.“⁸⁶ Tento dokument otevírá zásadní otázky, které byly v době vlády Josipa Broze Tita tabuizovány. Jedná se zejména o stranické praktiky, které byly prováděny podle sovětského vzoru, likvidace politických odpůrců, existence nápravného tábora Goli Otok atd. „Dedijerova kniha nabídla nové vidění samotného

⁸¹ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 97.

⁸² LEMPI: *c. d.*, s. 291.

⁸³ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 98.

⁸⁴ LEMPI: *c. d.*, s. 308.

⁸⁵ *Nové doklady k bibliografii Josipa Broze Tita*.

⁸⁶ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 124.

Tita – humánnější z za fasády velkého vůdce – Tímto způsobem provedla nenapravitelnou škodu kultu osobnosti vládce Jugoslávie.⁸⁷

Zlom kultu osobnosti Josipa Broze Tita, který byl velmi silný, znamenal další posílení nacionální opozice, neboť její část začala poukazovat na údajný antisrbský charakter vládnutí Tita. Další úder ze strany opozice znamenala publikace Vojislava Koštunici a Kosty Čavoškého, která vyšla pod názvem Stranický pluralismus nebo monismus. V tato kniha byla velmi kritická vůči komunistům a bylo v ní popsáno, jakým způsobem postupovali komunisté proti nekomunistickým stranám v období bezprostředně po ukončení druhé světové války.⁸⁸ Tyto publikace, spolu s ostatními, byly velmi populární. John Lampe uvádí, že: „Rostoucí ekonomická krize napomohla velké popularitě takovýchto publikací, nebo jejich resumé v bělehradských nedělních magazínech, ve kterých se hledaly senzace.“⁸⁹ Velmi významným tématem byla v 80. letech diskuse o Četnickém hnutí Draži Mihailoviće, a později také o režimu Ante Paveliće v Chorvatsku, které vzniklo po obsazení královské Jugoslávie německými vojsky. Od roku 1988 už bylo téma genocidy, která byla prováděna režimem Ante Paveliće, ústředním tématem, „o kterém se hovořilo v médiích, především v bulvárním tisku, přitom docházelo k využívání emotivně zabarvených formulací, ohromných generalizací a válečných fotografií, na kterých byla viditelná obnažená těla, aby byl vytvořen efekt šoku.“⁹⁰

Zpočátku byla tato diskuse čistě vědeckého formátu. Nejprve se začalo spekulovat o počtu obětí, přičemž autoři zastávali různé názory, a velmi často se ve vyčíslení obětí režimu Ante Paveliće, kteří zahynuli v koncentračních táborech, rozcházejí. Přední čeští balkanisté považují za pravděpodobný počet Srbů, kteří se stali obětí antisrbských pogromů v ustašovském Chorvatsku, odhadují přibližně 125 000 Srbů a autory, kteří uvádějí podobná čísla považují za věrohodné.⁹¹ Odhad Franja Tudjmana byl, že ve všech koncentračních táborech nezahynulo více než 60 000 lidí.⁹² Na druhé straně se v Srbsku objevovaly teze Vladimira Dedijera a Velimira Terziće. Dedijer odhadoval, že pouze v Jasenovci zemřelo 480 000 až 800 000 lidí, podle Velimira Terziće počet Srbů, kteří byli obětmi koncentračního tábora v Jasenovci, překročil 1 000 000.⁹³ Oba tyto odhady se velmi výrazně rozcházejí.

Počet obětí všech koncentračních táborů je velmi těžké vyčísřit. Proto se zde velmi snadno vytváří výrazný prostor pro manipulaci, kterého se evidentně dopustili jak chorvatští, tak srbští nacionalisté. Samotná skutečnost, že v roce 1988 již byla debata o genocidě naprosto rozšířená a že se tomuto tématu velmi výrazně věnovala nejdůležitější média, včetně bulvárního tisku, tento prostor pro tuto manipulaci ještě více otevírá a umožnilo šíření spíše kontroverzních vyčíslení.

⁸⁷ Tamtéž, s. 125.

⁸⁸ PELIKÁN a kol.: *c. d.*, s. 509.

⁸⁹ LEMPI: *c. d.*, s. 308.

⁹⁰ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 172.

⁹¹ ŠESTÁK a kol.: *c. d.*, s. 456.

⁹² DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 168.

⁹³ Tamtéž, s. 169.

Společenské klima bylo tedy v zemi velmi napjaté. Velmi výrazný dopad na další politické dění mělo prohlášení Memorandum Srbské akademie věd a umění (SANU). Memorandum SANU mělo skutečně velký účinek, protože se jednalo o vědeckou instituci, která byla vždy akceptována. Memoranda SANU předcházely dva dokumenty, „Križa jugoslovenske privrede i društva“⁹⁴ a „Položaj Srbije i srpskog naroda“.⁹⁵ Oba byly poslány politické reprezentaci Srbska a Jugoslávie a odrážely aktuální problémy v oblasti politiky, ekonomiky a sociálních otázek.⁹⁶ Tyto dokumenty zahrnovaly teze, které byly později využity pro Memorandum SANU. Ve dnech 24. a 25. 9. 1986 vyšel ve večerníku Večernje Novosti článek Ponuda Beznadja, novináře Alexandra Djunkanoviće, v němž je uveden nehotový text Memoranda SANU, který vyšel bez vědomí jeho autorů.⁹⁷ Dokument vymezuje tři nejdůležitější problémy Srbského národa: „Dlouhodobé zaostávání rozvoje hospodářství Srbska, neregulované státo-právní vztahy s Jugoslávií a autonomními oblastmi, stejně jako genocida v Kosovu.“⁹⁸ Události v Kosovu považují tedy signatáři Memoranda za genocidu.

Tento text měl zásadní vliv na srbskou společnost, neboť zásadně kritizoval postavení Srbů ve federaci a velmi výrazným způsobem kritizoval Svaz komunistů Jugoslávie. Ústava z roku 1974 byla SANU považována za protisrbskou.⁹⁹ Za takovou je považována především proto, že její tvůrci byli proti Srbsku zaměřeni, což se projevilo na podobě ústavy. V Memorandu se tvrdí, že dominantní pozici získaly Slovinsko a Chorvatsko, bylo zabráněno hospodářskému rozvoji Srbska, což oslabovalo jeho vliv. Tvůrci politického systému vycházeli z přesvědčení, že slabé Srbsko znamená silnou Jugoslávii.¹⁰⁰ Je zde požadavek výrazného omezení autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, což vyplývá z jejich velmi silné pozice. Samotné Srbsko je velmi závislé na politických rozhodnutích činěných v těchto částech složené Srbské republiky. Mimo tento ústavní problém hodnotí SANU Kosovo a Vojvodinu jako oblasti, kde je potřeba znovu obnovit srbský charakter.¹⁰¹ Je třeba připomenout, že Memorandum mimo národní aspekt má také velmi silný protikomunistický charakter. Viní zde Svaz komunistů Jugoslávie za špatné školské zákony, přílišnou ideologičnost ve veřejném životě, ve školství a v kultuře a požaduje změnu v této oblasti.¹⁰²

Protikomunistický charakter způsobil značnou distanci srbských komunistů od tohoto dokumentu. Bělehradský tisk, který byl pod kontrolou Svazu komunistů Srbska, vedl kam-

⁹⁴ Križe jugoslávského hospodářství a společnosti.

⁹⁵ Postavení Srbska a srbského národa.

⁹⁶ GUSKOVA: c. d., s. 99.

⁹⁷ ČOSIĆ, Dobrica: *Piščevi zapisi (1981–1991)*. Beograd 2002, s. 197.

⁹⁸ Zamisli Srbiju: *Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine*, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

⁹⁹ HRADEČNÝ, Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: TECHMAN, Miroslav (ed.): *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996, s. 161.

¹⁰⁰ Zamisli Srbiju: *Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine*, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

¹⁰¹ ŠESTÁK a kol.: c. d., s. 563.

¹⁰² Zamisli Srbiju: *Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine*, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm, staženo 2. 9. 2006.

paň proti Memorandu a jeho tvůrcům. Touto strategií rozuměl Svaz komunistů Srbska „neutralizovat možný efekt Memoranda, obránit ideologii bratrství a jednoty a existenci monopartijního systému“.¹⁰³ Sami tvůrci tohoto memoranda neměli ponětí o tom, že bude nehotový text tohoto dokumentu vydán, proto nebyli schopni okamžitě čelit četným útokům ze strany republikového vedení Srbska. Dobrica Ćosić, který na Memorandu spolupracoval, jej velmi energicky brání. Pochopitelně největší kritika Memoranda přichází hlavně ze Slovinska a Chorvatska. Tyto hlasy Dobrica Ćosić velmi výrazně kritizuje jako antijugoslávské. Za zásadní motiv reakce jugoslávské společnosti proti Memorandu SANU je „antisrbství a antijugoslávství chorvatské a slovinské nacionalistické oligarchie, kterými se nechalo ovlivnit komunistické vedení Srbska“.¹⁰⁴ Reakce na Memorandum, které vznikly, upoutaly pozornost podstatné části jugoslávské společnosti a popularizace tohoto textu velmi napomohla k další radikalizaci, neboť v Memorandu i ve veřejných diskusích o něm se velmi silně začínaly promítat antagonie, které byly mezi jednotlivými národy Jugoslávie. Z tohoto důvodu byl tento dokument jedním ze zásadnějších pro další vývoj v zemi.

Vliv nacionalistické opozice na SKS

Politická reprezentace Srbska, vedena Ivanem Stambolićem, Memorandum SANU velmi výrazným způsobem odsoudila stejně jako federální instituce. Stejnou strategii zvolil i Slobodan Milošević, který ještě v roce 1986 zastával liberální názory. Obrovské problémy v zemi, četné diskuse, které byly stále silnější, neutěšená sociální situace v Srbsku a v celé zemi, rozklad federální moci na úkor republikových či autonomních a klesající podpora pro Svaz komunistů Srbska, činnost nacionalistické opozice znamená pro srbské republikové vedení problémy, se kterými se stávající politická reprezentace nebyla schopna vyrovnat. Zejména národnostní nepokoje v Kosovu stále ve větší míře způsobovaly problémy v Srbsku. Zejména tato otázka byla nejtěživější.

Byla to právě pracovní cesta Slobodana Miloševiče do Kosova, po které se u něj začíná projevovat změna politické orientace. Mimo politických požadavků kosovských Albánců a zvýšené radikalizace dochází v této autonomní oblasti také k masovějšímu odchodu Srbů z Kosova. Během 80. let vzniklo několik studií, které se tímto problémem zabývaly, z nichž nejdůležitější byla společná studie Předsednictva Jugoslávie a srbského parlamentu, která byla vytvořena na přelomu roku 1982 a 1983. Tento dokument vidí masový odchod Srbů z tohoto území jako „výsledek politické atmosféry a využívání vandalských metod za cílem vytvoření etnicky čistého Kosova.“¹⁰⁵ V první polovině 80. let se vystěhovalo přibližně 30 000 Slovanů z Kosova.¹⁰⁶ Ve vyjádření procentuálního podílu opustilo Kosovo 14,5 % Jihoslovanů. Není lehké jednoznačně určit, jak velká část tohoto

¹⁰³ GUSKOVA a kol.: *c. d.*, s. 100.

¹⁰⁴ ĆOSIĆ: *c. d.*, s. 204.

¹⁰⁵ DRAGOVIĆ-SOSO: *c. d.*, s. 181.

¹⁰⁶ TEJCHMAN a kol.: *c. d.*, s. 26.

obyvatelstva odešla kvůli nátlaku ze strany radikálně orientovaných kosovských Albánců a jaká část této slovanské populace opustila Kosovo z ekonomických důvodů. Zejména pro mladší část populace představovalo Kosovo velmi neperspektivní území, protože zde nebylo mnoho pracovních příležitostí, na rozdíl od ostatních částí Jugoslávie. Je velmi obtížné určit, do jaké míry byli menšinovi Srbové a Černohorci ze strany většinového obyvatelstva perzekvováni, přesto však lze vysledovat velmi vysokou míru politického napětí, která byla obzvláště silná již od protestů z roku 1981. Raif Dizdarević, předseda Představenstva v 1988–1989, uvádí, že zcela nepochybně existoval politický nátlak, který vycházel z „aktivity ilegálních nacionalistických skupin, které podněcovaly albánský nacionalismus a mezietnickou nenávisť“.¹⁰⁷ Přitom, ale dodává, že odchody z Kosova byly také do vysoké míry způsobeny událostmi z roku 1981, celkovým napětím v Kosovu a také ekonomickými podmínkami.¹⁰⁸

V roce 1986 je Slobodan Milošević předsedou Svazu komunistů Srbska. Jeho pozice v Srbsku je mnohem slabší než pozice Ivana Stamboliće. V roce 1987 nastává značný obrat. Prvním důležitějším krokem, který učinil, aby si zabezpečil rozhodující pozici mezi politickými elitami Srbska, bylo odstranění Ivana Stamboliće z funkce předsedy Srbské republiky. Jako důvod pro jeho odvolání posloužila spíše záminka. Jan Pelikán hodnotí kritiku Ivana Stamboliće ze strany křídla Slobodana Miloševiče jako velice vágní a postrádající „zásadní názorový, či koncepční střet. Jádrem sporu spočívalo vlastně jen v ideologickém zdůvodnění razantnějšího postupu v autonomních oblastech Srbska, který obě frakce považovaly za nutný.“¹⁰⁹ Celá tato situace naznačuje, že výměna republikového předsedy byla výsledkem mocenského boje, ve kterém zvítězil Slobodan Milošević.

Nezbytné je zhodnotit, které aspekty umožnily tak zásadní změnu vývoje ve Svazu komunistů Srbska. V roce 1987 měl Slobodan Milošević natolik silnou pozici, aby získal podporu nejvýše postavených členů SK Srbska. Nacionální rétorika a snaha postupovat radikálněji než Ivan Stambolić byla přitažlivější, neboť Ivan Stambolić v naplňování Programu za ekonomickou stabilizaci nebyl příliš úspěšný. Ekonomická situace se stále zhoršovala. Zásadním způsobem nedošlo ke zlepšení komunikace mezi autonomními oblastmi a republikovými orgány. Zejména ve špatném vztahu s autonomními oblastmi byly spatřovány hlavní příčiny, proč nemůže dojít k přijetí zásadní strategie, jež by měla za následek zlepšení ekonomických podmínek a vedlo k určité nespokojenosti.

V rámci své mocenské strategie využívá Slobodan Milošević stále ve větší míře nacionalistické požadavky. Jeho přístup mu zajišťuje popularitu. Zcela jednoznačně přejímá kritiku jugoslávské společnosti ze strany srbské nacionální opozice a na jejím základě formuluje svůj politický program. Za účelem ochrany zájmů Srbů, pořádá Slobodan Milošević tzv. Mítinky pravdy. Jedná se o organizování veřejných vystoupení, ve kterých Slobodan Milošević obhajuje svou politiku, snaží se získat podporu pro jeho nacionální program a vystupuje jako obránce Srbských zájmů. Díky těmto mítinkům si už v průběhu

---

¹⁰⁷ DIZDAREVIĆ: *c. d.*, s. 249.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ PELIKÁN, Jan: *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti*. Praha 1996, s. 34.

roku 1988 zajistil Slobodan Milošević náklonnost většiny obyvatel Srbska.¹¹⁰ Prvním krokem Slobodana Miloševiče se stala realizace plánu konsolidace moci v Srbsku a odstranění autonomie pro Kosovo a Vojvodinu. Tento krok byl velmi vítáný ze stany Srbské nacionální opozice, proto od ní nedochází k zásadnější kritice Slobodana Miloševiče. Politické aktivity nacionální opozice v Srbsku tedy napomohly k rychlejší formulaci programu nového vedení Svazu komunistů Jugoslávie. Opozice se stala velmi cenným spojencem, který nekritizuje příliš vedení Svazu komunistů Jugoslávie. Nový politický profil vedení Svazu komunistů Jugoslávie a široká veřejná podpora, získaná převzetím podstatné části umožňuje postupnou transformaci Svazu komunistů Srbska v Socialistickou stranu Srbska.

Závěr

Velmi problematickou se stala ústava z roku 1974. Vnesla do politického systému příliš mnoho nejasností. Jednotlivé pasáže mohly být interpretovány různě. Neobsahuje přesné definice pro jednotlivé subjekty federace. Vzhledem k datu úmrtí hlavního garanta jugoslávské jednoty a jejího politického uspořádání Josipa Broze Tita, 4. května 1980, můžeme dojít k závěru, že pouhých šest let na zažití komplikovaného ústavního systému je poměrně krátká doba. Znemožňuje vytvoření trvalejších precedentů, na jejichž základě by nejrůznější aktéři v rámci politického spektra respektovali přesný ústavní rámec a vytvářely by se mezi nimi mocenské vazby. Precedenty vznikaly až během 80. let. Tehdy role hlavního arbitra sporů definitivně odpadla.

Josip Broz Tito za svého života vždy zasahoval na základě mocenského monopolu SKJ, mohl kdykoliv překročit ústavní rámec a posléze jej redefinovat. Během jeho života docházelo k velmi častým změnám ústavního systému. Žádná jiná země během stejné doby nezasahovala do podoby ústavního systému právě tak, jako Socialistická federativní republika Jugoslávie. Časté zásahy nemohly vytvořit politické prostředí, v němž by společnost nahlížela na ústavu jako na rámec, který je definitivní, platný a do nějž by se měly vnášet inovace jen v případech nejvyšší potřeby. Společnost nemohla vnímat ústavu jako cosi trvalého, čili v případě vážnější nespokojenosti s jednotlivými body je naprosto běžné požadovat jejich obměnu.

Velmi rychle se proti kompromisní ústavě z roku 1974 ozvaly velmi kritické hlasy, které požadovaly její změnu. Ve společnosti nikdy nebyl vytvořen žádný předpoklad pro její akceptaci, protože ústavní systém země se v průběhu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie vždy velmi výrazným způsobem měnil a permanentně bylo do něj zasahováno podle potřeb vládnoucích komunistických elit. V žádné jiné zemi v Evropě nedošlo k takovým rozsáhlým a poměrně četným ústavním změnám, jako tomu bylo v případě SFRJ. Poslední ústava přinutila jednotlivé republiky a autonomní oblasti ke kompromisům. Nevycházely zdola, tzn. chyběl jim vážnější legitimizační prvek, ale

¹¹⁰ ANTONIĆ, Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševiča*. Beograd 2002, s. 411.

byly nastoleny shora nejužším stranickým vedením. Již v roce 1971, kdy probíhá debata o podobě nové ústavy a je jasné, jakým směrem se podoba státu bude ubírat, se ozývají v Srbsku velmi kritické hlasy proti jejímu schválení. Nejdůležitější z nich je veřejná rozprava na Právnické fakultě Univerzity v Bělehradě. Nejvíce pedagogů se shodlo na skutečnosti, že zamýšlené změny nejvíce ze všech částí federace postihnou Srbskou republiku. Další posilování autonomních oblastí naruší svrchovanost, rozhodovací proces a vnitřní integritu Srbské republiky. Stane se příliš závislá na autonomních oblastech. Kritičtější hlasy se neomezují pouze na podobu Srbské republiky. Mihailo Djurić hovořil o ohrožené identitě Srbů, nespravedlnosti ohledně jejich nerovnoprávného postavení atd. Většina pedagogů právnické fakulty, kteří se rozpravy zúčastnili, z ní byli vyloučeni. Obdobná kritika se objevovala velmi často.

Nezamýšlený efekt ústavního systému vytvořil situaci, kdy kompetence institucí na úrovních federální, republikové i autonomních oblastí se překrývaly. Pro změnu ústavy byl potřebný souhlas všech částí federace, včetně souhlasu autonomních oblastí. Všechny části měly naprosto odlišné zájmy, proto bylo prosazení konsenzu nemožné. Na úkor federativních orgánů se začaly posilovat republiky a autonomní oblasti, které velmi často zasahovaly do rozhodnutí federativních orgánů a snažily se uplatnit vyděračský potenciál i vůči ostatním republikám či autonomním oblastem. Za těchto okolností se velmi otevírá prostor pro nacionalizaci a radikalizaci společnosti, což vytváří velmi špatné předpoklady pro úspěšnou demokratizaci. Prostor pro nacionalizaci a radikalizaci se otevírá proto, že prosazující se elity vysvětlují svůj nezdár při řešení stěžejních problémů pro tu či onu republiku, nebo autonomní oblast narážel na nesouhlas, nepochopení těch druhých. Na základě této strategie získávaly silnější podporu na republikové úrovni, která se postupně stává klíčová.

Nejsilnější nesouhlas s politickým systémem Jugoslávie zazníval v Srbsku. Část republikového vedení se snažila redefinovat vzájemný vztah k autonomním oblastem a snažila se jej omezit. Strategie SKS a republikového vedení nastala již na počátku 80. let, kdy je Titovo křídlo ještě velmi silné. Požadavek na určité omezení pravomoci Kosova a Vojvodiny nemusí být nutně považován za přehnaný. Obě autonomní oblasti mohly svými rozhodnutími zasahovat do srbských politických aktivit. Nejdůležitější omezení v tomto směru představovalo možnost blokáce rozhodování na republikové úrovni zejména v hospodářských otázkách, jejichž řešení bylo velmi naléhavé kvůli ekonomické krizi, která měla velmi destabilizační účinky na srbskou a jugoslávskou společnost. Zatímco Srbsko nemohlo schválit svůj rozpočet bez souhlasu obou autonomních oblastí, tyto části federace tuto možnost měly. Nevýhoda se projevovala i v dalších otázkách. Užší Srbsko bylo ve velmi nevýhodné situaci, protože bylo zastoupeno pouze institucemi na celorepublikové úrovni, tzn. orgány, které byly společné i pro Kosovo a Vojvodinu. V tomto bodě nalezení konsenzu naráželo na velmi mnoho nepřekonatelných překážek. V souvislosti s destabilizací společnosti dochází k postupné fragmentaci uvnitř Svazu komunistů Jugoslávie a federálních orgánů.

Velmi významná je pro pozdější podobu Svazu komunistů Srbska formace národní opozice. Postupně se formuje již v průběhu 60. a 70. let. Na konci 60. se objevují

publikace, které kritizují neutěšenou politickou situaci a stav Srbska. Proto je jejich vliv zejména v 80. letech silný. Jejich požadavky jsou postupně přijímány i částí Svazu komunistů Srbska, ale tyto požadavky narážejí na zásadní nesouhlas i ze strany ostatních republik. Opoziční elity, které se omezují pouze na otázky postavení vnitřního Srbska, se dají hodnotit jako umírněné. Od začátku vytváření nacionální opozice v Srbsku se ale objevuje i radikálnější proud, který postupně sílí. Ten se začíná projevovat a promítat i do dokumentů, které již byly zmíněny a z nichž je nejvýznamnější Memorandum SANU. U této nacionální opozice se objevují požadavky obnovení srbského charakteru území Kosova, faktické zrušení autonomního statusu pro Kosovo a Vojvodinu. Velmi radikální Vojislav Šešelj ve svých požadavcích odsuzuje akceptaci bosenských Muslimů a Černo- horců a požaduje zrušení republiky Bosny a Hercegoviny a její rozdělení mezi Chorvat- sko a Srbsko. Šlo o velmi nebezpečný požadavek, proti němuž bylo zakročeno. Všechny problémy týkající se národnostních otázek se postupně vyhrocovaly. V posledních letech existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie docházelo k zostření nacionální rétoriky a velmi problematické a komplikované otázky byly předmětem politické debaty, která probíhala v bulvárním tisku. Jde především o záležitosti, které byly ještě za Titova období tabuizovány, jako například kolektivní vina a podíl jednotlivých národů na zlo- činech, kterých se dopouštěly během 2. světové války. Tabuizace národnostních otázek v dřívějším období způsobila jejich přitažlivost na počátku 80. let.

Převzetí části programu nacionalistické opozice umožnilo Slobodanu Miloševićovi získat rozhodující vliv ve Svazu komunistů Srbska. Nejprve došlo k odstranění Ivana Stamboliće z funkce předsedy Srbské republiky. Propojit některé cíle SKS s nacionální opozicí není příliš problematické vzhledem k tomu, že podstatná část nacionální opozice byla dříve v řadách komunistů, jako například Dobrica Ćosić, a také proto, že nacionální opozice vnímá jako prvořadý úkol vyřešit nacionální otázky společnosti.

BIBLIOGRAFIE

- ANTONIĆ, Slobodan: Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića. Beograd 2002.
- CABADA, Ladislav: Politický systém Slovinska. Praha 2005.
- CABADA, Ladislav: Socialistická federativní republika Jugoslávie. In: CABADA, Ladislav - DVOŘÁ- KOVÁ, Vladimíra a kol.: Komparace politických systémů III., Praha 2004.
- ĆOSIĆ, Dobrica: Piščevi zapisi. (1981–1991). Beograd 2002.
- CZEKALSKI, Tadeusz: Albania. Warszawa 2003.
- DRAGNIĆ, Alex: Serbs and Croats. The Struggle in Yugoslavia. New York 1992.
- DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: Spasionici nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma. Beograd 2004.
- DIZDAREVIĆ, Raif: Od smrti Tita, do smrti Jugoslávie. Praha 2002.
- GLENNY, Misha: The Balkans 1804–1999. Nationalism, War and the Great Powers. London 2000.
- GUSKOVA, Jelena: Istorija jugoslovenske krize 1990–2000, 1. Beograd 2003.
- HRADEČNÝ, Pavel: Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komu- nistické Jugoslávie. In: TECHMAN, Miroslav (ed.): Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996.

- CHOVANEK, Jaroslav a kol.: Ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Praha 1978.
- LEMPÍ, Džon: Jugoslavija kao istoria. Bila dvaput jedna zemlja. Beograd 2004.
- OBRADOVIĆ, Žarko: Manjine na Balkanu. Beograd 2002.
- PELIKÁN, Jan a kol.: Dějiny Srbska, Praha 2004.
- PELIKÁN, Jan: Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti. Praha 1996.
- STEVANOVIĆ, Vidoslav a kol.: Strůjci války a míru. Praha 2003.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 2001.
- ŠUVAR, Stipe: Nacionalno i nacionalističko. Eseji i polemički prilozii. Split 1974.
- TEJCHMAN, Miroslav a kol.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989. Praha 2000.
- WALDEMBERG, Marek: Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki. Warszawa 2005.
- WALDEMBERG, Marek: Rozbicie Jugosławii. Od Separacji Słowenii do wojny kosowskiej. Warszawa 2003.
- WEITHMANN, Michael: Balkán. 2000 let mezi Západem a Východem. Praha 1996.

ELEKTRONICKÉ PRAMENY

- Zamisli Srbiju: Memorandum SANU. Grupa akademika SANU o aktuelnim društvenim pitanjima u Jugoslaviji 1986. godine, http://www.zamislisrbiju.org/idc_govori_04.htm (2. 9. 2006)

ZMĚNA VÝZNAMU POLITICKÉ LEVICE V POLSKU PO ROCE 2004

Radomír Sztwiertnia

THE CHANGE OF THE MEANING OF THE POLISH LEFT AFTER 2004

ABSTRACT: The article presents recent development of the Polish political left after crisis of the Democratic Left Alliance and its government in 2004. The main objective of the article is to analyse possible changes of the meaning of the Polish left, due to the new strategy adopted after the crisis. The left in Poland does not reflect social and economical interests, but is determined by the historical cleavage linked to the transformation to democracy. Thus to the political left belong all parties, which origin lies in the former communistic party. Although the main representative of the left - Democratic Left Alliance had made several attempts to weaken its continuity with communistic past, it has been still perceived as communistic successor party. The paper holds that in case the continuity with communistic past is severed, the possibility of reconstruction of the political left according to social and economical interests will arise.

KEYWORDS: Poland, Party System, Political Left, Centre-left Coalition

---

V roce 2004 zasáhla vládní Spojenectví demokratické levice (SLD) vnitrostranická krize, která byla vyvolána neúspěšně realizovanou politikou a především řadou korupčních afér a skandálů, ve kterých byli skutečně nebo domněle zapleteni členové strany. V důsledku toho došlo jednak k odchodu menší skupiny politiků, kteří vytvořili konkurenční levicovou stranu Sociální demokracii Polska (SdPI), jednak k pádu menšinové vlády Leszka Millera. SLD se v průzkumech pohybovala na hranici volitelnosti. V parlamentních volbách v roce 2005 SLD získalo 11,31 %, a stala se opozicí s 55 mandáty.

V říjnu 2007 se v Polsku konaly předčasné parlamentní volby, ve kterých zvítězila liberální křesťansko-demokratická Občanská platforma a vystřídala spolu s centristickou agrární Polskou lidovou stranou v čele exekutivy konzervativní stranu Právo a spravedl-

nost. Ve dvou po sobě jdoucích volebních soutěžích (v roce 2005 a 2007) se o vítězství podělily dva pravicové subjekty, které získaly dohromady naprostou většinu hlasů. Ve stínu předcházející volební kampaně a samotného volebního aktu, docházelo na levé straně politického spektra k pokusům o normativní a koncepční redefinici samotné politické kategorie levice.

Generační obměnou, navázáním spolupráce se středovou Demokratickou stranou – demokraté.pl (PD) v rámci koalice Levice a demokraté (LiD) a také programovými změnami se politická levice snažila získat zpět ztracené voliče a stát se opět silným konkurentem pravice. Ve volbách však levice ve spojení s Demokratickou stranou získala 13,15 % hlasů, což ji zaručilo jen 53 mandátů. Jak je patrné z tabulky č. 1, počet hlasů pro koalici LiD se při daleko vyšší volební účasti prakticky nezměnil (nárůst o pouhé 1,84%). Samotná SLD získala pouze 37 mandátů, což ve srovnání s 55 mandáty v roce 2005 je velkým neúspěchem.

Tabulka č. 1:

Srovnání výsledků SLD, SdPI – UP a PD ve volbách v roce 2005 a LiD 2007

	2005 ¹	2007
počet hlasů	2 083 913 (1 335 257)	2 122 981
%	17,65 (11,13)	13,15
mandáty	(55)	53
volební účast (%)	40,57	53,88

Zdroj: PKW²

Následující příspěvek si klade za cíl představit novou strategii levicového tábora (SLD a SdPI), jejíž implementací se levice snaží znovu vybudovat svou pozici na politické scéně. Práce vychází ze specifického postavení politické levice v polském politickém systému, která je výsledkem procesu přechodu k demokracii. Stěžejním cílem je analyzovat potencionální vliv této nové strategie na samotný význam politické levice v Polsku a její možnou změnu.

Význam politické levice v Polsku

Kolaps komunistických režimů ve střední a východní Evropě se stal významným mezníkem v diskusích o smyslu pravolevé dichotomie.³ V samotných postkomunistických

¹ Čísla v závorce ukazují výsledky SLD, které jako jediný subjekt překonal volební práh a získal parlamentní zastoupení.

² Państwowa Komisja Wyborcza, www.wybory2007.pkw.gov.pl.

³ Levice byla v bipolárním světě někdy redukována pouze na komunistickou ideologii, a proto byl kolaps komunistu vnímán jako pád levice *per se*. Pro jiné byl naopak triumfem, protože přinášel nové možnosti levice pohřbené

zemích na začátku tranzice byly termíny levice a pravice považovány za anachronismus a první demokratické volby nepřinesly boj mezi politickými subjekty na poli mezi levicí a pravicí. Teprve s postupem času se obě kategorie pozvolna vymezovaly, ale jejich význam se odlišoval od tradičního západního vzorce.

Dlouhodobé používání deformovaných pojmů levice a pravice komunistickým režimem lidového Polska vedlo k vytvoření jisté matice, podle které lidé považovali za levici politické formace pocházející ze starého režimu, naopak pravice byla vymezována jako jakákoliv protirežimní opozice.⁴ Levice a pravice se nekonstituovaly na základě socioekonomických konfliktních linií a ani postupem času se neukotvily v sociální struktuře. Věk, vzdělání, společenská pozice a ani regionální faktory nehrály roli v identifikování se Poláků s levicí nebo pravicí. Naopak rozměr levice a pravice se úzce svázal s postojem občanů k minulosti, s kolektivní pamětí, postojem k demokracii a církvi.⁵

Jak je tedy možné vymezit levicové politické formace v postkomunistickém Polsku? Přijmeme-li Sartoriho doporučení, aby se strany označovaly jako levicové nebo pravicové podle toho, jak jsou vnímány,⁶ měli bychom vzít v potaz zmíněné postoje veřejnosti a také ostatních politických aktérů, které jsou generovány na základě historické konfliktní linie spojené s pádem komunistického režimu. Takto by bylo třeba spojit jak historický původ, tak ideologii stran, což by mohlo vést k definování nových typů politických stran, jako např. socialistická/sociálnědemokratická levice (Sociální demokracie Polské republiky, Spojenectví demokratické levice), resp. pravice (Unie práce postsolidaritního původu).⁷ V Polsku je historický původ jednotlivých politických stran stále důležitějším hlediskem pro identifikaci stran, než jejich ideologie a z ní vycházející programy. Druhé hledisko, ideologie stran, je problematické, protože otevírá cestu nesprávnému klasifikování politických stran, zejména pak generalizaci ve smyslu *pars pro toto*. Proto A. Antoszewski a R. Herbut doporučují pro systematictější vymezení stran vyčlenit tři roviny postulátů. První rovina, politická, zahrnuje mezi jinými postoj stran vůči politickému systému, prosazovaný demokratický ideál, způsob nahlížení na roli práva ve státě, apod. Druhá rovina, ekonomická, se týká postoje stran k hospodářskému systému a třetí, hodnotová, zahrnuje postoj stran k tradičním hodnotám, postoj k církvi, lidským právům, občanské společnosti, mezinárodní spolupráci, apod.⁸ V případě polských politických stran je běžné nalézat významné rozpory mezi jednotlivými rovinami. Zejména v ekonomické rovině se objevují jak programové deklarace, tak konkrétní politické kroky, které zpochybňují levicovost, resp. pravicový charakter daných formací. Tak např. pravicová

---

nástupem komunismu v roce 1917 v Rusku a v poválečné době v ostatních zemích východního bloku. BOBBIO, Norberto: *Prawica i lewica*. Kraków 1996, s. 37.

⁴ DZWOŃCZYK, Joanna: *Lewicowa autoidentyfikacja społeczeństwa polskiego w świetle badań sondażowych*. In: ŚLĘZAK, Tadeusz - ŚLIWA, Michał (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*, s. 350.

⁵ GRABOWSKA, Mirosława - SZAWIEL, Tadeusz: *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*. Warszawa 2003, s. 252.

⁶ SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy*. Brno 2005, s. 87.

⁷ SOZAŃSKA, Dominika: *Specyfika polskiego rozumienia pojęcia lewica*. In: ŚLĘZAK, T. - ŚLIWA, M. (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków 2004, s. 384.

⁸ ANTOSZEWSKI, Andrzej - HERBUT, Ryszard: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław 1998, s. 142.

postsolidaritní strany a koalice (např. Volební akce „Solidarita“ – AWS) měly levicové ekonomické programy, naopak levicová SdRP a následně SLD prosazovaly klasickou liberální koncepci fungování ekonomiky.⁹ Toto jsou další specifické rysy dichotomie pravice – levice, které výrazně vybočují od klasického západního modelu.

S ideologickým vymezením stran je úzce spojena koncepce stranických rodin, která umožňuje nalézt mezi jednotlivými stranami společné prvky a tímto je konkretizovat. V případě postkomunistických zemí je možno vyjít z klasických přístupů studia stranických rodin, včetně kritérií a členění.¹⁰ Nicméně aplikace západních koncepcí a následné výsledky studia stranických rodin v postkomunistických státech nepřinesly jasné závěry.¹¹

V prvních letech transformace postkomunistických politických systémů byla většina kritérií pro vymezení stranických rodin nevyhovující. Jediným spolehlivým kritériem se ukázal původ stran, ale pouhá aplikace tohoto kritéria vedla ke generování velmi širokých rodin. V rámci polského stranického systému navrhovala W. Jednaka takto rozlišit pouze rodinu stran postkomunistických, postsolidaritních a antikomunistických, které neměly svůj původ v Solidaritě.¹²

S postupem konsolidace stran a stranického systému se však naskytly možnosti aplikace i jiných kritérií. A. Antoszewski a R. Herbut zařadili mezi rozlišovací kritéria ideologickou pozici a také vztah ke komunistické minulosti a výsledkům transformace.¹³ Navrhují vlastní koncepci, která nahrazuje rodiny obecnějším pojmem stranické póly. Jednotlivé póly, které symbolizují odlišné politické alternativy, mají podle autorů schopnost ovlivnit dynamiku volebního soutěžení. Autoři konkrétně vymezují pól socialistický, liberální, konzervativně-křesťansko-demokratický a radikální. Socialistický pól je podle autorů umírněný a tvoří jej především transformovaná bývalá komunistická strana.

Transformovaná komunistická strana a její následnické formace (SLD, SdPI) jsou v Polsku často označovány jako postkomunistická levice. Ovšem toto pojmenování má zde velmi pejorativní význam.¹⁴ Termín postkomunismus v tomto případě vykresluje zástupce levice jako relikty *ancien régime*, kteří sice souhlasí se směrem ekonomických a politických reforem, ale nové Polsko považují za pokračování lidového Polska, které je pro ně zdrojem hrdosti. Postkomunisté jsou v očích soupeřů nositeli nejhorších tradic bývalého režimu. Podobného pejorativního významu používají i některé akademické kruhy, které období po roce 1993, kdy se k moci dostala koalice Spojenectví demokratické levice a Polské lidové strany, označují za postkomunistickou fázi transformace,

---

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Peter Mair a Cas Mudde navrhuji zaměřit se na genetický původ stran a jejich ideologický profil, které spolu mají ukázat, jakými jednotlivé strany ve skutečnosti jsou. MAIR, Peter – MUDDE, Cas: *The Party Family and its Study*. Annual Review of Political Science. 1998, č. 1, s. 224–225.

¹¹ Tamtéž, s. 214.

¹² JEDNAKA, Wiesława: *Gabinety koalicyjne w III RP*. Wrocław 2004, s. 90.

¹³ ANTOSZEWSKI, A. – HERBUT, R.: *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Warszawa 2006, s. 88.

¹⁴ Představitelé politické pravice, zvláště pak politici ze solidaritního tábora, označují své politické rivaly z levicových stran jako postkomunisty.

jež byla ve znamení návratu na různé mocenské pozice představitelů starého systému.¹⁵ Postkomunismus je také synonymem vlády SLD v letech 2001–2005, která se v paměti veřejnosti zapsala korupcí a řadou afér vedoucích k dramatickému pádu vládní strany. Pro účely této práce je však pojem postkomunistická strana používán pouze ve smyslu genetického, historického původu dané politické formace.

Polská levice po roce 1989 je reprezentována především transformovanou komunistickou stranou SdRP a její nástupnickou formací SLD, která integrovala řadu menších levicových subjektů.¹⁶ Její levicovost pramení, s ohledem na specifický význam levice v Polsku, z genetického původu strany. Dále pak s vlastního vnímání (jména), zapojení do nadnárodních stranických organizací (Socialistická internacionála) a také z určitých aspektů tří ideových rovin, podle zmíněné koncepce Antoszewského a Herbuta. To, že např. v ekonomické rovině má SLD výrazný pravicový, liberální charakter, v podstatě neovlivňuje její zcela „polský“ levicový charakter.

Nicméně vývoj strany a celého levicového tábora po roce 2004 naznačuje, že může dojít k zásadním pokusům o normativní a koncepční redefinici samotné politické kategorie levice v Polsku. Předpokladem této redefinice je zde překonání nebo vymizení ústřední historické konfliktní linie. Polská politologie se shoduje, že politické soupeření se odvozuje od hodnot (zejména vztah k náboženství), symboliky a vztahu k minulosti. Ekonomické zájmy nejsou prozatím příliš významné.¹⁷

V následující části bude představena nová politická strategie levicového tábora, s důrazem na nejsilnější formaci SLD, po krizi v roce 2004. Strategie levice se skládá ze tří rovin – personálních, institucionálních a ideových (programových) změn.

Personální změny postkomunistické levice

Prvním předsedou transformované bývalé komunistické strany SdRP se stal v roce 1990 Aleksander Kwaśniewski a generálním tajemníkem Leszek Miller.¹⁸ A. Kwaśniewski byl pragmatickým politikem, který měl výrazný podíl na nárůstu důvěryhodnosti strany, L. Miller naopak disponoval velkým vnitrostranickým vlivem, což využíval k posilování moci nejužšího vedení.¹⁹ Na parlamentní půdě měl silnou pozici Józef Oleksy a později také Krzysztof Janik.

Většina starých lídrů PZPR do SdRP nevstoupila a řízení strany se dostalo do rukou nejmladší generace politiků. Řada z nich vycházela ze studentských nebo mládežnických organizací v rámci komunistické státostrany. Tito pragmatičtí politici zdůrazňovali, že reprezentují reformní proudy uvnitř PZPR. Nové vedení brzy soustředilo veškerou moc

¹⁵ KOFMAN, Jan – ROSZKOWSKI, Wojciech: *Transformacja w Polsce*. Studia Polityczne, 1997, č. 7, s. 7.

¹⁶ Kromě SLD se na polické scéně objevovala Unie práce, jejíž úspěšnost závisela na míře spolupráce s SLD. O Unii práce bude pojednáno níže.

¹⁷ JASIEWICZ, Krzysztof: *Czyj prezydent, czyj parlament?* Studia Polityczne, 13, 2002, s. 138.

¹⁸ Po zvolení A. Kwaśniewského prezidentem Polské republiky v roce 1995 se L. Miller stal předsedou SdRP.

¹⁹ SKIBA, Leszek: *The People, the Programme and the Governments of the Democratic Left Alliance*. In: KOPEČEK, Lubomir (ed.): *Trajectories of the Left*. Brno 2005, s. 120.

ve straně, ale tento jev měl spíše pozitivní vliv na pozici SdRP na politické scéně.²⁰ V případě SdRP sehrály elity hlavní roli v procesu změny struktury a budování nové identity strany. Nicméně po získání silných a bezpečných pozic ve straně byla vnitrostranická konkurence a rotace elit velmi ztížená, což vedlo k výraznému oslabení dynamiky vývoje strany.

Elity SdRP měly díky své komunistické minulosti velký deficit legitimacy ve srovnání s politiky ostatních stran. Byly však determinovány uhájit svou existenci na politické scéně i přes počáteční snahy odpůrců o marginalizaci a politickou izolaci SdRP. V opozici do roku 1993 byli politici SdRP velmi kritičtí vůči politickým a ekonomickým reformám, ale po převzetí vládní odpovědnosti v provádění změn systému pokračovali, i když pomaleji a opatrněji. Vedení SdRP bylo po celou dobu velmi pragmatické, ne-li dokonce oportunistické. Je možno soudit, že právě kombinace oportunismu elit a malé vnitrostranické soutěže vedla k prohlubování rozdílů mezi politikou strany a požadavky voličů.

Elity SdRP měly také hlavní pozici v rámci koalice SLD. I když byl předsedou volebního výboru nestraník Włodzimierz Cimoszewicz, a dvě místopředsednické funkce si rozdělily levicové odbory OPZZ a SdRP, nejvyšším počtem kandidátů na společných listinách disponovala právě sociální demokracie.

Transformace volební koalice SLD na stranu v roce 1999 byla významným mezníkem ve vývoji polské levice, ale nepřinesla výraznější změny, co se složení a chování elit týče. Elity SdRP jednoduše přešly do SLD a dokázaly si udržet svou silnou pozici uvnitř strany. Obdobně jako v SdRP se i v nové straně objevily negativní jevy, jako např. pragmatismus nebo strnulost elit.

Složení vedení SLD bylo od počátku velmi stabilní. Předsedou byl až do roku 2004 L. Miller, generálním tajemníkem Krzysztof Janik a poté, co se stal v roce 2003 místopředsedou, vykonával tuto funkci Marek Dyduch. Ve straně se nahromadila řada patologických jevů, jako např. nepotismus, úzké napojení na podnikatelskou sféru, korupce nebo spojování vysokých stranických funkcí s funkcemi ve státní správě. Statutární orgány byly pouhou fasádou a dekorací a řízení strany bylo v rukou nepopulárního vedení.

Kvůli řadě korupčních afér a nepopulární politice spadly preference SLD na začátku roku 2004 na 11 %. Byl svolán mimořádný konvent strany, na kterém byl po odstoupením Millerovi zvolen novým předsedou K. Janik. Nicméně k zásadnějším změnám ve vedení nedošlo. Krize vedla k zániku jednoty uvnitř strany a skupina politiků pod vedením Marka Borowského vystoupila z SLD a založila novou stranu.

V prosinci 2004 se konal III. kongres SLD, na kterém opět nedošlo k zásadnějším personálním změnám. Předsedou byl zvolen Józef Oleksy, který byl symbolem kontinuity. Nicméně strana zůstávala dál v hluboké krizi, docházelo ke konfliktům mezi skupinou Oleksyho a zastánci radikálních změn. V květnu 2005 podal J. Oleksy demisi v souvislosti s jeho lustrační aférou a pokračujícím pádem preferencí strany. Na své funkce rezignovali i ostatní členové nejužšího vedení.

²⁰ Silné postavení elit mělo totiž zásadní vliv na konsolidaci stran ve všech postkomunistických zemích. KOPECKÝ, Petr: *Developing Party Organizations in East-Central Europe*. Party Politics, 1, 1995, č. 4, s. 519.

Odchod starých exkomunistických politiků z nejvyšších stranických postů v důsledku krize v letech 2004–2005 byl zlomovým okamžikem ve vývoji SLD. V roce 2005 bylo zvoleno nové, omlazené vedení, které mělo být zárukou distancování se jednak od Millerova politického stylu, jednak v delší historické perspektivě také od komunistické minulosti strany.

Předseda Wojciech Olejniczak (1974) je prvním lidem strany, který nebyl v minulosti členem PZPR. Také generální tajemník Grzegorz Napieralski (1974) a místopředseda strany Artur Hebda (1973) jsou potvrzením nové tváře strany.²¹ Nový předseda je mladý, dynamický a takto se snaží prezentovat stranu jako celek. Jedním z jeho prvních cílů byla výměna členů celostátního výboru strany, který nebyl ochoten plně se podílet novému vedení. Nicméně pozice nového vedení nebyla příliš silná, což bylo zapříčiněno pokračujícím vlivem bývalé garnitury na řadové členstvo. Staří členové nesouhlasili s navázáním spolupráce s jinými levicovými i středovými stranami a ostře kritizovali nové vedení. Snažili se vyvolat konflikty mezi jednotlivými členy vedení.²² Nesouhlasili také s velmi zřetelným distancováním se nové garnitury od bývalých vůdců a jejich přínosu pro stranu.

Nové vedení se odhodlalo zbavit staré generace politiků jakéhokoli vlivu ve straně. Při sestavování kandidátních listin pro volby v roce 2005 byla řada představitelů staré SLD zapsána na nevolitelných místech a byla takto vyřazena z politického života. Bývalý předseda J. Oleksy a bývalý generální tajemník M. Dyduch kandidovali do Senátu, což při většinovém volebním systému znamenalo předem jejich diskvalifikaci. Bývalý předseda L. Miller byl při sestavování kandidátních listin dokonce opomenut. Situace se opakovala i ve volbách v roce 2007, kdy mj. neuspěl bývalý předseda K. Janik. L. Miller, který opět nebyl navržen na společnou kandidátku koalice LiD, se rozhodl vystoupit z SLD a kandidovat do Sejmu za Sebeobranu ve volebním obvodu Lodž. Zde nabyl souboj staré, postkomunistické generace s novým stranickým vedením symbolického rozměru, jelikož proti sobě stáli bývalý předseda SLD L. Miller a současný lídr W. Olejniczak, který vedl kandidátní listinu LiD.

Institucionální rovina: LiD – opakování SLD

Spojení levicových stran a středové Demokratické strany v koalici Levice a demokraté navazuje na integrační procesy na levici v polovině 90.let, kdy došlo k institucionalizaci volné volební koalice levicových stran a organizací Spojenectví demokratické levice

²¹ Další místopředseda Andrzej Ryński (1958) sice byl členem PZPR, ale po roce 1989 působil především na regionální úrovni, kde si získal vysokou popularitu. Místopředsedkyně Joanna Senyszyn (1949) byla od 80. let do roku 1995 členkou Solidarity. Tato kontroverzní politička svým veřejným vystupováním zaštiťuje různé postmoderní iniciativy a hnutí, zasazuje se o práva sexuálních menšin. Místopředseda Andrzej Jaeschke (1953), profesor politických věd a přední levicový politický myslitel, reprezentuje snahu strany o zvýšení významu ideologie ve vytváření politiky.

²² ŚMIŁOWICZ, Piotr: *Czy beton podtopi Sojusz*. Rzeczpospolita, 16. 11. 2006. A také ROLICKI, Janusz: *Lewica między postkomunizmem a centrum*. Rzeczpospolita, 19. 12. 2006. (<http://www.rzeczpospolita.pl/archiwum>)

(SLD). SLD prosadil v roce 1991 Aleksander Kwaśniewski a vedení SdRP, které chtělo získat větší podporu ve volbách a ukázat, jak široké spektrum společnosti se identifikuje se sociální demokracií.²³

Volební koalice Spojenectví demokratické levice byla uzavírána pokaždé před jednotlivými volbami. V roce 1991 se skládala z 15 organizací, politických stran a odborů. V roce 1993 se rozrostla na 28 a v roce 1997 na 33 politických subjektů. Koalice se opírala o dva pilíře, Sociální demokracii Polské republiky a Celopolský odborový svaz (OPZZ).²⁴

Důležitým subjektem se v SLD měla stát Polská socialistická strana (PPS), od jejíž přítomnosti bylo očekáváno zvýšení legitimacy celé formace. Přesto, že se PPS dokázala v koalici prosadit a získat parlamentní zastoupení, nebyla strana na politické scéně příliš viditelná. Reprezentanti jednotlivých organizací měli určitý podíl na spolurozhodování v koalici a byly jim poskytovány místa na společných kandidátních listinách. V praxi ale nebyly s to výrazněji zviditelnit svou přítomnost v tomto konglomerátu.

SdRP měla rozhodující slovo v rámci koalice SLD a samostatně a nezávisle vykonávala politickou činnost. Z počátku existovala dvě mocenská centra v SLD, vedení koalice a vedení SdRP, ale sociální demokracii se podařilo sloučit funkce obou ústředí ve svůj prospěch.

Již v roce 1996 se objevil návrh přetvoření volební koalice SLD na politickou stranu.²⁵ SdRP nesla odpovědnost za politickou činnost SLD a negativně vnímala konflikty uvnitř koalice. Záměr změny organizační struktury SLD ohlásil L. Miller v roce 1998. Formálním odůvodněním bylo poukázání na článek ústavy přijatý v roce 1997, podle kterého měly možnost navrhnout kandidáty do obou komor parlamentu jen politické strany a voliči, ale ne volební koalice stran a různých organizací, odborů a spolků.²⁶

Vznik strany SLD přinesl výraznou konsolidaci na levé části stranického systému. Formace, které zůstaly mimo SLD a zvolily samostatný postup na politické scéně se staly irelevantními (např. zmíněná PPS). Kromě SLD, které mělo dominantní pozici na levici, to byla pouze Unie práce, která dokázala v omezené míře mobilizovat levicové voliče. UP byla jako jediná postsolidaritní politická strana schopná překonat historickou štěpnou linii a spolupracovat s SLD. Obě strany tvořily koalici v letech 2000–2005. Po vnitrostranické krizi SLD a pádu vlády Leszka Millera došlo k částečné dezintegraci levice, když se od SLD odštěpila skupina poslanců a vytvořila novou levicovou stranu Sociální demokracii Polska.

Jedním z východisek z krize po volební porážce v roce 2005 bylo pro SLD navázání spolupráce s UP, SdPI a Demokratickou stranou – demokrate.pl, nástupnickou formací Unie svobody. Tyto strany vytvořily volební koalici Levice a demokrate (LiD), která takto šla do obecních voleb v roce 2006. Po volbách se jednotlivé strany dohodly pokračovat

²³ GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *Redeeming the Communist Past*. Cambridge 2002, s. 207.

²⁴ OPZZ, který je nejpočetnější odborovou organizací v Polsku, fungoval v koalici na základě klientelistických principů, přičemž spolupráce byla výhodnější pro SdRP. Odbory velmi často kritizovaly program společné koalice a byly proti transformaci volební koalice SLD na stranu.

²⁵ TOMCZAK, Ł.: *Sojusz Lewicy Demokratycznej*. In: KOWALCZYK, Krzysztof – SIELSKI, Jerzy (eds.): *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*. Toruń 2004, s. 49.

²⁶ SIEKLUCKI, Dominik: *Partie lewicy i centrolewicy w polskim systemie partyjnym*. Kraków 2006, s. 86.

ve volněji spolupráci, která fungovala na základě pravidelných schůzek vedení všech čtyř stran. K politickým událostem v zemi LiD také přijímal společná stanoviska. Strany předem deklarovaly, že parlamentních voleb se hodlají zúčastnit společně.²⁷

Pro SLD byla nejnepříjemnější spolupráce s UP, která navázala na společnou koalici z let 2000–2005. Naopak spolupráce s SdPI vyvolala u části elit a členské základny SLD negativní pocity. M. Borowski byl vnímán jako zrádce, který v roce 2004 se skupinou poslanců stranu opustil v době hluboké krize. Jeho formace poté ve volbách v roce 2005 nepřekročila volební práh, což pro mnohé z SLD znamenalo potvrzení správnosti jejich negativního postoje vůči SdPI. Motivem vedení SLD spolupracovat s SdPI je snaha rozšířit podporu levicových voličů. Pro SdPI je integrace s SLD patrně jedinou možností, jak prodloužit svou existenci na politické scéně. Podle průzkumů stranických preferencí (tab.1) je možno předpokládat, že by i po posledních volbách v roce 2007 zůstala SdPI mimo parlament.

Tabulka č. 2: Vývoj preferencí levicových stran SLD a SdPI

	IX/2005	XI/05	XII/05	I/2006	II/06	IV/06	V/06	VI/06
SLD	6	5	4	7	8	9	7	7
SdPI	2	1	1	2	3	0	3	2

Zdroj: CBOS²⁸

Nejvíce kontroverzí vyvolává navázání partnerských vztahů mezi SLD a Demokratickou stranou.²⁹ Přes velmi podobné programy byla v minulosti spolupráce mezi sociálně liberální Unii svobody, předchůdkyni Demokratické strany a SLD znemožněna historickou konfliktní linií.³⁰ Prolomení tohoto konfliktu může být vnímáno jako zásadní moment vývoje polského stranického systému, ale je třeba vzít v potaz, nakolik relevantním subjektem byla Demokratická strana v době navázání spolupráce, kdy se její volební preference pohybovaly kolem 1 %.³¹

Tak jako v případě UP a SdPI je i pro Demokratickou stranu společná koalice významnou příležitostí, jak si zajistit přítomnost na politické scéně. V případě SLD vedly k vytvoření koalice s bývalou UW jiné motivy. Pro SLD bylo výhodné získat pro boj s pravíci významné politické osobnosti, zejména pak Bronisława Geremka, které zvýrazňují středový charakter LiD. SLD si je vědoma kompromitace politické levice. Sází tedy na zdůrazňování středolevicového charakteru koalice vyvolávající asociace s koalici Centrolew, jež stála v opozici k autoritářskému sanačnímu režimu v meziválečném Polsku. Zapojení Demokratické strany lze tedy považovat jako pokus SLD o zvýšení vlastní

²⁷ Olejniczak: *Koalicja LiD wystartuje w wyborach*. Gazeta Wyborcza, 20. 1. 2007. (<http://www.gazeta.pl>)

²⁸ Centrum Badań Opinii Społecznej, www.cbos.pl.

²⁹ Ani uvnitř Demokratické strany nepanovala jednota ohledně navázání vzájemné spolupráce s SLD a řada členů stranu kvůli tomu opustila.

³⁰ JEDNAKA, W.: c. d., s. 96–97.

³¹ DUDEK, Jerzy: *Szukaję szansy w sojuszu*. Rzeczpospolita, 1. 9. 2006. (<http://www.rzeczpospolita.pl/archiwum>)

legitimity a snahu smazat postkomunistické stigma, jak se o to pokoušela již v minulosti spoluprací s Uníí práce.

Koalici LiD chybí výrazný lídr a strany se v obavě před dominantním postavením SLD dohodly na kolektivním vedení.³² SLD se skutečně snaží získat převahu v LiD a dokonce vážně uvažuje o transformaci LiD na politickou stranu, s čímž ale nesouhlasí žádný z koaličních partnerů. Nejvýraznějšími politiky LiD jsou předseda SLD W. Olejniczak, místopředseda Sejmu J. Szmajdziński a předseda SdPI M. Borowski. Při zachování této konstelace prozatím nelze předpokládat další hlubší integraci LiD.

Změna ideového profilu SLD

Bývalá komunistická strana přijala v procesu transformace sociálnědemokratickou identitu, což zdůrazňovala ve svém názvu i programových dokumentech. Zakladatelé Sociální demokracie Polské republiky (SdRP) se sice hlásili k reformním proudům uvnitř komunistické strany, ale novou identitu současně odvozovali od tradic polského socialismu.³³ Přes počáteční programové nejasnosti se přiklonili k programu západoevropské sociální demokracie, i když v tomto ohledu je třeba upozornit na odlišné výchozí podmínky vývoje sociálnědemokratických stran v západní Evropě a v postkomunistickém prostoru. SdRP nemohla plně navázat na zkušenosti západních sociálních demokracií, protože strategie a praxe těchto stran nebyla spojena s budováním státu a tržní ekonomiky po pádu nedemokratických komunistických režimů.³⁴

Potvrzením vnější legitimacy SdRP jako sociálnědemokratické strany byla beze sporu její úspěšná snaha o přijetí do Socialistické internacionály (SI). SI a v pozdějších letech také Evropská lidová strana hrály klíčovou roli v tvorbě programů SdRP a následně SLD. Nadnárodní stranické organizace se staly zdrojem programových východisek a důležitým fórem pro interakce s ostatními levicovými stranami.³⁵

Nicméně v domácím prostředí SdRP čelila ostré kritice, že pouze oportunisticky přijala novou identitu, která jí umožnila setrvat na politické scéně. Zpochybňování legitimacy postkomunistické levice se od té doby dostalo do politické výzbroje radikální části postsolidaritního milieu.

Pomineme-li axiologické spory o původu identity postkomunistické levice, je to především program, který má významnou vypovídací hodnotu o profilu SdRP a SLD. První program SdRP přijatý v roce 1991 se stal důležitou informací pro voliče a ostatní politické strany o záměrech následnické formace a jejich závazcích vůči novému systému.

³² Koalice se snažila zapojit do své činnosti bývalého prezidenta Kwaśniewského, který se stal předsedou programové rady LiD před volbami 2007, a poté se stal hlavním volebním lidem koalice. Tato taktika se nicméně ukázala neúspěšná.

³³ WIATR, J. J.: *Socjaldemokracja wobec wyzwań XXI wieku*, s. 60–62.

³⁴ KORNAŚ, Jerzy: *Mysł państwowa polskiej socjaldemokracji*. In: ŚLĘZAK, Tadeusz – ŚLIWA, Michał (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków 2004, s. 306.

³⁵ SLOAM, James: *West European Social Democracy as a Model for Transfer*. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 21, 2005, č. 1, s. 76–77.

Byly to také programové návrhy SdRP, které se podílely na výrazném nárůstu důvěry společnosti vůči straně.³⁶

Program postkomunistické levice v 90. letech se zaměřoval na sociální skupiny, které byly negativně ovlivněny politickou a ekonomickou transformací.³⁷ Snaha o oslovení lidí nespokojených s ekonomickou situací a také s vlivem církve na politiku byla charakteristickou volební strategií.³⁸ Ve skutečnosti se však elity SdRP snažily získat co nejširší volební podporu a vnímaly svou stranu jako reprezentanta všech vrstev společnosti, a ne konkrétních levicových skupin. Pragmaticky také připouštěly, že strana nemusí nutně lpět na svých předvolebních slibech.³⁹

V politické oblasti se SdRP a SLD stavěly na stranu parlamentního zřízení se silnými prvky decentralizace a přímé demokracie. Ostře se vymezovaly proti koncepci minimálního státu. V ekonomické rovině levicové identity, tj. ve vztahu k hospodářskému systému se SdRP a následně SLD vychylovala od klasického chápání levice, protože prosazovala koncepci spojované s ekonomickým liberalismem.⁴⁰ Bylo to zapříčiněno jednak pragmatickými cíli, snahou o zvýšení legitimacy a volebních preferencí, jednak skutečností, že pozice polských pravicových stran byla v této ekonomické rovině výrazně vychýlená. Některé pravicové formace, které vyšly po roce 1989 z Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“, zastávaly výrazně levicové postoje ve vztahu k státu a společnosti. Tak např. pravicová, radikálně antikomunistická Konfederace nezávislého Polska (KPN) prosazovala opatrovnícké pojetí státu a odmítala privatizaci. Podobné postoje zastávaly na počátku 90. let i mnohé další pravicové strany. Také program Křesťansko-národního sjednocení (ZChN) poukazyval na sociální solidaritu, boj s nezaměstnaností, ochranu starých a nemocných.⁴¹ Levicový ekonomický program měla také AWS a v současné době také minulá vládní strana Právo a spravedlnost (PiS).⁴²

Postkomunistická levice sice kladla důraz na boj s nezaměstnaností a prosazovala omezenou roli státu v ekonomice.⁴³ Nicméně v době vykonávání vládní odpovědnosti

³⁶ MARODY, Mirosława: *Three Stages of Party Emergence in Poland*. Communist and Post-Communist Studies, 28, 1995, č. 2, s. 268.

³⁷ *Nowy wiek - nowy Sojusz Lewicy Demokratycznej - Socjaldemokratyczny program dla polski*. In: Sojusz Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl>.

³⁸ ANTOSZEWSKI, A.: *SLD w polskim systemie partyjnym*, s. 118.

³⁹ GRABOWSKA, M. - SZAWIEL, T.: c. d., s. 327.

⁴⁰ GODLEWSKI, Tadeusz: *Socjalliberalizm Sojuszu Lewicy Demokratycznej*. In: GODLEWSKI, Tadeusz - JURKIEWICZ, Wojciech (eds.): *Polacy - Polska - Europa*. Bydgoszcz 2002, s. 163. A také KARNOWSKA, Danuta: *Liberalizm socialny i komunitaryzm w programach SdRP i SLD*. In: ŚLEZAK, T. - ŚLIWA, M.: c. d., s. 374.

⁴¹ GRABOWSKA, M. - SZAWIEL, T.: c. d., s. 349.

⁴² PiS prosazuje, aby stát zajišťoval občanům sociální bezpečí a výrazně zasahoval do tržní ekonomiky. PiS navrhuje progresivní zdanění, staví se proti privatizaci klíčových sektorů ekonomiky a proti redukci sociálních výdajů z rozpočtu. *IV Rzeczpospolita - Sprawiedliwość dla Wszystkich*. In: *Prawo i Sprawiedliwość*, <http://www.pis.org.pl/dokumenty.php>, s. 113 an.

⁴³ Stát měl podle programu SLD z roku 1999 investovat do společenského kapitálu, regulovat fungování tržní ekonomiky, dohlížet na dodržování práv a pořádku v ekonomické sféře a generovat ekonomické strategie. *Nowy wiek - nowy Sojusz Lewicy Demokratycznej - Socjaldemokratyczny program dla polski*. In: Sojusz Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl>.

v letech 2001–2005 se zvýraznily rozdíly mezi deklarovaným sociálnědemokratickým charakterem a praktickou činností SLD, jež prosazovalo liberální ekonomickou politiku.⁴⁴

Také v hodnotové oblasti, která zahrnuje postoje k církvi, lidským právům nebo občanské společnosti, se SLD ve svých programových bodech také blíží ke koncepcím liberalismu.⁴⁵ Strana zdůrazňuje volnost, která nahradila od roku 1999 sociální spravedlnost na prvních místech programových dokumentů.

Strana svým programem mobilizovala zcela odlišné skupiny voliče než klasické levicové strany podle západního vzoru. Význam struktury společnosti, ekonomického a sociálního postavení obyvatelstva, byl pro formování stran a elektorátů minimální.⁴⁶ Na začátku 90. let byl elektorát SdRP/SLD velmi různorodý a strana byla spíše stranou inteligence než dělníků. Podle průzkumu veřejného mínění, uskutečněného před volbami 1991, 13,4 % voličů s vysokoškolským vzděláním deklarovalo, že bude volit sociální demokracii. SdRP plánovalo volit však pouze 6,6 % dělníků a 3,6 % zemědělců.⁴⁷ Podobný výzkum před volbami v roce 1993 ukázal nárůst podpory SdRP u vysokoškolské skupiny na 20 %. Také 20 % nekvalifikovaných a 13 % kvalifikovaných dělníků tvrdilo v průzkumu, že bude volit SdRP. Nejvyšší podpory v rámci sociálních skupin zaznamenala strana mezi soukromými podnikateli – 23 %, což bylo dokonce nejvíce ze všech politických stran.⁴⁸

R. Markowski definoval po volbách v roce 1997 dvě kategorie voličů SLD. První, početnější skupina byla tvořena občany velmi úspěšnými v prostředí volného trhu. Mnozí získali společenskou pozici díky napojení na stranu, ostatní považovali SLD jako garanta pokračování reformem. Druhou skupinu voličů pak tvořili ti, kteří žili v zajetí nostalgie po starém režimu.⁴⁹

Krise SLD kulminující v roce 2004 a následná volební porážka v roce 2005 vedly k přehodnocení vlastní identity. Byly zahájeny práce na novém programu SLD, který reflektoval předchozí vývoj strany, rozpory mezi rétorikou a politickou praxí, pragmatismus a ideovou vyprázdňenost. Projekt programu zásadně revidoval předchozí koncepcce a výrazně se přikláněl ke klasickému chápání levice podle západních vzorů.⁵⁰ V projektu se ve srovnání s předchozími dokumenty kladl důraz na roli státu v hospodářské sféře, na výraznou regulaci, redistribuci zdrojů a pomoc chudším. SLD již nehodlala reprezentovat všechny vrstvy společnosti, tak jak to v minulosti prosazovaly elity, ale konkrétně zamýšlela zaměřit se na ty, kteří ne vlastní vinou nenacházejí své místo, co se týče práce, vzdělání, blahobytu, hodnot nebo vyjadřování. Strana kladla důraz na rozvoj občanské

⁴⁴ GODLEWSKI, T.: *Socjalliberalizm Sojuszu Lewicy Demokratycznej*, s. 163.

⁴⁵ Někteří badatelé v této souvislosti označují SLD přímo jako sociálněliberální stranu. GODLEWSKI, T.: *Socjalliberalizm Sojuszu Lewicy Demokratycznej*, s. 165–166.

⁴⁶ Tamtéž, s. 215.

⁴⁷ KNYŻEWSKI, Krzysztof: *Partie i system partyjny w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*. Warszawa 1998, s. 152.

⁴⁸ Tamtéž, s. 93.

⁴⁹ MARKOWSKI, R. (ed.): *Wybory Parlamentarne 1997: system partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze*. Warszawa 1999, s. 107.

⁵⁰ *Polska Demokratyczna i Socjalna. Projekt Konstytucji Programowej SLD*. In: Sojusz Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl>.

společnosti a boj proti negativním aspektům globalizace. Cílem strany bylo budování demokratického socialismu v Polsku.

Volby v roce 2005 se však staly nástrojem potrestání vládnoucí strany za neúspěšnou politiku. Volební výsledek nasvědčuje, že se od strany odvrátily obě hlavní složky voličstva. Nostalgie po PRL se během let oslabuje a nespokojeným voličům nabídla sociální jistoty strana Právo a spravedlnost, která ve volbách výrazně akcentovala sociální aspekty a národní solidaritu. Stana již nemobilizovala tak početnou skupinu společensky úspěšných voličů jako v minulých volbách. V roce 2005 SLD získalo podporu velmi heterogenního elektorátu. Navázání a postupné prohlubování spolupráce SLD v rámci koalice Levice a demokraté (LiD) způsobilo obrat strany směrem k politickému středu. Nový program SLD, schválený v červnu 2007, sice až na detaily vycházel se zmíněného projektu, ale záměna cíle strany, totiž budování demokratického socialismu, na budování demokratického a sociálního Polska byla jakoby předzvěstí dalekosáhlých změn.

SLD se ve volbách zaštiťovala volebním programem Levice a demokratů, ve kterém se politický program SLD odrazil v omezené míře.⁵¹ Program LiD je možno charakterizovat jako sociálněliberální, jak v ekonomické, tak i ostatních dvou rovinách. LiD klade důraz na využití příležitostí, které skýtá demokracie, podporuje občanskou společnost, depolitizaci státní správy. Hlavním motivem programu je lidská svoboda, a boj proti diskriminaci osob na základě pohlaví, vyznání, sexuální orientace, apod. Klade sice důraz na sociální bezpečí obyvatelstva, ale odmítá sociální politiku státu jako jediné řešení problémů. Zdůrazňuje komplexnost této problematiky a připouští využití mechanismu volného trhu pro zajištění pomoci lidem v nouzi. V kapitole týkající se ekonomiky se LiD zaměřuje na otázku ekonomického růstu, konkurenceschopnosti a moderních technologií. V programu se již neobjevuje odvolání se na polskou minulost, hájení práce obyčejných lidí za dob minulého režimu a ostrá kritika antikomunismu, které byly součástí všech předchozích programových dokumentů SLD. Zůstává otevřenou otázkou, zda SLD souhlasila s tímto programem z taktického hlediska, vědoma si nepopularity levice, nebo zda se přiklonila k polickému středu s plným vědomím nové kvality politického systému po dvouleté vládě Práva a spravedlnosti.

Závěr

V polském případě nehraje ideový profil tak zásadní roli v definování levice jako historický původ levicových stran a v současné době také koalice LiD, ve které převládá Spojenectví demokratické levice a částečně Sociální demokracie Polska. Rozpory mezi tradičním západním chápáním levice v socioekonomické sféře a situací v Polsku, kde část pravice hlásá levicové ekonomické postuláty a levice *vice versa*, prozatím nemají vliv na přehodnocení politické levice. To je možné pouze překonáním historické štěpné linie, která by umožnila vymezení se rozporu pravice – levice podle socioekonomických zá-

⁵¹ Program wyborczy LiD. Nowa polityka, nowa nadzieja. 9. 9. 2007. In: Lewica i Demokraci, <http://www.lid.org.pl>.

jmů. Předpokladem vymizení této štěpní linie je zpřetrhání kontinuity mezi SLD, popř. LiD, a bývalou komunistickou stranou. Kontinuita byla do roku 2005 daná přítomností bývalých komunistů na vrcholných pozicích levicového tábora, kteří sice v průběhu let měnili názvy strany a v politickém programu explicitně nenavazovali na komunistickou minulost, byli však jako element kontinuity vnímáni.

Od roku 2005 se SLD snaží potlačit svou komunistickou minulost, klade důraz na novou generaci politiků a snaží se odpoutat od elektorátu spojeného s minulým režimem. Ve spolupráci s SdPI, UP a PD hledá nové institucionální formy, které by umožnily prezentovat se jako zcela odlišná moderní politická strana. Budoucí vývoj ukáže, zda LiD překoná současné napětí mezi partnery a uchová si svou originalitu, nebo zda SLD zesílí natolik, že se pokusí převzít plnou kontrolu nad LiD. Takový krok ale přinese alternativu rozpadu této koalice.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

LITERATURA

- ANTOSZEWSKI, Andrzej: *SLD w polskim systemie partyjnym*. In: KORNAŚ, Jerzy (ed.): *Europejska lewica wobec szans i wyzwań XXI wieku*. Kraków, Towarzystwo Polskiej Myśli Państwowej w Krakowie 2001, 195 s.
- ANTOSZEWSKI, Andrzej – HERBUT, Ryszard: *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998, 256 s.
- ANTOSZEWSKI, Andrzej – HERBUT, Ryszard: *Systemy polityczne współczesnej Europy*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, 368 s.
- BOBBIO, Norberto: *Prawica i lewica*. Kraków, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak 1996, 105 s.
- DZWOŃCZYK, Joanna: *Lewicowa autoidentyfikacja społeczeństwa polskiego w świetle badań sondażowych*. In: ŚLĘZAK, Tadeusz – ŚLIWA, Michał (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2004, s. 347–357.
- GODLEWSKI, Tadeusz: *Socjalliberalizm Sojuszu Lewicy Demokratycznej*. In: GODLEWSKI, Tadeusz – JURKIEWICZ, Wojciech (eds.): *Polacy – Polska – Europa*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej 2002, s. 161–167.
- GRABOWSKA, Mirosława – SZAWIEL, Tadeusz: *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*. 2. vyd. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2003, 388 s.
- GRZYMAŁA-BUSSE, Anna: *Redeeming the Communist Past*. Cambridge, Cambridge University Press 2002, 343s.
- JASIEWICZ, Krzysztof: *Czyj prezydent, czyj parlament?* Studia Polityczne, 13, 2002, s. 135–155.
- JEDNAKA, Wiesława: *Gabinety koalicyjne w III RP*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2004, 344 s.
- KARNOWSKA, Danuta: *Liberalizm socjalny i komunitaryzm w programech SdRP i SLD*. In: ŚLĘZAK, Tadeusz – ŚLIWA, Michał (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków 2004, s. 371–377.
- KNYŻEWSKI, Krzysztof: *Partie i system partyjny w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar 1998, 191 s.
- KOFMAN, Jan – ROSZKOWSKI, Wojciech: *Transformacja w Polsce*. Studia Polityczne, 1997, č. 7, s. 7–34.

- KOPECKÝ, Petr: *Developing Party Organizations in East-Central Europe*. Party Politics, 1, 1995, č. 4, s. 515–534.
- KORNAŚ, Jerzy: *Mysł państwowa polskiej socjaldemokracji*. In: ŚLEZAK, Tadeusz – ŚLIWA, Michał (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków 2004, s. 299–314.
- MAIR, Peter – MUDDE, Cas: *The Party Family and its Study*. Annual Review of Political Science, 1998, č. 1, s. 211–229.
- MARKOWSKI, Radosław (ed.): *Wybory Parlamentarne 1997: system partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN 1999, 278 s.
- MARODY, Mirosława: *Three Stages of Party Emergence in Poland*. Communist and Post-Communist Studies, 28, 1995, č. 2, s. 263–270.
- SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, 467 s.
- SIEKLUCKI, Dominik: *Partie lewicy i centrolewicy w polskim systemie partyjnym*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2006, 206 s.
- SKIBA, Leszek: *The People, the Programme and the Governments of the Democratic Left Alliance*. In: KOPEČEK, Lubomír (ed.): *Trajectories of the Left*. Brno 2005, s. 118–129.
- SLOAM, James: *West European Social Democracy as a Model for Transfer*. Journal of Communist Studies and Transition Politics, 21, 2005, č. 1, s. 67–83.
- SOZAŃSKA, Dominika: *Specyfika polskiego rozumienia pojęcia lewica*. In: ŚLEZAK, T. – ŚLIWA, M. (eds.): *Polska lewica w XX wieku: historia, ludzie, idee*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2004, s. 379–385.
- TOMCZAK, Ł.: *Sojusz Lewicy Demokratycznej*. In: KOWALCZYK, Krzysztof – SIELSKI, Jerzy (eds.): *Polskie partie i ugrupowania parlamentarne*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2004, s. 49–75.
- WIATR, Jerzy J.: *Socjaldemokracja wobec wyzwań XXI wieku*. Warszawa, Fundacja im. Kazimierza Kelles-Krauza 2000, 155 s.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Prameny

- IV Rzeczpospolita – Sprawiedliwość dla Wszystkich*. In: Prawo i Sprawiedliwość, <http://www.pis.org.pl/dokumenty.php> (26. 2. 2007)
- Nowy wiek – nowy Sojusz Lewicy Demokratycznej – Socjaldemokratyczny program dla polski*. In: Sojusz Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl> (24. 2. 2007)
- Polska Demokratyczna i Socjalna. Projekt Konstytucji Programowej SLD*. In: Sojusz Lewicy Demokratycznej, <http://www.sld.org.pl> (24. 2. 2007)
- Program wyborczy LiD. Nowa polityka, nowa nadzieja*. 9. 9. 2007. In: Lewica i Demokraci, <http://www.lid.org.pl> (12. 11. 2007)

Noviny

- DUDEK, Jerzy: *Szukają szansy w sojuszu*. Rzeczpospolita, 1. 9. 2006. (<http://www.rzeczpospolita.pl/archiwum>)
- ŚMIŁOWICZ, Piotr: *Czy beton podtopi Sojusz*. Rzeczpospolita, 16. 11. 2006. (<http://www.rzeczpospolita.pl/archiwum>)
- ROLICKI, Janusz: *Lewica między postkomunizmem a centrum*. Rzeczpospolita, 19. 12. 2006. (<http://www.rzeczpospolita.pl/archiwum>)
- Oleńniczak: Koalicja LiD wystartuje w wyborach*. Gazeta Wyborcza, 20. 1. 2007. (<http://www.gazeta.pl>)

Ostatní

- Centrum Badań Opinii Społecznej, www.cbos.pl.
Państwowa Komisja Wyborcza, www.wybory2007.pkw.gov.pl.

MYŠLENKOVÉ KOŘENY NEOLIBERALISMU A JEHO CHARAKTERISTIKA

Stanislav Myšička

THOUGHT ROOTS OF NEOLIBERALISM AND ITS CHARACTERISTS

ABSTRAKT: This work examines neoliberalism from the standpoint of political theory and consequently analyzes basic characteristics of this stream of political thought. Neoliberalism is political ideology based on the concept of the market, which is deemed as a spontaneous and generally beneficial social order. Neoliberalism is further characterized by strict interpretation of individual rights (and property rights in particular) and by refusal of state intervention in the society. Also the idea of social justice is sharply criticized by neoliberal thinkers.

KEYWORDS: Neoliberalism, Political philosophy, Market economy

---

1 Úvod

Jednou z hlavních oblastí lidské činnosti je výroba. V ranné fázi lidského vývoje, kdy docházelo ke zrodu složitějších společenských struktur, přestal být jedinec samostatnou sociální jednotkou a musel svoji produkci, dříve určenou čistě pro sebe a svoji nejbližší rodinu, zasadit do širšího společenského kontextu. Dochází k postupné urbanizaci a dělbě práce, což má za následek potřebu vytvořit mechanismus, který umožní směnu ekonomických statků. Rodí se trh.¹ Trh zaznamenal v celém dalším lidském vývoji hojný rozvoj a stal se centrem ekonomických aktivit člověka. Již od starověku se vynořuje zcela zásadní otázka: má být trh podřízen státu (či jinému politickému uspořádání), nebo mít co největší autonomii na ostatních sférách lidské společnosti?

---

¹ Srov. MASSEY, Douglas S.: *Race, Class and Markets: Social Policy in the 21st Century*. In: GRUSKY, David B. – KANBUR, Raul (eds.): *Poverty and Inequality*. Stanford 2006, s. 117–118.

Myšlenkový směr liberalismus, který krystalizoval v myšlení takových osobností, jakými byli John Locke, Adam Smith nebo David Hume, odpovídá na tuto otázku jednoznačně: trh je přirozené prostředí směny zboží, které přestože stojí na rozhodnutích jednotlivců sledujících egoistické záměry, slouží k prospěchu celé společnosti. Přebytečné státní zásahy do ekonomiky narušují tržní mechanismy a stát by měl do trhu zasahovat co nejméně. Období od 17. do 20. století je obdobím horečného budování tržních a obchodních institucí a vztahů. Avšak trh byl příliš dlouho spoután administrativní mocí spravující národní teritorium, státem.

V období po druhé světové válce byli myslitelé nakloněni myšlenke svobodného trhu v menšině, neboť po přetrvávajících ekonomickém, politickém a sociálním těžkostem 30. let přišlo zejména v Evropě a Spojených státech období dlouhodobé prosperity. Od 60. let 20. století nastává renesance mnoha pravicových směrů, shrnutých pod označení nová pravice. Co mají společné, je obhajoba svobodného kapitalistického systému a vyzdvihování jeho přínosu pro společnost. S postupující globalizací se stal hlavním myšlenkovým směrem *neoliberalismus*, který vyjadřuje mnohé z námitek vůči politicko-ekonomickému uspořádání, které preferuje silnou roli států společně s ekonomickým přerozdělováním. Bylo oživeno mnoho myšlenek klasického liberalismu, které byly spojeny s ekonomickou instrumentalitou a nekompromisním obhajobou lidských práv, zejména práva na majetek. Trh měl být co nejvíce osvobozen.² Obecně za neoliberalismus považují myšlenkový směr, který je založen na obhajobě volného trhu, který přinese lidstvu prosperitu, blahobyt a demokracii; zároveň je zaměřen proti státním intervencím a požaduje menší úlohu státu v ekonomice, ale i dalších oblastech. Neoliberalismus hlásá prioritu ekonomické sféry. Stát má co nejméně zasahovat do společnosti, to ale zároveň znamená, že rovněž občané se musejí více spoléhat sami na sebe.

Relevanci zkoumání neoliberalismu ukazuje fakt, že velká část dnešní mezinárodní komunity i veřejnosti vzala neoliberální diskurz za svůj. Stačí se podívat např. na obecnou debatu o sociálním státu a ostatních společensko ekonomických problémech v dnešních médiích. Hlavními body reform v těchto oblastech je zeštíhlování státní správy, privatizace a ostatní změny do velké míry odpovídající neoliberální agendě. Za modernizaci se považuje redukce na straně státních výdajů a obecný ústup státu, spolu se stále rostoucí rolí ekonomických vztahů v globální ekonomice. Keynesiánští ekonomové jsou vytlačeni na okraj a mezinárodních obchod a průmysl ovládají lidé, kteří neoliberální myšlenky vzali za své. V průběhu několika desetiletí se neoliberalismus stal z menšinového směru několika zapálených akademiků hlavním politickým a ekonomickým diskurzem, který zasahuje většinu obyvatel této planety. Za zlom bývá někdy označováno období 1978–1980, kdy v USA a Velké Británii nastoupili Ronald Reagan a Margaret Thatcher, svoje reformy v Číně zahájil Teng-Siao Ťing a americkou centrální banku začal řídit zastánce přísného monetarismu Paul Volcker.³

Cílem práce je prozkoumat a analyzovat myšlenkové kořeny neoliberalismu a jeho základní charakteristiky. Myslím si, že pojednáváná problematika je závažná a její často

² SVENSSON, P.: *Teorie demokracie: brněnské přednášky*. Brno 1995, s. 250.

³ HARVEY, David: *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford 2005, s. 1–2.

povrchní a zkratkovitě projednávání v médiích i akademické literatuře vyžaduje komplexní a hlubší zpracování. Nemohu než poukázat na to, že neoliberalismus se v poslední době stal jedním z termínů, o který se vede bouřlivá debata. Ve většině prací je tento pojem vymezen velice mlhavě a málokdy máme příležitost přesně rozumět tomu, co pod tímto označením vlastně autoři myslí.

Neoliberalismus a debata s ním spojená je v různých společenskovědních oborech předmětem velkého množství knih, článků a studií. Okolo neoliberálních politik se přinejmenším od 80. let 20. století vede rozsáhlá debata a tomu odpovídá odezva jak v oblasti akademického výzkumu, tak i praktické politiky. Mnohé z těchto publikací se však nevěnují neoliberalismu z komplexního pohledu, ale vykládají jej z pohledu užšího zaměření.

2 Trh proti státu: klasická liberální tradice

Tato část bude věnována normativní stránce mého zkoumání neoliberalismu. Poté co prozkoumá jeho myšlenkové kořeny se budu snažit dopracovat k charakteristickým znakům neoliberalismu a podrobit je normativní kritice.

Britský ekonom, filosof a teoretik Adam Smith (1723–1790) se jako jeden z prvních myslitelů začal věnovat systematické analýze trhu a jeho mechanismů snažil se vypracovat konkurenční ekonomickou teorii v protikladu k tehdy převládajícímu merkantilismu. Ve svém díle *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* z roku 1776⁴ vyložil svoji liberální vizi společnosti, založené na svobodném tržním řádu. Smith byl pevně přesvědčen o tom, že jeho koncepce trhu jako samoregulujícího se organismu společenské kooperace je obecně prospěšná. Trh je tělesem, kde probíhá rozhodování na značně decentralizované úrovni, přesto směřuje k rovnováze skrze zákony nabídky a poptávky.

Přestože jednání lidí na trhu je vedeno egoistickými zájmy, v konečném důsledku vede nekonečně mnoho takových interakcí v jednom systému kooperace ke všeobecnému prospěchu. To je význam Smithovy metafory „neviditelné ruky“, která znamená lidským rozumem plně nepostihnutelný a spontánně vyvinutý systém, trh, kde jednotlivci jednající egoisticky nakonec prospívají celé společnosti. Jak poznamenává Garrett Hardin,⁵ v pozadí této konstrukce je myšlenka, že chování racionálně analyzujícího jednotlivce bude nakonec prospěšné na celospolečenské úrovni (tj. racionální jednání na nejnižší úrovni má pozitivní efekt na úrovni vyšší).

Smith silně kritizoval merkantilistickou představu o státních zásazích do ekonomiky a v uvalování různých cel a bariér viděl překážku ekonomického růstu. Se zvyšující se akumulací kapitálu budou podle něj vzrůstat i mzdy, které se stávají pobídkou pro další ekonomický rozvoj. Od A. Smitha a jím inspirovaných myslitelů zaznívá jedno důrazné

⁴ SMITH, Adam: *Pojednání o povaze a původu bohatství národů*. Praha 2001. O teorii Adama Smith podrobněji viz např. SAMUELS, Warren J.: *Political Economy of Adam Smith*. Ethics, 87, 1977, s. 189–207, v české literatuře nejpodrobněji PAVLÍK, Ján: *Adam Smith a teorie spontánního řádu*. In: SMITH, cit. d., s. 874–976.

⁵ HARDIN, Garrett: *The Tragedy of the Commons*. Science, 192, 1968, s. 124.

varování: trh je schopen svoji činnost regulovat sám a zásahy do jeho chodu mohou mít negativní následky pro celou společnost. Pokud je trh samostatný v tom ohledu, že nepotřebuje zásahy vlády, vede v konečném důsledku k omezení moci státu. Tento postoj je v souladu s klasicky liberálními požadavky osobní a politické svobody. Takto vznikla myšlenka *minimálního státu*, jehož cílem je zajišťovat stabilní sociální a politické prostředí pro svobodnou tržní směnu v rámci společenství. I tehdejší přesvědčení zastánci politiky laissez-faire v ekonomice však přiznávali vládě sice velmi omezenou, zato však důležitou úlohu.⁶

Trh byl považován liberály za dokonalý systém distribuce a směny ekonomických statků. Podobné pojetí zastával Bernard Mandeville, který ve svém rozsáhlém díle *Bajka o včelách* (1714)⁷ obhajuje kapitalistický systém na základě specifického výkladu individuálního jednání pro společnost. V úvodu svého díla říká, že lidé nevytvářejí fungující a obecně prospěšné společenství altruismem, ale naopak vášněmi, které charakterizovány jako právě opačné. „(...) Ti, kteří zkoumají lidskou přirozenost (...) mohou vidět, že to, co člověka činí společenským živočichem⁸, není jeho touha po společenství, dobrá povaha, lítost či laskavost, ale jeho nejvíce odporné a nenáviděné vlastnosti, které jsou nezbytné pro jeho zapojení do největší, a vzhledem k lidstvu, nejšťastnější a nejvíce prosperující společnosti.“⁹ Vzpírání se tomuto přirozeně lidskému chování vede k dysfunkční společnosti, která není schopna zajistit potřebný rozvoj. Poukazuje na to, že tržní řád je úspěšný proto, že jedinci se nechávají vést svými nectnostmi (tj. jednají egoisticky a z čistého sebezájmu).¹⁰ Mandeville ještě radikalizoval Smithovu nauku o neviditelném mechanismu tržní rovnováhy.

Obecně můžeme říci, že klasický liberalismus obsahuje téměř všechny základní prvky neoliberalismu, mnohé z nich však byly později radikalizovány. I když lze klasický liberalismus považovat za myšlenkový základ neoliberalismu, klíčové rozvedení těchto základních tezí vzešlo z prostředí rakouské ekonomické školy, a to zejména od Friedricha Augusta Hayeka.

3 Hayek a Rakouská škola: oslava spontánního řádu

Na konci 19. století vznikl ve Vídni ekonomický směr později známý pod názvem rakouská škola, mezi jejíž hlavní představitelé ve 20. století patří Ludwig von Mises a Friedrich August Hayek. Zastánci tohoto směru popírali pracovní teorii hodnoty a prosazovaly místo ní teorii subjektivní hodnoty, kde hodnota přisuzovaná věcem, práci i zdrojům není založena na nějakých jim vnitřně náležejících kvalitách, ale na tom,

⁶ Tamtéž, s. 286. To však neplatí pro všechny myslitelé vzešlé z tradice volného trhu, zejména pak ve 20. století.

⁷ MANDEVILLE, Bernard: *The Fable of the Bees I-II*. Indianapolis, Liberty Fund 1988.

⁸ Volím pro překlad anglického originálu *sociable animal* termín společenský živočich, protože se jedná o zjevnou narážku na Aristotelovo hodnocení člověka v Politice, viz. ARISTOTELÉS: *Politika*. Praha 1998, I 1.

⁹ MANDEVILLE, B.: *The Fable of the Bees*. Indianapolis 1988, I, s. 3–4.

¹⁰ HEYWOOD, Andrew: *Politická teorie*. Praha, Eurolex Bohemia 2005, s. 285.

jakou hodnotu jim jednotlivci přisoudí.¹¹ Obhajovali kapitalistickou ekonomiku zbavenou státních a nesmířitelně kritizovali jakékoli projevy socialismu, který má podle nich totalitarizující tendence.

Friedrich August von Hayek

Můžeme zcela oprávněně tvrdit, že F. A. Hayek (1899–1992) je otcem neoliberalního hnutí a zároveň tím, kde dovedl nejdále jeho teoretické a normativní předpoklady. Ve 30. letech působil na London School of Economics a v 50. letech emigroval do USA, kde se trvale usadil. V meziválečném období byl v Londýně jedním z mála veřejných kritiků Johna M. Keynese (1883–1946), klíčové postavy ekonomické teorie, která převládala až do 70. let 20. století, *keynesianismu*.¹² Oproti tehdejší ekonomické praxi, kde státní zásahy (v podobě stimulování agregátní poptávky) do ekonomiky byly považovány za prospěšné pro ekonomickou a sociální stabilitu, Hayek sám sebe zařadil do tradice klasického anglosaského liberalismu 18. století, v jehož rámci působili takový myslitelé jako David Hume nebo Adam Smith. Jeho ústřední dílo *Cesta do otroctví* (Road to Serfdom) z roku 1943 poukazuje na fatální důsledky socialismu a „domýšlivosti“ zásahů do spontánního řádu trhu pro lidskou svobodu a blaho společnosti.¹³

Jeho dílo a působení je velmi významné, na čemž se jistě velkou měrou podílelo udělení Nobelovy ceny za ekonomii v roce 1974. Již v roce 1947 založil Hayek *Mont Pelerin Society*, celosvětové společenství vědců a myslitelů nakloněných neoliberalním teoriím. Mnoho pravicovým politiků a veřejných činitelů obecně se veřejně hlásilo a hlásí k Hayekovu myšlenkovému odkazu (zejména Margaret Thatcher a Ronald Reagan). Hayek měl rovněž velký vliv skrze své žáky (nejvíce pak Milтона Friedmana). Chicagská ekonomická škola byla přední institucí neoliberalismu a mnoho jejích příslušníků se účastnilo nastolování liberálních ekonomických režimů po celém světě (hlavně skrze Světovou banku a Mezinárodní měnový fond).

Hayekovou základní otázkou je, jakým způsobem (či zda vůbec) má být regulováno společenské soužití. V návaznosti na kriticky zaměřenou liberální filosofii Davida Huma¹⁴ poukazuje na zásadní překážku plánování regulace společnosti na základě domněle racionálních argumentů: omezenost lidského rozumu. Je nutné připomenout, že poukazovat na omezenost lidského rozumu a obecně nedokonalost lidské přirozenosti je základním pilířem konzervativní kritiky liberalismu.¹⁵ Společnost je nesmírně složitá

¹¹ SVENSSON, cit. d., s. 251.

¹² Keynesianismus je ekonomický směr, který se staví proti politice laissez-faire a naproti tomu vyzdvihuje plnou zaměstnanost a sociální stabilitu skrze rozšíření vládních funkcí. Přitom Keynes byl toho názoru, že kapitalismus je systém schopný zajistit blahobyt většině společnosti, některé oblasti však musí být spravovány a regulovány státem. Trh může zklamat kvůli nedostatku agregátní nabídky. Tu musí v případě potřeby zvýšit stát. Na rozdíl od liberálních ekonomických směrů klade důraz na reformu společnosti skrze kolektivní jednání.

¹³ Srov. HAYEK, F. A.: *Osudová domýšlivost*. Praha 1995.

¹⁴ K Humově filosofii srov. RÖD, W.: *Novověká filosofie II*. Praha 2004, s. 444–462.

¹⁵ Podle Pale Svensson může shrnout konzervativní názor na člověka pod označení „politika nedokonalosti“, SVENSSON, Pale: *Teorie demokracie. Brněnské přednášky*. Brno, CDK 1995, s. 113.

organismus propojený milióny interakcí, kterých se účastní svobodně konající jednotlivci. Jejich záměry nemohou být nikdy zcela předpověděny či empiricky shromážděny.¹⁶ Zásadní je přitom Hayekův rozdíl mezi *hierarchickým* a *spontánním* řádem. Podle Hayeka je součástí lidské přirozenosti na první pohled vysvětlovat společenský řád jako nutně podřízený nějaké hierarchické struktuře, organizaci, které fungují skrze centrální plánování. Naproti tomu ve společnosti můžeme nalézt kooperaci skrze ne-hierarchické systémy, které jsou soustavami obecných pravidel, které dávají jednotlivcům prostor k svobodnému jednání. Hayek poukazuje na přínos spontánních řádů pro celou společnost a za jejich nejdokonalejší podobu spatřuje *trh*.

Tržní systém je tvořen obrovským množstvím interakcí, které se odehrávají podle několika obecných pravidel, známých všem účastníkům. Obchodníci nemusejí znát žádné ekonomické teorie, aby tyto mechanismy pochopili. Skrze systém nabídky a poptávky se dokáží všichni účastníci trhu orientovat, jedná se vlastně o určitou formu komunikačního systému.¹⁷ Vystává zde otázka, jak Hayek nahlíží na zisk. Podle něj nemůžeme zisk poměřovat etickými kategoriemi, neboť v obecném měřítku je zisk hnacím motorem celého tržního systému. V systému centrálního plánování neexistuje efektivní pobídka pro podnikání v podobě zisku, a proto dochází k menší ekonomické výkonnosti oproti tržním ekonomikám, které jsou schopny více se přizpůsobit. S přesvědčením o prioritě spontánního systému trhu svědčí podle Hayeka i jiná věc. Většina lidí si ani neuvědomuje, jak spontánní řád ovládá společnost, a není to ani potřeba, protože takový řád je přirozený, i když lidé jej nemohou racionálně zcela poznat a obsáhnout. I zde se projevuje Hayek jako odpůrce zavádění pozitivistických přírodovědných metod do věd, které se zabývají společností.

I když nikdo nemůže racionálně obsáhnout všechny informace o trhu a jeho vývoji, představuje v Hayekových očích nejdokonalejší systém distribuce a směny ekonomických statků. Trh je zároveň sensitivní k přáním nakupujících, neřídí se pouze nějakými konstrukcemi plánovačů. Je tvořen spontánně, souhrou všech účastníků trhu (pokud pomíneme fakt, že častokrát mají hráči na trhu nestejnou pozici). Jedině systém obecných pravidel, v jehož rámci se mohou jednotlivci svobodně projevovat,¹⁸ umožňuje celospolečensky přijatelný systém. Proti tomu se snaží bojovat socialismus se svou „osudovou domýšlivostí“, což znamená podlehnout iluze, že děje ve společnosti je možno naplánovat (což u Hayeka znamená to samé co předvídat). Je k tomu nutné dodat, že Hayek rozumí pod označením socialismus téměř všechny levicové ideologie a myšlenkové směry, od sociálnědemokratických reformistů až po totalitně smýšlející fašisty.

Podle Hayeka je tržní řád výhodný pro společnost ještě z jiného důvodu. Protože se vyvíjel bez vědomých zásahů, Hayek předpokládá, že tento způsob kooperace spočívající

¹⁶ Srov. VANBERG, Viktor: *Friedrich August Hayek*. In: BALLESTREM, Karl-OTTMAN, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha 1993, s. 45–48.

¹⁷ SVENSSON, cit. d., s. 253.

¹⁸ Podobný cíl si klade procedurální teorie demokracie, která usiluje o vytvoření společenských procedur pro vytvoření prostředí, kde bude jednotlivci usilovat o svoji vizi dobra a tyto pravidla budou nezávislé na jakékoli koncepci společenského dobra, viz ZNOJ, Milan: *Cesta od normativní teorie demokracie k teorii procedurální a zpět*. In: HABERMAS, Jürgen-SHAPIRO, Ian: *Teorie demokracie dnes*. Praha 2002, s. 9, pozn. 4.

na dodržování obecných pravidel je dán určitou „přirozenou“ genetickou výbavou lidí, které určují do určité míry jejich chování.¹⁹ Dokonce poukazuje na to, že spontánní řády se nalézají všude v přírodě a že právě na nich poznáme jejich charakterové vlastnosti nejjasněji. „Ve fyzikálním světě existuje mnoho případů složitých řádů, které bychom mohli přivodit jen využitím známých sil, jež mají tendenci je utvářet, a nikdy ne uvědomělým umístěním každého prvku na příslušné místo“.²⁰ Hlavní tezí je, že spontánně se rozvíjející řád sestávající se z několika obecných pravidel dokáže daleko lépe využít fragmentární vědění konkrétních jednotlivců v prospěch celé společnosti, což systému ekonomického plánování nedokáže.²¹

Cílem je nalézt takovou podobu řádu, která je nejpřijatelnější pro všechny. Sociální řády se mají posuzovat podle kritéria, jaké budou šance libovolně vybraných osob společenství sledovat svoje soukromé zájmy a preference.²² Konkrétními kroky můžeme zlepšit soustavu obecných pravidel, aniž by řád jako celek utlačoval lidskou svobodu. Nemůže však řád změnit zcela postupným procesem, protože to naprosto fatálně přesahujeme lidské schopnosti. Přípustné jsou pouze dílčí změny společenského systému (v duchu hesla Edmunda Burka „abychom zachovali, musíme reformovat“²³). Pouze svobodný řád obecných pravidel dokáže „zpracovat“ všechny jednotlivé poměry a zvyklosti do jednoho systému obecných procedur a pravidel. Změna dílčích zvyklostí na základě racionální konstrukce bez ohledu na ostatní prvky struktury řádu může mít ve skutečnosti fatální důsledky.

Hayek, jako každý liberál, varuje před zásahy státu do tržního řádu (přičemž ale připouští, že stát má právo na intervenci do oblastí, které nejsou trhem pokryty, či nejsou pokryty dostatečně). Omezení státní moci je v tomto případě naprosto klíčové. Podle Hayeka je chybou liberálních demokracií jeho doby, že považují zavedení prostředků demokratické kontroly za dostatečné. Jak upozorňuje, poslanci mají vliv na legislativu i exekutivu, a tak jednoznačně dochází k expanzi státní moci. Hayek je nedůvěřivý k radikálním převratům politického řádu a nabádá k respektování tradice. Jsou v ní totiž uloženy generacemi shromážděné zkušenosti, které přesahují zlomkovité znalosti jednotlivců.²⁴ Spontánní řád také není možné jen tak lehce změnit, je totiž velmi složité měnit dlouhotrvající řády (např. v oblasti lidské komunikace).

Pro naše zkoumání neoliberalismu je velice podstatná jedna linie Hayekovy filosofie, rozvinutá zejména v jeho *Cestě do otroctví*. Kniha je věnována kritice socialismu, který Hayek považuje za ohrožení lidské svobody. Podle něj to nemusí být vědomé směřování, přesto však socialistická politika vede k vítězství totalitních politických sil. Jeho záměr

¹⁹ VANBERG, cit. d., s. 48–49.

²⁰ HAYEK, F. A.: *Právo, zákonodárství, svoboda*. Praha 1998, s. 46.

²¹ Zde opět můžeme vidět podobnost s konservatismem a to v tom bodě, že myšlenka spontánního řádu se velmi blíží konzervativní představě o systému tradic, které odpovídají božskému řádu. Srov. SVENSSON, cit. d., s. 113.

²² VANBERG, cit. d., s. 50.

²³ Edmund Burke klade reformu jako nezbytnou pro zmenšení stávajících nepravostí společenského řádu, zcela však odmítá reformu jako racionalistický pokus o komplexní přestavbu společnosti.

²⁴ VANBERG cit. d., s. 52.

jasně ukazuje předmluva k *Cestě do otroctví*, kde vyjadřuje svou obavu z vlády britských labouristů a poukazuje na to, že němečtí sociální demokraté se za „stejně obtížných nebo obtížnějších ekonomických podmínek nikdy nepřiblížili totalitnímu plánování jako britská labouristická vláda“.²⁵ Levicová politika redistribuce ekonomických zdrojů podle abstraktních principů sociální spravedlnosti podle něj vede k „novému despotismu“ a neúměrného byrokratického donucování ze strany státu. Nezáleží pak na tom, jestli se jedná o socialismus, národní socialismus nebo komunismus. Za všemi leží tatáž logika konstruktivistického racionalismu, která plánuje pro prospěch státní administrativy, nikoliv občanů samotných. Na *Cestě do otroctví* lze jasně poznat, že Hayek vidí své politické vize dlouhodobě ohroženy nejenom totalitními hnutími za války, ale také od vlny levicové politiky poválečné Evropy. I když Hayek připouští, že demokratický socialismus je méně vyhraněný než totalitarismy 20. století,²⁶ přesto je podle něj nutné vymístit psychologický dopad socialistického dirigismu, který neblaze působí na politický řád jako celek.

Kritika socialismu krouží kolem pojmu *sociální spravedlnosti*, který tvoří základ většiny levicových teorií společnosti.²⁷ Tato koncepce je podle Hayeka jistým druhem „zmatení“, neboť přisuzuje charakteristiku, kterou je možno aplikovat pouze na konkrétního individuálního aktéra, celé společnosti, která však ze své podstaty nemůže být poměřována kritériem spravedlnost/nespravedlnost. Rozdělování statků skrze tržní řád se neděje rozhodnutími konkrétních aktérů, nemůže proto být nespravedlivé.²⁸ Není jasné podle jakých kritérií *sociální spravedlnosti* má být plánována masivní státní redistribuce. Hayek má zato, že se jistě jedná o chvályhodné pohnutky, ale v praktické politice nejsme schopni určit takovou míru plánování, která bude prospěšná všem do té míry, jak dochází v případě spontánního (tržního) řádu. Mnoho funkcí sociálního státu by podle Hayeka mohlo být vykonáváno tržními prostředky.

Hayek se věnuje socialismu rovněž ve svém eseji *Intelektuálové a socialismus* (*Intellectuals and Socialism*, 1949).²⁹ Poukazuje na fakt, že socialismus nikdy nebyl hnutím dělnické třídy, ale hnutím *intelektuálů*, kteří mají oproti tradičnímu přesvědčení velký vliv na společnost. Označení intelektuál je však u Hayeka specifické. Podle něj to nejsou speciální vědomosti nebo výjimečná inteligence, která stojí za jejich vlivem, ale sledování určitých „progresivních tendencí“ v politickém myšlení (zejména socialismu).³⁰ Hayek tvrdí, že s růstem státní administrativy a posílení funkcí států vedlo k zvýšení role různých expertů

²⁵ HAYEK, F. A.: *Cesta do otroctví*. Praha 1990, s. 16–17.

²⁶ „(...) vyhraněný socialismus, proti kterému byla tato kniha hlavně namířena – tj. proti organizovanému hutí za uvědomělou organizaci ekonomického života pomoci státu jako hlavního vlastníka výrobních prostředků – je v západním světě téměř mrtvý. Století socialismu v tomto smyslu patrně skončilo kolem roku 1948 (...) I když je však vyhraněný socialismus pravděpodobně věcí minulosti, některé z jeho koncepcí pronikly do celé struktury běžného myšlení.“ Tamtéž, s. 11.

²⁷ Není zde bez zajímavosti, že Hayeka silně ovlivnila kritická kniha dalšího významného člena rakouské školy, Ludwiga von Misesa. Viz von MISES, Ludwig: *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Indianapolis 1981.

²⁸ SWIFT, Adam: *Politická filosofie*. Praha 2005, s. 28.

²⁹ HAYEK, F. A.: *Intellectuals and Socialism*. In: HUSAR, Georg B. (ed.): *Intellectuals: A Controversial Portrait*. Illinois 1960, s. 371–384.

³⁰ Tamtéž, s. 372.

a specialistů, kteří ač nejsou experty v žádné oblasti, stávají se šířiteli socialistických idejí. „Tito intelektuálové jsou orgány, které si vytvořila moderní společnost pro rozšiřování vědomostí a idejí a jsou to právě jejich přesvědčení a názory, které fungují jako síto, přes které musí procházet všechny nové koncepce, než se dostanou k masám.“³¹

Hayek také tvrdí, že šíření levicových myšlenek napomáhá to, že i zastánci svobodného tržního řádu používají často myšlenkové nástroje socialismu. Intelektuálové jako zastánci racionálního plánování společenského řádu ve jménu sociální spravedlnosti (podle Hayeka bychom mohli souhrnně říci *donucování*) filtrují informace ve prospěch určité obecné ideje společnosti, které později prosazují v praxi.³² Intelektuálové prý vždy následovali nové teorie (společensko vědní i přírodovědní) ve vágní podobě, které díky jejich novotě a neotřelosti byly populární u veřejnosti. Uvádí např. teorii relativity, psychoanalýzu či vágní ideu materiální rovnosti (musíme však podotknout, že Hayek má na mysli nikoli to, že by teorie relativity byla scestná, ale že tyto teorie jsou častokrát mylně uchopeny a výsledkem pak jsou zjednodušené ideje, které intelektuálové využívají pro svůj vliv nad společností).

Hayek upozorňuje, že je to částečně způsobeno tím, že liberalismus již není vnímán jako nová a radikální ideologie. Liberalismus se nechal ukolébat svým předchozím úspěchem a ve 20. století nenabídl žádnou lákavou vizi společnosti (záměrně používáme výrazu lákavý, neboť Hayek se snaží říci, že socialismus je atraktivní zejména díky své emocionalitě, zápalu a utopickému přesvědčení, nikoli racionálnímu základu jeho učení). Hayek uzavírá svůj esej o intelektuálech a socialismu vizi boje proti levicovému útlaku a boji za nastolení tržního řádu, který je jako jediný snesitelný s lidskou svobodou. V ideové oblasti je třeba reagovat na socialismus obrozením liberálního hnutí a probudit v něm aktivismus. „Co nám chybí, to je liberální Utopie, program, který nebude pouhou obranou stávajícího stavu (...), ale skutečný liberální radikalismus, který neušetří dychtivost mocných (včetně odborů), který není příliš zaměřen na praxi a jenž se neomezuje pouze nato, co se dnes zdá politicky dosažitelné. Potřebujeme myšlenkové vůdce, kteří budou ochotni pracovat pro ideál, jakkoli mohou být malé naděje na jeho brzkou realizaci. Musí to být lidé, kteří se budou držet principů, a kteří budou bojovat za jejich uskutečnění ať už je jakkoli vzdálené. Praktické kompromisy musí být přenechány politikům. Volný trh a ekonomická svoboda jsou ideály, které stále mohou vzrušovat mnoho lidí, ale pouze ‚rozumná reforma obchodu‘ nebo ‚omezení kontroly‘ nejsou intelektuálně seriózní ani neprobouzejí žádný entuziasmus.“³³

Kritici poukazují v Hayekově filosofii zejména na jeho pojetí sociální spravedlnosti. Podle něj nemůžeme ideu spravedlnosti aplikovat na společnost, neboť ta nic sama o sobě nekoná. Tržní distribuce se neděje z vůle žádného jednotlivého aktéra, a proto ji nemůže být poměřována měřítky spravedlnosti. Zde ale Hayek naráží na své vlastní neporozumění společenským aktivitám. Podle něj existuje odpovědnost pouze za individuální aktivity. Jeho snaha oddělit jednotlivce od skutečných důsledků jeho činů však naráží

³¹ Tamtéž, s. 374.

³² Tamtéž, s. 376.

³³ Tamtéž, s. 384.

na jeden fakt. To, že jednotlivec *neúmyslně* přispívá k nespravedlnosti, ještě neznamená, že je oprostěn od odpovědnosti. Občané mohou vstupovat do politiky a usměrňovat své individuální aktivity, které v konečném důsledku mohou vyústit v akty nespravedlnosti.³⁴ Hayek se touto kritikou nezabývá, protože podle něj nezamýšlené důsledky lidského jednání plodí společensky přínosný řád.

Druhá zásadní kritika je směřována vůči pojetí lidí jako suverénních aktérů trhu. V současném světě se nezdá nic být vzdálenějším. Jedinci jsou na trhu osamoceni a jsou ze všech stran obklopeni reklamou a výrobky velkých koncernů, které otevřeně či skrytě ovlivňují životy mnoha lidí. „Trhy reflektují pouze efektivní poptávku a mají tendenci redukovat člověka na pouhého spotřebitele, a jeho důstojnost zpracovávají důmyslnou reklamou, která se ze ‚suverénního spotřebitele‘ (na němž stává hlavní proud ekonomické teorie) snaží učinit infantilního otroka jeho vlastních vášní, kterému hrozí, že bude vždy vnitřně nespokojen.“³⁵ Ve společnosti, kde je velká část statků distribuována skrze trh, nejsilnější ekonomičtí aktéři získávají neúměrnou moc a expandují do oblastí, které by doposud trhu zapovězeny (např. zdravotnictví, kultura, školství), a to hlavně pomocí stále důmyslnějších marketingových nástrojů.

Milton Friedman

Milton Friedman (1912–2006) je vedle F. A. Hayeka nejvýznamnějším myslitelem neoliberalismu. Po celou dobu svého ekonomického působení, které trvalo bezmála půl století, jeho monetaristická ekonomická teorie dosáhla nebývalého rozmachu. Mezi lety 1946–1976 Friedman učil na University of Chicago a zformoval kolem sebe skupinu v budoucnosti velmi úspěšných ekonomů. Toto seskupení vešlo později v známost jako Chicagská škola. Friedman se zabýval makroekonomií, mikroekonomií, historií ekonomického myšlení a dalšími ekonomickými disciplínami. V roce 1976 mu byla udělena Nobelova cena za ekonomii za výsledky dosažené na poli spotřební analýzy, monetární historie a teorie a demonstraci komplexnosti stabilizační politiky.³⁶

M. Friedman propagoval maximum *laissez-faire* v kapitalistické ekonomice, který podle něj dokáže trh vyřešit sociální a ekonomické problémy, jenž není schopen vyřešit stát (byl například toho názoru, že *Velká krize* z roku 1929 byla výsledkem špatné správy veřejných financí vládou). Kapitalismus a ekonomická svoboda jsou zárukou politické svobody, nebo-li demokracie je závislá na svém ekonomickém systému. Řadil se mezi klasické liberály a odmítal státní intervence na úkor svobodného tržního rozhodování.

M. Friedman byl hlavním proponentem monetárního směru ekonomické teorie. Podle něj existuje výrazná korelace mezi peněžní nabídkou a mírou inflace, proto by vláda neměla používat fiskální politiku jako nástroj pro podporu nabídky. Privátní společnosti by podle něj lépe zvládly mnoho služeb, které občanům poskytuje vláda. Je nutné pro-

³⁴ SWIFT, cit. d., s. 29.

³⁵ MLČOCH, Lubomír: *Globalizace jako hospodářský proces a civilizační výzva*. In: MEZŘICKÝ, Václav (ed.): *Globalizace*. Praha 2001, s. 80.

³⁶ Viz <http://www.nobelprize.org>

sadit co nejzrozsáhlejší privatizaci. Rovněž ostře kritizoval monopoly v mnoha oblastech ekonomiky. Friedman byl také propagátorem teorie přirozené nezaměstnanosti.

Bez zajímavosti pro nás nezůstávají ani Friedmanovy politické názory, protože dobře ukazují, jak lze myšlenkově spojit laissez-faire teorii kapitalismu a libertarianismus. Friedman například požadoval dekriminalizaci prostituce a užívání drog nebo se velkou měrou zasadil o zrušení branné povinnosti. Namísto příliš nákladného a málo efektivního systému sociálního státu navrhoval zápornou (negativní daň) z příjmu. V roce 2005 pak s více než 500 ekonomy podepsal petici za diskusi o legalizaci marihuany v USA a jejího případného ekonomického přínosu pro společnost. M. Friedman se v průběhu svého života rovněž účastnil mnoha přímých politických akcí na podporu ideje maximální ekonomické svobody.

Oproti Hayekovu myšlení je u M. Friedmana o poznání slabší důraz na tradici a obecné blaho. Do popředí se dostává individualismus a je ještě radikalizován požadavek na expanzi trhu do mnoha oblastí, které jsou ovládány státem. M. Friedman tak ve svém myšlení klade výraznější libertariánské akcenty než myslitelé rakouské školy před ním. Friedmanova víra v blahodárné účinky trhu je téměř bezmezná. Ve svém hlavním díle *Kapitalismus a svoboda* z roku 1962³⁷ ukazuje, jak je trh podle něj tím nejlepším společenským systémem ve všech oblastech lidské činnosti. Zrušena má být např. povinná registrace lékařů, jakožto vůbec všechny formy regulace včetně pracovního trhu. Korporace nemají být spoutávány jakýmkoli pravidly vůči okolí svého podnikání, protože to vede podle Friedmana k podvracení kapitalistického systému. Zaměstnanci by měli mít absolutní právo určit, koho mohou zaměstnat, bez ohledu na důvody, což by jistě otevřelo dveře k další segregaci na trhu práce, zejména v etnicky více roztržštěných oblastech, nebo tam, kde majoritní podíl na národním bohatství má jedná etnická či náboženská skupina.

Friedman je toho názoru, že v tržním prostředí je diskriminace příliš nákladná a trh jako celek nemá k diskriminaci tendenci. Friedman tak zcela ignoruje předpoklad, že aby jedinec na trhu uspěl, musí k tomu vždy mít určité předpoklady. Těžko můžeme neposuzovat ekonomický systém USA v padesátých letech jako poměrně dost svobodnou formu kapitalismu a přitom tvrdit, že trh není diskriminující. Tyto pojmy se totiž navzájem nevylučují, neboť trh je samozřejmě závislý na sociálním a politickém prostředí.

4 Libertarianismus

Libertarianismus je jedním z myšlenkových směrů liberalismu blízký anarchistickému myšlení. Před všechny ostatní hodnoty staví svobodu jednotlivce. Je pro něj příznačný značně anti-etatistický postoj, neboť pro libertarianismus představuje stát nejvyšší možné ohrožení individuální svobody. Proto patří mezi jeho hlavní požadavky vytvoření takového systému lidské kooperace, který bude co nejvíce umožňovat svobodné rozhodování svých

---

³⁷ FRIEDMAN, Milton: *Capitalism and Freedom*. New York 1962.

občanů. Libertariáni prosazují nekompromisní dodržování individuálních práv, zejména práva na vlastnictví. Daně jsou vlastně formou nucené práce, neboť peníze z daní financují politiky jdoucí nad rámce legitimního státu. V návaznosti na to libertariáni věří, že pokud budou lidé svobodni (v jejich smyslu slova), vytvořili by naprosto neregulovaný laissez-faire kapitalismus, který je nejracionálnějším systémem distribuce statků. V tomto smyslu libertarianismus nedoceňuje úkol konkrétního sociálního prostředí při lidském konání a jednání, a to i v případě tržních systémů.

Zastánci libertarianismu věří, že nelze ospravedlňovat pouze ekonomickými důvody, ale také morálními a politickými. Jak připomíná Heywood, toto jejich přesvědčení má vlastně utilitaristický podklad: „(...) definování potěšení a bolesti, a tudíž ‚dobrého‘ a ‚špatného‘ ponechává zcela na jednotlivcích. To zase evidentně souvisí s individuální svobodou. Na trhu mohou jednotlivci uplatňovat svoji svobodu volby (...) Tržní svoboda souvisí i s rovností. Trh prostě nečiní mezi lidmi rozdíl.“³⁸ Na tomto příkladu lze vidět, jak ideje libertarianismu byly inspirovány buď přímo Hayekem, nebo ostatními mysliteli rakouské ekonomické školy. Víra v samoregulaci tržní ekonomiky hraje velkou roli v díle Milтона Friedmana.

Murray Rothbard

Za principy volného trhu vděčí libertarianismus zejména jednomu ze zakladatelů tohoto směru, Murray N. Rothbardovi (1926–1995). Rothbard spojil ve své politické teorii ekonomickou teorii svého učitele Ludwiga von Misesa s absolutistickým pohledem na lidská práva a odporem vůči donucování ze strany státu. Společnost by podle něj fungovala mnohem lépe, kdyby nebyla řízena pomocí centrální administrativy financované daněmi. Jednou stát dokonce označil za „zločineckou bandu“.³⁹ Prosazoval anarchistické vize ve spojení s neomezeným kapitalismem a sám svoji pozice označoval jako anarchokapitalismus, což mělo označovat kapitalistickou formu individualistického anarchismu.

Podle jeho názoru jsou ve svobodné společnosti nepřijatelné jakékoli právně podložené kroky agrese vůči majetku či osobním právům. Trh dokáže mnohem lépe než stát zajišťovat služby občanů, včetně ochrany životního prostředí, obrany jejich práv skrze donucovací složky a soudní systém. V Rothbardově myšlení se již zcela ztrácí požadavek F. A. Hayeka na neocenitelnou roli státu v mnoha oblastech společnosti.

Robert Nozick

Naše zkoumání velice zajímá jedno z ústředních tvrzení libertarianismu, a tím je radikální teze ohledně povahy soukromého vlastnictví, která je přítomna zejména v díle harvardského filosofa Roberta Nozicka (1938–2002). Jeho hlavní dílo *Anarchie, stát a utopie* (Anarchy, State and Utopia, 1974)⁴⁰ je vlastně polemikou s nejzásadnějším dílem

³⁸ HEYWOOD, cit. d., s. 289.

³⁹ SLACÁLEK, Ondřej - TOMEK, Václav: *Anarchismus*. Praha 2006, s. 469.

⁴⁰ NOZICK, Robert: *Anarchy, State and Utopia*. New York, Basic Books 2002.

politické filosofie druhé poloviny 20. století, Rawlsovou *Teorií spravedlnosti* (Theory of Justice, 1971).⁴¹ Rawls se ve svém díle snaží do velkých podrobností ospravedlnit takový politický řád, na kterém by se všichni občané domluvili v rámci hypotetické situace uzavření společenské smlouvy, přičemž nemají žádné vědomosti o svých vlastnostech, vrozených dispozicích, sociálním prostředí, do něž se narodí atd.

Jádrem argumentu je Rawlsovo tvrzení, že lidé by si po racionální argumentaci v přirozeném stavu zvolili takové principy spravedlnosti, které se dají vyjádřit pomocí dvou základních principů: 1) všechny osoby mají rovné právo na co možná nejširší soubor základních svobod porovnatelný se svobodou, kterou požívají ostatní, a 2) sociální nerovnosti jsou ospravedlnitelné tehdy, pokud a) jsou pro všechny výhodné a b) jsou spojeny s takovými institucemi a úřady, které jsou otevřeny všem.⁴² Tyto principy jsou seřazeny tak, že první má přednost před druhým, což znamená, že je z hlediska spravedlnosti nepřijatelné, aby materiální a sociální statky ospravedlnily omezování základních svobod.

Rawls přehledně shrnuje svoji koncepci spravedlnosti do následujícího přehledu: „Všechny sociální hodnoty – svoboda a příležitosti, příjem a bohatství a základ pro sebeúctu – mají být distribuovány rovnoměrně, pokud nerovná distribuce jakýchkoli, nebo všech těchto hodnot je ku prospěchu všem.“⁴³ Rawlsova teorie je stále velice vlivná a vytvořila myšlenkový rámec pro liberální demokracii procedurálního typu, kde mají být redukovány nerovnosti skrze obecné principy spravedlnosti.

Nozick nazývá podobně vypracované teoretické systémy spravedlnosti *modelovými*. To je podle něj teorie spravedlnosti, která prosazuje přerozdělování majetku na základě určité představy o charakteru lidského chování. Nozick proti takovému pojetí spravedlnosti má několik zásadních námitek. Spravedlnost nemůže podle něj stát na několika abstraktních principech následně ospravedlňující redistribuce ekonomických zdrojů z jednoho prostého důvodu: je to protiprávní. Nikoliv ve smyslu legálním, ale přirozeně-právním. Nozick následuje Lockovu teorii o přirozených právech, kdy je každý jedinec v přirozeném stavu před uzavřením společenské smlouvy nadán přirozenými právy (*natural rights*), která jsou nezczizitelná a nedělitelná a pozdějším vznikem společnosti nezanikají. Naopak, hlavním úkolem státu je jejich ochrana před porušiteli těchto práv, tedy zejména svých spoluobčanů. Tato práva mají morálně přednost před jakýmkoli donucováním uvaleným státní mocí, či kýmkoliv jiným.

Nozick dále nevysvětluje původ těchto práv, pojímá je jako prostě dané. V tom je často spatřována slabina jeho koncepce. Můžeme např. Nozickovi namítat, že v jiném prostředí, než je západní civilizace, by lidé považovali za fundamentální jiný druh práv, než například právo na vlastnictví. Současná debata o univerzálnosti lidských pro to může být dobrým důkazem.

⁴¹ RAWLS, John: *A Theory of Justice*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 1971. Český *Teorie spravedlnosti*. Praha 1995.

⁴² Srov. Tamtéž, s. 60 a podrobněji 61–62.

⁴³ Tamtéž, s. 62. Překlad autor.

Ekonomické statky nejsou podle Nozicka jakousi přírodní manou („darem z nebes“), ale byly vytvořeny lidmi.⁴⁴ Proto nemohou být redistribuovány jako nějaké ladem ležící statky, ale musí s nimi být zacházení jako s těmi věcmi, které mají vlastníka, a tudíž podléhají vlastnickému právu. Podle Nozicka je fundamentálním lidským právem právo na vlastnictví sebe sama, a tudíž právo na výsledky své vlastní práce. Nikdy by s nimi (podobně jako s naším nadáním nebo schopností) nemělo být nakládáno proti naší vůli.

Proti redistributivnímu typu spravedlnosti staví Nozick svojí teorii, kterou nazývá teorie oprávnění (*entitlement theory*), která nepotřebuje rozsáhlejší podobu státu, než je stát minimální. Proto, aby byla distribuce statků ve společnosti spravedlivá, je podle Nozicka třeba dodržovat následující tři pravidla, která určují, kdy je vlastnictví majetku oprávněné:

- 1) *původní nabytí* (original acquisition of holdings) – pokud si osoba přivlastní majetek, jenž nepatří nikomu podle zásad spravedlnosti, jeho držení je oprávněné.
- 2) *převod* (transfer of holdings) – pokud je na někoho převeden majetek v souladu s principy spravedlnosti, je to rovněž ospravedlněno.
- 3) *náprava škod* – každé jiné vlastnictví, které nebylo nabyto v souladu s principy 1 a 2 je neoprávněné, a měla by být sjednána náhrada.⁴⁵

Z těchto myšlenkových principů vychází Nozickova smluvní teorie státu. Stát může být morálně ospravedlněn pouze tehdy a jen tehdy, pokud v průběhu jeho historického vývoje nedošlo k porušování práv jeho občanů. Nozick dále tvrdí, že takto ospravedlněn může být *minimální stát*, který slouží pouze ochraně základních lidských práv, jinak vytváří jakousi konstrukci pro co možná nejsvobodnější život jednotlivých občanů. Každý stát nad rámec státu minimálního musí porušovat některá lidská práva, a to svým monopolem na zdanění a následnou redistribucí majetkového vlastnictví.⁴⁶ Nozick dále vysvětluje vznik takového minimálního státu jako hypotetický, kvazi-historický proces, kdy občané postupně přesouvají starost o své bezpečí na soukromé firmy (Nozick je nazývá bezpečnostními agenturami), které v poslední fázi dají za vznik minimálnímu státu, období státu *nočního hlídače*, snu klasických liberálů 18. století.⁴⁷

Sociální aspekt práv je záměrně odmítnut jako nedostačující pro porušení práv jednotlivců. Pokud je stav práv v pořádku, nerovnosti, ať už jakkoli velké, nemohou být označeny za nespravedlivé. Celou koncepci shrnuje Adam Swift: „To, zda má někdo z hlediska spravedlnosti na něco nárok, závisí jedině na sledu událostí, které vedly k tomu, že danou věc vlastní. Nerovnost může být spravedlivá stejně tak jako rovnost. Záleží pouze na tom, jak se lidé rozhodnou naložit se svým majetkem.“⁴⁸ Nozick vlastně hájí de facto absolutní majetkové právo (jak vlastní osoby, tak věci). Pokud jsou splněna Nozickova tři pravidla spravedlivé držby, nemohou již nabýt navrch žádné morální otázky. Je nepřipustné

⁴⁴ SWIFT, A.: *Politická filosofie*. Praha 2005, s. 38.

⁴⁵ NOZICK, cit. d., s. 151.

⁴⁶ KOLLER, Peter: *Nové teorie smlouvy*. In: BALLESTREM, Karl-OTTMAN, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha 1993, s. 277–278.

⁴⁷ Srov. NOZICK, cit. d., s. 10–13.

⁴⁸ SWIFT, cit. d., s. 42.

použit za nějakým účelem pomocí donucení a použít jej proti jeho svobodné vůli. Snad nejjasněji prezentuje Nozick své názory v samém úvodu svého díla *Anarchie, stát a utopie*: „Jedinci mají práva, a neexistuje nic, co by jednotlivec nebo skupina mohla učinit (bez toho, aniž by jejich práva nebyla porušena). Tato práva jsou tak silná a dalekosáhlá, že to přináší otázku, co mohou, pokud vůbec něco, dělat stát a jeho úředníci (...) Naším hlavním závěrem ohledně státu je, že minimální stát, omezený na úzce vymezené funkce ochrany před silou, krádeží, podvodem, vynucenou smlouvou apod. je ospravedlněn. Každý jiný rozsáhlejší stát porušuje individuální práva nebýt nucen dělat určité věci, je nespravedlivý. Minimální stát je podnětný a spravedlivý.“⁴⁹ Nozick i ostatní libertariáni jsou rozhodnými odpůrci státního paternalismu. Nikdo nemůže být donucen dělat něco, co nechce, i když je to obecně považováno za prospěšné (to má velký dopad na oblasti jako je např. regulace prostituce, osobní svoboda, doprava nebo užívání drog).

Přestože Nozick nachází v některých bodech své politické teorie styčné body s konzervativci, neznamená to, že by byl jedním z nich. Jerry Millet ve své obhajobě Nozickova libertarianismu poukazuje na to, že Nozickova obhajoba individuální svobody jde mnohem dále, než by kterýkoli konzervativce byl ochoten dopustit: „(...) Nozick je libertarián a jeho pozice je odvozena z jeho víry v lidskou svobodu, tj. je stoupencem svobodného trhu i v takových oblastech jako užívání drog, sexuální aktivity, svoboda slova nebo tisk.“⁵⁰ Z toho je zřejmé, že Nozick má ke konzervativcům velmi daleko.

Někteří autoři upozorňují na to, že Nozickův minimální stát by se stál v krátké době prostorem, kde by etická pravidla hrála malou roli a byla by podřízena státně garantovaným systémem neomezené tržní výměny. Obzvláště příhodný je v tomto směru příklad Poggeho: „Policista prochází kolem muže pokoušející ho se znásilnit nějakou ženou. Žena: Prosím pane. Policista (k muži): Hej vy, nechte ji na pokoji! Muž: Nepleťte se do toho. Policista: Musím, porušujete právo této ženy, aby nebyla fyzicky napadena. Muž: To není pravda. Tady je smlouva s jejím podpisem. Žena: Ale byla jsem k tomu donucena, řekl, že pokud nepodepíšu, neošetří mého otce. Policista: To není donucení, ale nanejvýš hrubost. Měl přece právo vašeho otce neošetřit, nebo vás požádat o kompenzaci za jeho ošetření. Žena: ale otec je mrtvý. Muž: Smlouva říká, že se ho pokusím zachránit, a to jsem udělal. Policista (k ženě): Mrzí mě to paní, ale nemohu vám pomoci. Muž: Ale měl byste pomoci mně donutit ji, aby splnila své smluvní závazky, už mě podrápala, chytněte jí za ruce!“⁵¹ A tak, i když je držba majetku podle Nozickových pravidel spravedlivá, můžeme si představit spoustu situací, které můžeme zřetelně považovat za morálně nepřijatelné. Další námitky bývají vznášeny vůči jeho necitlivosti v sociální oblasti. Nozick (ať již to je jeho záměrem, či nikoliv) nahrává bohatým. Přiznává, že už v přirozeném stavu, kdy se utváří pomocí univerzalizace ochranných služeb minimální stát, budou mít jednotlivci takovou ochranu, na jakou budou stačit jejich prostředky.⁵²

⁴⁹ NOZICK, Robert: *Anarchy, State and Utopia*. Cambridge (Mass.) 1974, s. ix.

⁵⁰ MILLET, Jerry: *On Barry's „Review of Nozick“*. *Political Theory*, 3, 1975, č. 3, s. 236.

⁵¹ POGGE, T. W.: *Realising Rawls*. Ithaca and London, Cornell University Press 1988, s. 49. Citováno podle BARŠA, P.: *O libertarianismu Roberta Nozicka*. *Filosofický časopis*, 6, 1996, č. 6, s. 1002.

⁵² Srov. NOZICK, cit. d., s. 13.

Nozickova teorie však přes všechnu snahu trpí velkou nekonzistentností. Nikde neuvádí, jaké by měly přesně být vytyčeny hranice mezi státem a jednotlivcem.⁵³ Jednotlivec je pojímán jako naprosto odtržený od států. Stát a vůbec širší společenské stahy jsou vlastně jenom takovým supermarketem, kde si jednotlivci vybírají služby nutné k životu. Jedná se vlastně o dokonalý ekonomický model společnosti, kde však jen malou roli hrají takové věci jako náboženství, etnické a kulturní rozdíly, solidarita, autorita apod. Těžko si dokážeme představit etické a morální důsledky takové společnosti.

5 Charakteristické znaky neoliberalismu

V této kapitole se budu věnovat souhrnné analýze ideových charakteristik neoliberalismu. Postupně budeme probírat tři hlavní charakteristiky: prioritu instituce neomezené tržní ekonomiky, maximalizaci negativní svobody a redukci post-materiálních hodnot na minimální míru.

Nadvláda trhu

Koncepci trhu považujeme pro neoliberalismus za naprosto zásadní. Z prospěšnosti a přirozeného mechanismu tržního jednání a svobody vychází mnoho jiných neoliberalních principů. S trhem souvisí rovněž určitá představa o lidské psychologii postavená na individualismu, egoismu, racionalismu a instrumentálním jednáním. Rovněž se soustředí na člověka a ostatní faktory jsou pojímány z hlediska tržních, tedy ekonomických kategorií. S postupem tržního hospodářství můžeme pozorovat stále více oblastí lidského života zapojených do tržní logiky.

Trh je oproti politické oblasti (i jiným oblastem) prohlášen za určující faktor. Pokud máme dosáhnout maximální efektivity systému, musíme trhu podřadit ostatní oblasti. Podobně jako v marxismu ekonomická sféra má navrch nad sférou politicko-sociální. Role státu spočívá v udržení takové institucionální struktury, která umožní svobodné uskutečňování tržních praktik spolu se silnou obhajobou individuálních práv. Stát by rovněž v zájmu obecného blaha měl vytvářet trhy v takových odvětvích, kde ještě neexistují. Dále by jej však neměl regulovat.⁵⁴

Všimněme si ale ještě jedné závažné věci na argumentaci neoliberalů. To, jaká bude cena jakéhokoli statku na trhu, určuje jeho cena. Ta je pojímána jako neutrální, protože je vytvořena nesmírně složitým systémem, kde se střetávají informace, nabízející a kupující a ceny se neustále díky této kooperaci vyvíjejí. Z toho se usuzuje, že tržní cena je ukazatelem hodnoty daného statku, bez ohledu na další dopady, která takto nastavená cena může přinést. Ceny nejsou určovány pouze subjektivní hodnotou, ale mohou být určovány i jinými hledisky. I když je trh svobodný, nikdy nejsme zbaveni nebezpečí „uzur-

⁵³ SVENSSON, cit. d., s. 247–248.

⁵⁴ Srov. HARVEY, cit. d., s. 3.

pace moci“ kartely, korporacemi či monopoly. Tržní ceny navíc nezohledňují negativní externalitu výroby.

Můžeme si představit i jiný obraz tržní kooperace než nabízejí neoliberálové. Proti volnému trhu, kde mezi sebou soutěží identičtí, informovaní a zcela racionální aktéři, může postavit trh, kde masa izolovaných jedinců není schopna účinně působit na trhu, který ovládají mamutí korporace.⁵⁵ Nejenom to. Nerovnosti na všech úrovních společnosti dosáhly v poslední době nebývalých rozměrů. Růst nerovnosti si ponecháme na rozpracování do sedmé kapitoly, ale z normativního pohledu neoliberalismu takový růst nerovností není podstatný, neboť k němu údajně historicky došlo spravedlivě, pomocí tržních pravidel. Ti, kteří v tržní soutěži neuspěli, jsou považováni za „poražené“, kteří ale nemají žádné morální právo na pomoc od „vítězů“.

Mnoho politických a ekonomických teoretiků i myslitelů z jiných oblastí poukazuje na to, že v západní společnosti je *konzumerismus* na nejvyšší historický úrovni. Větší důraz na trh znamená rovněž podřizování dalších a dalších oblastí lidského života trhu, čímž dochází k dalšímu tlaku na občany-konzumenty. Málodky se ovšem poukazuje na negativní dopad konzumerismu na politickou angažovanost. Jak se politici musejí stavět vůči stále rostoucí politické apatii, stoupá účast občanů v politicky angažovaných akcích, které mají svůj původ v nespokojenosti zákazníků. Akce občanů jsou redukovány na akce *spotřebitelů*. Noreen Hertz poukazuje na to, že akce tohoto typu jsou sice chvályhodné, ale jejich dopad je pouze omezený a výběr témat velice náhodný (jak by asi vypadal, kdyby protestovali nakupující v Indii či Bolívii, jejichž ekonomické i sociální priority jsou rozdílné).⁵⁶ Navíc neoliberalismus je vcelku indiferentní vůči politickým režimům, pokud je zajištěna svobodná ekonomická soutěž. Z toho plyne východisko, že neoliberální „čistota“ tržních mechanismů nemůže nikdy být normativním kritériem pro kritiku politického systému.

Nakonec je třeba ukázat na jeden velice důležitý fakt. Trh je často vykreslován jako přirozená („spontánní“) instituce, která provází lidstvo od nepaměti. Avšak trh v moderní neoliberální podobě, tak jak jej známe dnes, je poměrně nedávným vynálezem, silně závislejícím na urbanizaci, industrializaci a moderních telekomunikačních technologiích. Vůbec slovní spojení volný trh neodpovídá skutečnosti, neboť trh je lidským výtvořem, a ten nemůže nikdy být zcela svobodný.⁵⁷

Negativní svoboda, stát a redistribuce

V průběhu našeho výkladu myšlenkového vývoje neoliberalismu jsme mohli vidět, že se snaží o maximalizaci negativní svobody. Ta je chápána podle I. Berlina jako svoboda od útisku od druhých osob a státní moci.⁵⁸ Oproti tomu svoboda pozitivní je chápána

⁵⁵ SVENSSON, cit. d., s. 259.

⁵⁶ Srov. HERTZ, Noreen: *Plíživý převrat*. Praha 2003, s. 136–151.

⁵⁷ MASSEY, Douglas S.: *Race, Class and Markets: Social Policy in the 21st Century*. In: GRUSKY, David B. – KANBUR, Raul: *Poverty and Inequality*. Stanford, Stanford University Press 2006, s. 118.

⁵⁸ Viz BERLIN, Isaiah: *Dva pojmy svobody*. In: Kis, János: *Současná politická filosofie*. Praha 1997, s. 50–59.

jako svoboda k něčemu, tj. je konkrétně stanoveno, na jaký statek mají občané právo, aby mohla být jejich svoboda skutečně naplněna. Neoliberálové stojí jednoznačně na straně negativní svobody, kterou navíc kombinují s představou téměř absolutních práv vlastnění a dispozice majetku, jak je můžeme nalézt v libertarianismu. Prosazují minimální vměšování státu a co možná největší prostor pro svobodu, chápanou zejména ze zorného úhlu práva na soukromý majetek a ekonomické aktivity v rámci svobodného trhu.

Pro politiku obecně plyne z určitého chápání negativní svobody spor mezi politickou svobodou a demokracií. Demokracie vyžaduje, aby se občané byli svobodní ve smyslu autonomně jednajících osob, tj. takových, které se podřizují pouze takovým pravidlům, které si jedinec nařizuje sám. Naopak proti tomu klasický liberalismus i neoliberalismus obhájí doktrínu negativní politické svobody, prostoru co největšího možného prostoru osobní svobody pro každého.⁵⁹ Spor tkví v tom, do jaké míry má stát umožnit občanům se podílet na vládě, aby byla jejich svoboda zachována.

Podle teorie tržního řádu, se všichni jedinci budou moci zúčastnit soutěže a následně profitovat z této kooperace s ostatními lidmi. Tito lidé se řídí racionálně ustanoveným žebříčkem potřeb, které poté prosazují ve společnosti skrze trh jako svůj zájem. Podle neoliberalismu trh poskytuje svobodný prostor pro všechny jednotlivce a jeho příznivé dopady jsou považovány za univerzální, bez ohledu na partikulární vlastnosti společností, kde je aplikován. Cílem státu je poskytnout občanům takový prostor, kde budou moci být prosazeny (a také jediné mohou být) všechny jejich jednotlivé životní plány, přičemž platí, že toto může zajistit pouze trh. Cílem není posilovat autonomii občanů, ale zlepšovat jejich šance na trhu, aby všichni měli stejné (formálně) podmínky, a to i v mezinárodním měřítku.

Protože trh je jednoznačně benefitujícím mechanismem, je třeba jej oprostít od státních regulací. Stejně tak jeho aktéry. Pokud jsou občané ve svých ekonomických aktivitách omezováni, nejenom že jsou omezována jejich práva, ale je ohrožen blahobyt celé společnosti (vzpomeňme na Mandeville).

Myslíme si, že jednou z pronikavých analýz směrů, které staví na svobodné tržní kooperaci, je koncepce Johna Rawlse. V první části *Teorie spravedlnosti* hovoří o různé interpretaci svých dvou principů spravedlnosti. Takový systém, který považuje za určující první princip, Rawls označuje jako systém *přirozené svobody* (natural liberty).⁶⁰ Je postaven na tom, že za původní prvotní distribuci je vyžadována rovná svoboda pro všechny a umožnit prostor pro jakýkoli talent, kterým může člověk disponovat. Další distribuce majetku je už pak ospravedlněna, včetně velkých nerovností. Uplatňuje se zde formální rovnost šancí. Rawls však poukazuje na to, protože se taková společnost nestará o sociální aspekty, vede to k tvorbě nerovností založených na morálně arbitrárních vlastnostech, jakými jsou rozdílný sociální původ, či vrozené zdravotní indispozice. „Intuitivně, nejvíce zřetelná nespravedlnost systému přirozené svobody je v tom, že umožňuje, aby podíly na majetku byly nevhodně ovlivněny těmito faktory [sociální prostředí, nadání, bohatství

⁵⁹ CÍSAŘ, Ondřej: *Filosofické základy studia politického pluralismu*. Politologický časopis, 2005, č. 2, s. 203.

⁶⁰ Srov. RAWLS, cit. d., s. 65-75.

rodiny atd. – pozn. autor] tak náhodnými z morálního hlediska.“⁶¹ Očekávání jedinců se stejnými schopnosti a aspiracemi by neměla být ovlivněna jejich třídní příslušností. Podle Rawlse tak nemůže být spravedlivá žádná společnost, která obhájí majetkové (a jiné nerovnosti) a přitom se nesnaží zlepšovat pozici těch, kteří v přírodní či sociální loterii byli nejméně úspěšní.

Tento fakt poukazuje na zajímavou věc ohledně postoje neoliberalismu k sociálním a ekonomickým nerovnostem. Podobně, jako v teoretických ekonomických modelech, i zde jsou všichni jedinci pojímáni jako aktéři trhu, kteří jednají jako nezávislá, jednotná a racionálně (ve smyslu instrumentálně ekonomického jednání) se řídící individua. Rovnost šancí je prosazována pouze formálně, jako rovnost přístupu všech být účasten tržní směny. Oproti Rawlsovi a podobně zaměřeným autorům, kteří považují věci jako např. sociální status či nadání za morálně nezávazný, neoliberalismus považuje tyto statky za morálně závazné, protože jsou propojena s majetkovými právy, která mají přednost před právy sociálními.

Rétorika trhu prospěšného všem jde proti přesvědčení většiny neoliberalů o přirozenosti egoistického a ekonomicky instrumentálního jednání, kde vždy vítězí pouze menšina. Trh je formálně otevřen všem občanům, nemůžeme však říci (i kdyby neexistovala žádná omezení ze strany států), že trh je přínosem pro všechny. Vzhledem k jeho nesmiřitelně soutěživé povaze to zřetelně není možné. Nemůžeme chtít obecný prospěch (pokud nejsme utilitaristy) a přitom postavit společnost na systému, který přikládá velký význam náhodným vlastnostem lidí (sociální původ, talent atd.). Nesmlouvavý individualismus neoliberalismu spolu s odporem k extenzivnější státní politice vede k systému, kde se na trhu střetávají teoreticky jednotní a informovaní jedinci, kteří jsou zaměnitelní (viz další kapitola).

Pokud je ale stát postaven pouze na negativní svobodě, nejsme schopni zajistit to, aby skutečně všichni občané mohli utvářet všeobecně prospěšnou společnost. Pozitivní práva jsou kritizována často z toho hlediska, že nutně musí vytvářet jeden určitý typ chování (podle nějaké ideologie, či doktríny), který je potom vynucován a podporován státem. Dokážeme si však představit společnost, v níž existují pozitivní práva, a přitom není preferován jeden způsob života.⁶² Neoliberalismus podléhá iluzi, že význam slova racionální znamená jediný možný způsob interpretace reality (podle daného pojetí racionality) a to následně vede k přesvědčení, že pokud pouze neutvoříme rámec minimálního státu, tak určitá skupina občanů bude vždy utlačována preferováním určitého racionálně vytvořeného řádu. Podle neoliberalismu nemůže existovat stát, který je eticky neutrální a přitom zasahuje do společnosti více než stát minimální.⁶³

Neoliberalismus tvrdí, že neregulovaná tržní směna je nejspravedlivější, protože nejvíce respektují individuální preference. Stát je sférou rovných individuí tehdy, pokud umožňuje provedení jejich nejrůznějších životních strategií, což nejlépe zajišťuje tržní směna. Stát zachází s občany jako s rovnými, pokud je nediskriminuje z hlediska jejich

⁶¹ Tamtéž, s. 72.

⁶² CÍSAŘ, cit. d., s. 205.

⁶³ Pro opačný názor nejlépe viz RAWLS, J.: *Political Liberalism*. New York 1993.

soukromých preferencí.⁶⁴ Na to ovšem někteří myslitelé (např. Ronald Dworkin) reagují tím, že lidé se neliší pouze svými preferencemi, ale také vlastnostmi, které jsou dílem náhody či přírody.⁶⁵ Neoliberalismus přijímá nekriticky všechny nezamýšlené důsledky lidského jednání jako pozitivní přínos pro společnost. Ulrich Beck a jiní však oprávněně poukazují na to, že mezi nezamýšlené výsledky západní civilizace nepatří pouze pozitiva, ale i rozpad tradičních sociálních struktur, nacionalismus a hrozící ekologickou krizi.⁶⁶

O tom, jak zásadní dopady takto vyhraněná pozice může být v případě praktické politiky, budeme pojednávat v druhé části.

Neoliberalismus a postmateriální hodnoty

Posledním charakteristickým znakem neoliberálního myšlení je jeho kritické nazírání na tzv. postmateriální hodnoty. Ty se objevily v poválečném období v západních demokraciích v období, kdy již byl zajištěn sociální blahobyt většiny společnosti, ale některé hodnoty byly politickým a ekonomickým řádem záměrně potlačovány. Mezi hlavní z těchto hodnot patří ochrana životního prostředí, otázka nerovného postavení žen ve společnosti a problém menšinových sociálních a kulturních skupin (homosexuálové, přistěhovalci apod.).⁶⁷ Tyto hodnoty se později staly součástí širšího povědomí zejména kvůli tlakům ze strany občanské společnosti a nevládních organizací.

Ve vlastním smyslu slova by bylo spíše správné říci, že neoliberalismus přímo neodmítá postmateriální hodnoty, ale považuje za škodlivé jejich prosazování pomocí státních intervencí. Všechny hodnoty jsou poměřovány ekonomickou efektivitou, a pokud se jí vzpírají, jsou prohlášeny za neefektivní, protikapitalistické nebo ohrožující ekonomickou výkonnost státu. Pokud např. trh upřednostňuje bílé, křesťanské heterosexuální muže, potom se nejedná o diskriminace ze strany systému, ale o individuální přednosti dotyčných osob.

Trh dokáže podle zastánců neoliberalismu dobře ošetřit i oblast lidských potřeb neodvíjejících se od trhu. Např. M. Rothbard se zabýval znečištěním ovzduší a vod a konstatoval, že soukromé podniky by daleko účinněji dokázaly chránit přírodní zdroje.⁶⁸ Je tomu tak proto, že i když tyto zdroje vlastní stát, není to vlastnictví ve vlastním slova smyslu a státní úředníci tak nemají zájem na ochraně přírodních zdrojů. „Nejsou-li řeky dnes vlastněny, neexistuje vlastník, který by se proti znečišťování postavil a drahocenný zdroj bránil. Naproti tomu kdyby se kdokoli pokusil udělat smetiště z jezera, které je soukromě vlastněno, nemohl by tak činit dlouho, protože vlastník by křičel na svou

⁶⁴ Ponecháváme stranou spory o to, kde leží hranice osobních preferencí a svobody, jako je užívání drog, pornografií nebo násilné sexuální praktiky. Obecně ale platí, že mnoho neoliberálních myslitelů by podpořila občanské svobody i v těchto oblastech.

⁶⁵ CÍSAŘ, cit. d., s. 208.

⁶⁶ KELLER, Jan: *Beckova kritická teorie modernizace*. In: BECK, Ulrich: *Riziková společnost: Na cestě k jiné modernitě*. Praha 2004, s. 421-424.

⁶⁷ S tímto termínem přišel sociolog Ronald Ingelhart, aby vyjádřil ideovou změnu v západních společnostech, kde se občané, poté co byl zajištěn jejich materiální blahobyt, začali orientovat na jiné problémy.

⁶⁸ ROTHBARD, M.: *Vláda jako zdroj znečištění vody a ovzduší*. Terra libera, 6, duben 2005, s. 1-4.

obranu.“⁶⁹ Řešení mnoha problému ve společnosti by bylo snadnější, pokud by se o něj staraly soukromé firmy.

Je ovšem velice naivní si myslet, že pouhý fakt soukromého vlastnictví musí vést k větší ochraně přírodních zdrojů. Ty ale nejsou obyčejnými komoditami směnitelnými na trhu a jejich znečištění nemusí být na překážku jejich efektivnímu ekonomickému využívání. Milton Friedman doporučuje, aby ekologické problémy byly řešeny pomocí utilitaristického kalkulu, což je podle něj nejvýhodnější postup pro společnost jako celek. Zastánci volného trhu totiž přikládají největší váhu ekonomické výkonnosti a svobodě, které jsou cestou ke celospolečenské prosperitě. Pokud bychom ale připustili zásahy státu v této oblasti, jedná se o narušování trhu, což vede k negativním dopadům na celou společnost. Zde můžeme jasně vidět, že problémy, které nepocházejí z ekonomické instrumentalitativy jsou více méně ignorovány či dokonce považovány za nebezpečné. V případě ekologických negativních externalitativ je však situace poněkud jiná. Každá výroba vytváří ekologické náklady, jejich cena ale není započtena do koncové ceny pro zákazníka. Účastníkům trhu tedy v oblasti ekologických nákladů jejich spotřeby schází fundamentální aspekt jeho fungování: informace.

Dále je s podivem, jak mohou být některé jiné postmateriální problémy vyřešeny pomocí tržních mechanismů. Lze si představit zlepšování ekologických standardů pomocí technologických inovací vytvářených tržní poptávkou. Tato poptávka však je závislá na mimotržních okolnostech (v tomto případě povědomí o ekologických problémech ve společnosti).⁷⁰ Pokud nějaká z postmateriálních hodnot není pro trh dostatečně „atraktivní“, nemůže dojít ke zlepšení. Mnoho neoliberalních ekonomů se tak staví proti státním výdajům na podporu skupin, které jsou z tržní akumulace vyloučeny, neboť to nepovažují za selhání systému, ale těchto skupin samotných. Podle neoliberalismu není ekonomika jednou ze sfér lidské činnosti, je to sféra primární, od níž jsou odvezeny další subsystémy lidské společnosti. Všechny ostatní činnosti jsou neustále (slovy Michela Foucaulta) pod „permanentním ekonomickým tribunálem“ sil trhu.⁷¹ To se týká např. i systému lidských práv, neboť pokud je zajištěn ekonomický růst, není toto kritérium zdaleka relevantní (viz např. světový obchod se zbraněmi, situace lidských práv v Číně apod.).

Zřetelný postoj neoliberalismu k postmateriální hodnotám tak zůstává nejasný. Hodnoty jako demokracie nebo osobní svoboda jsou ceněny vysoko, ekonomický růst je však podle neoliberalismu nezbytný pro rozvoj těchto hodnot. Tento soud je sám o sobě správný (bez růstu nelze snižovat chudobu), neměl by však být chápan absolutně. Lidé nejsou závislí svou kvalitou života pouze na výši svých příjmů, ale také na sociální a zdravotní péči a životním prostředí.

Státy doplněné o struktury občanské společnosti a jiní aktéři mezinárodní politiky v tomto ohledu musí mít hlavní slovo, neboť historie nás jasně poučuje o tom, že soukro-

⁶⁹ Tamtéž, s. 2.

⁷⁰ I toto řešení je však problematické, jak ukazuje současná situace okolo systému povolenek na znečišťování ovzduší, který dnes praktikuje Evropská unie.

⁷¹ LEMKE, Thomas: „*The birth of bio-politics*“: Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30, 2001, s. 198.

mé firmy málokdy přispívají k řešení problémů. Neoliberální ekonomové a jiní myslitelé sice mohou sprádat ideály o tom, jak perfektní trh vyřeší většinu světových problémů, ve světě, kde korporace vykořisťují chudé státy a dělají z nich své „ráje znečištění“⁷² a kdy bohaté státy Severu čile obchodují s diktátory a zeměmi, které mají koncentrační tábory pro lidi určitého vyznání (Čína), je třeba zaujmout vůči tomuto přesvědčení skeptický postoj.

6 Závěr

V tomto článku jsem se zaměřil na vývoj myšlenkových zdrojů neoliberalismu a identifikoval jsem tři hlavní prameny: klasickou liberální tradici (zejména filosofii a ekonomii Adama Smitha), rakouskou ekonomickou školu a libertarianismus. Základním zjištěním je, že myšlenka trhu jako spontánně vyvinutého řádu, který vznikl nezamýšleným důsledkem egoistického jednání jednotlivců, byla dále radikalizována mysliteli rakouské školy a libertariány. Tato radikalizace spočívala v odmítání téměř všech zásahů státu do tržního mechanismu a v upřednostňování zcela individualistické koncepce společnosti.

Neoliberalismus preferuje nahrazení všech ekonomických, politických a sociálních vazeb tržní kooperací, která je podle všech hlavních teoretiků, kteří vývoj neoliberalismu ovlivnili řádem, který dokáže uspokojit rozmanité potřeby obyvatel. Podle tohoto pojetí není trh nejen nezbytným doplňkem demokracie, ale je spíše jejím základem. Přesvědčení o nadřazenosti soutěživosti mezi jednotlivci nad společenskou kooperací je důsledkem specifického chápání trhu a jeho přínosů pro společnost. Jedinci se nemusí zabývat kolektivním jednáním, neboť tržní řád vzniká nezamýšlenou činností. V tomto ohledu neoliberalismus zásadně ovlivnilo myšlení F. A. Hayeka, který svojí kritikou sociální spravedlnosti přispěl k odmítání odpovědnosti státu za sociální důsledky ekonomicko-politického uspořádání společnosti.

To mělo přímý důsledek v postoji neoliberalismu vůči postmateriálním hodnotám. Trh je považován jako ideální prostředí nejen pro ekonomickou prosperitu a blahobyt, ale také pro řešení takových problémů, jako je rasová diskriminace nebo problémy znečišťování životního prostředí. Je pojímán jako obecně dobrý, nediskriminující a samoregulační systém. Není třeba delegovat určité funkce na stát za účelem řešení společenských problémů, neboť je všechny údajně vyřeší jednotlivci v rámci trhu. Na prosazování postmateriálních hodnot je následně nahlíženo jako na nebezpečí narušení kapitalistické ekonomiky a společenského pokroku.

Podle Hannah Arendt je „Ideologie je zcela doslovně to, co její jméno označuje: je logikou ideje. Jejím předmětem je historie, a na ní je aplikována „idea“ (...) Ideologie aspirují na poznání všech tajů celého historického procesu – tajemství minulosti, spletnosti

---

⁷² Připomeňme za všechny události havárii podniku Karbid v indickém Bhópálu, kdy tisíce lidí zemřelo a další desítky tisíc osob bylo zraněno; dodnes nebyl podnik, který katastrofu způsobil, potrestán (kromě malé finanční pokuty).

současnosti, nejistot budoucnosti – právě kvůli logice inherentní jejich vlastním idejím.⁷³ Přirovnávat neoliberalismus k ideologiím typu komunismu či fašismu je scestné, nicméně mám za to, že utlačující tendence vysvětlovat svět z logiky jednoho myšlenkového konceptu či ideje je vlastní každé ideologii. V případě marxismu je touto ideou beztržní, komunistická společnost, kde dojde k absolutní emancipaci lidí. Cesta ke komunismu však musí vést skrze revoluci, která svrhne kapitalistický systém, a následně diktaturu proletariátu, která má za úkol odstranit zbytky buržoazního vykořisťovatelského řádu. V případě neoliberalismu je určující ideou neomezený tržní řád, který plní funkci nejdokonalejšího mechanismu distribuce statků ve společnosti. Marxisté požadují odstranění států, neoliberalové jej redukuje na stát „minimální“, který má za úkol vytvořit co nejsvoobodnější podmínky pro kapitalismus.

Podobně jako marxismus či komunismus spatřuje neoliberalismus cíl v zajištění jistého stavu, který bude garantovat obecnou prospěšnost, i v globálním měřítku. Tohoto stavu však nebude dosaženo, pokud nebudou splněny podmínky, z nichž nejdůležitější je ustanovení co nejotevřenějšího trhu, nejlépe s žádnou státní či jinou regulací (ve smyslu nadnárodních norem, či nadstátních organizací, jako např. Evropská unie). Podobně jako v marxismu, konečným cílem je emancipace člověka, ovšem zúžená na zcela ekonomický rozměr. V tomto směru můžeme považovat neoliberalismus za utopický směr. Zajímavým faktem je, že to byl de facto Hayekův záměr, neboť poznamenává, že nemůžeme potlačit socialismus, aniž by liberalismus byl přiměřeně radikální a utopistický. I když liberalismu jako takový není utopickým myšlenkovým směrem, společnost zcela určovaná trhem je bezesporu utopickým ideálem, jeho vznik vyžaduje dosti radikální přestavbu společnosti.

Všechny utopické koncepce lidské společnosti se odvolávají na to, že jejich ideje byly buď zneužity, špatně pochopeny, či nesprávně uvedeny do praxe. Beztržní společnost je stejně ideální jako společnost, ve které je naplno maximalizována neustálá soutěž v rámci trhu.⁷⁴

LITERATURA

- ARENDETT, Hannah: *Původ totalitarismu I-III*. Praha, Oikúmené 1996.
ARISTOTELÉS: *Politika*. Praha, Rezek 1998.
BALLESTREM, Karl: *Politické myšlení marxismu*. In: BALLESTREM, Karl – OTTMAN, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha, ISE 1993, s. 139–168.
BARŠA, Pavel: *Panství člověka touha ženy: feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha, SLON 2002.
BARŠA, Pavel: *O libertarianismu Roberta Nozicka*. Filosofický časopis, 6, 1996, s. 990–1002.
BARŠA, Pavel – CÍSAŘ, Ondřej: *Levice v postrevoluční době*. Brno, CDK 2004.
BARŠA, Pavel – FULKA, Josef: *Michel Foucault. Politika a Estetika*. Praha, Dokořán 2005.

⁷³ ARENDETT, Hannah: *Původ totalitarismu I-III*. Praha 1996, s. 632.

⁷⁴ Viz zajímavý postřeh Branka Milanovice, MILANOVIC, Branko: *Two Faces of Globalization*. World Development, 31, 2003, č. 4, pozn. č. 30, s. 682.

- BECK, Ulrich: *Riziková společnost: Na cestě k jiné modernitě*. Praha, SLON 2004.
- BERLIN, Isaiah: *Dva pojmy svobody*. In: Kis, János: *Současná politická filosofie*. Praha 1997, s. 49–99.
- CÍSAŘ, Ondřej: *Filosofické základy studia politického pluralismu*. Politologický časopis, 2005, č. 2, s. 201–212.
- DELANTY, Gepar: *Citizenship in a Global Age*. Buckingham–Philadelphia, Open University Press 2000.
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha, Herman a synové 1999.
- FUKUYAMA, Francis: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha, Rybka Publishers 2002.
- GEORGE, Susan: *A Short History of Neoliberalism*. Global Policy Forum 1999, <http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/histneol.htm> (27. 3. 2007)
- GRAY, John: *Liberalismus*. Praha, Občanský institut 1999.
- HARDIN, Garrett: *The Tragedy of the Commons*. Science, 192, 1968, s. 1243–1248.
- HARVEY, David: *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford 2005.
- HAYEK, Friedrich A.: *Cesta do otroctví*. Praha, Academia 1990.
- HAYEK, Friedrich A.: *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha, Academia 1998.
- HAYEK, F. A.: *Osudová domyšlivost*. Praha, SLON 1995.
- HELD, David: *Models of Democracy*. Cambridge, Polity 1990.
- HEYWOOD, Andrew: *Politická teorie*. Praha, Eurolex Bohemia 2005.
- KELLER, Jan: *Beckova kritická teorie modernizace*. In: BECK, Ulrich: *Riziková společnost*. Praha, SLON 2004, s. 419–431.
- KOLLER, Peter: *Nové teorie smlouvy*. In: BALLESTREM, Karl – OTTMAN, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha 1993, s. 267–290.
- LEMKE, Thomas: „*The birth of bio-politics*“: *Michel Foucault's lecture at the Collge de France on neo-liberal governmentality*. Economy and Society, 30, 2001, s. 190–207.
- LOCKE, John: *Druhé pojednání o vládě*. Praha, Svoboda 1992.
- MANDEVILLE, Bernard: *The Fable of the Bees I-II*. Indianapolis, Liberty Fund 1988.
- MASSEY, Douglas S.: *Race, Class and Markets: Social Policy in the 21st Century*. In: GRUSKY, David B. – KANBUR, Raul: *Poverty and Inequality*. Stanford, Stanford University Press 2006, s. 117–132.
- MILANOVIC, Branko: *Two Faces of Globalization*. World Development, 31, 2003, č. 4, s. 667–683.
- MILLET, Jerry: *On Barry's „Review of Nozick“*. Political Theory, 3, 1975, č. 3, s. 236–237.
- MLČOCH, Lubomír: *Globalizace jako hospodářský proces a civilizační výzva*. In: MEZRÍCKÝ, Václav (ed.): *Globalizace*. Praha 2001.
- VON MISES, Ludwig: *Socialism: an economic and sociological analysis*. Indianapolis, Liberty Fund 1981.
- NOZICK, Robert: *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books 2002.
- PAVLÍK, Ján: *Adam Smith a teorie spontánního řádu*. In: Smith, A.: *Pojednání o povaze a původu bohatství národů*. Praha, Liberální institut 2001, s. 874–976.
- RAWLS, J.: *A Theory of Justice*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 1971.
- ROTHBARD, Murray: *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*. New York, Collier Books 1978.
- ROTHBARD, M.: *Vláda jako zdroj znečištění vody a ovzduší*. Terra libera, 6, duben 2005, s. 1–4.
- RÓD, W.: *Novověká filosofie II*. Praha, Oikúmené 2004.
- SAMUELS, Warren J.: *Political Economy of Adam Smith*. Ethics, 87, 1977, s. 189–207.
- SLAČÁLEK, Ondřej-TOMEK, Václav: *Anarchismus*. Praha, Vyšehrad 2006.
- STEIGER, Štěpán: *Kořeny neoliberalismu*. Listy, 2004, č. 4, s. 37–42.
- STIGLITZ, J. E.: *Globalization and Its Discontents*. New York 2002.
- SVENSSON, Pale: *Teorie demokracie: brněnské přednášky*. Brno, CDK 1995.
- SWIFT, Adam: *Politická filozofie*. Praha, Portál 2005.
- ŠARADÍN, Pavel: *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno, CDK 2001.

- ŠŤASTNÝ, Dan - ŠÍMA, Josef: *Centrální bankovníctví - iluzorní „výdobytek“ civilizace*. In: ROTH-BARD, M.: *Peníze v rukou státu*. Praha, Liberální institut 2001, s. 7-23.
- VANBERG, Viktor: *Friedrich August Hayek*. In: BALLESTREM, Karl - OTTMAN, Hennig: *Politická filosofie 20. století*. Praha 1993, s. 45-58.
- ZNOJ, Milan: *Cesta od normativní teorie demokracie k teorii procedurální a zpět*. In: HABERMAS, Jürgen - SHAPIRO, Ian: *Teorie demokracie dnes*. Praha, Filosofia 2002, s. 7-22.

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMOUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

POLITOLOGICA 6

Redakční rada:

prof. Gaudenz Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon), Mgr. Oldřich Bureš, Ph.D., M.A. (předseda),
Mgr. Jakub Dürr, doc. PhDr. et Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A., Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.,
prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr., doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.,
Mgr. Markéta Šůstková, Ph.D., Mgr. Lucie Tunkrová, M.A., Ph.D.

Hlavní redaktor: prof. PhDr. Ladislav Daniel, Ph.D.

Výkonný redaktor: doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Odpovědný redaktor: Mgr. Jana Kreiselová

Technický redaktor: Jitka Bednaříková

Tato publikace neprošla ve vydavatelství jazykovou korekturou
Za jazykovou a věcnou správnost odpovídají autoři jednotlivých studií

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2008

1. vydání

ISBN 978-80-244-2110-0
ISSN 1214-3251